REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ

MCMXXXIII
VOL. III. FASC. II-III

CUPRINSUL

CRONICA MOLDOVEI DE N. CHIPARISSÀ

(1716—1717)

Nu ştiu dacă în întreaga istoriografie românească mai este un eveniment atât de des şi de amănunţit povestit, cum e cazul cu biruinţa repurtată de Mihai Racoviţă împotriva Nemţilor în anul 1716—1717. Trei cronicari contimporani, Neculce, Pseudo-Muste şi Pseudo-Amiras, au descris-o pe larg în şirul povestirii lor, o cronică anume s'a alcătuit pentru a o veşnici în toate amănuntele ei, şi ceva mai mult: între Galata şi Cetăţuie, unde s'a dat lupta, s'a făcut o movilă peste trupurile duşmanilor căzuţi, şi alături de ea s'a ridicat un ciardac şi o cruce de piatră de dimensiuni colosale pe care s'au săpat slove, transmiţând cu vocea lor lapidară izbânda lui Mihai Racoviţă împotriva Nemţilor.

Ediţiile şi traducerile cronicii

Şi lucru curios! Cronica care s'a alcătuit pentru a transmite posterităţii această biruinţă s'a bucurat de atâtea ediţiuni în limba greacă şi română, de câte n'a avut parte nicio cronică românească. Textul grecesc al ei s'a publicat întâi de E. Legrand, în *Épistolaire grec*, Paris, 1888, p. 253—276, supt titlul *Νικολάου Κυπαρισσᾶ Διήγησις τῶν συμβάντων ἐν Μολδαβίᾳ κατὰ τὸ 1716 ἔτος ἐπὶ τῆς τρίτης ἡγεμονίας τοῦ ὑψηλοτάτου, γαληνοτάτου καὶ θεοφρουρήτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Μολδοβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Μιχαὴλ Ρακοβίτσα βοεβόδα* (Nicolae Chiparissà, Povestirea celor întâmplate în Moldova în anul 1716 în a treia domnie a prea înălţatului, prea strălucitului şi de Dumnezeu păzitului domn şi stăpânitor a toată Moldova chir Ioan Mihai Racoviţă Vodă) [1]. Aproape în acelaş timp

[1] După un manuscris aflat în posesia sa, vezi Legrand, *Épistolaire grec*, p. 282. Un alt manuscris grecesc, fără numele autorului, se află în biblioteca Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol supt Nr. 545=371 după noua numerotare, vezi Papadopulos Kerameus, *Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη*, 4, p. 345. Acest manuscris cu toate că a fost cunoscut şi citat de Legrand, *l. c.*, n'a fost utilizat în ediţia sa. Manuscrisul lui Legrand ne dă numele autorului Cronicei în formă de *Κυπαρισσᾶς;* mai obişnuite forme sânt *Κυπαρίσσης* şi *Κυπάρισσος*, pe cari singure le găsim în *Α. Μπουτούρα, Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα* (Numele proprii neogreceşti), Atena, 1912, p. 139; dar şi forma *Κυπαρισσᾶς* revine

publică și C. Erbiceanu acest text după un alt manuscris în *Cronicarii greci*, p. 65—86, însoțindu-l de o traducere în limba română [1]. Fără să cunoască ediția și traducerea lui Erbiceanu, Al. G. Suțu a publicat în *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, 1 (1889—90), p. 81—103, o nouă traducere în limba română după textul publicat de Legrand; în fine traducerea lui Suțu s'a reprodus pe urmă în parte și în *Uricarul*, 13 (1889), p. 348—376.

Dar nici Erbiceanu nici Suțu n'au știut de existența unui vechi manuscris, aflat în Bibliot. Acad. Rom. Nr. 157, fondul românesc, care cuprinde această cronică în limba română supt titlul *Istoria primejdiilor și a războailor ce s'au tâmplat în Țara Moldovii în anul 1716, în a trie domnie a pre luminatului și pre înălțatului și cu toată bunătate și vitejie împodobitului Domn Io. Mihai Racoviță Voevodă.*

Original și traducere

Textul românesc s'a păstrat fără nume de autor, cel grecesc se află supt numele lui Chiparissà, niciunul însă nu spune că e tradus din limba greacă sau română; prin urmare, ca să putem răspunde la întrebarea: care text a servit celuilalt ca original, trebue să le comparăm cu luare aminte ca să găsim care e originalul și care e traducerea.

Am arătat cu alt prilej cât de greu și de nesigur e de multe ori să te pronunți dacă un anumit text vechi păstrat într'o limbă e original sau tradus dintr'o altă limbă [2]; se schimbă însă cu desăvârșire chestia când avem acelaș text în două diferite limbi, cum se întâmplă în cazul de față, și putem să le comparăm unul cu altul. In asemenea cazuri, cât de iscusit ar fi traducătorul, e cu neputință să nu se trădeze; e cu neputință ca un cercetător cunoscând finețele limbii originalului și a traducerii să nu găsească în anume pasagii că cutare expresiune idiomatică arată originalul și tălmăcirea ei stângace arată traducerea, că cutare vers putea să fie întrebuințat sau citat de un Grec și nu de un Român, sau invers. Dacă mai cu seamă traducătorul e și un slab stilist, nu lipsesc în traducere și pasagii neinteligibile fără ajutorul originalului, nu lipsesc adjective calificative cari într'o anume limbă au rostul lor, dar cari fiind traduse, probează până la evidență obârșia lor exotică.

Pe cât știu, numai N. Iorga a vorbit de cele două redacțiuni ale acestei Cronici în *Istoria Literaturii Române în secolul al XVIII-lea*,

---

în limba greacă. O biserică din Constantinopol, aflată în cartierul Psamatia, se cheamă "Ἅγιος Γεώργιος ὁ Κυπαρισσᾶς, vezi M. I. Ghedeon, *Χρονογράφου Ἀποσημειώματα (Notițele unui cronicar)*, Atena, 1932, p. 74.

[1] *Cronicarii greci*, ed. C. Erbiceanu, București, 1888, p. LXIX, introducere.

[2] D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, vol. 2 (1916), p. 15.

vol. I, p. 214—218 = ed. a 2, vol. 2, p. 247—251, și a ridicat chestia care din ele a servit celeilalte ca original. Și deși Iorga găsește că *versiunea românească e foarte curgătoare și are toată înfățișarea unui original*, deși exprimă îndoieli fiindcă se întâlnesc *în forma grecească unele românisme lexicale sau de sintaxă: astfel ζάλη, care e româneseul* **jale,** *νὰ πιάσουν γλῶσσαν, ceea ce înseamnă* **a lua limbă,** totuș e aplecat a crede că în grecește a fost alcătuită întâi lucrarea unui Grec, adresată altui Grec. Eu cred că îndoielile lui N. Iorga nu sânt întemeiate. Cuvântul ζάλη, care revine des la autorii clasici (vezi de pildă Eschil, *Agam.*, 656, Platon, *Republ.*, 496 c), e și astăzi de o întrebuințare panelenică și însemnează *turburare, furtună, amețeală*; ζάλη n'are nimic a face cu românescul *jale* (care în grecește se zice λύπη, θλῖψις). De altfel ζάλη s'ar fi putut aduce ca argument pentru întâietatea redacțiunii românești, numai dacă în pasagiul invocat grecescului ζάλη i-ar corespunde în textul românesc cuvântul *jale*, ceea ce nu e cazul. Dacă Iorga ar fi comparat textele, ar fi văzut că în locul cu pricina textul românesc n'are *jale* ci *furtună* (f. 18 v = p. 269, ed. Legrand).

Ζάλη și jale

Dar și expresiunea *a prinde limbă* (adică a lua informații, a face un prizonier dela care să iei informații despre dușman), nu presupune un izvod românesc. Ce e drept, această expresiune revine așa de des în textele vechi românești, traduse sau originale, încât nu putem să o considerăm ca străinism nici în limba română. O întâlnim nu numai la Dosoftei, *Psalmi în versuri*, 78, 45:

A prinde limbă

să prinză și păgânii limbă
că tu Doamne nu ne ești cu scârbă

și la Ureche (ed. Picot, p. 100 și 182), la cari putem presupune o influență străină, dar și la Miron Costin, ed. V. A. Urechia, p. 477: *Tătarii prindeau în toate zilele dela Leși limbă*, la autorul *Letopisețului Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, p. 78, 16, la Neculce (p. 66, ed. Al. Procopovici) etc., adică la autori cari au scris direct în limba română. Dar acelaș lucru se întâmplă și cu textele grecești; expresiunea revine des și în textele cari n'au fost traduse din altă limbă, ci s'au scris deadreptul în cea greacă, cum e de pildă *Războiul între Turci și principele Veneției* de Ioachim din Cipru (ms. Acad. Rom. 37, p. 49, fondul grec),

Ἴσως καὶ πιάσετε καὶ σεῖς ἀπὸ δαυτούνους γλῶσσα
ἂν τύχῃ καὶ νὰ μάθετε καμώματά τους τόσα

(Poate să prindeți și voi dela ei limbă
dela care să aflați faptele lor),

Istoriile lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul (Hurmuzaki, *Documente*, 13, p. 11, 13, 14), sau *Efemeridele dacice* ale lui Daponte (vol 1, p. 77 și 83, ed. Legrand). Și dacă pentru Daponte s'ar putea obiecta că el cunoscând limba română întrebuințează un românism curent în mediul în care trăia, nu tot așa e și cazul cu Ioachim din Cipru și cu Alexandru Mavrocordat Exaporitul, cari nu știau românește.

Dar Iorga a scăpat din vedere că această expresie nu numai că e comună limbii române și neogrecești, ci revine atât în limba turcă cu acelaș înțeles *dil almak* (prendre langue, faire un prisonnier pour le faire parler, Zenker), cât și în limba franceză *prendre langue* (vezi Littré s. v.), și italiană *prender lingua* (vezi Petrochi s. v.) [1], și nu e necunoscută nici limbilor slave, vezi de pildă Dicționarul Academiei din Petrograd s. v. *jazyk*.

In ce privește limba greacă, expresiunea în chestiune revine și la autorii bizantini, la Kekavmenos de pildă (secol. al 11-lea), la Ana Comnena (secol. al 12-lea), sau la Continuatorii lui Teofan [2]. Această expresiune *a prinde limbă*, fiind încetățenită în mai multe limbi, nu e un criteriu sigur prin care să putem deosebi originalul de traducere. Dimpotrivă, există indicii în amândouă textele, cari nu lasă nicio îndoială că originalul e cel grecesc. Iată câteva:

---

[1] Cp. Manstein, *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie*, Paris, 1860, vol. 1, p. 225: ces troupes s'étant avancées jusqu'à la rivière de Jegorlik, ils envoyèrent un petit détachement *pour prendre langue*; *ibidem*, vol. 2, p. 10: les Cosaques Saporogiens, qui avaient été envoyés *pour prendre langue* etc.; *Veridica Raccolta de giornali di Buda sino alla presa d'esla*, Veneția, 1686, Num. 2, *Giornale Dal Campo cesareo à Sant' Andrea*, in data 16 Giugno 1684, p. 4: Tornò la mattina una spia fidata, che S. A. S. havea mandato a *prender lingua* del nemico, portando: che la gũarnigione di Buda era di 10.000 huomini. Iată și traducerea acestui pasaj făcută de Iacob Pilarinò: *τὸ ταχὺ ἐγύρισεν ἕνας κατάσκοπος, τὸν ὁποῖον εἶχε στείλει ὁ ὑψηλότατος Λωρραίνας νὰ πάρῃ γλῶσσαν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, φέροντας πῶς εἰς φύλαξιν τοῦ Μπουδουμίου ἦτον μόνον δέκα χιλιάδες ὀνομᾶτοι*, p. 7 din manuscrisul Acad. Rom. Nr. 495. E de notat că această prețioasă *Adunare a efemeridelor Budei* a fost tradusă din limba italiană în cea greacă de medicul Iacob Pilarinò, din îndemnul lui *Constantin Brâncoveanu, mare logofăt al Țării Românești*. Un manuscris cu această traducere fără numele traducătorului se afla în Biblioteca Acad. Rom. (astăzi evacuat la Moscova) supt Nr. 495, fondul grecesc; un alt manuscris cu numele traducătorului I. Pilarinò și cu mențiunea că traducerea a fost făcută din îndemnul lui Constantin Brâncoveanu, mare logofăt, se păstrează în mânăstirea Ivirului, Sf. Munte (*Codex Athous*, 4276), vezi Sp. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, 1895—1900, vol. 2, p. 37.

[2] Kekavmenos, *Strategicon*, ed. Wassiliewsky-Jernstedt, Petersburg, 1896, p. 9, 16: *ἀποστέλλονται παρὰ σοῦ χουσάριοι εἰς τὸ κρατῆσαι γλῶσσαν* (se trimet de tine iscoade ca *să prindă limbă*); Ana Comnena, ed. Bonn, 2, 207, 20 (P. 394

> Mărie Sa nu numai domn bun era, ce și îndrăzneț și viteaz, că au stătut împotriva neprietenilor neprietin și asupra vrăjmașilor vrăjmaș și au surpat ca alt Iraclie viteaz măreața și înălțata sprânceană a vrăjmașilor (manuscrisul 157, f. 22 v).

Acest pasagiu presupune fără doar și poate un prototip grecesc. Acel *au surpat ca alt Iraclie viteaz măreața și înălțata sprânceană* e de sigur tradus întocmai după fraza idiomatică grecească care se află în textul grecesc: *καὶ κατέβαλεν, ὡς ἄλλος Ἡρακλῆς μεγαλόψυχος, τὴν σοβαρὰν καὶ ἐπηρμένην ὀφρὺν τῶν δυσμενῶν* (p. 274, ed. Legrand). Grecul zice *a da jos sprânceana cuiva*, fiindcă îngâmfarea o vede în sprâncenele ridicate [1], pe când în românește această expresie e un nonsens; Românul în cazuri analoage *taie nasul cuiva*, nu-i surpă sprâncenele. Cu greu un Român ar fi scris *comandant* **chir** *conte de Stainville* (tot acolo, f. 3 v), dacă n'ar fi avut înaintea lui originalul grecesc *κομμανδάντε κυρίου κόντε δὲ Σταϊνβίλλε* (p. 254, ed. Legrand).

Când comparăm următoarea pericopă din textul românesc:

> Pentrucă singur mărie sa întru osăbită socoteală între acesti vremi înflorești ca un trandafir, lucești ca un luceafăr, luminează ca un soare în mijlocul domnilor, până ce pentru slăvitile sale fapte și pentru destoiniciia de laudă ale sale vitejiia, și pentru atâta și de multe feliuri bunătăți, abia Omirul cel întru Elini mare dascal făcătoriul de stihuri elinești ar putea să laude pre mărie sa cum să cade (tot acolo, f. 23v și 24r)

cu pericopa corespunzătoare din textul grecesc:

C): *σκοποὺς ἐν διαφόροις ἐξέπεμπε τόποις περιαθρεῖν τὰ περὶ τὸν Βαϊμοῦντον καὶ γλῶσσαν αὐτῷ ἐκεῖθεν κομίσαι* (a trimis iscoade în diferite locuri ca să observe situațiunea lui Boemund și *să-i aducă de acolo limbă*); Theophanes continuatus, ed. Bonn, p. 476, 1: *κατασκοπῆσαι καὶ κρατῆσαι γλῶσσαν προσέταξεν* (a trimis ca să iscodească și *să prindă limbă*). Caută și Ducange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* la: *γλῶσσα* și H. Tiktin, *Dicționar Român-German* la cuvântul *limbă*. Despre expresia *a prinde limbă* a tratat V. Bogrea cu acribia lui cunoscută de mai multe ori, vezi *Revista istorică*, 2 (1916), p. 187—8, 5 (1919), p. 134 notă, 6 (1920), p. 185—6 și în ziarul *Neamul Românesc*, Iași, 25 Fevruarie 1918. Totuș, N. Iorga și în a doua ediție a *Istoriei Literaturii Românești*, București 1926, vol. 2, p. 335, n. 2, crede că expresiunea *a prinde limbă* e un moldovenism.

[1] Sprâncenele fiind considerate ca sediul îngâmfării, *ὀφρὺς* (sprânceană) se ia des în limba greacă ca sinonim cu *îngâmfare*, v. Stephani, *Thesaurus* s. v. Cp. Daponte, *Éphémerides daces*, ed. Legrand, 1, p. 11: *ἡ ἐπηρμένη ὀφρὺς τῶν Νεμτσῶν* (sprânceana semeață a Nemților).

Μόνη γὰρ ἡ αὐτοῦ ὑψηλότης κατ' ἐξαίρετον λόγον ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις ἤνθει ὡς ρόδον, ἔστιλβεν ὡς ἄστρον, κατηύγαζεν ὡς ἥλιος ἐν μέσῳ τῶν ἡγεμόνων· ὥστε διὰ τὰ ἡρωϊκὰ αὐτοῦ κατορθώματα καὶ ἄξια ἐπαίνων ἀνδραγαθήματα καὶ διὰ τὰς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας αὐτοῦ ἀρετὰς μόλις ὁ μεγαλοφωνότατος τῶν ποιητῶν Ὅμηρος ἤθελεν εἶσθαι ἱκανὸς νὰ ἐγκωμιάσῃ ἀξίως καὶ ἀποχρώντως τὴν αὐτοῦ γαληνότητα (p. 275, ed. Legrand),

ne convingem pe deplin că textul grecesc e fața, iar cel românesc dosul covorului. Numai cu ajutorul textului grecesc înțelegem că *întru osăbită socoteală* însemnează *ca o excepție*; că *până ce pentru slăvitile sale fapte și pentru destoiniciia de laudă ale sale vitejiia* vrea să zică *așa încât pentru eroicele sale fapte și pentru vitejiile sale vrednice de laudă.*

Tot așa și următoarele rânduri:

In scaonul acestui domn privind cineva l-ar videa adevărat încungiurat de înțălepciune, de dreptate, de milosărdiia și de altă mulțimea bunătăților, ce urmează bunii credință ca unui stăpănitor a lor (f. 23ᵛ),

le înțelegem pe deplin, dacă le comparăm cu originalul grecesc:

Εἰς τούτου τὸν θρόνον λέγουσιν ὅτι ἐνατενίζοντάς τινας ἤθελε τὸν ἰδεῖ πάντως περικυκλωμένον ἀπὸ τὴν φρόνησιν, ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην, ἀπὸ τὴν εὐσπλαγχνίαν καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίλοιπον πλῆθος τῶν ἀρετῶν, ὁποῦ ἀκολουθοῦσιν ὡς ἀρχηγὸν τὴν εὐσέβειαν (p. 275, ed. Legrand),

și dacă avem în vedere că în ultima frază se face aluzie la cunoscuta maximă: *πασῶν τῶν ἀρετῶν ἡγεμών ἐστιν ἡ εὐσέβεια* (dintre toate virtuțile evlavia e cea dintâi după care urmează și celelalte).

Și acele două versuri, ce se află pela sfârșitul cronicii (f. 23ᵛ, p. 275, ed. Legrand), din limba greacă s'ar fi putut traduce bine rău în limba română, dar e cam greu să admitem că între cronicarii români se aflau așa de adânci cunoscători ai limbii grecești ca să citeze versuri omerice, și că existau și eleniști așa de iscusiți cari puteau imediat să recunoască că în această proză:

Pără și apa cură și copacii cei nalți odrăslesc
și pănă căndu-și soarile luminează și luminata lună

se ascund următorii exametri:

Ἔς τ' ἂν ὕδωρ τε ῥέῃ καὶ δένδρεα μακρὰ τεθήλῃ,
ἠέλιος τ' ἀνιὼν λάμπῃ, λαμπρή τε σελήνη[1].

Dar pe lângă acestea se intercalează în povestire și alte versuri și expresiuni poetice și în special omerice, cum sânt de pildă: *ἰσόθεος φώς* (un om deopotrivă cu un zeu, Legrand, p. 274), care revine des în *Iliada*, vezi de pildă 2, 565; *ἡγεμὼν τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητής* (bun stăpânitor și în același timp un viteaz luptător, tot acolo, p. 274), vers luat din *Iliada*, 3, 179; *λαμπροπυρσόμορφος ἥλιος* (soare strălucitor, p. 274), ceeace arată clar că originalul nu poate să fie românesc. Căci asemenea versuri și floricele omerice nu-și prea au locul supt pana unui cronicar român, pecând la un Grec se explică ușor ca reminiscențe din studiile sale clasice sau, ce e mai probabil, ca citate din autorii pe cari zilnic îi citea și interpreta cu elevii săi în școală. Căci autorul cronicei e foarte probabil că a fost profesor la școala grecească din Iași, și așa s'ar explica și stilul lui mai meșteșugit, limba lui *catharevusa* care se deosibește așa de mult de limba *apla* a lui Amiras, sau a autorului *Cronicei Ghiculeștilor*[2].

In unele părți traducătorul român n'a înțeles originalul, de pildă:

> Măcarcă toate grelile și toate întunecările în zilele măriii sale (cu mijloace, care numai Dumnezău știe) mai mult decât în alte vremi s'au prilejit, etc., f. 23^r

este rău tradus după:

> *Εἰ καὶ πάντα τὰ δεινὰ καὶ οἱ κίνδυνοι εἰς τὸν καιρόν του (κρίμασιν οἷς οἶδε κύριος) εἴπερ ποτὲ συμβεβήκασιν* etc., p. 274, ed. Legrand (deși toate nenorocirile și primejdiile (pentru judecățile pe cari numai Domnul le știe) în zilele sale s'au întâmplat mai mult ca orcând);

Dumnezeu, vrea să zică autorul, a trimis primejdii și nenorociri pentru *motivele* pe cari noi oamenii nu le cunoaștem, căci judecățile Domnului sânt nepătrunse (cu aluzie la *Epistola Către Romani*, 11, 33; cp. și *Orologiu*, ed. Sf. Sinod, București, 1902, p. 27, 10).

Mai trebue relevat că deși în cronică se slăvește o faptă petrecută supt domnia lui Racoviță, totuș se vede de departe că eroul povestirii e Grecul Constantin Ipsilanti postelnicul, ale cărui însușiri

---

[1] Versurile sânt luate din *Epigramele* atribuite lui Omer, 3, 2, ceea ce n'au observat editorii Legrand și Erbiceanu.

[2] Vezi și mai jos, p. 140.

sufletești și trupești, frumusețea, dreptatea, vitejia, iscusința strategică, etc., sânt proslăvite în stil ditirambic de cronicar (p. 275, ed. Legrand). Nu-i vorbă, cronicarul tămâiază din belșug și pe domn, dar se vede clar că îndreptează mai cu drag fumul cădelniței către postelnicul înzestrat cu haruri extraordinare. Mai ales lauda care se aduce domnului că a știut să se înconjoare de nobili boieri *Greci*, învățați și culți, printre cari strălucea postelnicul Ipsilanti (p. 275, ed. Legrand), scade ceva din meritele ce le-a avut Domnul în biruința contra Nemților, dar ne dă un argument ca să ne convingem că cronicarul, care laudă peste măsură pe Ipsilanti Țărigrădeanul, care admiră pe Racoviță fiindcă a știut să se înconjoare de *Greci*, face și el parte, dacă nu din nobilii boieri, dar cel puțin din învățații greci dimprejurul domnului. Așa dar mărturia manuscriselor grecești, cari în titlu poartă numele lui *Chiparissà*, coroborată cu argumentele aduse mai sus, ne convinge pe deplin că originalul s'a scris în limba greacă, după care s'a tradus pe urmă de un anonim și în limba română.

Conținutul cronicii

Cronica noastră povestește cu deamănuntul biruințele câștigate de Racoviță în anii 1716 și 1717 împotriva Nemților. Povestirea aceasta ne e cunoscută și din Neculce (p. 359—363, ed. A. Procopovici), din Pseudo-Muste (p. 58—67, ed. Kogălniceanu) și Pseudo-Amiras (p. 124—135, ed. Kogălniceanu); dar chiar dacă lipseau aceste cronici, inscripția lungă de pe crucea comemorativă, ridicată de Racoviță pe locul unde s'a câștigat biruința, ar fi fost deajuns ca să se păstreze amintirea celor petrecute [1]. Faptele sânt expuse în cronică cu mare bogăție de amă-

---

[1] Faptele din anii 1716 și 1717 sânt expuse pe larg de A. Vasilescu, în *Oltenia sub Austriaci*, București, 1929, p. 52—56; cp. și Virgil Șotropa, *Tătarii în Valea Rodnei*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* din Cluj, Cluj, 3 (1924—25), p. 260—266. Inscripția depe crucea ridicată de M. Racoviță la poalele dealului Nicolina, de lângă Iași, a fost publicată de T. Codrescu în *Uricarul*, 4 (1857), p. 311—312; s'a reprodus de N. A. Bogdan, în *Orașul Iași*, Iași, 1913, p. 330 și de Virg. Drăghiceanu în *Buletinul Comis. Monumentelor Istorice*, 6 (1913), p. 156—157. Vezi și *Uricarul*, 4 (1857), p. 310—324, unde se publică două hrisoave ale lui M. Racoviță, referitoare la năvălirea Nemților în Iași în anul 1717. Cp. *Uricarul*, 9 (1887), p. 155—160 și N. Iorga, *Lupta lui Mihai Racovița cu boierii rebeli, după un act nou*, în *Revista Istorică*, 7 (1921), p. 62—67. Monumentul acesta e pomenit și de Neculce, p. 362, ed. Al. Procopovici. Un alt monument, spre amintirea victoriei sale în Bucovina, a ridicat M. Racoviță la Vama, despre care vezi T. V. Stefanelli, *Stâlpul lui Mihai Racoviță în Bucovina*, în *Anal. Acad. Rom., Secț. Ist.*, seria 2, tom. 36 (1914), p. 1038, și Iorgu G. Toma, *Monumentul « Stâlpul lui Vodă » din Vama*, Cernăuți, 1923. Despre un alt monument comemorativ al izbânzii lui Grigorie Ghica contra Tătarilor, monument numit *movila lui Grigorie Vodă*, pomenește Cronica atribuită lui Amiras, p. 165, ed. Kogălniceanu.

nunte, iar laudele la adresa lui Racoviță și a postelnicului său Ipsilanti sânt exagerate peste orce măsură.

Cine este acest Ipsilanti postelnicul știm precis din alte izvoare. Fiu al lui Hagi Iani, frate cu renumitul Manolachi Chiurci-bașa, Constantin Ipsilanti a fost mare orator al Patriarhiei, postelnic supt Mihai Racoviță și hatman supt Grigorie Ghica [1]. Cronicarii ne spun că a jucat un rol însemnat ca om politic, dar în special îi laudă iscusința strategică. Cronica atribuită lui Amiras ne spune (p. 159, ed. Kogălniceanu) că a fost postelnic al lui Mihai Racoviță care *pentru niște cuvinte de nemică a unora de ai săi* l-a depărtat cu toate că *i-a fost de mare folos și pe urmă de mare stricăciune* [2]; că părăsind pe Racoviță a trecut cu toți oamenii săi la Grigorie Vodă, care îl avea ca *om mai de credință și la tot sfatul* și din postelnic l-a făcut hatman *fiind om adevărat și de treabă* (Pseudo-Amiras, p. 159, ed. Kogălniceanu). Pseudo-Muste îl numește *bun viteaz, fiind slujit la Moscali, la Cazaci, știind rândul oștirii, îndrăzneț și cu sfat bun* (p. 65, ed. Kogălniceanu). De asemenea autorul *Cronicei Ghiculeștilor* descrie amănunțit și laudă planul strategic prin care a biruit pe Nemți și a atras laudele stăpânirii (p. 890-892) [3]. Constantin Ipsilanti

Acest Ipsilanti e eroul povestirii lui Chiparissà, și cu toate că laudele la adresa domnului Mihai Racoviță nu sânt precupețite, dar scoaterea în evidență a meritelor lui Ipsilanti și mai ales elogiul cu care se încheie cronica pun cam în penumbră pe vodă față de postelnicul său: Racoviță dorește să curețe țara de năvălitorii Nemți și întreprinde o expediție împotriva lor după îndemnul postelnicului Ipsilanti (p. 261, ed. Legrand). Curagiosul postelnic trece într'o noapte fără lună călare Siretul și numai cu ocrotirea lui Dumnezeu scapă de nu se înneacă. Dacă planul lui de a merge în timpul nopții către mânăstirea Mira și de a lovi pe neașteptate pe dușmani nu s'a putut executa, de vină sânt Tătarii, cari n'au îndrăznit să treacă râul în timpul nopții (p. 262). Atacă pe neașteptate pe Nemți și îi distruge, cucerește mânăstirea Mira și scoate din mâna Tătarilor pe Muntenii, pe cari îi robiseră la

[1] Atanasie Comnen Ipsilanti, *Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν*, ed. Aftonidi, p. 323; acelaș în Hurmuzaki, *Documente*, ed. Papadopulos-Kerameus, vol. 13, p. 170; Neculce, ed. Al. Procopovici, p. 401—2; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 863 (despre această cronică vezi D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, vol. 2 (1916), p. 9).

[2] Cronicarul face aluzie la mazilirea lui Racoviță, pusă la cale de Manolachi Chiurci-bașa, fratele lui Constantin Hatmanul; vezi amănuntele certei și mazilirii la Comnen Ipsilanti, ed. Papadopulos-Kerameus în Hurmuzaki, *Documente*, vol. 13, p. 171.

[3] Vezi D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, 2 (1916), p. 24—25.

Focşani (p. 263—64). Tot postelnicul se duce la Caşin şi urmăreşte pe duşmani până la graniţa Ungariei, de unde întorcându-se se întâlneşte cu domnul la Caşin (p. 265). In fruntea a 1500 călări şi pedeştri, înarmaţi toţi cu puşti, cutreeră munţii căutând pe duşmani (p. 267—8). Ipsilanti spune sultanului Tătarilor din partea domnului că datoria lor e să slujească împărăţia şi nu să prade (p. 269—270). Racoviţă apreciind însuşirile deosebite ale postelnicului său l-a întrebuinţat în felurite ocaziuni şi trimiţându-l ca strateg a câştigat biruinţa împotriva duşmanilor (p. 276).

Cronicarul bine informat

Cronica noastră ca o cronică oficială e bine informată; cronicarul cunoaşte şi reproduce scrisoarea pe care a trimis-o generalul de Braşov Tige către Racoviţă cerând să-i dea haraci (p. 254—5, ed. Legrand); de asemenea şi scrisoarea prin care Nemţii dela Bistriţa cereau ajutor dela generalul de Sibiu. Redă convorbirile între Colceag şi Racoviţă (p. 269—271), între Ipsilanti şi Sultanul Tătarilor (p. 270); reproduce cuvintele spuse domnului de trimisul generalilor de Braşov şi Sibiu (p. 272—3), etc. Descrie toate luptele date şi biruinţele câştigate de Racoviţă cu multe amănunte, pe cari nu le găsim nici în Neculce nici în cronicile atribuite lui Muste şi Amiras. Şi e de observat că între aceştia şi cronica noastră nu se vede nicio legătură, aşa încât e sigur că autorii acestor letopiseţe n'au cunoscut cronica lui Chiparissà.

CUM S'AU FĂCUT EDIŢIILE ŞI TRADUCERILE DUPĂ CRONICĂ

Ediţia textului grecesc, dată la lumină de E. Legrand în al său *Épistolaire grec*, s'a făcut pe baza unui singur manuscris; e de regretat că acest elenist n'a utilizat şi manuscrisul aflat în biblioteca Metohului Sf. Mormânt din Constantinopol, cu toate că ştia de existenţa lui (*Épistolaire*, p. 282). Erbiceanu comparând ediţia lui Legrand cu un alt manuscris aflat în posesia sa, şi constatând în el mai multe omiteri ne spune:

> Aceste omiteri provin din cauza că în manuscriptul meu şi *care probabil să fie a lui Chiparissà*, lipsesc, exist (sic!) însă în publicaţia acestui cronicar făcută de d-l Émile Legrand în Épistolaire grec, şi le-am intercalat numai în textul grecesc. Imi pare că conţinutul frazelor (!) ar reclama interpunerea lor (*Cronicarii greci*, pagina nepaginată, care vine după p. 86).

Din cele reproduse mai sus reiese că Erbiceanu credea că editează chiar autograful lui Chiparissà, dar totuş nu s'a sfiit a introduce în

textul autentic multe fraze pe care le considera ca interpolări, a căror interpunere *o reclama conținutul frazelor!* Când scria aceste lucruri la sfârșitul lucrării, Erbiceanu uitase[1] că la p. LXIX din *Cronicarii* săi scrisese că a făcut publicarea textului *după o copie scrisă de mâna unui Român, pentru care am dat preste multe erori ortografice, și nu este mai vechi decât dela finele secolului trecut.* O simplă comparație a celor două ediții arată până la evidență că manuscrisul întrebuințat de Erbiceanu a fost o copie proastă plină de omisiuni pe care însă editorul, în mod cu totul straniu, le atribue autorului! Dar dacă edițiile de până acum s'au făcut fără critică, interpretarea acestei cronici prezintă neajunsuri și mai grave.

Traducerile cronicei

Traducerea unui text scris de un maiestru al condeiului e relativ lesne de făcut; calitățile stilistice ale originalului se transmit în parte și traducerii, chiar dacă ea se face de un autor mediocru, logica originalului te constrânge să fii logic, precizia stilului te face să te exprimi cu precizie, chiar dacă ești prolix din fire, claritatea lui trece în parte și în traducere, chiar dacă această calitate nu distinge pe traducător. Dimpotrivă, traducerea unui text prost scris e o operă foarte grea, traducătorul trebue să prinză exact și să exprime clar ceea ce scriitorul n'a conceput decât foarte vag și a exprimat incoherent. Adică, trebue să facă temeinic o operație mintală pe care n'a făcut-o autorul, să prinză ideea lui nebuloasă și pe urmă să și-o exprime într'o altă limbă. După asemenea texte, chiar dacă faci o traducere conștiincioasă, tot nu mulțumești pe cititorul care nu știe ce operație grea e o asemenea traducere. Salturile în expresiune și în gândire, lipsa de argumentație sau de înlănțuire logică, repețirile obositoare — ce se întâlnesc la autorii inferiori, cari chiar după ce au exprimat o idee banală de 2 sau 3 ori cu prolixitate, tot cred că nu-i va pricepe

---

[1] Asemenea eclipse de memorie revin des în *Cronicarii greci*. De pildă la p. 64^{II}, nota 16 cuvântul *Ghelmumia* se explică: *o îmbrăcăminte ca a celor morți de culoare galbină închisă ca a pielei momiilor*; dar la p. 228^{III}, nota 86 uitând ce a spus mai sus, Erbiceanu scrie: *ghelmumia sunt oamenii de prin piață, care la un semnal dat, pentru curiozitate, se adună în mare număr la moment!* Și e de observat că cuvântul *yelmumia* (cum trebue transcrisă forma grecizată după turcescul *yel mumu*) revine în amândouă pasagiile în acelaș sens în aceeași povestire, repetată *cu aceleași cuvinte*, și însemnează *felinar! Zaheregiții* la p. 64^{III}, nota 60, Erbiceanu zice că sânt: *ambulanți, nestatornici*; dar la p. 228^{IV}, nota 111 uitând explicația dată scrie: *săraci, lipiți, miseri*; în amândouă pasagiile *zaheregii* (sau *zaharagii* cum e forma românească) însemnează *îngrijitori de proviant* (zaherea)! *Gemghizii* după p. 64^{III}, nota 59 sânt *matelotii*, după p. 228^{IV}, nota 110, sânt *adunătură de sărăcime*; în amândouă pasagiile *ghimigii* (cum e forma românească) însemnează *marinari*.

cititorul — toate aceste pete care revin în multe opere, îndatăce încerci să le traduci într'o altă limbă (de înlăturat nu poţi să le înlături, de îndulcit abia ţi se permite ici colo) cititorul crede că se datoresc traducătorului; astfel după ce te străduești să refaci în minte munca intelectuală pe care din incapacitate sau din lene n'a putut să o facă autorul, care urmează a fi tradus, după ce traduci cu toată conştiinciozitatea şi abnegaţia o lucrare prost scrisă şi incoherentă, vine cititorul care nu-şi dă seamă de greutăţile problemei traducerii, în aparenţă aşa de simplă, şi tacit sau pe faţă îţi aruncă în spinarea ta, a traducătorului, defectele originalului, întocmai cum atribue traducătorului calităţile unui original clasic, chiar dacă traducătorul n'a fost în stare să le redea decât într'o măsură foarte redusă. Acestea se întâmplă chiar cu traducătorul cel mai conştiincios şi cel mai pregătit din toate punctele de vedere. Dacă însă un text prost scris vine să-l traducă un om fără pregătire şi fără anumite însuşiri, se înţelege lesne la ce rezultate va ajunge.

Să luăm un caz concret. Avem de tradus o operă, o cronică de pildă, care nu are însuşirile stilistice ale textelor clasice. E scrisă în limba greacă modernă de un Grec, care trăieşte în Principate, care nu întrebuinţează o limbă precisă şi curată, ci o amestecă cu cuvinte româneşti, turceşti şi italieneşti. Noţiunile româneşti le îmbracă în mod stângaci într'un vestmânt grecesc, ba chiar ici colo (ca să arate înalta lui cultură clasică) în limba lui Omer, întrebuinţând adjective calificative, expresiuni şi versuri întregi din reminiscenţele lui omerice. Un asemenea text vine să-l traducă cineva în limba română, fără să cunoască limba greacă decât într'o măsură foarte slabă, fără să ştie ce e Omer, fără să mânuiască măcar bine limba lui maternă, fără să priceapă cuvintele turceşti cari au intrat în limba română şi se întâlnesc la fiecare pas la cronicari, fără să fi citit un cronicar român din aceia cari au povestit pe larg episodul cuprins în cronica pe care îşi propune a o traduce, fără să fi cercetat dacă există o altă traducere în limba română a textului pe care vrea să-l traducă, fără să ştie ce e respectul cititorilor şi respectul operii străine, pe care vrea să o facă accesibilă acelora, cari nu cunosc limba originalului.

Traducerea lui Suţu

Iată cazul lui Al. Suţu, care a tradus din limba greacă Cronica lui Chiparissă. Cu o asemenea lipsă de pregătire şi de însuşiri, indispensabile pentru a face o traducere suportabilă, e lesne de ghicit la ce rezultate putea să ajungă şi a ajuns traducătorul, şi întrucât cercetătorii pot să utilizeze o traducere în care de mai multe ori a tradus pe dos, a sărit rânduri întregi unde nu pricepea, a prescurtat şi intervertit textul fără să avizeze pe cititor, etc. Invinuirile sânt grave, aşa încât trebue să le dovedesc cu fapte concrete.

Un întreg paragraf (începând cu *καὶ ἔτσι πάλιν* până la *ὅπου θέλουν*, p. 270, ed. Legrand) a fost omis; mai mult de o pagină dela sfârşit a fost suprimată intervertindu-se şirul povestirii şi toate acestea fără să se înştiinţeze cititorul.

Velicico şi *Conţescu* (*Βελίσκος* şi *Κοντσέσκουλος*) se transformă de traducător în *Belisc* şi *Congesc*, iar *haraciul* (*χαράτσι*) se traduce cu *adălmaş* (p. 86 *Arhiva* din Iaşi, vol. I (1889) = p. 254, ed. Legrand). *Κλέπτης* (= tâlhar, haiduc) se traduce *mazil*, iar *φουσσᾶτον* (= oaste) cu *copii de casă*, p. 87 = p. 256—7, ed. Legrand. Acelaş cuvânt *φουσσᾶτον* la p. 100 (= 272, ed. Legrand) se traduce cu *podghiaz*, deşi e vorba de armata lui Mihai Racoviţă. *Σκλαβώνω* (= a robi) se traduce cu *a jăfui* (p. 89 = p. 258, ed. Legrand). Traducătorul crede că *τούγια* (= tuiuri) înseamnă *coif*, că *τσεπχανὲ* (= gebhane, muniţiuni) e una cu *urdie* (ceeace înseamnă tabără, oaste), că *ciohodarul vezirului* e *comisul epitropului* (p. 92 = p. 261, ed. Legrand). Cuvântul *παλάγκα* (= palanca) care a intrat aproape în *toate limbile europene* şi revine la fiecare pagină în cronicari cu sensul de: întăritură improvizată cu trunchiuri înfipte în pământ, care a dat numele multor localităţi întărite în acest mod [1], acest cuvânt, pe care traducătorul putea să-l găsească în dicţionarele franceze, italiene, engleze, nemţeşti, turceşti, poloneze, ruseşti, spaniole, latineşti, etc., îl traduce cu *îngrămădiri de oaste* (p. 92 = 261, ed. Legrand) [2]. Cuvântul tot aşa de des întrebuinţat de cronicari *părcan* (*παρκάνι*), prin care se înţelege o întărire de lemn numită în franţuzeşte *cheval de frise, palissade*, îl traduce la p. 96 (= 266, ed. Legrand) cu *tufărişuri*, la p. 97 (= 267, ed. Legrand) cu *păduri* [3]. Cuvântul turcesc *τσαρχφελέκι* (p. 263, ed. Legrand),

---

[1] Lom Palanca, *Τεκὲ-Παλαγκασί*, Daponte, *Éphémérides daces*, ed. Legrand, I, p. 67; *Παλάγκα Ράζδα*, *ibid.*, p. 7; *Γενὶ Παλάγκα* (româneşte Nova Palancă, ung. Uj Palanka, aproape de Biserica Albă, comitatul Noului Severin, Sozreny), *ibid.*, p. 101; Arhizar Palanca, *ibid.*, p. 142. In Marele Dicţionar al României sânt trecute vreo zece localităţi cu numele de *Palancă*.

[2] Pălăncile se făceau şi de pământ, vezi *Letopiseţul Moldovei*, ed. Giurescu, p. 83, 21. Şi în limba greacă modernă revine des cuvântul; v. Alexandru Mavrocordat Exaporitul, *Ἱστορίαι*, în Hurmuzaki, *Documente*, 13, p. 13, 24, 29; Daponte, *Éphémérides daces*, ed. Legrand, I, p. 60-67.

[3] Părcanele se puneau de obicei împrejurul taberei, ceeace cronicarii exprimă cu *a lega tabăra cu părcane împrejur*, vezi Pseudo-Costin, în *Cronicele României*, ed. Kogălniceanu, 2, p. 107, şi Pseudo-Amiras, *ibid.*, 3, p. 118: *iară a doua zi poposind Moscalii aproape de Prut şi legând tabăra cu care şi implându-le de pământ, şi pe delaturi puind părcane, au pus pedestrime între care şi între părcane*. Pentru a lăsa să intre în tabără *se deschideau părcanele şi se făcea poartă*, Neculce, p. 304, ed. A. Procopovici. Cf. Manstein, *Mémoires historiques politiques et militaires sur la Russie*, Paris, 1860, I, p. 148—9: *Les chevaux de frise* ont

care e sinonim [1] cu cuvântul polonez *parcan* îl traduce în şase diferite feluri!, vezi mai jos p. 147—148. Cuvântul *τσακαλόζια* (= săcăluşe, tunuri mici, *bombarda, sclopetus, sclopetum pogonatum, ceeace Nemţii numesc Doppelhacken, după forma pe care o are şi astăzi* (Bogdan, *Documentul Râzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene, în Anal. Acad. Rom., Secţ. Ist.*, seria 2, 30 (1908), p. 426), la p. 91 (= p. 260, ed. Legrand) se traduce cu *proaşte*, dar la p. 94 (= p. 263, ed. Legrand) cu *steaguri*. *Τὸ βαρσέσι τοῦ κάστρου* care însemnează partea cetăţii aflată afară de fortificaţie *(ἐξώκαστρον, προάστειον)* se traduce cu *inima cetăţii*, p. 98 = 268, ed. Legrand [2].

Şi nu numai expresiunile militare, sau cuvintele vechi sânt traduse rău; chiar cuvintele comune sânt redate pe dos de Suţu. *Εὐλαβοῦμαι* (= *a respecta*) la p. 93 = p. 262, ed. Legrand se traduce cu *a amăgi*; *τὸ ταχὺ* = de dimineaţă, a doua zi de dimineaţă, e tradus cu *degrabă*

été d'une grande utilité, car dès qu'on était entré dans le camp on les plantait alentour, et l'armée était garantie de toute surprise, se trouvant dans une espèce de retranchement. Despre *palancă* şi *părcan* vezi şi R. Rosetti, *Evoluţia fortificaţiunii la Români dela 1504 la 1654*, în *Mem. Acad. Rom., Secţ. Ist.*, seria 3, tom. 12 (1932), p. 300—301.

[1] Cuvântul revine mai des în textele greceşti supt forma de *τσαρκιφελέκι* (*ciarchifelec* şi în turceşte), cp. Daponte, *Éphémérides daces*, 1, p. 83 şi 183. Că e acelaş lucru cu *parcanul* se vede din textele cronicarilor: *iară Tătarii au şi lovit fără veste la tabăra lui Şeremet şi până în părcane au mers* (*Cronica*, atribuită lui Nicolae Costin, 2, p. 103 în *Cronicile României*, ed. Kogălniceanu), ceeace în traducerea *Cronicii Ghiculeştilor* e redat cu: *οἱ δὲ Ταττάροι ἐρχόμενοι τὸ κατόπιν αὐτῶν ὥρμησαν αἰφνιδίως εἰς τὸ τάμπουρόν του ἕως ὁποῦ ἐπλησίασαν εἰς τὸ μπαρκάνι ἤτοι τσαρκιφελέκι* (= iar Tătarii venind după ei s'au repezit fără veste în tabăra lui până se apropiară de *părcan adică cearchifelec* (*Cronica Ghiculeştilor*, p. 664, inedită; despre ea vezi D. Russo, *Cronica Ghiculeştilor, în Buletinul Comisiei Istorice a României*, 2 (1916) p. 3—85). Şi în *Cronica expediţiei Turcilor în Morea*, ed. N. Iorga, Bucureşti 1913, p. 91, citim: au luat *un parcan, un ceascufelechi*, unde Iorga în notă observă: « sic! Numai în ms. 2 ». Cu « 2 » Iorga indică ms 139 al Acad. Române. *Cronica expediţiei Turcilor în Morea*, ne asigură Iorga în prefaţa ediţiei sale, p. VIII—IX, ni s'a păstrat în 3 manuscrise, aflate în Biblioteca Academiei Române sub Nr. *139*, 264 şi *3552*. In realitate *Cronica* se păstrează în 4 manuscrise ale Academiei Române: *239*, 264, 1616 şi *3532*. Cuvântul cu pricina nu se află *într'un singur* manuscris, în manuscrisul 139 (recte 239), cum spune Iorga, *ibid.*, p. 91. Tocmai în manuscrisul 239 nu se găseşte cuvântul, îl găsim însă în schimb în celelalte trei manuscrise: 264 f. 42r, 1616 f.123r şi 3532 f.252v. Şi e de observat că în aceste trei manuscrise revine forma *cearcufelechi*, nu *ceascufelechi*, şi ele ne lămuresc că *părcan* e egal cu *cearcufelechi*: au luat un *părcan, adică un cearcufelechi*. Cuvântul lipseşte la L. Şăineanu, *Influenţa orientală*.

[2] Cp. *Cronica expediţiei Turcilor în Morea*, ed. N. Iorga, p. 41,2: *într'acest ostrov este cetate şi împrejur varuş; ibid.*, p. 99, 18: *mai sus de vii este varuşul*

p. 98 şi 99 = 269 şi 270, ed. Legrand. *Σκοπὸς* = scop, ţel, fiind confundat probabil cu *σκότος* se traduce cu *întunecime* p. 93 = p. 262, ed. Legrand.

Şi e de observat că toate aceste greşeli de neiertat nu există în traducerea veche, care e superioară din multe puncte de vedere elucubraţiunii lui Suţu.

Ca să se vază această superioritate dau aci paralel o bucată din amândouă traducerile. Cp. originalul grecesc în ediţia Legrand, p. 263.

Traducerea veche din manuscrisul Acad. Rom. Nr. 157 f. 12 v.

Dumnealui vel postelnic dacă au sosit la Miera au găsit toate gătite de războiu cu *părcane*, cu zahare şi cu şasă *sacaluşe*, şi uşa mănăstirii încă era de fier şi den afară altă uşă de lemn cu *părcane*, şi în vreme de chindie au dat foc *părcanilor* şi uşilor de au ars; luatau şi *sacaluşile*. Găsit-au şi doao barelci cu iarbă de puşcă şi dîndu-le foc s'au întors *îndesară* la Odobeşti, şi au triimis vesti Mării Sale lui Vodă; a doa zi au sosit şi Mărie Sa Vodă în Odobeşti.

Iar pără a să zăbăvi Moldovenii la Miera etc.

Traducerea Şuţu p. 94

Iară boerul postelnic venind la Mira, o află pregătită de războiu cu *perdele*, cu *metereze de pociumbi*, cu *urdie* şi merinde destule şi 6 *steaguri*, dar şi poarta mînăstirii o aveau de fier şi pe din afară alta de lemn cu *şarampoae dinainte*, şi aşa deoarece *sosit era ceasul* au dat foc *ţăruşilor*, *şarampoaelor* şi porţilor şi le-au ars şi au luat şi *steagurile*. Găsiră şi două poloboace de praf de puşcă şi arzîndu-le s'au întors *într'un târziu* la Odobeşti.

Insă câtă vreme se aflau Moldovenii la Mira, etc.

In bucata de mai sus traducătorul vechi traduce corect cuvântul *τσαρχφελέκια* — care revine de trei ori în originalul grecesc — cu *părcane* (rândurile 3, 6 şi 8); Suţu îl traduce întâi cu: *perdele*, *metereze de*

---

lui Mistra, adică tot exocastron. Cp. Daponte, *Éphémérides daces*, ed. Legrand, 1, p. 70 şi 244, 2, p. XV; Gustav Meyer, *Neugriechische Studien*, 2 p. 16, Viena 1894 şi Th. Capidan, *Aromânii*, Bucureşti, 1932, p. 372.

Cele mai multe greşeli de mai sus se datoresc ignoranţei limbii greceşti; dar se vede că a contribuit la unele din ele şi vanitatea traducătorului de a arăta că posedă vocabularul arhaic al cronicarilor. Astfel în loc să întrebuinţeze cuvintele cunoscute de toată lumea *armata* sau *oastea*, a crezut că e mai frumos a scrie *podghiaz* (p. 100); în loc de prozaicul *tâlhar*, pune un cuvânt arhaic *mazil* fără să ştie însă că *podghiaz* se zice de armatele de incursiune, fără să ştie că *mazil* însemnează *destituit, scos din funcţiune*. Cuvântul *urdie*, pe care se vede că îl auzise, dar nu ştia exact ce însemnează, îl crede sinonim cu *muniţiuni*, pecând în realitate însemnează *tabără, lagăr, oaste*.

pociumbi, urdie (rîndurile 3—4), pe urmă cu: *şarampoae dinainte* (rândul 7) şi în fine cu: *ţăruşi, şarampoae* (rândurile 9—10). Cuvântul *τσακαλόζια* din originalul grecesc traducătorul vechiu îl traduce corect: *sacaluşe* (rândurile 4. 9), cum revine foarte des în textele vechi româneşti, pecând Suţu îl traduce cu: *steaguri* (rândurile 5,11). Cuvântul *βράδυ* în traducerea veche e redat corect *îndesară* (rândul 11), pe când Suţu îl traduce cu: *într'un târziu* (rândul 13). *῞Ωρα τοῦ κεντιοῦ* din textul grecesc în traducerea veche e corect tălmăcit: *în vreme de chindie* (rândul 7), pe când la Suţu e greşit tradus: *sosit era ceasul* (rândul 8—9) [1].

Traducătorul vechi traduce integral textul, pecând Suţu suprimă tacit câteva rânduri fără niciun motiv (vezi rândurile 12—14 din traducerea veche, care există întocmai şi în textul grecesc).

Traducerea lui Erbiceanu

Nici traducerea lui C. Erbiceanu, ca orice a ieşit din pana acestui cărturar, nu e recomandabilă. Erbiceanu crede că *tui* e cap de armată, *pălanca*, crede că sânt *linii de soldaţi aşezaţi spre a observa invaziunea inamicilor*; cuvântul *ciarchifelec* Erbiceanu îl scrie *ţarhfelechii* şi ne asigură că *înseamnă toate cele necesare războiului, adică maşinării, care de transport, muniţiile, etc., etc., înseamnă şi tunuri de asediu şi de câmp! Cronicarii greci*, pagina nepaginată, care vine după p. 86, notele 4, 7, 9. Şi Erbiceanu traduce *τὸ ταχὺ* cu *curând*, în loc de *a doua zi de dimineaţă* (*ibid.*, p. 67) [2].

Am crezut de datoria mea să relevez toate aceste lucruri şi să recomand cercetătorilor, cari nu cunosc limba greacă, când ar vrea să utilizeze acest izvor să recurgă la vechea traducere anonimă, cuprinsă în manuscrisul 157, deoarece ea din multe puncte de vedere redă fondul mai bine decât traducerile făcute de Suţu şi Erbiceanu. Şi generali-

---

[1] Cuvântul turcesc *ikindi* = după prânz e foarte mult întrebuinţat de Grecii moderni supt forma de *κεντί*, sau *κιντί* (pronunţă: *kidi*), vezi Somavera, *Tesoro della lingua greca-volgare ed italiana*, Paris, 1709, s. v.; Cp. şi Louis Rozenvalle, *Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie*, Paris, 1912, p. 41 (*Extrait du Journal Asiatique*, pe 1911, p. 105). Greşit spune L. Şaineanu, *Influenţa orientală*, la cuvântul *chindie* că vorba lipseşte la Grecii moderni.

[2] *Τὸ ταχὺ*, sau *ταχιά*, înseamnează *des de dimineaţă* şi pe urmă *mâine*, întocmai cum *Morgen, demain, mâine* (din *mane*) au ajuns la înţelesul de *mâine*. Siguranţa cu care Erbiceanu explică cuvintele, despre înţelesul cărora n'are nici cea mai vagă idee, e fără seamăn; mai sus la p. 143 am dat câteva probe. Iată încă două mostre: expresiunea *τὸν τάζουν καὶ τάματα* care înseamnează *îi fac şi făgăduieli*, o traduce: *îi leagă şi ochii!* (*Cronicarii greci*, p. 173). Cuvântul turcesc *ianghin*, care înseamnează *foc, incendiu*, crede că vrea să zică: *ian poftim înăuntru* (*Cronicarii greci*, p. 98 şi 228[I], n. 8).

zând cazul pot să zic că mai totdeauna, când avem o traducere veche după un text grecesc, trebue s'o preferim uneia proaspăt făcute, fiindcă tot bătrânii din secolii trecuți — cum au fost frații Greceni de pildă — știau mai bine grecește și traduceau mai conștiincios, decât eleniștii improvizați din zilele noastre [1].

D. Russo

București

RÉSUMÉ

Aucun événement de l'histoire roumaine n'a fait l'objet d'autant de récits détaillés que la victoire remportée par Mihai Racovitză sur les troupes allemandes, en 1716—1717; les chroniqueurs contemporains de l'événement: Neculce, Pseudo-Muste et Pseudo-Amiras ont donné des récits détaillés de l'événement; une chronique spéciale a été consacrée au récit de cette bataille; enfin, un monticule a été élevé sur l'emplacement où les soldats tués au cours de la bataille ont été enterrés et on a élevé non loin de là une croix en pierre de dimensions colossales, pourvue d'une inscription.

Aucune chronique n'a été reproduite autant de fois, dans sa version grecque ou roumaine, que la chronique qui a été consacrée au récit de cette bataille. La version grecque du récit a été publiée

[1] Aceste observații nu sânt făcute cu spirit de cârtire sau de dușmănie față de răposații profesori Suțu și Erbiceanu, ci numai ca să se vadă cât de mult e de făcut în privința editărei și interpretării textelor vechi și cu câtă rezervă trebue să întrebuințăm traducerile din grecește, făcute de eleniștii improvizați, cari cu o superficială cunoaștere a limbii grecești se încumetă a traduce texte vechi, adică a lumina pe ceilalți, fără să fie mai întâi luminați ei înșiși.

Cine vrea să traducă un text scris într'o limbă străină, trebue să cunoască această limbă în toate finețele ei, să pătrunză conținutul textului și mentalitatea autorului străin, să cunoască instituțiile timpului și împrejurările tratate în text și din alte izvoare contimporane, să priceapă aluziile și să le facă accesibile cititorului, și în sfârșit să mărturisească sincer ce n'a priceput el, traducătorul, nu să suprime tacit, sau să interpreteze pe ghicite ceea ce n'a înțeles, nici să forțeze textul ca să spue ce-i place traducătorului.

Dar acestea sânt *locuri comune*, ar spune cititorul. Recunosc și eu că sânt *banalități*, dar cine ar cerceta cu băgare de seamă multe traduceri în limba română făcute în zilele noastre — după un secol de învățământ liceal și universitar — s'ar convinge că aceste *banalități* au rămas până acum necunoscute multor traducători și că ele trebuesc mereu repetate.

pour la première fois par E. Legrand dans *Épistolaire grec*, Paris, 1888, p. 253—276, sous le titre suivant: *Νικολάου Κυπαρισσᾶ Διήγησις τῶν συμβάντων ἐν Μολδαβίᾳ κατὰ τὸ 1716 ἔτος ἐπὶ τῆς τρίτης ἡγεμονίας τοῦ ὑψηλοτάτου, γαληνοτάτου καὶ θεοφρουρήτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Μολδοβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Μιχαὴλ Ρακοβίτσα βοεβόδα* (Nicolas Kyparissas, *Récit des événements survenus en Moldavie en 1716, pendant le troisième règne de Son Altesse sérénissime, Ioan Michel Racovitza, Prince de toute la Moldavie*). Presque en même temps, C. Erbiceanu publiait une seconde version du récit, dans *Cronicarii greci*, București, 1888, p. 65—86, et l'accompagnait d'une traduction roumaine. Enfin, Al. G. Suțu, sans avoir connu l'édition et la traduction de Erbiceanu, donnait dans *Arhiva Societății științifice și literare din Iași*, I (1889—1890), p. 81—103, la traduction roumaine du texte publié par Legrand; cette traduction a été reproduite par la suite dans *Uricarul*, 13 (1889), p. 348—376.

Ni Erbiceanu, ni Suțu n'ont connu la plus ancienne version roumaine de cette chronique (XVIII-e siècle), qui est conservée dans la Bibliothèque de l'Académie Roumaine (section des manuscrits, no. 157). Le texte roumain ne porte pas d'indication d'auteur; le texte grec est placé sous le nom de N. Kyparissas, sans qu'il soit dit si le texte est traduit du grec ou du roumain. Le texte grec ne contient aucun indice qui nous permette d'affirmer qu'il a été traduit du roumain. Les expressions *ζάλη* et *νὰ πιάσουν γλῶσσαν*, que l'on a crues être traduites du roumain, sont grecques. *Ζάλη* du texte grec n'a rien à voir avec le roumain *jale* (dans le texte roumain *ζάλη* est rendu par *furtună* «tempête, orage»). *Νὰ πιάσουν γλῶσσαν* (prendre langue) est une expression que l'on rencontre souvent chez les auteurs byzantins, chez Kékavmenos, Anna Comnena, etc., et encore plus souvent en grec moderne; on retrouve cette expression aussi en turc, en français, en italien et de même en slave; ce n'est donc pas une expression purement roumaine. Le texte roumain, par contre, contient des expressions purement grecques qui remontent à un original grec. Ainsi, l'expression grecque *κατέβαλε τὴν ἐπηρμένην ὀφρὺν τῶν δυσμενῶν* est rendue gauchement par «a surpat înălțata sprânceană a vrăjmașilor», et de même les adjectifs qualificatifs *ἰσόθεος φώς*, *ἡγεμὼν τ' ἀγαθὸς κρατερὸς τ' αἰχμητής*, *λαμπροπυρσόμορφος ἥλιος;* enfin, les vers des épigrammes attribuées à Homère sont rendus en roumain par de lourdes périphrases; il y a donc des preuves certaines que l'original a été écrit en grec. Ajoutons, pour finir, que les incohérences du texte roumain et les expressions qui ne peuvent être entendues qu'à l'aide du texte grec correspondant prouvent jusqu'à

l'évidence que le texte grec forme l'endroit de la trame, tandis que le texte roumain n'en est que l'envers.

L'édition de Legrand est de beaucoup la meilleure. Les traductions de Suțu et de Erbiceanu sont pleines de fautes: les savants roumains qui ne lisent pas le grec feront donc bien de recourir plutôt à l'ancienne traduction roumaine, qui rend mieux l'original grec.

2*

NOTES SUR LES GÉNOIS EN MOLDAVIE AU XV-E SIÈCLE

Il y a déjà quelques années que M. Iorga, dans une communication présentée à l'Académie Roumaine, ajoutait quelques renseignements intéressants à ceux qu'il avait réunis dans ses études historiques sur Chilia et Cetatea-Albă [1]. Il y était question plus particulièrement de plusieurs négociants vénitiens établis à « Monchastro » dans la deuxième moitié du XV-e siècle et des pertes que leur avaient fait subir les pirates turcs et catalans de la mer Noire et de l'Égée ainsi que les conquérants de Constantinople, en 1453.

Quelques travaux plus récents apportent de nouvelles contributions à l'histoire des colonies italiennes sur le littoral roumain de la mer Noire, à l'époque qui marque précisément le déclin de leurs relations commerciale et le retour des régions pontiques au régime de l'économie fermée, au temps de l'empire ottoman. Après avoir étudié les origines de ces établissements, dans les dernières années du XIII-e siècle [2], il n'est pas sans intérêt de pouvoir ajouter quelques notes sur la dernière période de leur existence, qui coïncide avec le grand déplacement des voies commerciales, aux débuts de l'époque moderne.

* * *

On connaissait le projet de l'empereur Sigismond d'ouvrir une nouvelle route aux marchands de ses villes hongroises et allemandes et d'utiliser la voie du Danube, pour un commerce plus actif avec les ports de la mer Noire et du proche Orient. C'est en janvier 1418 qu'il adressait aux frères Johann et Konrad Fischer l'ordre d'établir un trafic régulier, par la vallée du Danube, avec Kilia, Péra et Caffa [3].

---

[1] *Lucruri noui despre Chilia şi Cetatea Albă*, dans *Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Ist.*, III, V (1925), p. 325 sq.

[2] *Vicina, Contributions à l'histoire de Cetatea-Albă*, dans *Acad. Roum.*, *Bulletin de la sect. hist.*, X (1923) et XIII (1927).

[3] Altmann, *Die Urkunden Kaiser Sigismunds* (Regest. a Imperii, 11), No. 2857. Cette route était connue. Le 6 mai 1381, les comptes de la colonie de Caffa mentionnaient l'envoi de plusieurs messagers *adverssus Licostomom . . . et unum missum de versus Budam* (Iorga, *Notes et extraits p. servir à l'hist. des Croisades*, I, p. 13).

Les nouveaux documents, tirés par M. H. Heimpel des Archives Vaticanes, permettent de se rendre compte de toute la portée de ce projet et de mieux l'encadrer dans la politique générale de l'empereur [1]. Déjà, au printemps de 1412, Sigismond envoyait des ambassadeurs à la colonie génoise de Caffa, pour organiser une ambassade commune, au nom de l'Empire et de Gênes, qui devaient présenter des propositions précises au Khan tatare Djelaleddin du Kiptchak et l'engager à rétablir l'ancienne voie commerciale de Crimée en Asie Centrale. Par la mer Noire et les bouches du Danube, elle pouvait être reliée au trafic fluvial de la Hongrie et de l'Europe Centrale et elle aurait contribué ainsi à détourner le commerce de l'Extrême-Orient de l'Égypte et de la Méditerranée orientale, où dominait à cette époque le pavillon vénitien.

Il y avait peut-être dans ce plan aussi vaste d'une politique commerciale « mondiale », dans le sens le plus complet de ce terme à cette époque, une réminiscence des anciens projets de croisade et de blocus économique établis contre l'Égypte musulmane, depuis la fin du XIII-e siècle. Déjà, Sanudo l'Ancien préférait à Alexandrie, le grand entrepôt des Infidèles, la voie de la mer Noire et de l'Asie Centrale [2]. Mais dans le projet de l'empereur Sigismond il s'agissait de bien autre chose. Ce n'étaient plus les Infidèles qu'il s'agissait de réduire par une interruption partielle ou totale du commerce maritime qui enrichissait leurs ports: c'était Venise qu'il importait de frapper dans ses œuvres vives, Venise qu'il était impossible de déloger de la côte dalmate et contre laquelle la diversion génoise était toute indiquée, en Italie au point de vue politique et en Orient au point de vue commercial [3].

Ces perspectives ne manquaient pas de grandeur et ouvraient à la politique impériale des horizons nouveaux. Mais les circonstances étaient difficiles et le moment paraît avoir été mal choisi. Le Khan tatare, auquel l'empereur Sigismond envoyait ses ambassadeurs, était assassiné en août 1412. À Gênes, un parti hostile aux Montferrat s'emparait du gouvernement en 1413 et détachait la république de l'alliance impériale. Lorsque l'empereur voulut reprendre en 1418 ce « grand dessein » de son règne, au moment où s'achevait le concile de

---

[1] *Zur Handelspolitik Kaiser Sigismunds*, dans *Vierteljahrschrift für Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte*, XXIII (1930), p. 145—156.

[2] *Secreta Fidelium Crucis*, in Bongars, *Gesta Dei per Francos*, Hanovre, 1611, p. 22—23; cf. mes *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire*, Paris, 1929, p. 293.

[3] La guerre contre Venise, était commencée depuis la fin de l'année 1411, Heimpel, *ouvr. cité.*, p. 148.

Constance, la situation en Orient ne lui était guère plus favorable. Les frères Fischer se trouvaient dans l'impossibilité d'établir la voie commerciale qui leur était indiquée. Sous l'impulsion énergique de Mohammed I-er, les Turcs avaient repris l'offensive sur le Bas-Danube.

La chronique de Sükrüllah mentionne la campagne victorieuse de l'armée ottomane contre le prince Mircea de Valachie et la reprise des forteresses de Giurgiu sur le Danube, de Ieni-Sala et d'Isaktcha en Dobrogea. En 1420 Kilia, possession moldave en 1412, était au pouvoir des Turcs [1]; la principauté valaque leur payait un tribut annuel [2] et une première attaque était lancée contre Cetatea-Albă, à l'embouchure du Dniester, comme un avertissement adressé au prince Alexandre de Moldavie et une première ébauche de la grande expédition de 1484, qui devait rattacher définitivement ces deux ports de la mer Noire à l'empire ottoman. En 1421, Guillebert de Lannoy assistait à la réparation et à la remise en état des fortifications de la ville du Dniester, par le Moldaves et les Lithuaniens, qui se sentaient également menacés par les progrès de la conquête turque. Les bouches du Danube étaient fermées au trafic de l'empire avec les colonies génoises de Crimée. Certains voyageurs pouvaient encore prendre cette route; c'est ainsi que l'empereur byzantin passa encore par Kilia en 1424, en revenant à Constantinople.

Tous ces évènements ont eu une influence considérable sur tout le développement économique de la Moldavie. L'ouverture d'une grande voie de navigation, le long du Danube, aurait donné au commerce de la principauté, au début du XV-e siècle, une orientation tout à fait différente de celle que lui imposait le voisinage des villes marchandes de Galicie et les besoins de leur trafic avec les ports de la mer Noire. L'axe principale du commerce moldave était tracée du Nord au Sud;

[1] N. Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 76—77. Traité de Lublin en 1412. Cf. Heimpel, *ouvr. cité.*, p. 153.

[2] La chronique persane de Sükrüllah, rédigée après 1456, a été publiée par M. Th. Seif, dans les *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, t. II. Voici le passage essentiel, qui complète le texte de Nechri: « De sa résidence de Brousse il [Mohammed I-er] alla en Roumélie dans l'intention de faire la guerre aux Valaques mécréants et ennemis. Dans cette région il y avait trois forteresses, qui avaient été détruites par la calamité des Infidéles. Toutes les trois, il les remit en état; l'une s'appelait Säkgy, la seconde Jeni Sâle, la troisième Jorkowi. De la il marcha contre les Hongrois et prit la forteresse de Sewarin. Quand les Infidèles maudits — qu'Allah les confonde — virent et comprirent la puissance, le pompe et la splendeur des Musulmans, ils demandèrent la paix, prirent le Tribut sur leur nuque et se rangèrent parmi les serviteurs de la Haute Porte Impériale. Ils envoyèrent au service trois fils de princes des Infidéles avec toute leur maison, leurs serviteurs et leur suite... ».

elle était même antérieure à l'existence de la principauté, puisque la carte de Dulcert, en 1339, notait déjà le passage à Lwów des marchands qui se rendaient aux ports de la Baltique et de là à Bruges [1]. La Hanse avait déjà atteint l'apogée de son expansion commerciale sur les côtes de la Baltique et ses marchands se trouvaient en relations d'affaires très suivies avec la Pologne [2]. Ce développement du commerce de la Baltique a exercé indirectement une influence considérable sur les villes de Galicie et leurs relations avec les ports de la mer Noire.

En 1344, lorsque les Tatars du Kiptchak bloquaient les colonies italiennes de Crimée, c'était encore par la Galicie que les ambassadeurs vénitiens s'acheminaient vers la mer Noire [3]. La principauté, à ses débuts, s'est instituée gardienne de cette voie commerciale naissante et l'on peut dire qu'ici vraiment la route a crée l'État.

En 1408, le privilège d'Alexandre-le-Bon pour Lwów confirmait des relations déjà anciennes entre cette ville et la Moldavie. La voie du Danube aurait déterminé une ligne transversale du trafic, de l'Ouest à l'Est: elle aurait certainement déplacé le mouvement d'importation et d'exportation de la principauté, de la Pologne vers l'Europe Centrale. La division de la Moldavie entre ces deux zones d'influence, déjà esquissée au traité de Lublin, en 1412, a été presque réalisée, quelques années plus tard, au temps des luttes fratricides entre les fils d'Alexandre-le-Bon; elle aurait peut-être trouvé dans ces circonstances des éléments nouveaux et une base économique plus durable [4]. Kilia, entrepôt allemand et hongrois, se serait opposé à Cetatea-Albă, qui serait resté le débouché de la Pologne et de la Lithuanie.

Il n'en reste pas moins vrai que le projet de l'empereur Sigismond éclaire tout le développement ultérieur de la politique hongroise sur le Danube et nous montre le véritable objet de la lutte pour Kilia, dans la première moitié du XV-e siècle. Mais là comme ailleurs, la conquête turque a fermé la voie au commerce international, en réservant à Constantinople toutes les ressources des régions riveraines de la mer Noire.

* * *

[1] Carte de Dulcert, Majorque 1339 (Paris, Bibliothèque Nationale): *postea vadunt per mare gothalandie ad partes fiandres, specialiter in bruges.*

[2] Cf. l'orientation bibliographique de l'article de M. F. Rörig, *Les raisons intellectuelles d'une suprématie commerciale: la Hanse,* dans *Annales d'hist. économique et sociale,* II (1930), p. 481 et suiv.

[3] Thomas, *Diplomatarium veneto-levantinum,* I, p. 266—67.

[4] Cf. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau,* Gotha, 1911, p. 80—81.

Il n'y a pas de nouveaux renseignements sur les colonies génoises de Kilia et de Cetatea-Albă, et la date à laquelle les postes militaires des colonies italiennes ont été remplacés par la domination moldave reste encore incertaine. D'ailleurs ce changement de pavillon n'avait pas entraîné une rupture des relations commerciales.

M. Iorga avait déjà mentionné les relations de Venise avec « Maurocastro » où elle nommait un consul en 1436. Les Génois continuaient également à trafiquer avec leur ancienne possession [1], qui était restée à cette époque un important marché d'esclaves [2]. Les relations commerciales se maintenaient encore, aussi bien avec Constantinople qu'avec la Crimée.

M. Bănescu, qui a poursuivi à Gênes les recherches de M. Iorga, nous en apporte la preuve dans un acte de 1448. Il y est fait mention d'un droit spécial d'½ pour cent sur toutes les marchandises des Génois « *qui deferuntur aut conducentur Mocastrum et que exinde extrahentur de eo loco per mare* » [3]. Les comptes de la colonie de Caffa mentionnaient beaucoup de Roumains; on le savait déjà par les publications de M. Iorga. Il faut relever cependant dans l'article de M. Bănescu un « Vallachus de *Ihujhavia* » en 1464, dans lequel il est permis d'identifier un habitant de Suceava et un « Michael *Balsi* » qui appartient sans doute à la famille moldave des Balș. Nous examinons ailleurs les renseignements sur les trois habitants de *Vicina* signalés à Caffa entre 1442 et 1465. Il est certain qu'il y a là une preuve évidente de l'existence de ce port au XV-e siècle, et que la mention de cette localité par les portulans de l'époque n'est pas absolument fictive.

Le projet de l'empereur Sigismond, que nous venons d'analyser, prouve toutefois que Vicina était déjà bien déchue de son importance de jadis, puisque c'était Kilia qui représentait pour l'empereur, les Génois et les Byzantins, en 1418 et en 1424, le principal centre commercial aux embouchures du Danube.

* * *

Par contre, un renseignement intéressant sur les habitants des colonies génoises de la mer Noire et leurs relations avec la Moldavie

---

[1] Iorga, *Notes et extraits p. servir à l'hist. des Croisades*, I, p. 573—574 et 681. V. aussi V. Vasiliu, *Sur la seigneurie de « Tedoro » en Crimée au XV-e siècle*, dans *Mélanges de l'Ecole Roumaine et France*, 1929, I, p. 302.

[2] V. N. Iorga, *O mențiune neobservată a Românilor la Bizantini*, dans *Rev. Istorică*, XIX (1933), p. 159.

[3] *Vechi legături ale țărilor noastre cu Genovezii*, dans *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 35, anexe, I.

se trouve dans la chronique allemande du règne d'Étienne-le-Grand, découverte récemment à Munich par M. Olgierd Górka. C'est à la fois un épilogue de la chute de Caffa et peut-être aussi l'origine d'une légende dont les chroniques moldaves du XVII-e siècle ont gardé le souvenir. Voici le passage en question, qui indique aussi une autre date pour la prise de Caffa que celle que nous connaissons par d'autres sources [1]:

« *In dem selbygen jar in dem menet Februarij an dem 9 tag namen dy Thurcken Kaffa eyn, und beluden 32 gross schyff mit gutteren mit grossen schatzen vnd in lezlichss schiff 12 burgers Kynder vnd 4 Turcken. Und schickten dy mit namen ken Constantinopel; do besprechten sych dye jungling, do sy auff eyn nacht um eyn stunde das sy sych solden gar totten. Es geschach an dem 19 tag Februarij an eynem sonabent zu nacht; do der schtochen sye dy dy Turcken vnd Got gab gluck, das der wynd dye schyff gar Tryb gen Kylja zu. Vnd do kam der Stephan voyvoda seyn folck mit 400 wegen vnd namen dy gutter mit den junglyngen vnd brachten das gar auff dy Schotze; do theylet der her dye jungling auss der Schotze. In der selbygen zeyt worden dye Caffer vnd Venedyger gewar, das dye kinder bey dem Stephan voyvoda waren vnd waren des ser fro. Vnd schyckten im ser vil gelte vnd fflor, das er dy jungling frey lyss; do cleydet der fayvoda dy jungling gar vnd lyss sye gar frey; und welch wolden heym zyhen, dy lyss er in Vnger land bleyten. Es blyben yr vil auff der Schotze, dy noch heyt do seyn* » [2].

Il y a là un récit sensiblement différent de la relation recueillie par le P. Vigna, qui montre les réfugiés génois de Caffa échoués à Cetatea-Albă et dépouillés par le seigneur de l'endroit [3], pour être rejetés ensuite au-delà des frontières, sans argent et sans ressources. D'autre part, la phrase « es blyben yr vil auff der Schotze », semble se rapporter à un plus grand nombre de réfugiés que les douze jeunes gens recueillis à Kilia. Il semblerait que les réfugiés de Caffa étaient plus nombreux dans la capitale moldave. Il faut noter aussi ce détail, que l'emplacement de la chapelle destinée à l'envoyé moldave à Constantinople, le *Bogdan-Seraï*, se trouve dans un quartier voisin de la Porte d'Andrinople et réservé précisément aux Génois transportés de Caffa sur le Bosphore après la prise de la ville par les conquérants ottomans. La mosquée de *Kefele-Djami* garde encore leur souvenir. Ce rapprochement est assez significatif.

---

[1] Pour la chute de Caffa, v. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 142.

[2] *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego (1457—1499)*, dans *Polska Akademja Umiejętności*, Cracovie, 1931, p. 102—103.

[3] *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, dans *Atti della Soc. ligure di storia patria*, VII, II (1879), p. 171—72.

Les chroniques moldaves paraissent avoir gardé, elles aussi, quelque souvenir de ces évènements. Il serait difficile de s'expliquer autrement l'origine de la légende, qui survit chez les chroniqueurs du XVII-e siècle, et qui attribue la fondation des villes de Suceava, Hotin, Cetatea-Albă, Kilia, Neamț et même Roman, avec leurs forteresses, aux « Ianovezi » [1]. Cette supposition paraissait déjà invraisemblable à Démétrius Cantemir, qui la rejetait résolument dans sa « Description de la Moldavie » [2]. Il est vrai que c'est un peu l'habitude, dans toutes les régions voisines de la mer Noire, d'attribuer aux Génois toutes les constructions anciennes de quelque importance, mais la présence des réfugiés de Caffa qui s'établissent à Suceava, après la prise de leur ville par les Turcs, apporte à cette légende un semblant de réalité et tout au moins une explication. Nous savons qu'Étienne-le-Grand, époux d'une princesse de Mangoup, proposait aux puissances chrétiennes de reconquérir la Crimée et de forcer le blocus ottoman de la mer Noire. Il était trop tard pour des projets aussi ambitieux; la domination turque ne devait plus être ébranlée dans ces régions jusqu'aux guerres de la grande Catherine. Le seul héritage que la Moldavie eut à recueillir de la chute des colonies génoises fut la présence, sur son territoire, de quelques marchands échappés à la capture de leur ville et à la déportation des habitants de Caffa à Constantinople. Ils ont dû contribuer, dans la mesure de leurs moyens et de leur expérience, à l'essor commercial de la principauté moldave dans les dernières années du XV-e siècle.

G. I. Brătianu

Iași

[1] *Letopisețul Țării Moldovei*, întocmit... de Simion Dascălul, ed. C. Giurescu, Bucarest, 1916, p. 16.

[2] *Descriptio Moldaviae*, éd. de l'Acad. Roumaine, p. 23—24. Cf. Iorga, *Chilia si Cetatea Albă*, p. 41 et suiv.

«CEASORNICUL DOMNILOR» DE N. COSTIN ŞI ORIGINALUL SPANIOL AL LUI GUEVARA

Literatura parenetică. — Prelucrarea lui N. Costin după opera celebrului predicator al lui Carol Quintul, Antonio Guevara, nu este o apariţiune singuratică în literatura noastră veche. Dimpotrivă, ea stă în legătură cu un ciclu întreg de plăsmuiri şi traduceri anterioare, care vădesc aceeaşi preocupare de a face educaţia viitorilor Principi, conducători de State. Şirul începe cu cunoscutele *Invăţături ale lui Neagoe către fiul său Teodosie*, a căror paternitate este azi controversată [1]. Prin scopul urmărit ca şi prin natura cuprinsului lor, aceste învăţături se apropie de aşa numitele *Oglinzi ale Domnitorilor* din literatura bizantină, care, după cum a arătat d. D. Russo în preţiosul său studiu de sinteză, *Elenismul în România* (p. 58—60), încep să fie traduse şi cetite la noi din secolul al XVII-lea.

Incă din timpul când Brâncoveanu — ai cărui copii harnici creşteau sub călăuza dascălului Maiota — cârmuia ţara în pace, ieromonahul Hrisant Notara, nepotul Patriarhului Dosotheiu al Ierusalimului, transpunea după îndemnul Domnului, prin perifrază, în greaca modernă, *Invăţăturile lui Vasile Macedoneanul* către fiul său coregent, Leon. Aceste învăţături atribuite marelui împărat bizantin — pe care Krumbacher îl compară cu Carol cel Mare şi Napoleon I — către fiul său, rămas în istorie cu supranumele de Filosoful, s'au tipărit în tipografia mănăstirii Snagovului de către ieromonahul Antim Ivireanu, în anul 1691. Cartea, a avut răsunet şi în societatea românească a veacului al XVIII-lea, deoarece a fost tălmăcită şi în limba noastră, răspândindu-se în numeroase copii [2]. In aceeaşi epocă, s'au tradus probabil şi cele 72 de capitole parenetice scrise în versuri de către Agapet — diacon în marea

---

[1] Cf. D. Russo, *Studii bizantino-române*, Bucureşti, 1907, p. 31 şi urm.; *Studii şi critice*, Bucureşti, 1910. p. 1 şi urm. A se vedea şi ultima părere a d-lui N. Iorga, în *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, Bucureşti, 1929, p. 56.

[2] I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia veche românească*, p. 324—326.

biserică a Sfintei Sofia — către elevul său Justinian, cu prilejul urcării acestuia pe tronul Bizanțului. Opera făcea parte din programul de învățământ al Academiei grecești întemeiată în București de Șerban Cantacuzino și Brâncoveanu. Traducerea în limba românească se păstrează în câteva manuscripte din Biblioteca Academiei Române, dintre care cel mai vechi pare a data dela sfârșitul secolului al XVII-lea sau dela începutul celui de al XVIII-lea.

Literatura parenetică bizantină avea să dobândească o actualitate mai vie la noi în secolul al XVIII-lea, când Grecii fanarioți sunt numiți de Turci pe tronurile țărilor noastre. In năzuința de a-și pregăti copiii pentru o misiune așa de înaltă, Fanarioții pun în mâna tineretului vechile tratate bizantine, care apoi dela dascălii curților domnești au trecut la Academiile grecești din Iași și București. Intre caetele de școală găsite în vechile noastre biblioteci, caete care se păstrează acum în Biblioteca Academiei Române, s'au găsit multe exemplare din care se poate deduce cât de mult a fost cultivat genul acesta în cultura tineretului fanariot dela noi.

Primul Domn fanariot, N. Mavrocordat, a avut o deosebită predilecție pentru acest gen literar. El a tradus din limba latină în limba greacă *Teatron politicon* care de fapt este o adevărată *Oglindă a Domnitorilor*, căci cuprinde capitole ca acestea: « Stăpânitorul este dator să petreacă o vieață cinstită și supușii lui să-i urmeze ca și umbra trupului » sau « Stăpânitorul să aibă miniștri sau sfetnici buni, cu care să se sfătuiască la săvârșirea trebilor celor grele și să fie ca niște păzitori ai Statului său și atunci să va lăți stăpânirea lui ». Opera a fost răspândită și cetită la noi cu interes; ea a fost tradusă și în limba română și după ce a circulat o bucată de vreme în manuscris, a fost revăzută și tipărită în 1838 « prin îndemnarea și stăruirea » lui Chesarie, Episcopul Buzăului, de Grigore Pleșoianu, în tipografia Episcopiei.

N. Mavrocordat punea o grije deosebită ca să-și pregătească copilul pentru a-i urma în domnie. Petre Depasta ne spune textual că « pe tânărul Constantin » « care înflorea cu frumusețea virtuții, tatăl său îl deprindea zilnic, perfecționându-l prin arătarea celor privitoare la Stat și se gândia a-l face principe în țara Moldovenilor, pentru care îi propunea sfătuiri și învățături scrise cu mâna sa, pentru înțeleptirea în cele divine și ale Statului ». Aceste învățături au fost publicate întâi în grecește și în traducere franceză de Legrand[1] și apoi de C. Erbiceanu

[1] *Ephémérides Daces*..., par Const. Dapontès, ed. Legrand, Paris, 1880, I, τΛζ' (textul grecesc) și II, p. XXI—XXVII (traducerea franceză). Textul grecesc republicat de A. Papadopulos Kerameus, în *Documente Hurmuzachi*, XIII, București, 1909, p. 459—462 (textul grecesc; în paginele următoare altă lucrare

în traducere românească după o copie făcută în anul 1727 [1]. Învățăturile cuprind sfaturi privitoare la vieața morală și religioasă, la economie, la administrarea țării și la raporturile acesteia cu țările vecine și mai ales cu imperiul otoman. Unele sfaturi sunt interesante prin confesiuni sincere, altele vădesc preocuparea pentru o educație în sens democratic a celui ce avea să vină, la timpul său, în Moldova, cu reforme liberale în favoarea țărănimii, ca de pildă: « *să nu lași ca țăranii să fie nedreptățiți* » și în sfârșit subliniem o recomandație într'adevăr surprinzătoare pentru primul Domn fanariot, recomandație care dovedește perspicacitatea lui: « Să ai puțini cavași, *puțini Fanarioți* ».

In atmosfera acestor preocupări accentuate în cultura noastră la începutul veacului al XVIII-lea apare prelucrarea lui N. Costin, *Ceasornicul Domnilor.*

N. Costin a fost mare logofăt în divanul lui Nicolae Mavrocordat și a scris într'o lumină simpatică cronica oficială a domniei lui [2].

Să fi alcătuit el cu materialul lui Guevara *Ceasornicul Domnilor* sub impulsul primit dela Domnul său? Nu ar fi exclus. Niciuna din copiile traducerii și prelucrării lui Nicolae Costin, pe care le cunoaștem până azi, nu ne destăinue data când și împrejurările în care a fost alcătuită. Și aceasta este de o importanță deosebită în rezolvarea chestiunii, deoarece, după cum se știe, N. Costin n'a avut parte să se bucure multă vreme de prietenia pe care i-o arăta Mavrocordat: în Septemvrie 1712, ieșind în țară « să-și cerceteze moșiile și bucatele », s'a bolnăvit și în câteva zile și-a plătit și el — cum zic cronicarii — « datoria cea obștească ».

O serie de fapte ar îngădui totuși această presupunere. In biblioteca lui Constantin Mavrocordat, care a moștenit biblioteca tatălui său, se păstra — după cum aflăm dintr'un catalog — între alte opere privitoare la buna cârmuire și *Institutione del Prencipe christiano < tradotto di spagnuolo in lingua toscana > per Mambrino Roseo < da Fabriano >*, carte apărută la Veneția în 1544 [3].

similară a lui Mavrocordat). Traducerea românească de G. Murnu, în *Scrieri și Documente grecești privitoare la Istoria Românilor, culese și publicate în tomul XIII din Documente Hurmuzachi..., traduse de G. Murnu și C. Litzica,* București, 1914, p. 415—416.

[1] *Arhiva Societății Științifice din Iasi*, II, (1890), p. 372—377.

[2] Legăturile lui N. Costin cu familia Mavrocordat sunt mai vechi. Despre o scrisoare a lui Alexandru Mavrocordat către « *τῷ πρωτοσπαθαρίῳ Νικολάῳ Κωστίνῳ* », vezi *Νέος Ἑλληνομνήμων*, III (1906), p. 452.

[3] N. Iorga, *Pilda bunilor Domni din trecut față de școala românească,* extras din *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXXVII, *Mem. Secț. Ist.*, Buc., 1914, p. 42—118, nr. 29. Intregirile din paranteze sunt făcute de noi.

Mambrino Roseo da Fabriano este traducătorul primei versiuni italiene a operei lui Guevara: Marco Aurelio con el Relox de Prencipe. Această traducere apăruse cu un an mai înainte la Veneția, iar «Institutione del Prencipe Christiano» este de fapt tot Ceasornicul Domnilor prelucrat și prescurtat de la cartea I cap. 28, fără viața lui Marcu Aureliu și fără pretinsele lui scrisori, In aceeaș bibliotecă se găsește notată sub titlul *τῶν Βλαχικῶν Βιβλίων* [1] și traducerea lui Nicolae Costin astfel: *῾Ωρολόγιων τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαβίας μεταγλωττισθὲν ἀπὸ παλαιῶν ἑτέρων ἱστοριῶν παρὰ Νικολάου Κωνσταντίνου (= Κωστίνου)* [2] *Μεγάλου Λογοθέτου τῆς Μολδαβίας, καὶ διὰ προσταγῆς τοῦ ὑψηλοτάτου Αὐθέντου ἡμῶν μεταγραφθὲν ἐν Γιασίῳ 1712, δέσ<ιμον> βλ<αχικον> μαυρίζ<ον> μὲ βούλλαις χοντρούτζ<ικον>* (Ceasornicul Domnilor Moldovei (?) tradus din istoriile cele vechi de Nicolae Costin, Marele Logofăt al Moldovei, și copiat din porunca prea înălțatului Domnului nostru în Iași 1712, legătură românească neagră marmorată; groscior).

Tot din porunca lui Nicolae M. mai avem — după cum se va vedea mai jos — a doua copie, întocmită în 1714. Această copie începe cu o «Prédoslovie către Măriĭa Sa Vodă» semnată de Nicolae Costin și închinată «Luminatului și înălțatului Măriĭ-Sale luĭ Nicolae Alexandru Voevod, cu mila lui Dumnezău Domnul Țărăi Moldovei, milostivului al nostru stăpân».

Ceasornicul Domnilor. — Ceasornicul Domnilor a fost semnalat pentru întâiași dată de d. M. Gaster, în *Literatura populară română* (1883), unde reproduce în apendice (p. 559): «Voroava a prea înțeleptului Garamanților către marele Alexandru». D. Gaster îl confunda însă la început cu letopisețele, căci vorbind de acest capitol în legătură cu influența Alexandriei, adaogă următoarea notă: «Pe cât am căutat lipsește acest capitol în Letopisețele editate de D. Kogălniceanu» (p. 13). Mai târziu, în 1891, în prefața pusă în fruntea *Crestomației* sale, d. Gaster dădea despre *Ceasornicul Domnilor* următoarele lămuriri: «Originalul acestei cărți este latin și stilul român al operei lui N. Costin este copiat întocmai după dânsul, de aceea este adesea foarte greu de înțeles». Abia în 1901, în *Istoria literaturii române*, publicată în limba germană [3], indică originalul astfel: wahrscheinlich aus der lateinischen Ausgabe des Guevara von Johan Wanckel (Torgau, 1601) übersetzt.

După d. Gaster, d. N. Iorga în *Istoria literaturii românești*, neavând la îndemână textul lui Guevara, înclina totuși a crede că în *Ceasornicul*

---

[1] *Ibidem*, pag. 29—105.

[2] Corectarea făcută și de d. Iorga.

[3] In colecția lui Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, II, Band 3, p. 283.

Domnilor sunt multe elemente personale ale lui N. Costin. Astfel ar fi: prefaţa « în care autorul binevoeşte a vorbi ceva despre sine, despre vieaţa şi scopurile sale » precum şi unele pasaje în care « intercalează observaţii personale » în care dă « numeroase şi naive amănunte asupra felului cum cheltuiau timpul elegantele moldovence »; că într'un loc s'a gândit la soţia lui Logofeteasa Elenă, că în alt loc este o alusie la D. Cantemir [1] etc. In *Introducerea sintetică la Istoria literaturii româneşti*, 1929, d. Iorga a revenit însă asupra acestei păreri: « Cândva am crezut că aşa-numitul *Ceasornicul Domnilor* care se ştia că este o adaptare după o carte spaniolă *Horologium principum* de Guevara, cuprinde totuşi o parte privitoare la vieaţa Moldovei: mi se părea că pleacă pentru anume părţi din împrejurările moldoveneşti dela începutul secolului al XVIII-lea. Controlul făcut la şcoala noastră din Franţa arată că nu există un cuvânt care să nu fie tradus. *Ceasornicul Domnilor* poate fi interesant în ce priveşte forma, poate fi întrebuinţat ca documentare filologică, este chiar o lectură plăcută, dar originalitate nu cuprinde nicio picătură ».

Ceilalţi istorici literari s'au ocupat în treacăt de *Ceasornicul Domnilor*. D. Sextil Puşcariu [2] îl caracterizează ca « o scriere filosofică » ce cuprinde « multe învăţături despre felul cum are să se poarte domnitorul şi cum să fie crescuţi copiii » « traduse după modelul său, Istoria lui Marc Aureliu de Spaniolul Guevara »; d. G. Pascu drept un « roman politic », dar nu poate şti « dacă N. Costin a avut sub ochi textul francez ori vreo traducere latină ori grecească ».

Nu putem încheia aceste rânduri privitoare la istoricul părerilor şi al studiilor privitoare la *Ceasornicul Domnilor*, fără a menţiona şi pe d. Em. C. Grigoraş. D-sa, după ce descifrase criptele Psaltirei Scheiane, « tot scormonind prin vechi hârţoage » făcea « mereu noi şi neaşteptate descoperiri... în literatură ». Descoperirea d-lui Grigoraş era că N. Costin este « primul fabulist român. Opera lui, *Ceasornicul Domnilor*, « este în mare parte versificată, adică, discursul ţăranului în faţa Senatului roman este aproape tot în versuri..., ori, cum fabulele, făcând parte din literatura populară, în genere, nu-şi schimbă decât cămaşa, circulând prin timp şi spaţiu, cei cari le-au versificat trec drept autorii lor ». Prin urmare N. Costin este: « primul nostru fabulist » [3].

Doi ani mai târziu, d. Grigoraş, găsind la Cluj traducerea latină a operii lui Guevara — care se găsia însă şi în Biblioteca Academiei Române în două ediţii — stărueşte din nou asupra descoperirii sale că « traducerea lui N. Costin este în versuri cantitative..., pe când originalul

[1] *Istoria literaturii române din secolul XVIII*, I, Bucureşti 1926, p. 101—102.
[2] *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. II, Sibiu, 1930, p. 145.
[3] Revista *Propilee literare* I, (1927), nr. 24, p. 6—8.

latinesc este în proză ». « Această traducere — ne spune d-sa — este atât de bună pentru acea epocă, încât, după cum e și în versuri, ea poate fi considerată drept o quasi-operă originală ». Și nu numai atât, dar d-sa mai descoperă în traducerea lui N. Costin o a doua « operă quasi-originală: Discursul pe patul morții al lui Marc-Aureliu » care este și el « în versuri cantitative » [1].

In rândurile ce urmează voi căuta să lămuresc mai precis ce este *Ceasornicul Domnilor*, să stabilesc din ce limbă este tradus, care sunt raporturile dintre traducerea lui Costin și originalul spaniol și în sfârșit ce este cu versurile cantitative ale d-lui Grigoraș.

Subiectul. — Titlul de *Ceasornicul Domnilor* sub care este cunoscută la noi opera lui Guevara este de fapt subsidiar; adevăratul titlu este: *Libro Aureo del gran emperador Marco Aurelio con el Relox de Principes* (Cartea strălucită a marelui împărat Marcu Aureliu cu Ceasornicul Domnilor) [2].

Opera este de fapt alcătuită din două elemente diferite pe care fantezia autorului le-a reunit într'un singur tot: romanul istoric, Marcu Aureliu, și opera cu caracter parenetic — un fel de Oglindă a Domnitorilor — *Ceasornicul Domnilor.*

Vieața lui Marcu Aureliu, plină de citate din scriitorii antici, servește ca un fel de cadru istoric al întregei opere. Autorul pretinde că ar fi descoperit-o, după îndelungate cercetări, în biblioteca din Florența, printre cărțile lăsate de Cosma de Medicis. Manuscrisul ar fi fost scris în limba greacă; însă unele pasagii se găseau și în limba latină. El ar fi transpus textul, cu ajutorul prietenilor săi, din limba greacă în limba latină, din limba latină în limba vulgară cu « sudoarea » lui — con mis sudores proprios — și din limba vulgară așa de aspră, într'un stil literar plin de dulceață.

Povestea unui manuscris grecesc, descoperit la Florența, era o mistificare literară asemănătoare cu aceea de care au făcut atâta uz, în vremurile apropriate de noi, romanticii.

Pretinzând că opera sa are la bază un manuscris grecesc și revendi-

---

[1] *Convorbiri Literare*, 1930, p. 753—767.

[2] Folosesc pentru studiul de față ediția publicată la Madrid în 1650. Titlul complet: *Libro aureo del gran emperador Marco Aurelio, con el Relox de Principes, compuesto por el muy reverendo, y magnifico señor Don Antonio de Guevara, obispo de Guadix, Predicador, y cronista del Señor Emperador Carlos Quinto, al Señor don Ivan de Oviedo, del Consejo de su Magestad, y su Fiscal en el de Hazienda 87, con privilegio. En Madrid. Por Carlos Sanchez, y a su costa. Año de MDCL* (1650). *Vendese en la calle de Atocha, en la esquina de la Aduana, en casa de Iuan Bautista Tauano, mercader de libros.*

când numai paternitatea stilului, Guevara a voit să treacă toate ficțiunile imaginației sale ca fapte reale și să atragă atenția asupra operei, care ar fi înfățișat vieața istorică și actele autentice ale împăratului roman.

Dar cadrul istoric mai are, cred, încă un rost. Opera lui Guevara cuprinde în domeniul educației politice și morale sfaturi și adevăruri pe care un episcop, în numele său, nu le-ar fi putut da atunci cu inima ușoară. De pildă: cum ar fi putut în Spania lui Carol al V-lea, care se mândria că soarele nu apune niciodată în împărăția sa, tocmai predicatorul curții imperiale să se ridice fățiș împotriva setei de expansiune și cuceriri în America a conaționalilor săi? Admirabila apologie a păcii cu arătarea vanității triumfului, a nenorocirilor cășunate de războaie și a desagregării morale a societății putea fi însă transpusă în trecut, pe vremea când Romanii cucereau Asia, și ea putea fi pusă în gura stoicului împărat roman. Astfel acolo unde Guevara nu putea vorbi în numele său, putea ceda cuvântul lui Marcu Aureliu și acesta la rândul său spune ceeace Guevara nu îndrăsnia.

De aceea nu trebue să ne surprindă faptul că, deși Guevara pretinde că reproduce istoria veridică a marelui împărat după un manuscris aflat în Florența, intercalează totuși, alături de elemente autentice, citate false, anecdote inventate și scrisori apocrife ale unor personagii fabuloase [1]. Acest chip original de a amesteca istoria cu imaginația și în alte opere — ca de exemplu în *Menosprecio de Corte* și în *Arte de Marear* — i-a atras lui Guevara o critică severă din partea unuia din cei mai buni umaniști ai timpului său, Pedro de Rhua, profesor în cetatea Soria [2]. Dar scopul lui Guevara nu era de a reconstitui vieața veridică a împăratului filosof, ci de a se servi de cadrul ei, real sau plăsmuit, pentru a înfățișa, cu căldură și avânt retoric, concepțiile sale de educație religioasă, morală și politică.

Pentru a se înțelege mai clar cuprinsul și caracterul operii lui Guevara, voi disocia cele două elemente componente — cel istoric și cel didactic — pentru a le înfățișa pe rând.

Viața lui Marcu Aureliu este expusă mai întâi în liniile ei mari, într'un prim capitol, care schițează nașterea, urcarea pe tron, căsătoria cu Faustina, fiica lui Antonin Pius, războaiele, cultura și opera împăratului. După aceasta urmează o serie de scrisori ale lui M. Aureliu către diferite persoane; de pildă: una către prietenul său Pollion în care

---

[1] D. Menendez y Pelayo, *Origines de la novela*, Tom. I, Madrid, 1905, p. CCCXLV. Mai pe larg René Costes, *Antonio de Guevara son oeuvre*, Bordeaux, Paris, *Bibliothèque de l'École des Hautes Études hispaniques*, fasc. X, 2, 1926, p 44—51 și 71—75.

[2] Vezi René Costes, *op. cit.*, p. 191—203.

3

povestește anii copilăriei studioase petrecute în insula Rodos și în care evocă cu pietate amintirea profesorilor săi. O altă scrisoare a împăratului către un alt prieten Cornelius pune în relief calamitățile războaelor; alta către Cincinat subliniază datoria pe care o au cârmuitorii de a cere în ceasuri de cumpănă sfatul oamenilor înțelepți și învățați; o serie de mai multe scrisori adresate soției sale Faustina conțin sfaturi părintești privitoare la educația morală a ficei lor Lucilia.

Sunt și câteva epistole galante, presupuse că ar fi fost adresate de înțeleptul împărat, în ceasuri de libertinaj, curtezanelor romane — Bohemia și altele — în societatea cărora și-ar fi petrecut anii tinereții. Aceste scrisori de dragoste, în afară de cămin, care nu au niciun temei în realitatea istorică și care deformează personalitatea stoicului împărat, au plăcut așa de mult societății spaniole din vremea lui Carol Quintul, încât, chiar după ce Guevara le-a scos din opera sa — regretând că le-a plăsmuit — ele au fost copiate cu mâna, după ediții mai vechi, și adăogate la textele autorului.

Scrisorile lui Marcu Aureliu sunt despărțite între ele prin istorioare și anecdote referitoare la vieața împăratului, menite să scoată mai bine în relief caracterul și virtuțile lui. Așa, de pildă, e discuția dintre Marcu Aureliu și soția sa, Faustina, care, ispitită de curiozitate, doria să pună mâna pe cheia dela cabinetul de lucru, pe care împăratul îl ținea închis, pentru ca nimeni să nu pătrundă înăuntru și să răvășească scumpele lui cărți. Această discuție contradictorie între soți — unul subliniind defectele femeii, cealaltă defectele bărbaților — este ca un fel de mic tratat filosofic asupra căsătoriei.

Uneori sunt încorporate în roman și povestiri dramatice, bunăoară: istoria narată și de Plutarh, a unei femei din Galata, Camma, care consimte să se căsătorească cu ucigașul soțului său, pentru a răzbuna pe cel răpus. In clipa în care alaiul nupțial se întorcea dela altar, unde se celebrase căsătoria ei cu tânărul care, orbit de patima dragostei, îi ucisese soțul, Camma, cântând imnuri în cinstea Dianei, întinde noului soț pe pragul casei, paharul cu vin, în care picurase otravă și din care după aceea bea ea însăși.

Dintre numeroasele povestiri întrețesute în cuprinsul romanului, una a devenit celebră. Este *El villano del Danubio* (țăranul dela Dunăre).

Episodul are de scop să scoată în relief caracterul plin de clemență, de bunătate și de dreptate al marelui împărat. Scena se deschide prin povestirea împrejurărilor în care Marcu Aureliu, din pricina unei groaznice epidemii de ciumă, se strămutase cu toată curtea lui de sfetnici, oameni învățați și filosofi, în Campania. Acolo, se iscă într'o zi discuția

asupra cauzelor care au adus invazia corupției în stat și răsturnarea din temelie a societății romane, cu străvechile virtuți și cu obiceiurile ei simple și patriarhale. Și atunci, Marcu Aureliu, făcând semn tuturor să tacă, le povesti cum, la începutul domniei lui, s'a pomenit odată cu un țăran sălbatec, de pe țărmurile Dunării, cu ochii afundați în cap, cu barba groasă, cu picioarele în opinci, cu haine de păr de capră, cu ciomagul în mână, cu pieptul gros și păros — un adevărat urs scăpat din bârlog. Și fiindcă împăratul statornicise ca întâi să fie cercetate plângerile celor obijduiți și săraci și apoi să se asculte «poftele celor bogați», țăranul fu introdus mai întâi, în Senat. Intrat înăuntru, țăranul acela german de pe țărmurile sălbatice ale Dunării aruncă în Senatul Romei strigătul de durere, de desnădejde și de revoltă al neamului său oprimat, împotriva cupidității și rapacității judecătorilor romani. Citez în traducerea lui Nicolae Costin:

> «O părinți adunați — începe el [1] — o niam fericit. Eu, țăranul Milan, lăcuitoriul orașelor râpilor Dunării, voă svĭatnicilor râmliani cari sinteți adunați într'această curte, mă închin și mă rog Dumnezăilor celor nemuritori ca și limba mea astăzi să o îndrepteze și să o chivernisască cum spre a moșiei miale, céle ce se cuvin a le grăi...» (f. 47 v.).

Și după ce se roagă zeilor ca să-l inspire pentru a da glas soliei de suferință și sbucium a neamului său, evocă, într'o admirabilă antiteză, alături de strigătele biruitoare ale învingătorilor romani, țipătul de sfâșietoare obidă al Germanilor învinși:

> (f. 47 v.). «...Pre vrémĭa în care strigătorii voștri, înainte carălor celor de veselie strigând: Viețuĭască! vițuĭască Roma ča nebiruită!; iară cei pedepsiți, prinși în robie într'alt chip, dentru adâncul pieptului său suspinând, la Dumnezăĭ vor zice: Dreptate! Dreptate!...
>
> (f. 49 r.). Voi Romanilor, pre stiagurile și sĭamnele voastre, în loc de simvol aveți acéste cuvinte: a Romanilor datorie iaste a erta pre cei supuși și a supune pre cei mândri, iar mai direptŭ ați zicĭa așĭa: a Romanilor datorie iaste pre cei nevinovați a-i jecui, pre cei lini a-i învrăjbi, că nemică altă, voi Romanilor, nu sinteți, făr(ă) numai a năroadelor odihnitoare tulburători și apucători sudorilor și ostenélelor streine...
>
> (f. 49 v.). Intreb de voi, Romanilor, ce lucru v'au îndemnat pre voi, cei ce sinteți născuți la apa Tivrului, de ați venit împotriva

[1] No. 757 din *Bibl. Acad. Rom.*, Reproducerea lui Grigoraș din *Convorbiri Literare*, are multe greșeli.

> noastră, carii în pace lăcuiam la râpile Dunării. Au priĭatini vrăjmașilor voștri a fi, au gândul nostru de vrăjmășie a arăta spre voi l-ați văzut? Au auzit-ați în Râm, vestindu-să, precum am lăsa lăcașurile noastre?... Sau venit-au cineva la Râm den moșiĭa noastră, arătându-vă voaă, ca unor vrăjmași, gătire de războiŭ? Au vreun crai, în țărăle noastre murindŭ, nĭa-ar fi lăsat pre noi cu testament voaă moștenitori, ca cu voĭa acéĭa să ne supuneți stăpâniei voastre?...».

Și după ce înșiră răutatea și lăcomia nesățioasă a judecătorilor romani, trimiși în patria lui, judecători, care trăiesc numai în desfrânări, care împilează pe cei săraci, care « orice pot pre ascuns, apucă, strâng și fură »; după ce le arată că zadarnice au fost plângerile Germanilor impilați în Senatul Romei și după ce le spune că de 15 zile, de când a intrat în Roma, a văzut numai vițiul și desfrâul, se reculege și-și încheie solia astfel:

> (f. 54). « După ce am plinit eu pofta mĭa și otrava inimii mĭale, după običaĭu ce am isprăvit de v'am vătămat pre voi cu limba mĭa, iată-mă 's așternut la pământ; aștept bătae, că mai mult voiŭ, dându-mă morții, să agonisăscŭ laudă, decât voi, răpindu-mi viața, să o dobândescŭ pre dânsa ».

După ce și-a încheiat astfel cuvântarea sa plină de miez, țăranul s'a aruncat la pământ și a zăcut acolo un ceas, așteptând să fie ucis în bătăi, în timp ce Senatul se uita înmărmurit la el. Atunci împăratul Marcu Aureliu, recunoscând că prin țăranul acela noduros grăise necazurile unui neam întreg obidit, și surprins de frumusețea plină de demnitate a cuvântării lui, porunci să fie ridicat de jos și, iertându-l, îl primi în rândul celor bătrâni — adică al senatorilor —, îi dete « uric » ca să fie hrănit din « visteria împărăției » și puse « să se scrie voroava lui în cărți ».

Viața lui Marcu Aureliu, presărată cu asemenea episoade dramatice, se încheie cu sfaturile și învățăturile date în asfințitul vieții de marele împărat fiului său Comod și cu moartea lui.

A doua parte intrată în alcătuirea operei este *Ceasornicul Principilor*, care — explică Guevara — « nu este nici de nisip, nici cadran solar, nici indicator de ceasuri; căci toate celelalte ceasuri servesc să indice ziua și noaptea, pe când acesta ne învață ce trebue să facem în fiecare ceas al zilei și cum trebue să ne orânduim vieața ». Și fiindcă acest ceasornic al vieții are în vedere în primul rând pe Principi, el l-a numit *El relox de principes* — sau cu titlul tradus de Nicolae Costin: *Ceasornicul Domnilor*.

Această operă este întrețesută în vieața lui Marcu Aureliu și secționată și ea în trei cărți.

Prima parte expune normele după care trebue să se călăuzească Prințul, pentru ca vieața și faptele lui să fie în conformitate cu idealul unui bun creștin. Cartea a doua cuprinde sfaturi de cum trebue să se poarte un Prinț în interiorul căminului său față de soție și față de copii, pentru ca să dea supușilor săi, prin vieața lui proprie, un model de demnitate și virtute. Cartea a treia e menită să arate îndatoririle pe care le au Principii față de supușii lor și chipul cum ei trebue să se conducă în Stat.

Această parte didactică a romanului, cu tot cadrul ei istoric, cuprinde adesea colțuri de moravuri contimporane, ca bunăoară atunci când Guevara vorbește despre creșterea și educarea copiilor și se ridică împotriva obiceiului pe care-l luaseră femeile spaniole din societatea înaltă, care țineau să aibă păsări în colivie, maimuțe la fereastră și să poarte câini în brațe, dar își trimiteau copiii la țară, ca să-i crească slugile.

Cele două elemente, care alcătuesc opera lui Guevara, cadrul istoric, *Vieața lui Marcu Aureliu*, și elementul didactic, *Ceasornicul Domnilor*, nu sunt deplin fuzionate într'un tot unitar. Autorul n'a avut răgazul să elimine printr'un discernământ autocritic elementele disparate care nu se îmbinau bine între ele, detaliile care frângeau linia severă a unității operii, fiindcă el s'a văzut nevoit să o publice înainte de a-i da forma desăvârșită.

Ediții și traduceri. — Opera fusese de fapt cunoscută la curtea lui Carol Quintul, înainte chiar de a ieși din teascul tiparului și autorul ei era cunoscut între curteni și sub porecla de Marcu Aureliu: «fray Antonio de Guevara llamando per otro nombre Marco-Aurelio»[1].

Guevara susține, în prologul cărții sale că lucrase șase ani în tăcere, dar că totuși i-a fost imposibil să păstreze taina până la sfârșit, căci opera a fost divulgată. Carol Quintul, fiind într'un rând scuturat de friguri și nevoit să rămână în casă, a trimis să-i ceară cartea pentru a se distra cu cetirea ei. Neavând încotro, Guevara a trebuit să-i predea manuscrisul. Primul majordom al palatului a împrumutat manuscrisul dela împărat și l-a transmis împărătesei; dela aceasta a trecut la alți curteni, care și-au scos copie după ea și în felul acesta autorul s'a pomenit că apare o ediție la Sevilla, în 1528, și altele curând, fără numele său. Atunci Guevara se grăbește să dea forma definitivă cărții sale și o

[1] «Fratele Antonio de Guevara, chemat pe celălalt nume Marcu Aureliu», René Costes, *op. cit.*, p. 52.

tipărește în 1529. Cartea s'a răspândit repede și a avut un succes enorm; numai în Spania a cunoscut 41 de ediții [1]. Ea a trecut de timpuriu peste hotarele Spaniei, căci la doi ani după ediția definitivă dată de Guevara, în 1531, ea a fost tradusă în limba franceză de Bertaut de la Grise, sub titlul *Livre doré de Marc Aurèle empereur et éloquent orateur, traduict du vulgaire castillan en francois par R. B., sieur de la Grise Paris, Galliot du Pre* [2]; o a doua traducere, de Herberay des Essars, sub titlul *Horologe des Princes*, apare curând după această în 1540 [3].

Prin aceste două traduceri, care s'au răspândit în numeroase ediții, — a lui de la Grise din 1540 [4] era închinată Delfinului Franței, Henric — opera a avut o întinsă circulație în literatura franceză, unde a exercitat o influență apreciabilă. Montaigne ne spune că Marcu Aureliu spaniol a fost lectura favorită a tatălui său, iar episodul amintit mai sus, *El villano del Danubio*, a fost reluat și prelucrat de Lafontaine — nu direct după Guevara, ci, precum a arătat Taine, prin intermediul compilatorului Cassandre — în *Le paysan du Danube*. Menedez y Pelayo adaugă, într'un studiu asupra nuvelisticei spaniole, că este o mare asemănare de concepție între capitolele XVIII și XIX din cartea lui Guevara și între fondul filosofic al romanului lui Jean Jaques Rousseau: *Emile*.

O soartă nu mai puțin norocoasă a avut romanul și în literatura engleză. Cam în același timp cu prima traducere franceză a apărut și prima traducere engleză. Aceasta, la rândul ei, a avut o influență considerabilă asupra literaturii din veacul al XVI-lea, influență care a avut răsunet — după cum vom vedea la locul său — până și în opera lui Shakespeare.

Romanul a călătorit mai departe și în celelalte literaturi ale Occidentului; în 1540 apare la Veneția prima traducere italiană; la 1554 se publică la München prima tălmăcire germană și în 1612 apare traducerea olandeză; cu câțiva ani mai înainte, în 1606 romanul este tradus și tipărit în limba latină, la Torgau de J. Wanckelius sub titlul: *Horologium Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, libri 3... de lingua castelana... in latinam linguam traducti...*

Traducerea latină a romanului lui Guevara s'a răspândit în toate

---

[1] R. Foulché-Delbosc, *Bibliographie espagnole de Fray Antonio de Guevara*, în *Revue Hispanique*, 1915, p. 370.

[2] Această traducere revăzută și completată de Antonio du Moulin a fost republicată în 1540. Cf. D. M. Menendez y Pelayo, *op. cit.*, p. CCCXLIX, nota 1.

[3] Numai prima carte este tradusă de Herberay des Essars; celelalte două reproduc traducerea anterioară. Cf. D. M. Menendez y Pelayo, *op. cit.* p. CCCXLIX, nota 1.

[4] Ch. Brunot, *Manuel de libraire*, col. 1797.

țările catolice, care aveau ca limbă de cancelarie și de biserică latina. Sub această formă romanul a ajuns în Polonia, unde era citit și apreciat într'atât încât a fost tradus și în limba polonă de Anton Felix Rozkowski și tipărit la Wilno, în tipografia Basiliană la 1773. Traducerea este însă mai veche, deoarece aprobarea pentru imprimare, dată de canonicul «Ioannes Krall», poartă data de 15 Decemvrie 1751[1]. Astfel și în Polonia, romanul lui Guevara a putut ajunge în forma latină la cunoștința lui Nicolae Costin, în timpul șederii sale acolo.

(Va urma)

București N. CARTOJAN

[1] Iată titlul complet al traducerii poloneze — puțin cunoscută până acum — titlu pe care ni-l comunică, după un exemplar din Bibliothèque Nationale din Paris (8° J. 1366), d. V. Munteanu:

Zegar Monarchow z Zycia M. Aureliusza Cesarza Rzymskiego przez J. W. X Antoniego Guevara biskupa accitanskiego, Karola V. Cesarza chrescianskiego Spowiednika, kaznodzieię, i Dziejopisa R. 1524. Złozony W. R. 1611 z Hiszpanskiego ięzyka na Łaciński przełozony. Teraz przez Urodzonego Antoniego Felixa Roszkowskiego Polskim tłumanczony iezykiem Przedrukowany. W Wilnie w drukarni J. K. M. XX. Barzylianow; roku P. 1773, 681 p. in 12 (+ 7 p. nenumerotate, conținând tabla de materii).

LA ROUTE COMMERCIALE DE POLOGNE À LA MER NOIRE AU MOYEN ÂGE

Les origines du commerce polonais par la Moldavie. — Le commerce polonais dirigé vers la Mer Noire à la fin du Moyen Âge est un des faits économiques qui eut les conséquences les plus importantes pour l'histoire de la Pologne et des principautés roumaines. Une route commerciale venant de Pologne vers la Mer Noire était en réalité un débouché du commerce des villes hanséatiques et des Flandres vers l'Orient. Par cette voie de terre se faisaient les échanges entre ces villes et les marchands italiens qui avaient à cette époque une sorte de monopole du commerce oriental dans les ports du Levant et dans ceux de la Mer Noire. C'était donc une voie d'importance européenne.

Les pays traversés par cette route, la Pologne et la Moldavie, bénéficièrent des grands avantages qu'elle offrait et qui les firent jouir d'une certaine opulence. En ce qui concerne la Moldavie, sa résistance opiniâtre et longtemps heureuse contre les Turcs et contre d'autres puissants voisins au XV-e siècle s'explique, en partie au moins, par la richesse de ses villes, due au passage des commerçants étrangers.

L'ouverture de ce débouché pour les commerçants venant de Pologne date de la première moitié du XIV-e siècle. Il y avait, à cette époque, dans la Russie Rouge (Galicie Orientale), des États ruthènes indépendants. Plusieurs privilèges octroyés par les princes de Lwów et de Halicz aux chevaliers Teutons et aux commerçants d'Allemagne prouvent déjà avant l'annexion de cette région à la Pologne qu'il y existait une route de commerce pour les marchandises venant du Nord de l'Europe [1]. Cette route continuait vers le Sud sous le nom de « chemin tatare » et aboutissait par la Podolie en Crimée, où se trouvait l'ancienne colonie génoise de Caffa [2].

---

[1] St. Kutrzeba, *Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich* (Le commerce oriental de la Pologne au Moyen-Âge), Cracovie, 1903, p. 15—26, et L. Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa* (Le commerce de Lwów au Moyen-Âge).

[2] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe* (Études historiques sur Chilia et Cetatea Albă), Bucarest, 1900, p. 39—59.

Mais ce n'est qu'après que les Polonais s'emparèrent en 1343 de la principauté de Lwów, que cette voie fut assurée. De fait, la possession de la Russie Rouge par la Pologne ne devint stable que plus tard, car, après la mort de Casimir le Grand (1370), son héritier, Louis de Hongrie avait rattaché cette province à la Hongrie [1]. Ce n'est qu'en 1387 que Ladislas Jagellon la reconquit définitivement pour la Pologne [2]. La conséquence de cette annexion fut la suzeraineté de la Pologne sur la Moldavie, dont le premier traité de vassalité date de la même année.

Dès lors le *chemin tatare* est abandonné et sa place est prise par le *chemin moldave,* dont la première mention dans les actes de la ville de Lwów est de 1382, peu avant l'acquisition définitive de la Russie Rouge par la Pologne [3]. Cette nouvelle voie de commerce aboutit à Cetatea-Albă, située à l'embouchure du Dniester. Cetatea-Albă (La forteresse blanche, Akkerman, Bialograd) était une ancienne forteresse byzantine qui passa sous plusieurs dominations au cours du Moyen-Âge [4]. C'était surtout un entrepôt du commerce génois, mais bientôt les princes de Moldavie la réunirent à leurs possessions.

C'est ainsi que fut ouverte une grande route de commerce vers l'Orient. Les marchandises d'Allemagne et des Flandres, des draps surtout, étaient achetées par les Génois et les Arméniens en Moldavie. Ceux-ci apportaient en échange des produits orientaux (des étoffes, des vins, du poivre et aussi des esclaves) [5].

La ville de Lwów en Pologne qui jouissait du *privilège du dépôt* (les marchands ne pouvaient passer par la ville avec leurs marchandises, ils devaient les déposer et les vendre sur place) fut le centre de ce mouvement économique en Pologne [6], tandis qu'en Moldavie ce rôle échut surtout à Cetatea-Albă. Le second port de la Moldavie (longtemps disputé à la principauté voisine, la Valachie), Chilia (Licostomo), n'eut qu'une importance secondaire pour le commerce po-

[1] I. Dąbrowski, *Ostatnie lata Ludowika wielkiego (1370—1382)* (Les dernières années de Louis-le-Grand), Cracovie, 1918, p. 287—317.

[2] A. Lewicki, *Zarys Historji Polski* (Ésquise de l'histoire de la Pologne), Cracovie, 1923, p. 119—120.

[3] Kutrzeba, *ouvr. cité,* p. 74, fixe la date de 1386, mais déjà en 1382 ou constate un commerçant de Siret (en Moldavie) à Lwów. Voir plus bas.

[4] N. Iorga, *ouvr. cité,* p. 39—90; G. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă, au début du XIV-e siècle,* dans *Byzantion,* II (1925), p. 153—168.

[5] I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV—XVI Jahrhunndert,* Gotha, 1911, p. 17—78 et 178—196.

[6] Charewiczowa, *ouvr. cité,* p. 31—53.

lonais; ce fut, par contre, le point d'aboutissement du chemin de commerce hongrois [1].

Le commerce de Lwów et de Cracovie par la Moldavie. — Les archives municipales de Lwów contiennent un riche matériel pour l'étude du commerce de cette ville avec la Moldavie. Ces documents qui ont été en partie publiés [2] comprennent des détails sur la nature des marchandises vendues, sur la nationalité des commerçants, sur les prix, les douanes et les procès entre négociants jugés à Lwów. Il serait inutile d'analyser en détail ici toutes ces questions [3]. Il suffit de dire que la plus ancienne transaction de commerce connue, d'un citoyen de Lwów avec la Moldavie, est celle de l'Allemand Klepl, originaire de Cracovie, avec un certain Zimmerman de Seret en Moldavie. Elle date de 1382 [4]. Ces relations prirent bientôt un tel développement, qu'en 1421 Niclas Hecht, citoyen de la ville moldave de Baia (Civitas Moldaviensis) laisse, par un testament écrit en allemand, toute sa fortune à la municipalité de Lwów pour les églises et les œuvres de charité. Cette fortune consistait en une créance qui s'élevait à une très forte somme, à réclamer au commerçant de Lwów, Wittram [5].

D'autre part, on constate que de nombreux bourgeois de Moldavie obtiennent les droits de citoyen dans la ville de Lwów. Parmi les négociants étrangers qui reçurent le droit de cité à Lwów entre 1405 et 1426, on compte 5 Moldaves, 7 Hongrois, 4 Allemands et 3 appartenant à d'autres nations, mais entre 1461 et 1495 il y a 18 Moldaves, 3 Hongrois, 3 Allemands, 3 Tchéques et 4 appartenant à d'autres nations.

---

[1] O. Górka, *Białogród, Kilja a wyprawa r. 1497* (Cetatea Albă, Chilia et l'expédition de 1497), Varsovie, 1932, p. 3—4. Cf. aussi St. Lewicki, *Drogi handlowe w Polsce w wiekach średnich* (Les routes de commerce en Pologne au Moyen-Âge), Cracovie, 1906.

[2] Al. Czolowski, *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta* (Documents historiques Lwów tirés des archives de la ville), 4 volumes, Lwów, 1892—1921; les documents comprennent les actes les plus anciens jusqu'à 1450; N. Iorga, *Relațiile comerciale cu Lembergul* (Relations commerciales avec Lwów), Bucarest, 1900. *Akta Grodzkie i Ziemskie*, Lwów, tomes III, VI, VII, XI et XIII.

[3] Cf. L. Charewiczowa, *ouvr. cité*, p. 53—61. Kutrzeba, *ouvr. cité*, p. 74—88; Nistor, *ouvr. cité*, p. 17—78.

[4] Al. Czołowski, *ouvr. cité*, I, p. 8.

[5] *Akta Grodzkie i Ziemskie*, IV, p. 108—109; l'éditeur n'a pas su identifier la localité *Civitas Moldaviensis*. Hecht explique sa donnation de cette manière: « Das Gut das mir Wittram mitburger der Lemborg schuldig ist, das zeyn meyn armen Frunde czu swach und czu arm, ym and czu fordern un czu gewynnen. Darume gebe ich hewte dasselbe nemliche Gut, das mir der vorgenante Wittram schuldig ist, gancz und gar off... der stat Lemborg... ».

Par contre, après 1495 on ne trouve plus un seul Moldave qui ait obtenu le droit de cité à Lwów [1]. Ceci s'explique par la décadence du commerce avec la Moldavie pendant les dernières années du XV-e siècle, question sur laquelle nous reviendrons plus bas.

Ces « Moldaves » n'étaient pas, bien entendu, pour la plupart des Roumains. Seuls les catholiques avaient généralement le droit d'obtenir les privilèges du citoyen dans les villes de la Pologne au Moyen-Âge [2]. Les villes de la Moldavie du Nord étaient habités surtout par des Allemands, qui d'ailleurs formaient aussi à cette époque la classe commerçante de la ville de Lwów. L'expansion de la bourgeoisie commerçante allemande à la fin du Moyen-Âge dans les régions situées sur les deux versants des Carpathes est un fait général [3]. D'autre part, les Arméniens formaient aussi des colonies compactes à Cetatea-Albă [4], dans d'autres villes moldaves et à Lwów même [5]. En troisième lieu les Italiens, Génois et Vénitiens, étaient les grands capitalistes qui alimentaient ce mouvement commercial [6]. On ne trouve guère de commerçants roumains authentiques à Lwów jusqu'au milieu du XV-e siècle. On peut citer tout au plus *Vlad Walachus* en 1407 [7], *Iwan Woloschyn* (le valaque) *pellifex* en 1422 [8], *Pashko de Siret* (1441) [9], et peut-être aussi *Wassil aus der Walachey* (Moldavie) (1448) [10].

Les princes de Moldavie étaient eux-mêmes intéressés dans les affaires commerciales à Lwów et y avaient leurs agents de commerce. Ce commerce des princes et des grands boyards est caractéristique pour l'organisation économique des principautés roumaines jusqu'à la fin du XVI-e siècle. Les produits de la Moldavie, dont la dîme revenait au prince, sauf pour les terres privilégiées de certains monastères et boyards, étaient vendus à l'étranger, en Pologne et en Transylvanie

[1] A. Gilewicz, *Pszyjęcie do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405—1605* (Le droit de cité à Lwów de 1405 à 1605), dans les *Studja paswięcone pr. Bujakowi*, Lwów, 1931, p. 375—414.

[2] I. Ptaśnik, *Obywatelstwo miejskie w dawnej Polsce* (Le droit de cité dans l'ancienne Pologne), dans le *Przegląd Warszawski*, I (1921), p. 145—154.

[3] R. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in der Karpathenländern*, 2 vol., Gotha, 1907.

[4] D'après le témoignage d'Angiolelo, secretaire de Mahomet II, Donato da Lezze, *Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, Bucarest, 1910, p. 90.

[5] I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, Czernowitz, 1912, p. 56—57.

[6] I. Ptaśnik, *Kultura włoska wieków średnych w Polsce* (La civilisation italienne au Moyen-Âge en Pologne), Varsovie, 1922.

[7] Al. Czołowski, *ouvr. cité*, II, p. 30.

[8] *Ibidem*, III, p. 71.

[9] *Ibidem*, IV, p. 68.

[10] *Ibidem*, IV, p. 290.

par les négociants princiers [1]. D'autre part, les princes avaient le droit, conformément aux traités de commerce, de choisir les premiers ce qu'ils croyaient nécessaire pour leurs achats et ceux de leur cour sur les marchandises des négociants passant par leur capitale [2]. Ainsi en 1445 un long procès mit aux prises devant les juges de Lwów le noble polonais Michel de Buczacz, le prince de Moldavie Élie et son épouse la « ducissa » Maryna, la fille du duc André de Kieff (elle était la sœur de Sophie, dernière épouse du roi de Pologne Ladislas Jagellon [3]).

Parmi les grands boyards de Moldavie, le logothète Mihul, qui s'exila en Pologne après 1457, eut plusieurs procès à Lwów entre 1471 et 1479 [4].

Ce commerce de la Moldavie avec la ville de Lwów n'était pas exclusif, car le « droit de dépôt » de cette ville n'était pas absolu et il faut donc étudier aussi le commerce moldave avec d'autres villes polonaises. C'est surtout Cracovie qui enviait la situation privilégiée de Lwów et un long procès s'ensuivit entre les deux villes pour le commerce à travers la Moldavie, aussi bien que pour celui qui passait sur le *chemin tatare*. Le procès qui commence en 1400 dure jusqu'en 1504 et par des sentences répétées les rois de Pologne donnèrent gain de cause à leur capitale, en permettant aux négociants de Cracovie de faire leur commerce « ad partes Valachiae » [5]. Un procès du même genre fut jugé en 1462 par le roi Casimir IV. La ville de Cameniec, près du Dniester, réclamait le droit de faire transporter les marchandises achetées en Moldavie au-delà de Lwów, ce que les citoyens de cette ville le refusaient, en leur imposant l'obligation du « dépôt ». Les négociants de Cameniec demandaient ce privilège en vertu des pertes subies par eux « dans les régions d'au-delà les mers, en Valachie

---

[1] Nistor, *Handel und Wandel*, p. 46—48.

[2] Voir plus bas.

[3] *Akta Grodzkie i Ziemskie*, XIV, p. 160, 169, 173. Pour les affaires commerciales du prince Élie à Lwów, voir aussi Czolowski, *ouvr. cité*, IV, p. 27, (actes de l'année 1441).

[4] *Akta Grodzkie i Ziemskie*, XV, p. 179, 185, 498.

[5] *Ibidem*, III, p. 148—149 (acte de 1400); A. Prochaska, *Materiały archiwalne wżyęte z metryki litewskiej* (Matériaux d'archives tirés de la *Metrica* lithuanienne), Lwów, 1890, p. 13 (15 mars 1403); *Codex diplomaticus miasta Krakowa*, dans les *Monumenta Medii aevi Poloniae illustrantia*, V, p. 146 (24 juin 1403); *ibidem*, p. 153 (13 mai 1406); *ibidem*, p. 319—321 (16 septembre 1504); voir aussi St. Kutrzeba, *Handel Krakowa w wiekach średnych* (Le commerce de Cracovie au Moyen-Âge), dans les *Rozprawy* de l'Académie de Cracovie, sect. hist., II-e série, XIX (1903), p. 108—115; Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen*, p. 19.

(Moldavie) et en d'autres endroits, à cause de l'insécurité provoquée par les guerres ». La cause fut jugée cette fois en faveur de la ville de Lwów [1].

Seule Cracovie avait le droit d'exercer avec Lwów le commerce par la Moldavie. C'est pour cette raison qu'on trouve à Cracovie aussi des négociants de Moldavie ayant obtenu le droit de cité. Ainsi, déjà en 1403 on y rencontre un Petrus Woloch (de Moldavie), et pendant la même année Petrus Pomalubogat (*Pe malu bogat*, en roumain, *sur la berge riche*), qui sont suivis par beaucoup d'autres pendant toute la durée du XV-e siècle. En 1445 « Petir de Nyemcze de Walachia » se fait inscrire comme citoyen à Cracovie, en 1485 de même « Grégorius Wlach (l'italien) de Walachia ». On constate en tout, jusqu'en 1500, 16 négociants de Moldavie qui obtinrent le droit de cité à Cracovie, ayant fait valoir leurs droits par des lettres de recommandation émises soit par leur ville, soit par des négociants polonais connus [2].

L'existence de nombreux étudiants originaires des villes moldaves à l'Université de Cracovie au XV-e siècle [3] est une suite de ces rélations commerciales. Il va sans dire que ce sont des catholiques, surtout des Allemands, établis dans les villes de Moldavie.

À Poznań aussi on rencotre, au XV-e siècle des négociants de Moldavie (en 1435 un André Byalogrodzicz, de Bialogrod, Cetatea Albă et d'autres encore) [4].

La pénétration des commerçants de Moldavie en Pologne au XV-e siècle a donc été plus profonde que l'on ne l'avait crue jusqu'à présent [5].

Les privilèges de commerce. — Comme partout en Europe, au Moyen-Âge, le commerce qui se pratiquait sur la route partant de la Pologne vers la Mer Noire à travers la Moldavie était réglementé par des

---

[1] *Akta Grodzkie i Ziemskie*, VII, p. 69—71.

[2] K. Kaczmarczyk, *Libri juris civilis Cracoviensis (1329—1506)*, dans la collection *Wydawnictwo Aktow Dawnych miasta Krakowa*, V, Cracovie, 1913, p. 36, 191, 306, V; aussi p. 54, 97, 197, 216, 226, 238, 262.

[3] Voir leur liste dans la préface de E. Barwinski à son édition de Miron Costin, *Chronicien terrae Moldavicae*, Bucarest, 1912, p. VII, la liste est tirée de l'*Album studiosorum universitatis Cracoviensis*, ed. A. Chmiel, I et II (jusqu'en 1551), Cracovie, 1887—1892.

[4] K. Kaczmarczyk, *Akta radzieckie Poznanskie* (Actes du conseil municipal de Poznan) I (*1434—1470*), Poznan, 1926, p. 47, 169, 236, et L. Charewiczowa, *ouvr. cité*, p. 142.

[5] I. Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen*, p. 21, croit que les sentences en faveur de la ville de Cracovie pour le commerce moldave « blieben bloss auf dem Papier ». Les actes cités de la ville de Cracovie, publiés depuis, prouvent le contraire.

privilèges qui tenaient lieu de traités de commerce. Le passage des commerçants de Lwów et de Cracovie par la Moldavie n'était permis qu'en vertu d'un privilège octroyé par le prince de ce pays. Ces privilèges en langue slave ecclésiastique (version bialo-russe) ont été plusieurs fois publiés [1]. Le plus ancien est celui du prince Alexandre qui date de 1408, suivi par celui de son fils Étienne en 1434 et par ceux des princes Pierre (1456) et Étienne-le-Grand (1460) [2]. Ils sont intitulés уставництво о мытахъ (réglementation des douanes) ou tout simplement привилии (privilège) (1456).

Les textes de ces privilèges successifs sont presque semblables. Les différentes catégories du commerce de Pologne en Moldavie sont spécifiées distinctement: d'abord l'importation des produits des Flandres et de l'Allemagne, presque exclusivement des draps, qui pouvaient être vendus en Moldavie, mais aussi transportés au-delà des mers. En second lieu on spécifie les « marchandises tatares », ainsi nommées, non parce qu'il s'agirait de produits tatares, mais par ce qu'elles provenaient de l'Orient et étaient transportées en Moldavie par l'intermédiaire de la colonie génoise de Caffa en Crimée tatare. Il faut donc entendre par *marchandises tatares* les produits orientaux et extrême-orientaux (poivre, étoffes, vins) amenés de l'Asie par les caravanes et achetés par les commerçants allemands en Moldavie et en Pologne. Ces privilèges mentionnent explicitement que ces *produits tatares* pouvaient être achetés dans toutes les villes de Moldavie.

Les privilèges de commerce classent en troisième lieu le trafic d'exportation des produits moldaves. Ils ne font point mention des céréales, qui n'étaient pas au Moyen-Âge un article d'exportation de la Moldavie, mais seulement des bestiaux, des peaux de bêtes et de la cire. Au fond, on voit bien que ce commerce local, ainsi que l'importation de Valachie (du poisson salé et de la cire) était peu de chose à côté du grand commerce de transit qui faisait passer les marchandises orientales vers le Nord de l'Europe et les produits de ces régions vers l'Orient. C'est l'existence de ce commerce qui fit l'importance de la route par la Moldavie. Il est à observer que les privilèges de commerce

---

[1] E. Kaluzniacki, *Dokumenta moldawskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa* (Documents moldaves et valaques des archives de la ville de Lwów), extrait des *Akta Grodzkie i Ziemskie*, VII, Lwów, 1878; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare* (Documents moldaves avant Etienne le Grand), II, Bucarest, 1932; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare* (Documents d'Etienne le Grand), II, Bucarest, 1913.

[2] Pour leur analyse Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen*, p. 24—29 et L. Charewiczowa, *ouvr. cité*, p. 66—71.

pour Lwów et la Pologne indiquent comme point final de cette route en Moldavie la ville de Cetatea-Albă seule, sans mentionner Chilia, dont l'importance pour le commerce polonais était nulle.

Le texte de ces privilèges suscite aussi quelques réflexions sur l'organisation du commerce en Moldavie. Cette organisation est toute occidentale, donc semblable à celle des états ayant une organisation féodale et communale. Le commerce au Moyen-Âge n'était pas un commerce libre; tout au contraire il était limité par de nombreuses exceptions et privilèges en faveur de certaines villes. Les deux bases principales du commerce privilégié étaient le *droit de dépôt*, c'est-à-dire comme on l'a vu plus haut pour la ville de Lwów, l'obligation pour les marchands de s'arrêter dans certaines villes et de ne pas passer outre avec leurs marchandises, mais de les déposer dans la ville et de les vendre sur place. Seuls les marchands de cette ville avaient le droit de revendre plus loin les marchandises. La seconde base du commerce privilégié était *l'obligation de suivre certaine route*, c'est-à-dire la route indiquée par les privilèges qui favorisaient certaines villes par ce moyen [1].

Les privilèges accordés par les princes moldaves aux commerçants polonais nous font voir que la ville de Suceava, capitale de la Moldavie, jouissait du droit de dépôt pour les draps, principal article du commerce d'importation de Pologne en Moldavie. Le drap ne pouvait être vendu dans aucune ville moldave autre que Souceava. Il est vrai que les privilèges laissent entendre que ce droit de dépôt ne s'applique pas aux draps en transit, mais seulement à ceux qui devaient être vendus en Moldavie même. Le second principe du commerce occidental, l'obligation de suivre une route indiquée, ressort clairement des mêmes privilèges, où il est fait mention des villes et des routes par où pouvaient passer les négociants. Le droit obtenu par les commerçants de Lwów d'avoir une maison, un fandaco, à Souceava, est aussi une imitation des usages d'Occident. D'autre part, le système des douanes moldaves favorisait les villes et les communes plus ou moins libres; car il n'y avait point de douanes à proprement parler, mais surtout, comme en Occident, des droits d'octroi [2]. Les documents moldaves mentionnent « la grande » et « la petite douane », ce qui signifie, pour la première, les droits à exiger sur la vente des marchandises sur le marché de la

[1] Pour les principes de l'organisation du commerce au Moyen-Age, Charewiczewa, *ouvr. cité*, p. 31—53 et St. Lewicki, *Lembergs Stapelrecht*, Lwów, 1902.

[2] V. pour l'organisation du commerce des villes en Occident G. L. Maurer, *Geschichte der Städteverfassung in Deutschland*, Erlangen, 4 vol. 1869—1871.

ville, et pour la seconde un simple droit de passage des marchandises transportées à travers la ville sans y être vendues. Cette double douane, avec ces dénominations de grande et de petite, se retrouve en Italie et en Allemagne au XV-e siècle [1].

Nous avons montré plus haut l'intérêt que les princes de Moldavie prenaient au commerce. Les privilèges de commerce pour la ville de Lwów et la Pologne mentionnent que pour certaines marchandises le prince avait le droit de choisir le premier et ensuite seulement on pouvait mettre le reste en vente sur le marché.

Il faut aussi observer en relation avec ce fait, que les privilèges de commerce susdits, n'étaient pas une affaire limitée entre les commerçants et le prince de Moldavie; ils étaient, pour ainsi dire, patronnés par le roi de Pologne. Les ambassadeurs de ce roi sont pris comme témoins dans les privilèges de 1456 et de 1460. D'autre part, les actes de Lwów parlent d'ambassadeurs moldaves envoyés auprès du roi lors de l'octroi des privilèges par le prince, ce qui nous prouve que ce privilèges moldaves étaient complétés par des privilèges semblables, aujourd'hui perdus, des rois de Pologne en faveur des négociants de Moldavie [2]. Il s'agissait donc d'une affaire d'état et la Pologne patronnait de sa puissance politique la signature de ces traités de commerce qui assuraient un débouché vers la Mer Noire. Il faut en conclure de toute nécessité que ces privilèges étaient en étroite relation avec les droits politiques auxquels prétendait la Pologne en Moldavie [3].

La route commerciale et la suzeraineté de la Pologne sur la Moldavie.— De ce qui a été dit plus haut sur la participation de l'État polonais aux traités de commerce avec la Moldavie, il résulte clairement que la Pologne avait un intérêt primordial de s'assurer le contrôle politique de cette route de son commerce oriental. Il faut donc expliquer par cet intérêt économique les efforts que fit cet État depuis la fin du XV-e siècle jusqu'à la fin du XVIII-e pour avoir un droit de suzeraineté sur la Moldavie.

La vassalité de la Moldavie date de 1387, époque à laquelle le prince

[1] I. Nistor, *Das moldavische Zollwesen im 15. u. 16. Jahrhundert*, Leipzig, 1912, extrait du *Jahrbuch für Gesetzgebung*, XXXIV (1912), p. 247.

[2] I. Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen*, p. 26.

[3] Les mêmes conclusions ressortent de l'analyse des privilèges des princes valaques pour la Pologne. Le privilege du prince Mircea (1408) (pour la date Nistor, *ouvr. cité*, p. 222), et celui du prince Vlad (1439) publiés par Kalużniacki, *ouvr. cité*, p. 22—23 et 28—29, ne donnent pas beaucoup de détails sur l'organisation du commerce et sont plus sobrement rédigés que ceux des princes moldaves.

Pierre prêta serment de fidélité au roi Ladislas Jagellon à Lwów [1]. Cette date correspond à celle de la récupération par ce roi de la Russie Rouge sur les Hongrois et par là, à l'ouverture du commerce sur la route moldave pour les marchands polonais.

Peu d'études sont consacrées au sens et à l'explication des causes de cet acte de vassalité de 1387 et de ceux qui lui succédèrent. Une explication économique n'a pas encore été envisagée. Une étude due à un juriste roumain, M. Condurachi [2] explique cet état de vassalité par la nécessité qui obligeait la Moldavie d'avoir un défenseur puissant contre les appétits conquérants des Turcs et des Hongrois, ce qui est fort juste, mais n'explique point l'intérêt que la Pologne avait d'offrir sa protection aux Moldaves.

Selon une étude spéciale, déjà ancienne, due à Niemczewski [3], les prétentions de suzeraineté polonaise sur la Moldavie seraient une tradition héritée par la Pologne des états ruthènes de la Russie Rouge, de Halicz surtout, qui auraient joui auparavant de certains droits politiques sur la Moldavie. Mais cette explication ne repose sur aucun fait précis et ne peut être appuyé sur des documents.

M. Iorga enfin [4], considère la suzeraineté polonaise sur la Moldavie comme une conséquence de l'annexion de la Pocutie et d'autres territoires situés sur les bords du Dniester à la Moldavie. Ces territoires auraient été des fiefs cédés par la Pologne aux princes de Moldavie [5].

Il faut nous arrêter un peu plus longuement sur cette hypothèse. La Pocutie et les territoires acquis par la Moldavie en Pologne furent mis en gage par le roi Ladislas pour un emprunt. Cet emprunt eut lieu

---

[1] Le texte latin de l'acte de vassalité chez M. Costăchescu, *ouvr. cité*, II, p. 599—601.

[2] Condurachi, *Suzeranitatea ungaro-polonă și efectele ei asupra suveranității principatelor române până la 1500* (La suzeraineté hongroise et polonaise et ses effets sur la souveraineté des principautés roumaines jusqu'en 1500), Cernăuți, 1923, 23 p.

[3] Niemczewski, *Untersuchung des polnischen Oberhoheitsrechts über die Moldau, Inaugural-Dissertation*, Leipzig, 1872, p. 42.

[4] N. Iorga, *Polonais et Roumains*, Bucarest, 1921, p. 7—9.

[5] N. Iorga, *l. c.*,... « à cause de cette frontière du Nord on avait prêté tous les hommages, hommages pour tout les pays, afin d'avoir pour frontière du Nord le Dniester ». Cf. aussi N. Iorga, *In jurul pomenirei lui Alexandru cel Bun* (Autour de la commémoration d'Alexandre le Bon), *Académie Roumaine, Mémoires de la section historique*, II-e serie, tome XIII (1932), p. 5 (177). Le serment de fidélité du prince Alexandre (1400—1432) envers le roi Ladislas « était le seul moyen d'obtenir la Moldavie de Bucovine et la Galicie et il jurait de fait *uniquement pour ces territoires* » (souligné par l'auteur).

postérieurement à l'hommage du prince Pierre (en 1388)[1]. M. Iorga croit que ce prêt fut une manière déguisée de la part du roi de Pologne de reconnaître en droit une occupation antérieure de ces territoires par les Moldaves[2]. Mais l'acte par lequel le roi reconnaît sa dette ne confirme pas cette hypothèse. De cette lettre de 1388 du roi Ladislas il résulte que le roi s'engageait de mettre en gage le territoire de Halicz seulement au cas où après trois ans le prêt ne serait pas restitué. Donc les Polonais n'avaient encore rien cédé à la Moldavie. D'autre part dans les actes d'hommage des princes moldaves aux rois de Pologne il est dit qu'ils prêtent serment de fidélité pour *toute la Moldavie (cum tota gente sua*, en 1387[3]; *...gentem ac terram suam, Valachiae castra...* (même année)[4]; «*tout le pays de Moldavie*» (dans l'acte slavon de 1468)[5] et même les princes moldaves qui avaient renoncé à la Pocutie, comme par exemple le prince Étienne en 1395, prêterent le serment de fidélité[6]. La Pocutie n'était pas un fief accordé par le roi de Pologne, mais un gage pour un emprunt et cet emprunt était une réalité. Le cas de mise en gage de la Pocutie n'est pas isolé. Obligé de faire de lourds sacrifices pour soutenir les guerres contre les chevaliers de Prusse, le roi Ladislas avait de pressants besoins d'argent et pour s'en procurer il mettait en gage les possessions de la couronne. Ainsi en 1404, le même roi demandait à la noblesse une contribution extraordinaire afin de payer un emprunt de 40.000 florins aux chevaliers Teutons, pour lequel il avait mis en gage «le pays de Dobrzyn»[7]. En 1412, par contre, Ladislas Jagellon prêta au roi de Bohème, Sigismond 40.000 kopeks et reçut en gage treize villes du Zyps[8]. Enfin pour obtenir la Podolie occupée par son cousin Witold de Lithuanie, le roi Ladislas la récupéra en payant 20.000 kopeks empruntés au noble Spytko de Melsztyn, auquel il laissa la moitié du pays en gage[9]. La mise en gage de Halicz en 1388 et de la Pocutie en 1411 par

---

[1] Le texte chez Costăchescu, *ouvr. cité*, II, p. 605.

[2] N. Iorga, *Polonais et Roumains*, l. c.

[3] Costăchescu, *ouvr. cité*, II, p. 599—601.

[4] *Ibidem*, II, p. 601—602.

[5] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 300.

[6] Costăchescu, *ouvr. cité*, II, 611—512, et l'acte de renonciation à la Pocutie; *ibidem*, II, p. 609—510.

[7] St. Kutrzeba, *Seym walny dawnej rzeczypospolitej Polskiej* (La diéte générale de l'ancienne république de Pologne), Varsovie, s. d. p. 48.

[8] Lewicki, *Zarys historyj Polski*, p. 127.

[9] A. Prochaska, *Podole lennem Koronny* (La Podolie vassale de la couronne) dans les *Rozprawy* de l'Académie de Cracovie, sect. historique, XXXII, p. 5 et suiv.

le même roi de Pologne, pour un prêt accordé par le prince de Moldavie, faisait donc partie d'un système usité à cette époque. La somme prêtée par le prince Pierre, trois mille roubles d'argent franc, était assez forte. Le « rouble d'argent franc » correspond aux *summi argenti* de Caffa, dont la valeur était de 200 aspres grecs (monnaie d'argent) [1]. Cela faisait donc environ 60.000 aspres, une somme assez importante, quand on pense qu'au XV-e siècle une grande donation du prince Étienne-le-Grand à un monastère comptait à peine 500 aspres par an [2]. Le prince de Moldavie, riche surtout du produit des douanes, pouvait se permettre d'être le banquier du roi de Pologne.

Il résulte de tout ceci que la question de la Pocutie est toute différente et distincte de celle de la suzeraineté de la Pologne sur la Moldavie. Nous n'affirmons point que le prêt de 3000 roubles explique seul la lutte séculaire de la Moldavie pour la possession de la Pocutie; au contraire il faut tenir compte de la sympathie de la population ruthène orthodoxe de cette région pour les princes moldaves [3], mais cette question nous entraînerait trop loin. Il nous suffit de constater que la Pocutie n'était pas un fief accordé par les rois de Pologne à la Moldavie, qu'au contraire les princes de ce pays étaient les vassaux du roi pour l'ensemble de leurs possessions.

La Moldavie était à la fin du XIV-e siècle et au XV-e le débouché du commerce polonais vers la Mer Noire et on a vu plus haut l'importance européenne de ce commerce. Donc, les Polonais avaient un intérêt très grand de protéger la Moldavie contre les Hongrois et les Turcs, pour s'assurer ainsi une voie commerciale vers la mer. C'était le seul profit que la Pologne tirait de cette suzeraineté.

Un rapprochement suggestif qui prouve la justesse de cette assertion est le suivant: *La Pologne avait au XV-e siècle deux vassaux principaux (sans tenir compte de la Masovie): c'étaient le prince de Moldavie et le grand maître des chevaliers Teutons. L'un tenait la clef du commerce polonais vers la Mer Noire, l'autre celle du commerce vers la mer Baltique, les deux seuls débouchés maritimes possibles pour la Pologne.*

La grande lutte de la Pologne au XV-e siècle pour s'assurer les côtes de la Baltique est expliquée par tous les historiens par le désir de la Pologne de se créer un débouché commercial à l'embouchure de

---

[1] Jurghievič, О монетахъ Генуезкихъ... въ Россіи (Sur les monnaies génoises en Russie), dans les Запискі Одесскаго Общества ист. Арх., VIII (1872), p. 159. Cf. aussi I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 217—218.

[2] I. Bogdan, *ouvr. cité*, I, p. 162.

[3] Voir notre étude sous presse, *Petre Rareş şi Moscova* (Pierre Rareş et Moscou), dans les *Mélanges Pârvan*.

la Vistule [1]. Il est naturel d'admettre que l'hommage moldave répondait à la même nécessité en ce qui regarde la Mer Noire.

Cela explique le prix que les Polonais attachaient au XV-e siècle à l'hommage moldave et la longue contestation entre la Pologne et la Hongrie qui se disputèrent pendant deux siècles cette suzeraineté doit être considérée en grande partie comme une rivalité économique, car le commerce hongrois de la Transylvanie avait les mêmes intérêts pour un débauché par le port de Kilia sur le Danube.

C'est pour cette raison qu'en 1444, lors de l'union personnelle entre la Pologne et la Hongrie sous Ladislas III, la diète polonaise réunie à Piotrków, contrairement aux désirs du roi, décide de communiquer au prince de Moldavie, Étienne, que la couronne polonaise lui est sincèrement attachée et lui conseille de ne prêter serment de fidélité qu'en qualité de vassal de la Pologne et non pas de la Hongrie. La diète fit savoir au roi par écrit qu'il ne devait recevoir le serment du prince de Moldavie qu'en sa qualité de roi de Pologne [2].

Les conditions de droit international de la vassalité de la Moldavie ne sont pas étudiées, mais il est certain que ce n'était pour la Pologne qu'un droit de protection et une alliance militaire et rien de plus, ce qui suffisait pour assurer le commerce. Conformément au droit féodal le vassal devait à son suzerain le *consilium* et l'*auxilium*. Par *consilium* on entend la participation au conseil du seigneur et par *auxilium*, l'aide militaire [3]. Or, ces deux seules obligations apparaissent dans les actes d'hommage (en slave et en latin) des princes moldaves envers la Pologne [4]. Ces actes usent du terme polonais d'origine allemande *hold* (гхолдъ) pour indiquer l'hommage, mais aussi le fief [5], et une

[1] Voir plus récemment, W. Sobieski, *Der Kampf um die Ostsee*, Leipzig, 1933, et Kolankowski, *Dzieje Litwy*, I, p. 90: « La situation géographique de la Pologne et de la Lithuanie sur tout le bassin de la Vistule, du Niemen et de la Dwina demandait la possesion de leurs embauchures. Cela devint d'autant plus nécessaire depuis que les bords et les ports de la Baltique commencèrent à gagner une importance comerciale européene en relation avec le commerce des villes hanséatiques ».

[2] A. Prochaska, *Uchwały zjazdu w Piotrkowie r. 1444* (Décisions de la diéte de Piotrkow en, 1444), dans l'*Athéneum* de Varsovie, XII², (1887), p. 352, et du même, *Sprawy wotoskie w. XV wieku* (Les affaires moldaves au XV-e siècle) dans le *Przewodnik naukowy i literacki*, XVI (1888), p. 906.

[3] J. Calmette, *La société féodale*, Paris, 1923, p. 40—41.

[4] Les actes de vassalité jusqu'en 1500 sont publiés par Costăchescu, *ouvr. cité*, tome II, et par I. Bogdan, *ouvr. cité*, tome II.

[5] Voir pour ce terme I. Bogdan, *ouvr. cité*, II, p. 286. Bogdan a tort d'affirmer que le terme n'existe plus en polonais moderne; on l'emploie encore couramment.

seule fois de поданость (subiectionem) [1]. Par ces actes les princes de Moldavie s'obligent à venir en aide au roi de Pologne avec leurs forces militaires [2].

D'autre part le mêmes actes font mention du *consilium* (добра рада радити, dans l'acte de 1393 [3], добрую раду радити, dans celui de 1404 [4]). Il est clair que ces expressions qui signifient « donner bon conseil », se rapportent à l'obligation du *consilium*. Les princes moldaves prirent-ils réellement part par leurs délégués aux conseils de la couronne polonaise? La question devrait être soumise à une analyse approfondie, ce que nous ne pouvons faire dans le présent article. Les faits positifs que nous possédons en ce sens sont les suivants: En 1434, à l'occasion de l'élection du successeur de Ladislas Jagellon, le prince de Moldavie envoya ses représentants pour participer à l'élection [5]. En 1501 Etienne le Grand participa par ses délégués à l'éléction du roi Alexandre de Pologne [6] En 1506 le sénateurs polonais invitent le prince Bogdan III de Moldavie à participer à l'élection du successeur d'Alexandre Jagellon [7]. Martin Cromer dans son oraison funèbre en l'honneur du roi Sigismond I, affirme que ce roi avait invité en qualité de vassal de la couronne, le prince Étienne IV de Moldavie (1517—1527) à prendre part au sénat polonais [8].

---

[1] I. Bogdan, *ouvr. cité*, II, p. 371 et 375, acte de 1485.

[2] Les premiers actes de vassalité mentionnent que cette obligation ne s'étendait pas au dela de Cracovie vers le Nord (acte de 1393, Costăchescu, *ouvr. cité*, II, p. 607—608). Cette restriction fut suprimée à partir de 1395 (*ibidem*, II, 611) et de fait le prince Alexandre envoya en 1422, 400 cavaliers moldaves combattre les chevaliers Teutons en Prusse (Długosz, *Opera Omnia*, ed. Przedziecki, XIII, p. 301—302).

[3] Costăchescu, *ouvr. cité*, II, 607—608.

[4] *Ibidem*, II, p. 625.

[5] Długosz, *Opera Omnia*, ed. Przedziecki, XIII, p. 542, cité aussi par Niemczewski, *Untersuchung des polnischen Oberhoheitsrechts*, p. 30.

[6] Szujski, *Jeszcze o elekyi w epoce Jagellonów* (Encore quelques mots sur les éléctions à l'époque des Jagellons, dans les *Opowiadania i roztrąśnienie historyczńe*, Warszawa, 1882, p. 307—11, basé sur le manuscrit du *Modus eligendi*, de 1501; cf. aussi Hurmuzaki, *Documente*, II-[1], p. 488—489.

[7] *Akta tomiciana*, I, p. 5 reproduit par Hașdeu, *Arhiva Istorică*, I[1], p. 59—60.

[8] Cromer, *Oratio super obitu Sigismundi I*, dans la collection de Pistorius, *Corpus Historiae Polonicae*, Bâle, 1582, III, p. 18. Une polémique eut lieu dans l'historiogaphie polonaise sur la question de savoir si la vassaux avaient le droit de participer aux élections des rois de Pologne. Voir W. Zych, *W sprawie wdziału lenników w elekcyach Jagiellońskich*. (Sur la question de la participation des vassaux aux élections Jagellons), dans la *Kwartalnik Historyczny*, XXV (1911) p. 177—196, Kolankowski, *Elekcja Zygmunta I* (L'élection de Sigismond I), dans le *Prezewodnik naukowyi literacki*, 1906,

La suzeraineté polonaise sur la Moldavie était donc conforme à l'usage féodal, elle comprenait un serment de fidélité prêté personnellement [1] et un serment séparé des nobles, ainsi que les deux obligations déjà mentionnées de l'*auxilium* et du *consilium*. Il ne comprenait aucun avantage immédiat pour la Pologne, sinon la sécurité du pays par lequel passaient ses marchands. Cromer, le grand chroniqueur polonais du XVI-e siècle, caractérise le lien de vassalité comme une *protection, clientèle,* dans le sens antique *(clientela)* [2].

Le commerce « au delà des mers ». — Les privilèges de commerce des princes moldaves mentionnent le fait que les négociants de Pologne achetaient en Moldavie des marchandises « d'au delà des mers » (заморскыи) et ils avaient le droit de passer dans « le pays turc » [3]. Les chroniques polonaises du XVI-e siècle parlent de ce commerce par mer, dans lequel la Moldavie n'était qu'un pays de passage. Une information qu'on retrouve presque identique chez Bielski (Ioachim), Sarnicki et Guagnini (tous chroniqueurs polonais du XVI-e siècle) soutient que pendant le XV-e siècle Cetatea Alba était un port principal pour le commerce des céréales de Podolie, qui étaient transporteès sur mer jusque dans l'île de Chypre [4].

---

p. 865—75, et le compte rendu sur cette étude de L. Finkel, dans le *Kwartalnik Historyczny*, XXI (1907), p. 491—6; L. Finkel, *W sprawie udžialu lenników w elekcyach Jagiellonskich* (La question de la participation des vassaux aux élections des Jagiellons), *ibidem*, XXVII (1913), p. 67—100. Finkel est d'opinion que les ambassadeurs des vassaux étaient de simples spectateurs des éléctions royales. La protestation du prince Albert de Prusse en 1530 contre l'élection „*vivente rege*" de Sigismond-Auguste qui eut lieu sans sa participation, reçut une réponse dela part du sénat polonais, qui affirme que les vassaux n'avaient pas le droit de participer aux élections des rois. Finkel en conclut que la protestation du prince Albert n'était pas fondée. Mais, ce qui lui a échappé, c'est que le prince de Moldavie Pierre Rareş, refusa, lui aussi, de reconnaître Sigismond-Auguste, élu sans la participation des vassaux. *Acta Tomiciana*, XIII, 12—69 (lettre de Pierre Rareş) et *ibidem*, p. 90 (réponse du roi Sigismond).

[1] Le texte du serment prêté par les princes moldaves, *Juramentum Palatini Moldaviae*, dans les *Volumina Legum*, ed. St. Pétersbourg, 1854, I, p. 151.

[2] M. Cromer. *Polonia sive de situ, populis, moribus... regni Polonici*, ed. Czermak, Cracovie, 1901, p. 14. (Voir aussi F. Pappé, *Polska i Litwa*, (La Pologne et la Lithuanie) I, Cracovie, 1902, p. 202.

[3] Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 273.

[4] Bielski, *Kronika polska*, ed. Turowski, p. 222; Guagnini, *Sarmacya*, trad. Paszkowski, dans le *Zbiór dziejopisów polskich*, p. 427; Sarnicki, *Descriptio Poloniae*, dans les annexes de l'édition de Leipzig de Dlugosz, *Chronica Poloniae*, II, 1712 col. 1890: « Fuit quodam Bialogrodum emporium celebre

Cette tradition prouve que la route de commerce de Pologne à travers la Moldavie se prolongeait par mer à partir de Cetatea Alba. Il y avait donc à Cetatea Alba deux ramifications de la route commerciale: l'une le long de la côte vers le pays tatare, c'est-à-dire vers Caffa (c'est pour cette raison que les privilèges mentionnent à Cetatea-Alba la douane tatare), et l'autre directement par mer. Cette route commerciale qui aboutissait au Chypre était prise aussi par les ambassadeurs. Ainsi en 1432 Baudouin de Noris, maréchal du roi de Chypre, Jean de Lusignan, envoyé auprès du roi Ladislas Jagellon, arriva en Pologne par cette voie: « *Ambasiata ipsa, galea propria per mare Leoninum vecta, in Alba Regali in Valachia* (c.-à--d. Cetatea-Alba) *portum cepit, exinde equis coemptis per Valachiam (ubi multa horrenda sustinuit a populo scelerato et inculto facinora et nisi Wladislaum regem expavissit prope caedes aderat) in Russiam et Poloniam pervenit* » raconte Dlugosz. Mais au retour les ambassadeurs préférèrent prendre la route de Venise « *propter Valachorum crudelem immanitatem* » [1].

Il reste donc établi qu'au XV-e siècle il y avait des relations entre la Pologne, Cetatea-Alba et de là par mer avec l'île de Chypre.

Le privilège de Mahomet II pour Cetatea-Albă.—Un document qui jette une lumière nouvelle sur ces relations commerciales « au delà des mers », est le privilège du sultan Mahomet II octroyé en 1456 aux négociants de Cetatea-Albă. Il n'a pas encore été soumis à une analyse sérieuse pour en tirer les éléments qui regardent l'histoire du commerce. Le texte de ce privilège est en langue turque et était conservé dans les archives de Moscou. Une copie photographique se trouve à l'Académie Roumaine dans les papiers du professeur I. Bogdan, d'après laquelle l'orientaliste viennois Fr. von Kraelitz en a fait une traduction allemande [2], qu'il a publiée ainsi que le texte [3]. M. Iorga en a donné une version roumaine, d'après le texte allemand [4].

Voici le texte en français (nous suivons les traductions roumaine et allemande, dans les papiers de I. Bogdan):

---

et obvium nostris hominibus. Nam temporibus Casimiri, Cyprum usque demeabant naves onerariae tritico Podolico plena. Nunc tantum scandulae prono flumine ad barbares demeare Bialogradum solent, id que non sine gravi discrimine vitae ».

[1] Długosz, *Opera omnia*, ed. Przedziecki, XII, p. 477.

[2] *Académie Roumaine, Collection des photographies de documents*, paquet Nr. 24.

[3] F. von Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, Mémoires de l'Academia de Vienne*, sect. hist., 197.

[4] *Revista Istorică*, X (1924), p. 105.

« Mahomet fils de Mourad Chan, toujours vainqueur. Nous avons fait la paix avec le distingué entre les princes, Pierre, prince actuel de Moldavie. Nous avons oublié l'inimitié entre nous et avons ordonné que les négociants qui sont de sa province, de Cetatea-Albă, puissent venir avec leurs vaisseaux et exercer leur négoce en faisant des achats et des transactions avec le peuple d'Andrinople, de Brousse et de Constantinople. Aucun de nos subalternes, beys, chefs de départements, spahis ou serviteurs, ne doit causer le moindre dommage aux personnes et aux biens de ces commerçants pendant qu'ils circulent, car, si j'apprends qu'ils leur ont porté dommage d'une manière ou d'une autre, malgré notre ordre, j'enverrai contre eux mes troupes, qui leur feront beaucoup de mal. Que ceci soit connu avec certitude et qu'ils (les commerçants) aient confiance. Écrit le 5 du mois Regep, l'an 860 à Roudnik » (9 juin 1456).

Le sultan se trouvait alors en Serbie et marchait contre Belgrade où devait l'attendre un retentissant échec. Ce privilège commercial est donc antérieur de quatre mois à l'acte politique (en slavon) par lequel le sultan Mahomet II accepte le tribut de 2000 ducats par an, promis par le prince Pierre [1]. La suzeraineté turque sur la Moldavie suivit de près l'accord commercial.

Le privilège de Mahomet II confirme l'existence d'un commerce au delà des mers à partir de Cetatea-Albă. Le sultan fait mention des *vaisseaux* des négociants de Cetatea-Albă, avec lesquels ils viennent en Turquie. Ceux-ci avaient des affaires à Andrinople et à Constantinople, mais aussi à Brousse, en Asie Mineure.

Les Italiens et le commerce de Pologne vers la Mer Noire. — Ce prolongement de la route de commerce de Pologne et de Moldavie par mer jusqu'à Constantinople, en Asie Mineure et en Chypre, s'explique par le fait que le commerce du XV-e siècle sur la Mer Noire était la suite du commerce entrepris déjà depuis plusieurs siècles auparavant par les Génois et les Vénitiens. Ces relations commerciales, issues des rapports entre les deux républiques italiennes et Byzance, avaient eu comme résultat l'établissement de riches comptoirs italiens sur les côtes de la Mer Noire, dont le principal était Caffa en Crimée [2]. Au XV-e siècle, quoiqu'ils souffrissent déjà la concurrence des Allemands et des Arméniens, les négociants italiens se trouvaient en assez grand nombre dans les villes des deux pays.

[1] Hurmuzaki, *Documente*, II-[2], p. 67.

[2] G. Brătianu, *Le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929.

Les documents de Lwów font mention de nombreux marchands italiens qui avaient des affaires en Pologne et en Moldavie: ils achettent des bestiaux et des draps et vendent en échange des vins des îles de l'Archipel et les marchandises orientales des caravanes [1]. C'est donc par ces italiens que fut reliée la voie de commerce sur terre par la Moldavie avec la voie maritime, de la Méditerranée orientale.

Il est nécessaire de bien définir le rôle de ces Italiens sur cette grande route de commerce. Ce ne sont point des négociants vendant et achetant en détail, ou bien, comme les Arméniens, suivant leur chariots, qui avançaient péniblement le long des routes. De toutes leurs transactions il résulte que les Italiens étaient en Moldavie et en Pologne de grands capitalistes et on peut affirmer que le commerce du XV-e siècle sur la route qui nous préoccupe était financé par les banquiers Italiens. L'ampleur de leurs affaires qui dépassent les frontières de plusieurs états, les sommes colossales qui sont mentionnées à l'occasion de leurs procès à Lwów, en font foi. Ces capitalistes italiens prenaient en location les douanes et les mines de la couronne tant en Pologne qu'en Moldavie. Ainsi en 1483 le génois Dominique de San Romalo avait loué l'entreprise des douanes de Galicie et avait en même temps des affaires commerciales en Moldavie, dont une seule se chiffrait à 1500 ducats de Hongrie [2]. Entre 1453 et 1464 Dorinus Cathaneus de Gênes, établi d'abord à Lwów et ensuite à Suceava, était « *cammerarius et theleoneator terrae Moldaviae* » [3], ce qui signifie qu'il avait pris en ferme les douanes moldaves.

Ces deux exemples qui peuvent être facilement multipliés, prouvent le caractère de grands capitalistes des négociants italiens sur la route moldave. Malgré les facilités accordées par les privilèges des rois de Pologne et des princes de Moldavie on s'expliquerait difficilement l'essor de ce commerce au XV-e siècle sans l'intervention de la finance italienne, la seule qui fût vraiment importante en Europe à cette époque [4].

Mais le fait même de cette intervention démontre suffisamment l'importance européenne du commerce sur la route de Pologne et de Moldavie vers la Mer Noire.

Les colonies génoises établies sur les côtes de cette mer étaient de fait sous la dépendance de la banque de Saint-Géorges à

---

[1] I. Ptaśnik, *Kultura włoska wieków średnych w Polsce*, Varsovie 1922, et N. Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, Bucarest, 1900, p. 39—59 et 282—301.

[2] I. Ptaśnik, *ouvr. cité*, p. 55—56 et 177.

[3] *Ibidem*, p. 51.

[4] L. André, *Histoire Économique*, III-è, ed. Paris, Alcan, 1925 p. 18—20, H. Sée, *Les origines du capitalisme moderne*, Paris, 1926, p. 13.

Gènes [1], et la plus importante de ces colonies, Caffa, avait au XV-e siècle d'étroites relations avec la Moldavie [2]. Comme nous l'avons dit, la route qui aboutissait en Moldavie à Cetatea-Albă continuait ensuite le long de la côte, vers Caffa. Cette ville était un centre important qui attirait vers lui une grande partie du commerce de la Moldavie et de la Pologne. C'est pour cette raison que des relations diplomatiques s'établissent entre les deux principautés roumaines et Caffa. Déjà en 1459 (le 22 décembre) un ambassadeur d'Étienne-le-Grand de Moldavie se trouve à Caffa, où on fait de grands frais pour lui [3]. En 1462 des ambassadeurs du prince Vlad (l'empaleur) y arrivent à leur tour, suivis un an après par de nouveaux envoyés d'Étienne de Moldavie [4]. Ils y traitaient probablement des affaires commerciales. Enfin en 1470 deux ambassadeurs génois accompagnent l'ambassadeur persan Isac « *qui sibi requirat oratorem ad dominum Stephanum voivodam* » [5].

Des relations du même genre reliaient Caffa à la Pologne [6]. Les relations religieuses avaient été la suite des transactions de commerce; des dominicains polonais s'étaient établis à Caffa [7] et après la chute de la ville sous la domination turque les évêques de Caffa *(in partibus infidelium)* étaient des Polonais, résidant en Pologne [8]. D'autre part on constate en 1462 que le « *capitaneus de Caffa* » visite Cracovie [9]. Cette même année Caffa reconnait la suzeraineté de la Pologne [10] et

---

[1] Manfroni, *Le relazioni fra Genova, l'imperio Bizantino e i Turchi*, dans les *Atti della Societa Ligure di storia patria*, XXVIII-3, (1898), p. 577—856.

[2] Pour les détails Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 115—119, 134—137 et du même, *I Genovesi nel mar Nero*, Gènes, 1925, extrait du bulletin *Il Commune di Genova*, Nr. 6, Juin 1925.

[3] Inèdit, copies, « *estratti tolti dai registri del Banco di S. Giorgio, Registro, 1420⁰, carte 75⁰* », dans les papiers de l'historien B. P. Hasdeu à l'Académie Roumaine, paquet Nr. 2.

[4] N. Iorga, *Actes et Fragments relatifs à l'histoire des Roumains*, III, Bucarest, 1897, p. 39—41.

[5] Papiers de Hasdeu, même origine, *carte 67*.

[6] M. Dubiecki, *Kaffa osada genuenska i jej stosunek do Polski w XV wieku*, (Caffa colonie génoise et ses relations avec la Pologne au XV-e siècle) dans le *Przegląd Powszechny*, XII (1886), p. 56—64 et 216—227.

[7] *Ibidem*, p. 64.

[8] *Ibidem*, p. 225.

[9] *Ibidem*, p. 227. Pour la correspondance du roi Casimir avec Caffa, Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 124—126.

[10] Kolankowski, *Dzieje Litwy*, (Histoire de la Lithuanie), I, Warszawa, 1930, p. 294. Pour les relations politiques de Caffa avec la Pologne en 1475, *Ibidem*, p. 322.

en 1463 Galeazzo de Caffa vient en Ucraine polonaise avec l'intention d'y recruter des troupes pour la défense de la ville [1].

Ces relations commerciales qui atteignent leur apogé à l'époque du prince Étienne (1457—1504) devaient être de courte durée. Certaines circonstances économiques et politiques devaient y mettre un terme à la fin du XV-e siècle.

La fin du grand commerce sur la route moldave. —La cause qui contribua le plus à la décadence du commerce sur la route moldave fut la chute des villes commerciales des côtes de la Mer Noire au pouvoir des Turcs: Caffa en 1475, Chilia et Cetatea-Alba en 1484. La Mer Noire devenait un lac turc réservé à la flotte ottomane. En Pologne Lwòw déchoit, sa population s'amoindrit au XV-e siècle et ses relations commerciales, autrefois si prospères, ne sont plus si importantes [2]. On ne rencontre plus d'Italiens en Pologne et en Moldavie. L'écrivain polonais Mathieu de Miechow, au début du XVI-e siècle, se fait l'écho de cette situation en écrivant les lignes suivantes: « *Abundat tota terra Russiae* (c.-à-d. la Russie polonaise, la Galicie orientale et l'Ucraine) *granis tinctorum, quae copiosissime excrescunt, et quam priscis temporibus ad Ianuam et Florentiam, urbes Italicas, importarentur, nunc vix aliquid de eisdem colligitur, fereque in toto frustrata et non collecta pereunt* » [3].

La place des commerçants italiens fut prise par les Grecs. Ceux-ci presque absents dans les transactions commerciales au XV-e siècle à Lwów et en Moldavie, apparaissent de plus en plus nombreux au XVI-e et surtout au XVII-e siècle [4]. Mais il faut faire une différence marquée entre le commerce grec et le commerce italien. Les Grecs, sauf certaines exceptions, n'avaient pas les grands capitaux et les banques puissantes que possédaient Gènes, Venise et Florence. Ils ne pouvaient faire le commerce que sur une échelle beaucoup plus réduite [5]. Pour les grandes affaires les commerçants de Moldavie du

---

[1] Al. Przedziecki, *Podole, Wołyn, Ukraina*, II, Wilno, 1841, p. 59—60.

[2] L. Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa*, p. 109—120.

[3] M. Miechowski, *Sarmatia asiana atque europea*, dans la collection de Pistorius, *Corpus historiae polonicae*, Bâle, 1582, I, p. 141.

[4] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, Vălenii de Munte, 1915, p. 199—220.

[5] Pour le rôle des commerçants grecs à Lwów, voir surtout W. Lozinski, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku* (Le patriciat et les citoyens de Lwów aux XVI-e et XVII-e siècles), II-e ed., Lwów, 1892 (Pour les Papara, p. 256—259, pour Veveli, p. 183 et 186—187, pour les fréres Constantin et Michel Corniactos de Candie, les plus riches parmi les commerçants grecs de Lwów à la fin du XVI-e siècle, p. 315—318).

XV-e et du XVII-e siècle devaient s'associer en grand nombre. Ainsi en 1610 un document fort intéressant comprend les débats du procès jugé à Lwòw entre le polonais Paul Lacki et les *Valachi mercatores*. Ces commerçants formaient une association qui comprenait des Grecs, des Arméniens, des Moldaves, des Ruthènes de Moldavie, de Pologne et même de Sophia en Bulgarie: « *Chaczarus Warteriszowic, Nastur Hrehorowicz, Gregorius Ulubejowicz de Soczawa, Bochos, Haceris et Bohdan de Corathyn* (?), *Alexa Husczyn, grecus Kosta et Dedul, de Kotnar* (Cotnari), *Wilenka Gierbowic, Paulus Czulowicz de Romanskie* (Roman), *Boczka Kossowic, Dziorman Mikailowitz de Berlad, oppidorum Walachiae incolae... et aliorum concivium sociorumque in numero septuaginta quinque existentium nominibus, nec non Procopius Nikula et Iani de civitate Sophia, ditionis imperatoris Turcarum subditi* »[1].

Malgré ces essais d'associations le grand commerce sur la route moldave ne se renouvela plus.

Les conséquences politiques et sociales de la chute du commerce furent très profondes pour les Roumains et les Polonais. Il n'est pas possible d'entreprendre ici une analyse documentée des changements de la structure politique et sociale de ces deux peuples au XV-e siècle, due en partie à la ruine du commerce. Nous nous contenterons de quelques indications.

Ainsi la bourgeoisie étrangère allemande et arménienne, tant à Lwów que dans les villes moldaves est polonisée et roumanisée[2]. Ce fait est dû certainement à la rupture des relations commerciales avec les centres d'origine. Cette population restée isolée fond rapidement au milieu de la population aborigène.

D'autres conséquences plus profondes encore se font sentir. La ruine du commerce accélère la décadence politique de la Moldavie au XV-e siècle, époque à laquelle le pays ne peut plus opposer une résistance sérieuse contre les Turcs, par suite aussi du manque de moyens financiers. Par contre, au XV-e siècle la résistance héroïque de 47 ans d'Étienne-le-Grand contre tous ses voisins s'explique en grande partie par l'argent que ce prince tirait du commerce. En Pologne aussi la décadence commence après la chute des Jagellons dans la seconde moitié du XVI-e siècle.

D'autre part, la seule richesse de ces pays, qui ne sont plus traversés par les routes du grand commerce, est constituée au XVI-e siècle par l'agriculture. À cette époque, tant en Pologne qu'en Moldavie, les pro-

[1] Inédit dans les *Archives municipales de Lwów, Inducta Iudicii civili*, Tome XXV (1610), p. 113 et suiv.

[2] Charewiczowa, *ouvr. cit.*, p. 110, I. Nistor, *Handel und Wandel*, p. 51—52.

priétaires terriens, c'est-à-dire la noblesse, prennent une importance, toujours plus grande, dans la vie politique et sociale. Ces pays agricoles n'eurent pas la bourgeoisie riche et puissante de l'Occident, et la monarchie ne put se baser sur cette classe pour établir à l'époque moderne sa puissance. Les formes de vie économique féodale se prolongent en Pologne, en Hongrie et en Roumanie pendant toute l'époque moderne, à l'inverse de ce qui se passa en Occident.

Ainsi en Pologne, en 1532, la diète vote l'adscription totale des paysans à la glèbe [1]. Dans les principautés roumaines, quoique le phénomène du servage datât au moins du XV-e siècle, il ne fut doublé de l'adscription à la glèbe qu'à partir du XV-e siècle [2]. Ces faits sont les signes de la toute-puissance des propriétaires terriens, seuls maîtres de la vie économique.

Ces brèves indications sont pourtant suffisantes pour montrer l'importance des conséquences de la ruine du commerce sur la route moldave au XV-e siècle. Il va sans dire que les grands changements politiques et sociaux de l'est et du sud-est de l'Europe à cette époque ne s'expliquent pas uniquement par la fermeture de cette vie de commerce; il y a aussi d'autres facteurs dont il faut tenir compte, mais celui-ci est un des plus importants [3].

P. P. PANAITESCU

București

[1] St. Lewicki, *Zarys historji Polski*, p. 241.

[2] C. Giurescu, *Despre Rumâni* (Sur les Rumâni-serfs), *Academia Română, Mémoires de la section historique*, II-e série, XXXVIII (1916), p. 210; I. C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc* (Les classes sociales dans l'histoire roumaine), Bucarest, 1925, Extrait des *Convorbiri Literare*.

[3] Le présent article représente, sauf certaines modifications, une communication présentée au *Congrés international des sciences historiques de Varsovie* (1933).

CRONICARUL DUMITRACHE

Un izvor nou de care iau cunoştinţă [1] mă obligă să revin asupra acestui personagiu de care m'am mai ocupat [2], pentru a rectifica cele ce am spus despre originea lui, completând, cu acest prilej, şi informaţiile biografice.

Identificarea ce s'a făcut [3] între cronicarul Dumitrache şi contimporanul său Dimitrie Varlaam, s'a întemeiat pe o apropiere nepotrivită între două pasagii din cronică [4].

Intr'un loc cronicarul se identifică el însuş, spunând că în August 1774 boierii au trimis la Poartă « pe mine Dumitrache biv vel medelnicer » [5]. Intr'alt loc, povestind întâmplări dela 1771, scrie că « îndestul va fi mărturia d-lui Dumitrache Varlaam, biv vel medelnicer, ca unul ce s'a întâmplat, ci încă, până a nu lua războiul sfârşit, a apucat la sănătoasa » [6].

Mă îndoesc ca cineva să scrie despre sineşi în aceşti termeni. Totuşi, dintre toate argumentele ce am adus împotriva identităţii celor două persoane, d. Iorga nu l-a relevat decât pe acesta, cu observaţia că « gluma pe socoteala « luării la sănătoasa » nu constitue un argument decisiv » [7].

Nici faptul că Dumitrache Varlaam este şi el calificat în cronică de medelnicer, nu dovedeşte identitatea lui cu Dumitrache cronicarul, tot medelnicer atunci. La 15 Ian. 1773, adresa boierilor munteni către

---

[1] Memoriile ce se vor publica în curând, ale colonelului Grigore Lăcusteanu (1813—1883).

[2] *Cine e cronicarul Dumitrache*, în *Conv. lit.*, Noemvrie 1925.

[3] N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, II, 108 şi urm. Acelaş, *St. şi doc.*, V, p. 505, nota. Acelaş, în *Arh. Olteniei*, IV, p. 280. Giorge Pascu, în *Conv. lit.*, 1925, p. 282—296.

[4] Publicată de V. A. Urechia în *An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, seria 2, vol. X (1887—8), p. 351—477.

[5] *Ibid.*, p. 460.

[6] *Ibid.*, p. 392.

[7] *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 50.

generalul Obrescov, este semnată atât de « Dimitrie Varlaam », cât şi de un « Dimitrie medelnicer »[1].

* * *

Deosebirea între cele două persoane o făcusem mai de mult[2].

Din prefaţa cronicii, scrisă de copistul ei Niculae Pitişteanu, la 22 Aug. 1782, se vede că cronicarul Dumitrache, care la 1774, cum însuş spune, era încă medelnicer, ajunsese la 1782 stolnic[3]. Voi arăta că stolnicul Dumitrache devine mare clucer la 1793 şi că moare la 1796, cu care prilej un hrisov domnesc spune despre el că a fost trimis « pe la ordii împărăteşti şi pe la locurile cele mai înalte », precum şi că a fost epitrop la Pantelimon[4].

Sunt puncte de reper pentru a-l deosebi de ceilalţi boieri contimporani cu numele de Dumitrache, precum şi pentru a-i face biografia.

* * *

La 1764, Dumitrache, viitorul cronicar, este vtori logofăt şi epitrop la Sf. Pantelimon[5]. In aceeaşi calitate se găseşte iarăş la 1767[6]. Se vede că puţin după aceasta, Grigore Alex. Ghica Vodă (1768—69), ctitor la Pantelimon, îl ridică la rangul de medelnicer, căci un act dela 1772, din vremea ocupaţiei ruseşti, îl numeşte « Dumitrache biv vel medelnicer, epitropul »[7]. Acelaş rang îl are încă, după cum am văzut că însuş spune în cronică, la 1774.

Dar, în vremea ocupaţiei ruseşti (1769—1774), Dumitrache Varlaam, pe care cronicarul îl califică de medelnicer, îndeplineşte, după cum arată genealogia Cantacuzinilor, fiind rudă cu ei, deşi n'avea decât rang de pitar, funcţiunile de vel agă şi de vel postelnic[8]. In aceeaşi vreme, Dumitrache Fotache, sau Dumitrache al lui Celebi Fotie, care fusese omul faimosului Stavrache[9], turburătorul ucis la 1765 şi devenise apoi omul lui Ghica Vodă, ocupă, deşi n'avea decât rang de paharnic,

---

[1] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, p. 512.

[2] *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, indice, la numele Dumitru (Dumitrache).

[3] *Cronica, loc. cit*, p. 360.

[4] Vezi mai jos.

[5] Iorga, *St. şi Doc.*, V, p. 505 şi nota (cu greşala că-l crede « Varlaam »).

[6] Iorga, *Mărturii istorice privitoare la Ştirbei Vodă*, II, p. 352.

[7] Iorga, *St. şi doc.*, V, p. 505, nota.

[8] *Geneal. Cantac.*, ed. Iorga, p. 171—2, 176—7, 182.

[9] *Geneal. Cant.*, ed. Iorga, 174. *Hurmuz.*, XIV, p. 1177—8. I. C. Filitti, *Un grec românizat*, în *Rev. Ist.*, I (1915), p. 111, n. 4.

marea logofeţie [1]. In sfârşit, tot atunci apare şi un Dumitrache Panaiotache. La 1773 o adresă a boierilor către generalul Obrescov este semnată de Dumitrache Panaiotache, Dimitrie Varlaam şi de un Dimitrie medelnicer [2], care poate fi cronicarul.

La 1774 Dumitrache medelnicer, cronicarul, cum însuş ne spune, este trimis în misiune la Constantinopol, pornind pentru a şasea oară spre capitala împărăţiei [3].

La 1775, în primul an al domniei lui Alex. Ipsilanti, medelnicerul Dumitrache este membru în epitropia obştească [4]. Tot atunci, în divanul domnesc locul de vel sluger îl ocupă un Dumitrache, iar la 1776 un Hagi Dumitrache [5], alţii decât Dumitrache Brezoianu, adeverit ca atare la 1778 [6].

Cât priveşte pe Dumitrache Varlaam, pare că se adevereşte arătarea cronicarului nostru că « încă până a nu lua războiul sfârşit, a apucat la sănătoasa ». El reapare abia la 1777, ca vel paharnic [7].

La 1779, Dumitrache Panaiotache este vel clucer în divan [8] şi tot atunci devine vel stolnic în divan un Dumitrache [9], care poate fi sau Dumitrache Colceag, adeverit ca atare la 1781 [10], sau cronicarul. După cum am văzut din prefaţa cronicei, cronicarul Dumitrache era mare stolnic la 1782.

La 1783, biv vel stolnicul Dumitrache, adică cronicarul, era judecător la tribunalul criminal [11]. In acelaş an vel clucerul Dumitrache Fotache era judecător la tribunalul de opt [12].

La 1784, biv vel stolnicul Dumitrache este epitrop la Pantelimon şi membru în epitropia obştească [13], pe când Dumitrache Varlaam este paharnic şi judecător la criminalion [14], iar un Dumitrache Mehtupciu, sluger, judecător la tribunalul de opt şi sărdarul Dumitrache Papasoglu, ispravnic de Muscel [15].

---

[1] *Geneal. Cantac.*, ed. Iorga, p. 174, 176.
[2] *Geneal. Cantac.*, ed. Iorga, p. 512.
[3] *Cronica, loc. cit.*, p. 464.
[4] Urechia, *Ist. Rom.*, I, p. 711.
[5] *Ibid.*, p. 664, 686.
[6] *Ibid.*, p. 676.
[7] *Ibid.*, p. 57.
[8] *Ibid.*, p. 850.
[9] *Ibid.*, p. 121.
[10] *Ibid.*, p. 103.
[11] *Ibid.*, p. 252.
[12] *Ibid.*
[13] *Ibid.*, p. 396, 493.
[14] *Ibid.*, p. 333.
[15] *Ibid.*, p. 332 şi 316.

La 1790, biv vel stolnicul Dumitrache este tot epitrop [1] și totodată judecător [2], iar Hagi Dumitrache și Dumitrache Brezoianu, sărdari [3]. Anul următor, stolnicul Dumitrache este în obșteasca epitropie, coleg cu Dumitrache Varlaam, paharnic [4]. Tot la 1791, Dumitrache Brezoianu, ajuns sărdar, este judecător la tribunalul de opt [5], iar Dumitrache Papazoglu este tot sărdar [6]. In acelaș an, un alt Dumitrache sărdar, grec, este delegat de Mihai Vodă Suțu pentru ca, împreună cu Panaiot Codrică, să ia în primire țara dela Austriaci și la 9 Sept. iscălește, grecește, actul de predare [7]. La 23 Nov. următor, acest Dumitrache este ispravnic de Gorj [8]. In sfârșit, în acelaș an, Dumitrache Fotache, zis și Catargi, este vel clucer [9].

La 1792 stolnicul Dumitrache e judecător, pe când un Dumitrache Lăcusteanu e vel sluger [10]. In acelaș an întâmpinăm pe Alexandru, treti logofăt, fiu al stolnicului Dumitrache [11], și pe alt fiu al acestuia, Răducanu, care însoțește pe tatăl său într'o cercetare a hotarelor țării [12]. Tot la 1792, sărdarul Dumitrache, grecul, continuă a fi ispravnic la Gorj. O poruncă din 25 Iunie acel an, a lui Mihai Vodă Suțu, glăsuește: « Fiindcă ne-a înștiințat boerul D-niei mele Dumitrache biv vel sărdar, ispravnic ot sud Gorj, cum că pentru folosul pământenilor din partea locului a cugetat să așeze... la T. Jiului o școală cu dascăl de l. românească și grecească..., am binevoit D-nia mea a face un ajutor la acest lucru folositor... » [13]. Așa dar, întemeetorul școalei din T. Jiu este acest sărdar Dumitrache, grec, și nu, cum se crede [14], stolnicul Dumitrache cronicarul.

La 1793, Dumitrache grecul devine și el mare stolnic, — de unde a izvorît, se vede, confuzia cu cronicarul —, și ocupă mai departe

---

[1] Iorga, *St. și doc.*, V, 505, nota.

[2] Urechia, *loc. cit.*, III, p. 337, 595.

[3] *Ibid.*, p. 357.

[4] *Ibid.*, IV, p. 114, 160.

[5] *Ibid.*

[6] *Ibid.*

[7] *Ibid.*, III, p. 435—6.

[8] *Ibid.*, IV, p. 222.

[9] D. Russo, *Elenismul în România*, p. 67. Acelaș, *Studii și critice*, p. 55. Urechia, IV, p. 160, 131 (cu greșala « Panaiotache » în loc de « Fotache »), p. 518. Acest Dumitrache a ținut o Catargi, iar fiul său, Ștefan Catargi, a fost tatăl omului de stat Barbu Catargi (Fișe inedite, St. D. Grecianu).

[10] Urechia, IV, p. 129.

[11] *Ibid.*, p. 450.

[12] *Ibid.*, XI, p. 112.

[13] Ștefulescu, *Ist. T. Jiului*, ed. 2, p. 179—180.

[14] *Ibid.*, p. 136, nota 1.

slujba de ispravnic la Gorj. Un hrisov din 20 Sept. acel an zice că biserica Sf. Mihail şi Gavril (azi catedrală), fiind dărăpănată, « Dumitrache biv vel stolnic, ispravnic fiind judeţului », a refăcut-o încă dela 1792, când Mihai Vodă Suţu a şi acordat bisericii mili [1]. Hrisovul mai spune că « boerul D-niei mele, Dumitrache biv vel stolnic, ispravnic fiind judeţului (Gorj)... a întocmit pe lângă această sf. biserică (din T.-Jiu) o şcoală cu dascăl romănesc şi grecesc » şi că acestei şcoli îi fuseseră de asemenea acordate mili de acelaş Domn [2].

Numele de familie al acestui Dumitrache, fundatorul şcolii şi rezi-ditorul bisericii din T. Jiu, îl aflăm dintr'un hrisov dela 1819, când ajuns mai de mult mare clucer [3], era ispravnic la R. Sărat. Hrisovul zice că « biv vel clucerul Dimitrie *Bitolu*, ispravnic din sud Slam Râmnic, ni-a făcut arătare că la o biserică şi o şcoală obştească pentru carte elinească şi romănească..., ce cu osteneala şi cheltuiala sa le-a făcut în oraşul T. Jiului din sud Gorj..., s'ar fi hrăpit vreo câteva lucruri şi mili ale bisericii...» [4].

In anul 1793, pe când Dumitrache Bitolu devine din sărdar stolnic, cronicarul Dumitrache este ridicat dela rangul de stolnic la acel de mare clucer [5]. Că este vorba de acelaş personagiu, se vede din faptul că mai multe documente numesc pe fiul său Alecu, când fiul stolnicului, când fiul clucerului Dumitrache [6].

La 1794 clucerul Dumitrache cronicarul este judecător la criminalion [7], după cum tot clucer şi judecător este Dumitrache Fotache (Catargi) [8], iar Dumitrache Varlaam continuă a fi paharnic şi judecător [9].

Clucerul Dumitrache cronicarul a murit la 1796, cum se vede dintr'un hrisov dela 28 Martie acel an: « Fiind că răposatul biv vel clucer Dumitrache, din tinereţe şi până acum... când şi-a dat obşteasca datorie, s'a aflat slujind cu dreaptă credinţă..., cu trimiteri pe la ordii împărăteşti şi pe la locurile cele mai înalte..., dar şi în vremea D-niei mele... l'am aflat... drept şi credincios... atât la... judecăţi ale norodului... ca un practicos desăvârşit şi pământean vechi al ţării acesteia, cât şi

---

[1] *Ibid.*, p. 136—7.

[2] Urechia, V, p. 66.

[3] Ca mare clucer, semnând greceşte, îl întâmpin la 1805 (Filitti, *Arh. G. Gr. C.*, p. 135, doc. 405).

[4] Urechia, XII, p. 96.

[5] *Ibid.*, V, p. 462.

[6] Filitti, *loc. cit.*, p. 73 (doc. 230); 129 (doc. 392); 135 (doc. 406); 136 (doc. 407).

[7] Urechia, V, p. 189; VI, p. 413.

[8] *Ibid.*, V, p. 189, 462; VI, p. 413, 488, 495, 505.

[9] *Ibid.*

la epitropia mănăstirii Sf. Pantelimon, la care s'a aflat orânduit...» se acordă mili și scutiri « soției și copiilor săi »[1]. Hrisovul este reînoit la 1797[2].

De altă parte, într'o condică a Pantelimonului se afla următoarea însemnare: « Acest hrisov... găsindu-se netrecut într'această condică a mănăstirii Sf. Pantelimon, în epitropia clucerului Dumitrache, după moartea d-lui s'a trecut în epitropia d-lui vornicul Ioan Florescu, de mine 1799 Mart., Dumitrache logofăt »[3].

Paharnicul Dumitrache Varlaam trăia încă la 1807[4].

Clucerul Dumitrache Fotache (Catargi) moare la finele acestui an[5], trecut de 70 ani[6]. Stolnicul Dumitrache care trăia la București la 1803[7], ar putea fi Papazoglu, ale căruia fiice se amintesc la 1815[8].

Documentele citate dovedesc că Dumitrache cronicarul trebue deosebit de omonimii săi contimporani din familiile Varlaam, Fotache sau Fotiade (Catargi), Mehtupciu, Lăcusteanu, Papazoglu, Brezoianu și Bitolu.

*

Cât privește pe părinții cronicarului Dumitrache, afirmațiile din articolul meu anterior despre acesta, sunt greșite. Am fost indus în eroare de modul cum un document a fost redat de răposatul St. D. Grecianu[9]. Se spune că dintr'un act dela 1819 se extrage o spiță după care un « Dumitrache stolnic 1779 » era frate cu o Luxandră, soția unui șătrar Constantin și amândoi fii ai lui « Iordache Zaraful 1773 », fiu și acesta al unui Iamandi Chiurcibașa.

Dumitrache stolnic la 1779 putea fi cronicarul, deoarece este adeverit ca stolnic la 1782.

Documente ulterioare dovedesc însă că actul dela 1819 a fost greșit redat și că nu este vorba de ascendența unui Dumitrache stolnic dela 1779, ci dela 1819.

Mai întâi Catagrafia oficială a boierilor întocmită la 1829[10], spune

---

[1] *Ibid.*, V, p. 149.

[2] *Ibid.*, VII, p. 85.

[3] Iorga, *loc. cit.*

[4] *Ibid.*, VII, p. 92; IX, p. 119. Cf. Filitti, *Biserici și ctitori*, p. 16, n. 2.

[5] Urechia, IX, p. 120.

[6] Comunicat de prof. univ. D. Russo.

[7] Urechia, XI, p. 414—415.

[8] *Ibid.*, X, p. 274. La 1820 și 1832 se întâmpină un sluger Petrache, fiul stolnicului Dumitrache (Urechia, XII, p. 457; Filitti, *Catagrafia*, p. 69), care ar putea fi tot Papazoglu.

[9] *Genealogii documentate*, I, p. 89.

[10] Publicată de I. C. Filitti, 1929, p. 10.

că Dumitrache Cazănescu, stolnic în acest an, născut la 1757, era fiul lui Iordache Zaraful.

Un act fără dată, dintre 1802—6, păstrat în copie [1], arată pe slugereasa Catrina Lăcusteanu jeluind lui Const. Vodă Ipsilanti că se calcă moșia ei Șuța din Dâmbovița, pe care tatăl ei, Iordache Zaraful, o cumpărase la 1745.

Colonelul Grigore Lăcusteanu, în memoriile ce se vor publica în curând [2], spune că bunică-sa despre tată, Catrina Lăcusteanu, era sora lui Dumitrache Căzănescu, zis Zarafu și că avusese de zestre moșia Șuța, precum și case și prăvălii la Sf. Gheorghe vechi, unde familia s'a și îngropat. Și într'adevăr un Diamandi Dragul, cu soție Smaranda, au fost ai doilea ctitori ai bisericii Sf. Gheorghe vechi la 1724 [3].

In sfârșit, un act dela 1816 [4] arată că la această dată Dumitrache Căzănescu era încă sluger.

Așa dar spița din actul dela 1819, reprodusă greșit de St. D. Grecianu și care m'a indus în eroare, nu privește pe un stolnic Dumitrache dela 1779, care putea fi cronicarul, ci pe stolnicul Dumitrache dela 1819, Căzănescu. Acesta, cum ne spune tot colonelul Lăcusteanu în memoriile lui, a avut și o soră Luxandra, măritată cu șetrarul Constantin Băjescu, cum arată și spița publicată de Grecianu.

Astfel, cele ce am spus altă dată despre ascendenții și despre o presupusă soră a cronicarului Dumitrache, sunt neavenite.

In rezumat.

Nu știm cine au fost părinții cronicarului Dumitrache. Trebue să ne mulțumim cu arătarea hrisovului dela 1796, că era « pământean vechi al țării ».

Va fi fost născut pe la 1720—25, căci la 1788 este calificat de « bătrân » [5].

A fost epitrop la spitalul Pantelimon încă dela 1764, până la moarte, adică timp de 32 de ani, om de încredere deci al ctitorilor Ghiculești. A devenit medelnicer pe la 1768—9.

S'a dus de șase ori la Țarigrad, ultima dată la 1774, în misiune oficială.

---

[1] La D. Radu Cruțescu, consilier de legație, despre mamă, Lăcusteanu.
[2] De d. Radu Cruțescu.
[3] Hurmuzachi, XIV, p. 1017.
[4] La d. Radu Cruțescu.
[5] Iorga, *St. și doc.*, III, p. 69.

A fost ridicat la rangul de mare stolnic, poate încă dela 1779; avea acest rang la 1782. Din acest an, până la moarte, este continuu judecător.

La 1792, însoțit de fiul său Răducanu, face o cercetare a hotarelor țării. Anul următor devine mare clucer.

Avea o bibliotecă [1].

A murit la 1796, trecut de 70 de ani.

A avut măcar două fiice, căci la 1788 se vorbește de « ginerii » lui [2]. De una, știm că se despărția, încă dela 1790, de soțul ei, Nicolae Lipănescu [3].

A avut și doi fii.

Alecu era treti vistier la 1790 [4], biv vtori logofăt la 1792 [5], apoi a devenit medelnicer. In Decemvrie 1805, era mort [6]. Căsătorit cu Ilinca, fiica lui Const. Hrisoscoleu, a lăsat două fiice, pe Uța, soția lui Costache Hiotu și pe Anica, soția, dela 1810, a lui Ștefan Colfescu [7].

Răducanu, zis Cănuț [8], al doilea fiu al cronicarului, însoțește pe tatăl său în cercetarea hotarelor țării la 1792. La 1803 este treti logofăt [9], la 1819 sărdar [10], la 1822 ispravnic de Prahova [11], la 1824 devine paharnic [12]. A murit la 1835 și nu știu dacă a avut urmași.

IOAN C. FILITTI

București

---

[1] Iorga, *loc. cit.*

[2] *Ibid.*

[3] *Ibid.*, p. 70.

[4] *Ibid.*

[5] Urechia, *op. cit.*, IV, p. 450.

[6] I. C. Filitti, *Arh. G. Gr. C.*, p. 194, doc. 619.

[7] *Ibid.*, p. 73 (doc. 230); 135 (doc. 406 și 407).

[8] *Ibid.*, p. 73, cu greșala că am crezut că Răducanu și Cănuț sunt două persoane deosebite). *Analele parlamentare ale României*, II, p. 305. *Catagrafia boerilor dela 1829*, publicată de I. C. Filitti, p. 19.

[9] Filitti, *Arh. G. Gr. C.*, p. 194, doc. 619. Urechia, XI, p. 112.

[10] Filitti, *op. cit.*, p. 197, doc. 631.

[11] *Acad.*, ms. 650, fila 170.

[12] Filitti, *Arhondologia Munteniei dela 1822—28*, în *Rev. Arhivelor*, 1927, Nr. 4, p. 27.

RÉSUMÉ

Une chronique des Principautés roumaines pendant l'occupation russe de 1769 á 1774, a été écrite par un témoin oculaire, le boyard valaque Dumitraké (Démètre). Il a été à tort identifié avec l'un des nombreux homonymes contemporains, Démètre Varlaam. J'avais cru, autrefois, avoir trouvé son origine. Elle reste inconnue. C'était un indigène qui, pendant une longue carrière, de 1760 à 1796, remplit les fonctions de curateur à l'hôpital St. Panteleimon et de juge, et fut envoyé plusieurs fois en mission à Constantinople.

CONTRIBUŢIUNI LA STUDIUL PORTRETELOR LUI MIHAI VITEAZUL, ÎNSOŢITE DE UN NOU PORTRET

Cercetând, acum câţiva ani, o carte italienească ilustrată cu biografia Căpitanilor Iluştri, n'am fost surprins să găsesc un portret al lui Mihai Viteazul, deoarece acest gen de lucrări relative la vieaţa şi faptele marilor bărbaţi era la modă acum vreo două secole. Titulatura acestui portret este însă stranie, căci în loc de numele principelui muntean stă scris: « Giorgio Basti » — gravura reprezentând neîndoios înfăţişarea lui Mihai. Cartea are la pagina I-a următoarea titulatură:

« ELOGII — DI CAPITANI — ILLUSTRI — SCRITTI — DA LORENZO CRASSO — NAPOLETANO — Barone di Pianura. — Venezia, MDCLXXXIII — Presso Combi e La Noù — Con Licenza de' Superiori, e Privilegio ».

Planşa cu portretul lui Mihai Viteazul dela fila 17 are dimensiunea de 17 cm. înălţime pe 12 cm. lăţime. Gravura înfăţişează pe Mihai Viteazul uşor întors spre stânga într'un medalion octogonal alungit, cu blana de gât, îmbrăcat în cuirasă, cu mâna stângă pe mânerul spadei, pe când cu mâna dreaptă ţine topuzul, capul acoperit cu căciulă de blană aplecată spre stânga şi cu un surguci prins de o piatră scumpă. Calitatea gravurei este mediocră. Este o copie slabă şi poartă aceleaşi caracteristici ca şi gravura lui Sadeler pe care o reaminteşte.

Textul italienesc, care însoţeşte gravura din « Crasso », este o scurtă biografie a lui Basta, sau mai bine zis, o apologie a vieţii acestuia, unde se pomeneşte între altele de « la grande ambitione e le falaci promesse » ale Valacului pentru a se aduce toate scuzele şi laudele generalului Basta. Gravura nu este semnată.

Cu prilejul publicării acestui portret am să caut totodată, şi pe cât posibil, să stabilesc legăturile de influenţă ce există între portretele cunoscute până astăzi, încercând o clasare a lor după norme ce mi se par mai potrivite.

Studiile iconografice cele mai serioase în legătură cu portretele lui Mihai Viteazul se datoresc lui Kurţ[1], lui Bălcescu[2] şi lui Sturdza. Celui de al doilea îi revine meritul de a fi descoperit o mare parte din portretele Domnilor Români şi de a fi publicat primele reproduceri[3]. Ulterior, Sturdza în 1874 a publicat Memoriul[4] său asupra portretelor Domnilor Români. In această lucrare dovedeşte un spirit de discernământ care face ca opera să-şi păstreze valoarea până astăzi. Suntem datori să pomenim şi albumul lui Obedeanu[5] care ne dă primele reproduceri frumoase ale portretelor lui Mihai; textul însă lasă de dorit.

După D. A. Sturdza, d. Băcilă face cel mai serios studiu al portretelor lui Mihai Viteazul, completându-l (1926) cu toate noile descoperiri, copii, precum şi cu toate operile moderne înfăţişând pe Domnitor[6].

Este păcat că autorul a amestecat, fără a ţine seamă de ordinea cronologică, portretele moderne sau tardive din sec. al XIX-lea şi al XX-lea printre portretele vechi[7]. De asemenea a dat copiilor şi compoziţiilor imaginare o importanţă prea mare, clasându-le la rând cu celelalte[8]. Acest gen de portrete, este astăzi foarte mare şi numărul n'are motive de a se opri dacă ne gândim de exemplu la cărţile didactice, la firme etc.

---

[1] A. Kurţ, *Portretul lui Mihai Viteazul*, în *Magazin Istoric pentru Dacia*, II (1846), p. 371—379.

[2] N. Bălcescu, *Despre portretele principiilor Tierrei Românesci şi ai Moldavei*, în *Magazin Istoric pentru Dacia*, IV (1847), p. 212 şi urm.

[3] *Revista Română*, I (1861), p. 176, conţine: portretul lui Custos şi al lui Ortelius (cu căciula ascuţită) în litografie, copiate prin calc — şi la p. 370 litografia după Sadeler — foarte puţin asemănător, aşa încât d. Băcilă a crezut că este după Custos. Vezi, *Portretele lui Mihai Viteazul*, 1926, p. 9—10. E drept că Stabilimentul litografic G. Voneberg care a copiat, n'a luat direct după Sadeler, ci după o copie litografică făcută de M. Lapaty în 1855.

[4] D. A. Sturdza, *Memoriu asupra portretelor Domnilor Români*, în *An. Soc. Acad. Rom.*, VII (1874), p. 136.

[5] C. V. Obedeanu, *Portretele lui Mihai Viteazul*, 1906, 11 planşe.

[6] I. C. Băcilă, *Portretele lui Mihai Viteazul*, Sibiu, Biblioteca Astra, No. 15, 1926. Studiu complet cuprinzând şi reproducerile moderne referitoare la înfăţişările Voevodului.

[7] I. C. Băcilă, *op. cit.* Picturile dela no. 9 şi 10 făcute în 1902 şi 1900 şi intercalate înaintea lui Custos, no. 11.

[8] In cuprinsul lucrării mai există unele nedumeriri ca de pildă cele relative la gravura lui Custos:

« Este un portret pe care (Custos) a căutat să-l apropie de adevăr dar n'a reuşit » (p. 8) şi cu o pagină mai departe (p. 9—10) spune că ar fi un portret imaginar: « După portretele imaginare se reproduc unele mai mult ca curiozitate. Astfel... G. I. Filionescu editează un Mihai Viteazul după Custos ». Totuşi aceasta nu-l împiedecă pe d. Băcilă de a-l clasa printre portretele bune

Ţinând seamă de lucrările de mai sus şi de cele apărute răsleţ[1] voi căuta să fac o nouă clasare a portretelor Voevodului, în special al celor apărute în decursul sec. al XVII-lea până la începutul sec. al XVIII-lea. Cele din sec. al XIX-lea şi al XX-lea neprezentând un interes documentar, vor fi lăsate de o parte.

In ceea ce priveşte portretele lui Mihai Viteazul, o întâmplare face, după cum vom vedea, ca toate portretele adevărate, făcute după natură sau după schiţe prealabile, să fie întoarse cu privirea la dreapta, fapt care uşurează mult recunoaşterea şi clasarea portretelor.

Pentru a uşura studiul ce urmează, voi stabili anumite criterii. Până în prezent nu s'a ţinut seamă de un fapt care ajută mult la determinarea originii gravurilor sau mai bine zis la clasarea lor în originale şi copii. Acţiunea copierii în gravură inversează poziţia figurii prin imprimare. In adevăr, gravorul desemnează pe aramă sau pe lemn figura ce o are de executat, o gravează sau o sculptează şi după aceea o imprimă. Imprimarea inversează figura, încât de exemplu dacă avem o gravură reprezentând un portret cu faţa spre dreapta, înseamnă că modelul a pozat întors spre stânga. Deci în ceea ce priveşte gravura; când vedem un portret care seamănă cu un altul, dar care are faţa întoarsă în sensul opus, vom putea deduce că unul este o copie după celălalt. Printr'un raţionament invers se poate trage concluzia că un portret nu este o copie după un altul, când amândouă au feţele întoarse în acelaşi sens. Regula inversării nu se aplică bineînţeles la picturi.

---

ale lui Mihai; iar în altă parte a lucrării (p. 7) ca « o copie liberă după Sadeler ». Tot d-sa, la p. 8, susţine că portretul lui Ortelius, din ediţiile 1604, 1615 şi 1620, este « o copie aproape exactă după Custos », iar la p. 32, trece acest portret în categoria « Portrete imaginare ».

[1] Cele mai importante sunt: Nagler, *Neues Allgemeines Künstler-Lexicon* (citat după Sturdza); Drugulin, *Allgemeiner Porträt-Katalog*, Leipzig, 1860; C. Moisil, *Studii şi cercetări numismatice*, X: *Medalia lui Mihai Viteazul*, p. 1—23; I. C. Băcilă, în « Ilustraţia », 1922 Martie, *Portretele lui Mihai Viteazul*; Al. Busuioceanu, *Câteva portrete noui ale lui Mihai Viteazul*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, 1925; St. Nicolaescu, *Cum a murit Mihai Vodă Viteazul*; N. Iorga, *Incă un portret al lui Mihai Viteazul*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, 1927; N. Iorga, *Portrete şi lucruri domneşti nou descoperite*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, 1928; St. Nicolaescu, *Portrete Istorice. Domniţa Florica fiica lui Mihai Vodă Viteazul şi a Doamnei Stanca*; N. Iorga, *Portretele Domnilor Români*, 1930; Ilie Nicolescu, *Despre Mihai Viteazul*, în *Literatura şi Arta Română*, IX (1905); V. Drăghiceanu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1911, p. 123; A. Odobescu, *Note inedite culese în M-rea Căluiu din Jud. Romanaţi la 1861*, în *Anal. Soc. Acad. Rom.*, X (1877), p. 309; G. Oprescu, *Un portret al lui Mihai Viteazul în muzeul din Avignon*, în *Anuar. de Ist. Naţ., Univ. din Cluj*, 1921/22, p. 402.

Există şi cazuri când copii vădite sunt întoarse în aceeaşi parte ca şi originalul. Aceasta dovedeşte că au fost executate nu după original, ci după o altă copie care a servit drept intermediar, astfel că avem o reinversare, sau mai bine zis, suntem în faţa unei copii de pe o copie anterioară.

In grupa de portrete originale sau adevărate sunt cele făcute de Aeg. Sadeler, de Domenicus Custos şi de Fr. Francken şi, poate înainte de restaurare [1], cel dela Mânăstirea Căluiu. Cele trei dintâi au servit în diverse ocaziuni ca izvor de inspiraţie. Portretul dela Mânăstirea Căluiu nu a dat prilejul artiştilor, şi mai cu seamă străinilor, să-l copieze. Portretele lui Sadeler [2] şi al lui Custos [3] au fost de sigur cele mai răspândite şi de altfel şi cele mai mult copiate. Amândouă sunt gravuri în aramă. Cel al lui Sadeler este considerat şi astăzi ca izvorul principal de inspiraţie. Aegidiu Sadeler se afla la Praga când Mihai cu suita sa şi cu Domniţa Florica veniseră din Viena să ceară ajutoare Impăratului Rudolf. Artistul a putut grava « ad vivum » frumosul portret atât de cunoscut. Sadeler era un gravor de mâna întâia ce se lega prin originea sa de tradiţia portretiştilor flamanzi, fapt care explică cum a putut reda, cu atâta măestrie, căutătura de vultur ce se desprinde din figura ascuţită a Domnitorului. Privirea surprinzător de vie a impresionat de sigur profund pe artist care a pus o vieaţă deosebită în acei doi ochi cercetători şi puţin cam aprigi. Infăţişarea Voevodului este în adevăr, o capodoperă, căci reuşeşte să evoce vieaţa sbuciumată a eroului ce se luptase atât de mult şi care străbătuse atâtea meleaguri.

Dar în vremea când Sadeler scotea portretul său, în 1601, apărea partea II-a şi III-a din opera lui Dominicus Custos, « ATRII HEROICI Pars III », în care se află şi un portret al Domnitorului [4]. Probabil că

---

[1] Restaurarea a fost făcută în 1834 de Barbu Zugravu pe vechea pictură a lui Mina Zugravu din 1594.

[2] N. Bălcescu, *op. cit.*, No. 6. In josul gravurei scrie: « S. Caes. Mtis. Sculptor Aeg. Sadeler ad vivum delineavit et D. D. Prage MDCI ». Stampa nu face parte dintr'o carte.

[3] Face parte din albumul intitulat: ATRII HEROICI, Pars. III, EICONUM XXXX. E coelatura et officina Dom[inicus] Cust[os], eiconagraphi Aug. MDCI — Typis Ioann. Praetorij, p. 30; Bălcescu, *op. cit.*, No. 3.

[4] Albumul lui Dominicus Custos, ATRII HEROICI, Pars. III, apărut între lunile Martie şi August 1601. Custos scosese la 1600 Pars. I, ATRIUM HEROICUM, unde a apărut portretul lui Basta. Partea II şi III apar în 1601 şi partea IV în 1602. Tot Custos mai scosese în 1594 *Effigies* cu gravuri şi cu menţiunea « ad vivum delineavit ».

portretul lui Custos este anterior celui al lui Sadeler sau cel mult contimporan, deoarece volumele « Atrii Heroici » au apărut între Martie şi August 1601 şi se ştie că strângerea materialului pentru publicarea unei cărţi cere timp. Deci portretul trebue să fi fost pregătit de mai înainte. In orice caz nu poate fi vorba de o copie după Sadeler [1]. In Custos, fizionomia Voevodului este mai bătrânicioasă, privirea cercetătoare are o nuanţă de cruzime şi întreaga fizionomie este mai molatecă decât în reprezentaţia lui Sadeler. Figura lui este plină, barba mai bogată şi costumul are o nuanţă orientală.

Deoarece lucrarea a apărut în 1601, ar fi posibil ca artiştii citaţi de Kurţ, N. Kreteanul şi Cardinalul Malaspina, amândoi artişti care se aflau pe la anul 1600 la Alba Iulia [2], să fi făcut vreun desen

[1] I. C. Băcilă, *op. cit.*, p. 7: « Acest portret trebue să fie o copie liberă după Sadeler şi apoi gravat, portret ce a apărut în acelaş an, în luna Martie, deci în acelaşi timp cu al lui Sadeler care se şi răspândise ».

[2] A. Kurţ spune că din cele găsite în istoricul Betlen Lupu, p. 467, ar reeşi că în momentul când Mihai Viteazul era în Cetatea Alba Iulia se aflau acolo zugravul italian Nicolae Kreteanul şi Cardinalul Malaspina artist şi dânsul; ei sunt probabil aceia care au făcut desenul după capul lui Andrei Bathory cu rană în frunte.

după care s'a inspirat Custos. Pentru această teză, nu trebue să se uite portretul lui Andrei Bathory, făcut tot acolo, gravat după desen la Viena și apărut în *Chronologia* lui Ortelius Hieronymus.

Dacă portretul din Custos ar fi o copie după al lui Sadeler ar semăna mai mult cu originalul, fiind dată incontestabila dibăcie a artistului. Artiști chiar mediocri reușeau să facă copii asemănătoare. Se vede totuși clar din acest portret că este o interpretare a gravorului care l-a îmbătrânit, într'adevăr, pe eroul nostru național, dar care redă alte laturi ale personalității Voevodului. De altă parte, nu poate fi vorba de o copie după Sadeler, deoarece portretul este îndreptat tot spre dreapta, pe când dacă ar fi fost o copie ar avea fața întoarsă către stânga. In sfârșit, dacă portretul lui Custos nu are « ad vivum delineavit » e că face parte din cuprinsul unei cărți. Faptul că a servit atât de mult imitatorilor contimporani ca izvor de inspirație, dovedește că și el se bucura, ca și portretul lui Sadeler, de același renume de autenticitate.

După cum reiese din cele de mai sus, gravura lui Custos nu este o copie după Sadeler, și deoarece nu are scris « ad vivum », urmează că este o copie după altă lucrare, necunoscută nouă, sau mai curând, după o schiță făcută în acest scop. Argumentele de mai sus, calitatea gravurii și impresia de vieață pe care ne o dă, ne îndeamnă a considera acest portret ca un original.

Al treilea portret important, de data aceasta pictat, este cel făcut de Frans Francken I-iul, care se găsește la Kais. Gemälde Gallerie din Viena (descoperit de D. A. Sturdza în 1892). Tabloul îl reprezintă pe Domnitor în picioare, în haină bogată, cu cuirasă și într'un mediu în care el ocupă un loc de onoare. Subiectul tabloului reprezintă scena lui « Cresus arătându-și comorile lui Solon ». D. Busuioceanu în studiul d-sale a arătat copiile la care a dat naștere acest frumos tablou.

In a doua grupă de portrete, trebue să considerăm întreaga serie de copii care s'au făcut după originalele de mai sus și care nu prezintă o valoare documentară, ci mai mult una istorică. Numărul lor constitue o dovadă neîndoioasă a importanței luate de figura Domnitorului în cele câteva decenii ce au urmat moartea lui.

Copiile mai însemnate contimporane sunt următoarele:

1. Gravura de Merian [1], în medalionul rotund cu titlul « Michael Waiuoda », este un portret copiat după Sadeler.

2. D. Iorga, la Evora (Portugalia), a găsit un portret similar, însă întors cu fața spre dreapta și pe care scrie « Michael

[1] După St. Nicolaescu, *Cum a murit Mihai Vodă Viteazul*, nota No. 2. Gravura face parte din *Theatrum Europaeum*, cu gravuri de M. Merian.

Weywode »[1]. Acest portret este după toate probalitățile o copie după cel precedent, de oarece este întors către dreapta.

3. Portretul făcut de Franco[2], « Franco forma », care este o copie frumoasă după Sadeler, gravat la 1608.

4. Portretul făcut de Isaac Maior, asemănător precedentului. Portretul este menționat de D. A. Sturdza, care nu l-a văzut. Ne spune că gravorul este un elev al lui Sadeler.

5. Portretul din Ortelius Hieronymus[3], copiat după Custos (cu fața spre stânga), din *Chronycke van Hungarie.*

6. Portretul copiat de Umbach și gravat de Böner după Custos[4].

7. Portretul lui Mihai de pe medalii[5], care pare a fi copiat după Custos, este foarte deformat și variațiunea tipurilor denotă că sunt opere posterioare datei indicate (1600).

---

[1] N. Iorga, *Portrete şi lucruri Domneşti nou descoperite,* fără preciziuni, decât « Cutare istorie universală în limba franceză găsită ieri de mine foarte departe, în frumoasele săli pustii ale Bibliotecii Universitare din Evora, în Portugalia ».

[2] Face parte din Albumul *EFFIGIE naturali DEI MAGGIOR PRENCIPI e piu Valorosi CAPITANI di questi et CON L'ARME LORO,* a lui Giacomo Franco, Veneţia, 1608. N. Bălcescu, *op. cit.*, No. 5; I. C. Băcilă, *op. cit.*, No. 3. Este de remarcat că Franco care copiază în general pe Custos, pentru portretul lui Mihai a copiat pe Sadeler.

[3] Ortelius Hieronimus, istoriograful Curţii Imperiale, publică două opere mai însemnate care conţin şi portretele Domnitorului Mihai :

a) CHRONOLOGIA oder Historische beschreibung alle Kriegsempärungen..., în ediţiile 1604, 1615, 1619, 1620, cu înfăţişările imaginare (căciula dreaptă).

b) După moartea lui Ortelius (1616) s'a făcut în 1665 o ediţie pusă la zi şi intitulată « *ORTELIUS REDIVIVUS* » *et Continuatus oder Ungarische und Siebenbürghische...,* care conţine o copie după gravura de mai sus. E compusă din două părţi şi portretul e în prima parte. Partea II-a se denumeşte *Ortelius Continuatus.*

Chronycke van Hungarie, 1619, Amsterdam, conţine o copie după Custos. Se vede deci că ediţiile lui Ortelius s'au folosit de două isvoare deosebite, pentru portretele lui Mihai.

[4] Portretul se găseşte la p. 54 din cartea lui Ioannis Bisselis, *AETATIS NOSTRE GESTORUM EMINENTIUM MEDULLA HISTORICA,* Amberge, 1675. Există şi ediţiile din 1726—1727. Bălcescu, *op. cit.*, No. 1; Băcilă, *op. cit.*, No. 13.

[5] D. C. Moisil, în *Studii şi cercetări numismatice,* X. *Medalia lui Mihai Viteazul,* citează 4 exemplare de medalii diferite de aur; 1. Viena, 2. British Museum, Londra, 3. Muz. Naţional, Buda-Pesta, 4. Colecţia numis. Acad. Rom., Bucureşti. Fiecare exemplar este diferit dar cu acelaşi isvor de inspiraţie. Există şi exemplare în argint. D. C. Moisil este de părere că toate sunt făcute în amintirea Domnitorului mai târziu decât data indicată « 1600 » de pe verso, ca un omagiu post mortem adus Domnitorului.

8. Portretul găsit de d. Iorga în Galeriile dela Prado, Madrid, reprezentând pe Irod înconjurat de o curte strălucită, primind capul lui Sf. Ion adus de Irodiada[1]. Chipul lui Mihai pare a fi fost făcut de un mare maestru care s'ar fi inspirat după Custos. Ar fi interesant de văzut dacă capul aflat pe talerul Erodiadei este cel a lui Andrei Bathory cunoscut din Ortelius[2].

După tabloul lui Frans Francken din Viena avem o serie de copii în uleiu pe care d. Busuioceanu în studiul (vezi *op. cit.*) d-sale le-a descris:

9. Tabloul din Galeria Corsini, copie aproape identică după acela din Viena, intitulat « Comoara Principelui Oriental », găsit de d-sa.

10. Tabloul din Muzeul Regal din Bruxelles reprezentând acelaş subiect şi semnat de D. O. F. Franck. D. Busuioceanu face descripţia lui după catalogul Muzeului din 1864 şi crede că este făcut tot de Frans Francken I-iul.

11. Tot după acel catalog, d. Busuioceanu citează o copie aflată în galeriile din Berlin, atribuită lui Ambroise Francken, un frate a lui Frans Francken I-iul.

12. După Lexiconul lui Wurzbach, d-sa notează, tot între copiile tablourilor din Bruxelles, unul ce s'ar afla la Paris în galeria Luvrului, altul în galeriile dela Erfurt şi altul în galeria dela Gotha.

Aceste cinci copii din urmă, nefiind identificate decât prin menţiunile cataloagelor, este cazul să fie înregistrate cu toată rezerva.

13. Tot în aceeaşi categorie ar trebui să fie pus şi tabloul probabil copie, găsit de d. G. Oprescu în galeria Lichtenstein din Viena, după care nu avem nicio reproducere şi a cărei descoperire nu a mai fost confirmată din 1910, când d. Iorga a făcut comunicarea la Academie.

14. Tot d. G. Oprescu, vizitând Muzeul Calvet din Avignon, a descoperit un tablou asemănător acelui lui Frans Francken, care în catalog este atribuit pictorului Franz Floris (mort la Anvers în 1570). Nu avem nicio reproducere după dânsul[3].

* * *

---

[1] O copie există la *Muzeul Comisiunii Monumentelor Istorice*, dar în dimensiuni reduse.

[2] Capul lui Andrei Bathory a apărut în « *Chronologia* » lui Ortelius din 1604, p. 461, şi ar fi fost desemnat după ordinul lui David Ungnad, trimisul Impăratului la Voevodul Mihai la Alba Iulia « Ca la norocita lui venire să-l poată arăta Majestăţii Sale Imperiale » după Kurţ, *op. cit.*, p. 376. Portretul îl arată cu ochii închişi şi cu o rană adâncă la partea dreaptă a frunţii. *Acad. Română, Secţ. Stamp.*, A. III, 14.

[3] G. Oprescu, *Un portret al lui Mihai Viteazul în Muzeul din Avignon*, în *Anuar. de Ist. Naţ., Universitatea din Cluj*, 1921/22, p. 402—403.

O altă categorie, după cum a denumit-o întâi D. A. Sturdza, ar fi aceea a portretelor imaginare adică a acelor portrete făcute pe baza informațiunilor, a descrierilor sau a simplei inspirații.

1. Portretul din Ortelius apărut după moartea Voevodului în edițiile 1604, 1615, 1619 și 1620 [1] este inspirat, probabil, mai mult pe informații sau poate chiar pe amintirile unor alte persoane care au dat indicații gravorului. Elementul imaginar a jucat în acest portret un rol însemnat, artistul căutând totuși pe cât posibil să respecte principalele caracteristice. Portretul este « de față » cu căciulă dreaptă și țuguiată, privire obosită, barba lungă și puțin spintecată — înfățișarea unei vieți sbuciumate.

2. In ediția din Ortelius Redivivus a apărut o copie după precedentul, cu fața ușor întoarsă spre dreapta și de calitate inferioară.

3. Un portret de Orlandi, care face parte probabil dintr'o operă necunoscută nouă, este executat de gravorul italian Ioan Orlandi care a trăit între 1590—1640. Portretul trebue să fi fost gravat deci cel mai de vreme pe la 1620—1625. Despre acest portret vom vorbi mai în deosebi în capitolul următor deoarece nu poate fi o înfățișare, chiar imaginară, neavând nici o asemănare cu Voevodul. Când Sturdza vorbește de acest portret (p. 11) îi spune « Bustul Principelui cu barba spaniolă » și îl clasează printre înfățișările imaginare.

Tot printre înfățișările imaginare sunt și stampele care reprezintă asasinarea Domnului Român?

4. Uciderea lui Mihai Viteazul, gravură de A. Leide, 1702 [3].

5. Uciderea lui Mihai Viteazul, după Giovani Sagredo și Ricaut 1694 [3].

6. Tot printre acestea se numără și înfățișarea Voevodului dela Mânăstirea Căluiu, refăcută la 1834, ca fiind o pictură convențională.

7. De asemenea cred că tot aci se poate trece înfățișarea dela Biserica Domnească din Târgoviște, fiind și ea convențională.

O ultimă categorie, de care mă voi ocupa mai în deosebi, este aceea a înfățișărilor lui Mihai, copii după vreun portret cunoscut al

---

[1] Vezi nota 3 dela p. 7.

[2] N. Iorga, *Portrete şi lucruri Domneşti nou descoperite*, p. 2, după ce face descripția portretului, spune: « Adevărul, izbitorul adevăr al acestei opere, cu totul nepregătită se întâmpină și în decor », considerînd așa dar acest portret ca isbitor de adevărat. D-sa repetă același lucru în *Domnii Români*, 1930.

[3] N. Iorga, *Portrete şi lucruri Domneşti nou descoperite*; Sc. Callimachi, *Uciderea lui Mihai Viteazul*, în *Adevĕrul*, No. 13888, din 13 Martie 1929; St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 7 publică numai prima estampă dela No. 4.

său, purtând însă numele altor personalităţi marcante din epoca corespunzătoare.

1. Portretul bust al lui Mihai din ediţiunea Elzeviriană, descoperit de C. Obedeanu, ce serveşte de frontispiciu pentru lucrarea relativă la « Russia seu Moscovia itemque Tartaria », tipărită în anul 1630, atunci când amintirea marelui Voevod era încă vie. Această gravură ornamentală este una din reprezentările cele mai măgulitoare ale Domnitorului nostru care a ajuns să fie, încetul cu încetul, în minţile Apusene personificarea eroismului şi a faimei din Orientul apropiat. Acest Orient era atât de puţin cunoscut pe atunci încât se putea pune figura unui mare Voevod Român pe o istorie a Rusiei. Să nu uităm rândurile scrise sub portretul lui Mihai de Custos:

« Si Deus o, vellet, Dacorum hic colla MICHAEL
« Eximeret Turcae, libera tota, iugo »,

care probează renumele la care ajunsese « Valahul » printre popoarele creştine din Orient, faimă ce se răspândise şi în Occident.

2. Portretul intitulat « Giorgio Stefano Principe di Moldavia » reprezintă pe Mihai, şi este o copie foarte asemănătoare după Sadeler [1]. E puţin probabil că Principele Moldovei ce domnise dela 1653—1658, să-şi fi comandat portretul său în străinătate. E mai verosimil ca editorii epocei să fi recurs la gravura lui Sadeler care reprezenta pe Domnul Muntean, pentru a-l înfăţişa pe Principele Moldovean în vreo lucrare relativă la oamenii istorici ai timpului, aşa după cum era obiceiul. Gravura este executată de Böner (Boener) care, în afară de acest portret, a gravat şi portretul lui Mihai din « Ioannes Bisselius » după Custos, deci este probabil că ştia cine era « Michael Waiwoda Vallachiae » când a copiat portretul după Sadeler [2] pentru a-l reprezenta pe Ştefan Gheorghe.

Cu toate că n'ar fi locul să vorbesc de anumite înfăţişări străine care au fost atribuite lui Mihai, totuşi de curiozitate voi aminti câteva: V. V. Mihnea făcut de Widenman, 1651 şi publicat în Ortelius. Il citez fiindcă este cazul invers când faima lui Mihai a făcut să se creadă, că şi unele portrete aparţinând altor principi, erau portretele sale. Titulatura acestui portret pe care atât Obedeanu cât şi I. Gion l-au atribuit lui Mihai, era astfel redactată încât un observator puţin atent se putea înşela.

[1] Sturdza, *op. cit.*, p. 12, l-a trecut ca portretul lui Ştefan Răsvan, dar totuşi spune: « Acest portret are una asemănare oarecare cu portretul lui Mihai Viteazul gravat de I. A. Böner »; Băcilă, *op. cit.*, No. 5.

[2] Portretul lui Gheorghe Ştefan este întors către stânga, ceeace, în afară de asemănarea cu portretul făcut de Sadeler, ne dovedeşte că este o copie după acesta. Sturdza, în *op. cit.*, p. 12, l-a trecut ca fiind portretul lui Ştefan Răzvan.

Există și un alt portret a lui Mihnea într'o foaie unde sunt nouă portrete diferite, așezate câte trei în rând. Portretul ocupă locul central, are No. 84. Pare a fi o copie după percedentul, fiind dat că este cu fața inversată și de o execuție mai puțin îngrijită. Se găsește la Pl. VI din « Ortelius Continuatus » (partea a doua a lui Ortelius Redivivus).

3. Portretul lui Mihai găsit de mine în « Crasso » (v. fig.) și intitulat « Giorgio Basti » pare a fi o copie după un portret inedit, expus la Muzeul Municipiului București, intitulat de asemenea « Georgio Basti » (proprietatea d-lui Dr. Severeanu). Fața Domnitorului în portretul din Crasso este întoarsă către stânga, pe când în exemplarul Muzeului Municipal, al cărui autor este Orlandi, fața este întoarsă către dreapta. Asemănarea între ele este vădită. Deoarece Orlandi, a trăit între 1590 și 1640, și deoarece gravura din Crasso a fost tipărită în 1783, este foarte probabil că această din urmă este o copie după acea a lui Orlandi.

Cazul de față este și mai interesant decât precedentele, deoarece este o înfățișare a figurii Domnitorului Român, fără nicio aparență de rațiune. Această înstrăinare parcă dintr'o ironie a soartei a fost făcută tocmai cu persoana Generalului Basta.

4. Gravura dela Muzeul Municipal întitulată: « Giorgio Basti General dela Cesaria Maesta in Ongaria. Giovanni Orlandi forma in Roma »[1] reprezintă pe Mihai cu fața întoarsă către dreapta. Pare a fi o copie după Franco[2] făcută de Giovanni Orlandi, ceeace ar explica faptul că este inversată spre dreapta ca și portretele adevărate, fiind însă în realitate o copie de al doilea ordin. Gravura fiind identică (personajul) cu cea din Crasso, nu-i mai fac descripția. Tot gravorul Giovanni Orlandi este acela care făcuse portretul presupus al lui Mihai « cu barba spaniolă »[3] clasat atât de Sturdza cât și de d. Băcilă ca portret imaginar și de care am vorbit mai sus.

Acum dacă examinăm portretul intitulat « Giorgio Basti » din Crasso, sau mai degrabă cel dela Muzeul Municipiului al lui Orlandi, se naște întrebarea: care sunt fenomenele care au dat naștere unei așa grosolane erori în intitulatura figurii Domnitorului nostru Mihai, mai cu seamă când fără îndoială autorul gravurii trebue să fi cunoscut portretele lui Mihai. După cum se știe, Orlandi este autorul unui portret al lui Mihai, dar care ce e drept nu seamănă de loc cu înfățișările cunoscute ale Voevodului. Făcând o paralelă între portretul lui Orlandi

[1] Greșală în textul stampei; trebue să se citească « Roma ».

[2] Franco la rândul lui copiase figura lui Mihai după Sadeler. Așa se explică asemănarea gravurilor din Crasso și din Orlandi cu aceea a lui Sadeler.

[3] Aceiași frază « Giovanni Orlandi forma in Roma ».

intitulat « Michel » și celălalt portret intitulat « Basti », observăm că hainele, poziția trupului: lorica, blana, detaliile după sabie sunt identice (v. fig.), numai capetele și fondurile sunt altele. Inscripția vorbește însă de Basta, pe când în realitate este reprezentat fără îndoială chipul lui Mihai, Domnul Românilor.

Pe de altă parte, comparând portretul imaginar « cu barba spaniolă » atribuit lui Mihai cu un portret autentic al lui Basta [1] vom remarca o asemănare surprinzătoare; aceeași frunte înaltă de intelectual, aceeași barbă de formă spaniolă, lungă și ascuțită, același nas mare și osos, aceeași uitătură, aceleași orbite, și în fine aceeași figură lunguiață și puțin slabă. Amândouă portretele sunt ale uneia și aceleași persoane. In Orlandi numai, Basta este mai bătrân, și are fruntea mai pleșuvită.

Explicația vine acum dela sine. Orlandi are două portrete de făcut, a două personagii contemporane care au luptat în aceleași regiuni. El copiază portretul după Franco pentru Mihai, capul se înțelege, și face același lucru după un portret de al lui Basta, posibil după cel din « IL MASTRO DI CAMPO GENERALE ». O neglijență, o eroare, face să se inverseze titulaturile, așa încât adevăratul portret al lui Mihai ne apare intitulat Basta și portretul lui Basta poartă numele lui Mihai [2].

Un argument în plus la această teză e prezența pe gravura lui « Mihai cu barba spaniolă » a unui ecuson sau armoarii occidentale, reprezentând o cetate cu trei turnuri, având în mijloc o poartă mare deschisă [3]. Această heraldică nu era aplicabilă unui Domn român,

---

[1] De exemplu gravurile din: 1. *IL — MASTRO DI CAMPO — GENERALE — DI GIORGIO — BASTA CONTE — D'HUST*, 1606, Veneția. La fila 6 se găsește portretul lui Basta cu fața către dreapta. Jos la dreapta stă scris: « Lucas Kihanus — Augs. sculpsit — D. Custos — excud. », iar la stânga: « S. C. M. Pictor Ioan. ab Ach. pinx. »; 2. Portretul lui Basta de Custos din *Atrium Heroicum*, Ed. 1600 (pl. 56); se mai găsește încă un tip de portrete copiate după precedentul în « *Chronologia* » lui Ortelius, fig. 46.

Basta era un autor militar de valoare care a scris următorul tratat: *IL MASTRO DI CAMPO GENERALE*, cu o introducere de Ciro Spontini. Ar fi scris *Governo della Cavalleria Leggiera*, Giovani Sauri, 1612, de care vorbește N. Iorga, *Basta și Mihai Viteazul*, 1895.

[2] St. Nicolaescu, *op. cit.*, a publicat la fine un portret tardiv al lui Basta, din 1664, gravat de Siebmacher pentru *Ortelius Redivivus*. Aci capul generalului este și mai asemănător cu gravura litigioasă a lui Orlandi intitulată « Michel ». Nu poate să fi servit de model fiind prea tardivă.

[3] N. Iorga, *op. cit.*, p. 2 spune: « In sfârșit în colțul din stânga se văd ziduri cu o poartă largă între două ferestre mărunte, iar deasupra trei turnuri mari. E foarte probabil că avem înainte aspectul, de mult dispărut, al unor fortificații datând din epoca Byzantină ». D-sa confundă un ecuson cu o cetate din peisagiul de fond.

în timp ce pentru Basta se potrivea la nevoie cu toate că nu sunt armoariile lui [1]. Fondul de luptă cu cavalerii occidentali, încadrează plăcut capul Generalului.

Așadar din cele de mai sus reiese că avem a face cu o eroare de intitulare și că portretul cunoscut al lui Mihai, de Orlandi, este în realitate al lui Basta. Pe de altă parte, pentru cel denumit *Basta*, e probabil că Orlandi a luat de model pe bătrânul Franco, și el italian, preferându-l gravorilor flamanzi. Gravura lui Franco a apărut în 1608.

Iată cum atâta vreme s'a crezut că însuși chipul lui Basta ar fi reprezentat pe Mihai și cum pe de altă parte există gravuri reprezentând chipul Marelui Voevod, intitulate cu numele ucigașului său.

Din cele de mai sus reiese că portretul găsit de mine în Crasso și intitulat Giorgio Basti este un portret de al lui Mihai, copiat probabil după portretul dela Muzeul Municipal, intitulat Georgio Basti, gravat de Orlandi și care reprezintă pe Mihai. Acest portret gravat de Orlandi este probabil copiat la rândul lui după Franco sau după o altă copie după Sadeler. Portretul imaginar al lui Mihai denumit « cu barba spaniolă », gravat de Orlandi, nu este un portret al Voevodului ci probabil un portret al lui Basta. Portretul din Custos nu este o copie după Sadeler și trebue considerat ca un portret original sau cel mult ca o gravură după un desemn sau schiță a timpului, necunoscut nouă.

Totodată portretele se pot clasa astfel:

a) Portrete adevărate făcute după natură sau după schițe executate în acest scop;

b) Portrete copii contimporane după cele de mai sus care au și dânsele o valoare iconografică;

c) Portrete imaginare, acele care au fost făcute convențional sau numai în baza unor descripțiuni;

d) Portretele înstrăinate, care poartă alte titulaturi (pseudoepigrafe).

B. SLĂTINEANU

București

[1] D. Dr. End. Veress, *Basta György*, 1909 și 1914, reproduce armoariile lui Basta și un portret al acestuia de Custos din *Herei*.

RÉSUMÉ

Dans un livre italien du XVII-e siècle, on trouve un portrait représentant le Voevode Michel le Brave mais qui est désigné sous le nom de « Giorgio Basti ». L'ouvrage a pour titre:

« ELOGII — DI CAPITANI — illustri — SCRITTI — DA LORENZO CRASSO — NAPOLETANO — Barone di Pianura. — Venezia, MDCLXXXIII — Presso Combi e La Noù — Con Licenza de Superiori, e Privilegio ».

Ce portrait ressemble aussi a une estampe inédite du Voevode gravée par Orlandi et qui se trouve au Musée Municipal de Bucarest. Cette dernière est intitulée de la même manière: Giorgio Basti.

Pour découvrir la raison d'une si grossière erreur, j'ai du faire un classement des portraits du Prince valaque.

Il y a d'abord les portraits véritables, c'est-a-dire ceux dessinés d'après nature ou d'après des esquisses personnelles. On n'a considéré jusqu'a présent comme véritables, que les portraits faits par Sadeler et par Frans Francken. J'ajoute à cette liste celui de Custos qui me semble être un original, car il a paru du vivant du Prince et la date de sa publication précède celle des deux portraits authentiques. L'auteur n'a donc pu s'inspirer d'une de ces œuvres. D'ailleurs, la qualité de la gravure, la véracité de la physionomie et le fait que l'estampe a servi de modèle à plusieurs artistes, sont aussi des raisons qui me le font considérer comme authentique.

Nous avons ensuite une série de gravures qui sont les copies des portraits précédents. On peut les reconnaître au renversement de la position de la tête. Leur nombre est considérable. Je n'ai classé que ceux appartenant au XVII-e siècle.

On peut placer dans une troisième catégorie, les portraits imaginaires ou conventionnels.

Nous avons en dernier lieu les portraits du Voevode qui portent d'autres noms que le sien. C'est dans cette catégorie que l'on peut classer le portrait publié dans Crasso, ainsi que l'estampe d'Orlandi qui lui a servi de modèle.

Le même Orlandi a intitulé du nom de Michel le Brave une gravure représentant un homme qui a une étrange ressemblance avec les portraits connus de Basta.

Si l'on compare les deux gravures signées Orlandi, la première portant le nom de Basta, la seconde, celui de Michel le Brave, on arrive a la conclusion qu'il y a eu une inversion des titres, et que chacune représente le portrait de l'autre personnage.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DELA SNAGOV

I

(1 MAI—1 IUNIE 1933)

Snagovul ne-a păstrat până azi biserica mânăstirii năruite sub zidurile căreia se îmbină istoria cu legenda. Ruinele evocă o puternică viaţă monahală, o tiparniţă; un loc de surghiun, de temniţă şi de ispăşiri sângeroase.

Ostrovul înconjurat de ape adânci, în sânul ocrotitor al Vlăsiei, pădurea Românilor [1], nu departe de cursul Ialomiţei, era menit să fie prin situaţia lui geografică şi importanţa sa strategică un loc de aşezare mai veche.

Din îndemnul d-lui Dem. I. Dobrescu, Primarul Capitalei, secţiunea de arheologie preistorică a Muzeului Municipiului Bucureşti a întreprins aici săpături încuviinţate de Comisiunea Monumentelor Istorice.

Am trasat un şanţ între uşa bisericii şi poarta clopotniţei, porţiune de teren ce părea mai puţin răvăşită de lucrări de pământ şi zidărie, fiind folosită drept drum, spre a ne da mai întâi seamă de vieaţa anterioară construcţiilor existente.

Cu prilejul acestor săpături am aflat fragmente ceramice şi obiecte aparţinând timpurilor preistorice şi istorice; câteva morminte şi urmele unui drum pietruit cu bolovani de râu (fig. 1 A) şi anume numai la trei palme dela nivelul corespunzător bisericii [2]. Pavajul, deranjat ici şi colo de inhumaţiuni ulterioare, mână spre intrarea chiliilor sau spre unul din cele două paraclise despre care avem ştire [3]. Alt drum pietruit pare a înconjura biserica (fig. 1 B).

---

[1] Vezi C. C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, Buc., 1932, p. 29.

[2] Acum mai bine de două decenii s'a nivelat terenul din jurul bisericii îndepărtându-se un strat gros ca de 150 cm. de moloz şi pământ.

[3] Paul din Alep face menţiunea unor paraclise închinate *Bunei-Vestiri* şi *Sfintei Adormiri* (A. Odobescu, *Câteva ore la Snagov*). Pisania paraclisului închinat Bunei-Vestiri a fost aflată cu prilejul lucrărilor de nivelare. De faţă se găseşte în faţa porţilor împărăteşti prinsă în cimentul ce a înlocuit vechiul paviment al bisericii şi e ameninţată a-şi pierde prea curând inscripţia frumos săpată în piatră, ca şi lespedele celor câtorva morminte, sub paşii credincioşilor şi ai preotului, de nu va fi acoperită la timp cu o ţesătură sau împletitură ocrotitoare. Inscripţia a fost cetită de d. N. Iorga, *Inscripţii din Bisericile României*, vol. I, Minerva, 1905.

Trasând mai multe şanţuri de cercetare am lăsat între ele un perete lat de 30 cm. (fig. 2) pentru a păstra curăţenia şanţurilor precedente, a mări rendementul de lucru, a obţine în profilul vertical al peretelui un control

Fig. 1

asupra lucrărilor la care a fost supus mai înainte pământul şi a sprijini întrucâtva temeliile bisericii, spre a preîntâmpina eventuale surpări.

Preistoria. — Centrul insulei pare a nu fi fost intens locuit în timpuri mai vechi [1]. Locuințele și mormintele răslețe, pre- și protoistorice, deranjate în majoritatea cazurilor de construcții și inhumațiuni mai noi, au dat vestigii ce îngăduie a stabili în mod cert urmele civilizației tip *Glina* III [2], mai bine zis *Fundeni* [3]. Civilizația aparține vârstei mai vechi a bronzului [4].

Un mormânt de incinerație (fig. 1 *a*) și două gropi de bordei (fig. 1 *b* și *c*) au dat un inventar ce poate fi încadrat în faza mijlocie a epocii zise *La Tène*.

Mormântul de incinerație *a*, e datat de patru monete de argint (denari) ale republicei romane:

Fig. 2

1. Familia Rutilia (Lucius Rutilius, 69 î. d. Ch. [5]).
   - *Av.* FLAC(cus). Capul zeiței Roma cu cască înaripată privește spre dreapta.
   - *Rs.* L. RUTILI. Victoria într'o bigă trasă de cai în galop spre dreapta, ține în mână o coroană.
2. Familia Rubria (L. Rubrius Dossenus, 49 î. d. Cr. [6]).
   - *Av.* DOSSEN(us). Capul lui Jupiter încununat cu lauri privește spre dreapta. Pe umăr sceptrul.
   - *Rs.* L. RUBRI(us). Car triumfal tras de patru cai la pas, spre dreapta. Victoria sburând poartă o coroană.

---

[1] Așezările de acest fel au mai fost întotdeauna bordeiele sau colibele dispuse pe pantele ușoare din spre apă (Compară Dinu V. Rosetti, *Câteva așezări și locuințe preistorice din preajma Bucureștilor*, 1932).

[2] I. Nestor, *Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit*, în *Prähist. Zeitschrift*, 1928, p. 130 sq.; *Ibid.*, în *Dacia* III—IV, p. 237—252.

[3] Dinu V. Rosetti, *Din Preistoria Bucureștilor*, 1929, p. 4—8, fig. 1—6. Acelaș, *Muzeul Municipiului București*, în *Boabe de grâu*, 1931, p. 436, nota 1.

[4] *Op. cit.*, p. 435 și Dinu V. Rosetti, *Die Bukarester Kultur* (va apare în ESA, Helsingfors).

[5] E. Babelon, *Description historique des monnaies de la republique romaine*, vol. II, p. 413, No. 2.

[6] *Ibid.*, p. 406, No. 1.

3. Familia Cassia (C. Cassius Longinus, 42 î. d. Cr. [1]).
Av. C. CASSI(us) IMP LEIBERTAS. Cap diademat al libertății privind spre dreapta.
Rs. LENTULUS SPINT. Praefericulum și lituus.
4. Neidentificabilă din cauza oxidațiunii înaintate.

Ar fi inutil a reda aici în figuri întregul inventar al mormântului de incinerație. Vom menționa doar aparițiile caracteristice, îndrumând pe cercetător la literatura de specialitate.

5. Vas de pământ bine ars, lucrat cu roata. Coloarea cărămizie, cu lustru. Toarta care se ridică ușor deasupra buzei se sprijină pe pântecul vasului. Fundul arată o depresiune ca și cum ar fi fost așezat, când era lutul moale, pe o monetă rotundă (fig. 3). Marginele acestei depresiuni fac impresia unui colac menit unei mai bune susțineri (*standring*, îl denumesc arheologii germani).

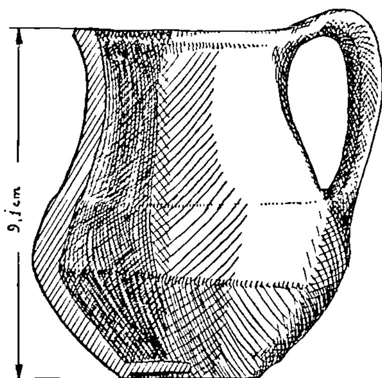

Fig. 3

6. Fragmente de vase mari din pastă mai puțin îngrijită, lucrată cu mâna, împodobite cu brâușoare alveolare și proeminențe cilindrice (compară I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, în *An. Acad. Rom.*, Seria III, Tom. III, Mem. I, 1924, fig. 18—19).

7. Vase mici cu o singură toartă, pasta neîngrijită, lucrate cu mâna și imperfect coapte (*ibid.*, fig. 62—65).

8. Străchini în stare fragmentară. Pasta neagră cu lustru, lucrate cu mâna (*ibid.*, fig. 118 și 120).

9. Idem, lucrate cu roata. Pasta cenușie și bine arsă. Lucrate cu roata (*ibid.*, fig. 129 și 161).

10. Picior de vas cu ferestre. Negru-brun și cu lustru. Lucrat cu mâna (*ibid.*, fig. 131).

11. Cană, în stare fragmentară. Pasta neagră și lustruită cu grijă (*ibid.*, fig. 146).

12. Amforă, în stare fragmentară. Servea drept urnă funerară [2]. Cu două mănuși biparite (*ibid.*, fig. 203).

---

[1] *Ibid.*, vol. I, p. 335, No. 16.

[2] La Dămăroaia, lângă București, am aflat în săpături un mormânt de incinerație aparținând vârstei mai noi a fierului. Drept urnă funerară servea o amforă similară celei de mai sus. Acest rit funerar pare a fi datorit influen-

13. Idem, cu două mănuşi cu nervură mediană (compară Radu şi Ec. Vulpe, *Dacia*, I, p. 205, fig. 34/2).

14. Ac de bronz răsucit de trei ori la extremitatea ce servea drept arc, dela o fibulă.

15. Fragment de brăţară dintr'un aliaj de argint şi cupru. Extremitatea brăţărei are forma unui cap de şarpe (fig. 4).

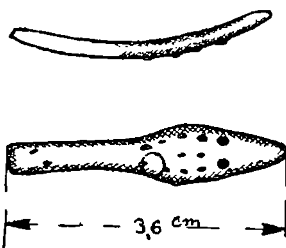

Fig. 4

Reprezentarea şarpelui pare a fi fost în legătură cu un cult. O regăsim adeseori pe podoabele de argint şi aur din vârsta mai nouă a fierului, chiar şi mai târziu. La Dămăroaia, într'un mediu aparţinând aceleaşi vremi, am aflat un fragment de tablă de bronz stilizând un cap de şarpe (fig. 5). Provine probabil dela extremitatea unui colier lucrat *en torques* şi dă putinţa datărei unui colier aflat în împrejurimile Craiovei. Colier de aur atribuit până acum epocii Hallstatt I [1].

Răspândirea acestor podoabe la populaţiunea geto-dacă şi tracă de pe versanturile de miazănoapte şi de miazăzi ale Carpaţilor cât şi din stânga şi dreapta Dunării reiese din descoperirile făcute în Transilvania [2], Muntenia [3] şi Bulgaria [4].

Fig. 5

Groapa bordeiului *b*, aparţinând aceleaşi vremi ca mormântul de incineraţie *a*, a dat:

16. Ceramică lucrată cu mâna şi cu roata.

17. Râşniţă de rocă eruptivă (compară Radu şi Ecat. Vulpe, *op. cit.*, fig. 40/1).

In cuprinsul şanţurilor de cercetare am mai aflat:

18. Fragmente de cupă deliană, de coloare cenuşie.

19. Idem, de coloare galbenă-brună.

20. Fragmente de vase de sticlă albă, epoca romană sau bizantină.

ţelor din cetăţile greceşti de pe ţărmul stâng al Pontului (la Olbia s'au aflat amfore păstrând cenuşa mortului. Compară M. Ebert, *Südrussland im Altertum*, 1921, p. 309—310).

[1] Dr. Gh. Severeanu, *Podoabe şi valori monetare Geto-Dace*, în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XXIII, 65—68, p. 12—13, pl. I, fig. 10.

[2] V. Pârvan, *Getica*, fig. 383—385.

[3] Un tezaur aflat la Coada Malului, nu departe de Vălenii de Munte, de argint. E identic cu cele menţionate în nota precedentă (inedit, în col. d-lui C. Orghidan, Bucureşti); un protom dela o brăţară de aur, în posesia d-lui Weissman, giuvaergiu, a fost aflat spre Dunăre, nu departe de Capitală (inedit).

[4] La Malka Kokardja, districtul Kemanlar, în *Razgradchto Archeologicesko Drujestvo*, 1931.

Istoria. — Cimitirul ce înconjoară biserica a dat numeroase morminte. Puţine din ele au dat elemente de datare, mai puţine încă elemente de identificare.

Mormântul I. In faţa uşei bisericii. Schelet orientat cu capul la apus, picioarele la răsărit. Culcat pe spate. Mâinile întinse dealungul trupului. Lungimea 155 cm. Adâncimea 85 cm. Câteva fibre de lemn de stejar şi cuie de fier s'au păstrat dela sicriu. Un nasture dela îmbrăcăminte:

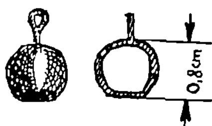

Fig. 6

21. Nasture de tablă subţire de argint alcătuit din două bucăţi îmbinate. Partea inferioară e plată, partea superioară prevăzută cu o sârmă având un ochi pentru a fi cusut la vestmânt (fig. 6). Nasturele e prevăzut pe unul din pereţi cu o gaură mică, rotundă, corespunzând cu interiorul găunos.

IV. Schelet masculin. Aceeaşi orientare şi aşezare ca mormântul I. Mâinile încrucişate deasupra bazinului. Palma mânei drepte acoperă stânga. Craniul cu trei vertebre la stânga, şi la 10 cm. depărtare de şira spinării, arată moartea prin decapitare. Dela sicriu s'au păstrat câteva cuie de fier şi fibre de lemn de stejar. Adâncimea 150 cm. Lungimea 168 cm. Dentura intactă. In degetul arătător al mânei drepte un:

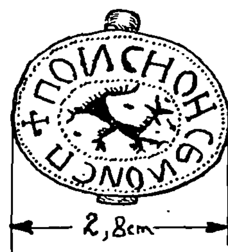
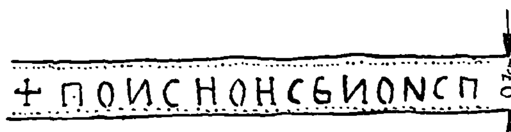

Fig. 7

22. inel de argint (fig. 7). Inelul poartă o placă ovală, sigiliul, pe care sunt gravate în *pozitiv* între două şiruri de puncte o inscripţie slavonă şi în câmpul liber din mijloc un animal heraldic stând pe picioarele dinapoi. Slovele sunt următoarele:

V. Inventar funerar un:

23. nasture de argint ca cel redat de fig. 6.

Deasupra mormântului urmele unei varniţe. Mortarul e identic cu cel dintre cărămizile adăugate bisericii cu prilejul restaurării din 1815 [1].

VI. Adâncimea 60 cm. [2]. Picioarele scheletului se pierd sub dalajul de cărămidă ce înconjoară biserica. Mâinile încrucişate pe piept, palma

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 157.

[2] Adâncime dela nivelul bisericii.

stângă sub palma dreaptă. Degetele sunt îndreptate spre subțiori. Capul odihnește pe o cărămidă.

24. Cărămida este dreptunghiulară, cu dimensiunile 30 × 15 × 3,5. Pe ea este săpată, pe două rânduri, următoarea inscripție:

МНХАН' ЄРМОНАХ: ҂ЗСПХ: ГЕН Ѕ

Prin descifrare: MIHAIL ERMONAH, 7285 (1777), GHEN(arie) 6 zile.

25. La brâu scheletul avea o cataramă mică, dreptunghiulară, de bronz păstrând o bucată de curea lată de 1,5 cm.

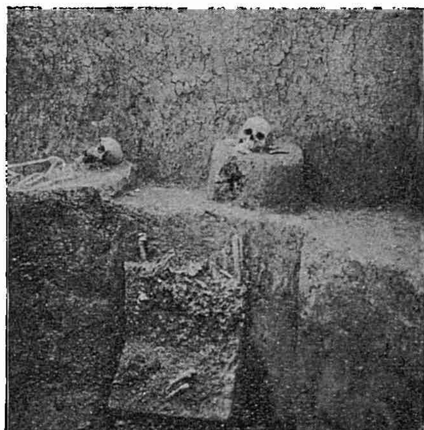
VII. Adâncimea 150 cm. Mâinile ca la mormântul VI. In degetul inelar din stânga un:

26. inel de argint cu o proeminență de același metal ținând loc drept piatră (fig. 8).

Fig. 8

XIII. Patru schelete inhumate în același sicriu. Lemnul sicriului de stejar carbonizat s'a păstrat în parte. Poziția scheletelor următoarea: scheletul principal, în poziția sa inițială, în fundul sicriului iar deasupra acestui schelet au fost așezate rămășițele altor trei schelete, având câte un craniu depus în stânga și în dreapta pieptului, iar al treilea craniu în dreptul pântecului. Aceste schelete adause par a fi fost exhumate și reinhumate nu mult timp după săvârșirea din vieață a persoanei din fundul sicriului. Rămășițele celor patru trupuri au fost acoperite cu un giulgiu care ne-a păstrat câteva fire de argint. Dela îmbrăcăminte:

Fig. 9

27. un nasture de argint ca cel redat de fig. 6.

Dela încălțăminte:

28. câteva ținte mici de fier, asemănătoare unor nituri.

In mormânt s'a găsit și o monetă de argint:

29. Ferdinand al Ungariei.

Av. Maica Domnului ținând pruncul în brațe. In câmp K. De jur împrejur: UNGARIE PATRONA.

Rs. FERDINAND D. G. R. UNG. 1557. Stema Casei de Austria.

XVI. Nu departe de clopotniță, lângă mormântul de incinerație *a*. Adâncimea 300 cm. (fig. 9). In apropierea mâinilor, încrucișate pe piept, o monetă bizantină de bronz:

30. Ion I Zimisces, (969—976 d. Cr.) [1] (fig. 10).

Fig. 10

XXIV. 105 cm. adâncime. Schelet femenin. Pe craniu urmele unei scufițe brodată cu fir de argint și mici mărgele de sticlă, albe și verzi. Pe piept câteva:

31. copci de aramă, asemănătoare cu cele de azi.

La gât:

32. un șirag de mărgele de sticlă, albe.

La urechi:

33. o pereche de cercei, de bronz, în mijlocul lor o piatră, imitând o peruzea, înconjurată de un ornament de email alb și roș. Partea de jos sfârșește cu o sârmă de care atârnă o boabă mare de sticlă albă (fig. 11).

XXVI. Schelet femenin. La urechi:

34. o pereche de cercei de bronz. Extremitățile superioare poartă o boabă mică de mărgean roșu și alta de sticlă albastră. In partea de jos atârnă o boabă lunguiață de sticlă albastră (fig. 12).

In faza actuală a cercetărilor numai aceste două morminte au putut fi identificate, prin inventariul lor, ca fiind femenine. Studiul antropologic al tuturor scheletelor dela Snagov ne va spune mai mult. De altfel Radu Vodă Călugărul, întărește mănăstirei Snagov, cu hramul Sf. Maria, *în care viețuiesc călugărițe*, ca să-i fie mertic pe tot anul câblele dela 100 de care grâu și orz din județul Ilfov. Se mai întăresc și alte mili [2].

---

[1] Compară J. Sabatier, *Description Générale des Monnaies Bizantines*, Tom. II, pl. 48, fig. 2. Nu vom putea insista asupra acestui interesant mormânt — ritul inhumațiunei în poziție așezată e obișnuit la înalții Ierarchi — fără a avea un material documentar mai bogat. Extinderea săpăturilor va îngădui, poate, concluzii mai ample.

[2] *Academia Română*, XX, doc. 69, datat 17 Iulie 1536. Original slav, pe hârtie (evacuat la Moscova). Din fișele inedite ale Generalului Petre V. Năsturel (comunicare datorită d-lui George D. Florescu).

XXXII. Adâncimea 100 cm. Inhumațiunea a deranjat pavajul de piatră al drumului ce înconjoară biserica. Scheletul poartă la gât:

35. doi nasturi de argint asemănători tipului redat de fig. 6. La degetul arătător al mânei drepte a fost legată cu un fir o monetă găurită, de argint:

36. Ferdinand al Ungariei.

Av. UNGARIE PATRONA, Maica Domnului cu pruncul în brațe. In câmp K/B.

Rs. FERDINAND. D. G. R. UNG. 1551. Stema Casei de Austria.

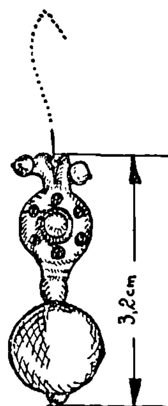

Fig. 11

Mâinile scheletului sunt așezate pe aceeași axă și anume: palma mânei drepte pe stern, stânga deasupra pântecului.

XXXV. Adâncimea 150 cm. Poziția mâinilor ca la scheletul precedent. Deasupra bazinului:

37. o monetă de argint. Mircea cel Bătrân. Ducat.

Av. Domnul în picioare, cu coroana pe cap și mantie pe umeri. In mâna dreaptă ține lancea, în stânga globul crucifer

ѻѵа іѡм

Rs. † іѡмчвіѻ Stema lui Mircea având într'un cartier al scutului fascii.

In dreptul gâtului:

38. un nasture mic, de tablă de argint. Nasturele este rotund (fig. 13). Din punct de vedere tehnic este identic cu cel descris la Nr. 21, fig. 6.

XL. Adâncimea 80 cm. In partea dreaptă a capului:

39. cărămidă de forma unei pătrimi de disc (dela o coloană). Intr'un chenar hașurat monograma lui Cristos. Dedesubt inscripția:

Ӗ В НПН̂

O cetim:

EU VINTIL

In partea stângă a capului o cărămidă, fragmentară cu monograma lui Cristos și leatul 6720 (1712).

XLII. Adâncimea 155 cm. Pe piept:

40. doi nasturi de argint asemănători celui redat la fig. 13 (descris la Nr. 38).

In dreptul mâinilor o monetă de argint:

41. Mircea cel Bătrân. Ducat.

Av. Vulturul. P — IWAND / IMVPCZ

Rs. Stema lui Mircea. P — IWAN: DI: MVPCZ

XLVI. Scheletul unui copil ca de trei ani. Adâncimea 50 cm. In sicriul putred, de lemn, o monetă de bronz:

42. Carol I, Domnul Românilor.

Av. Intr'o ghirlandă rotundă de frunze stă scris pe trei rânduri: 10 BANI 1867. Sub ghirlandă, pe două rânduri: WATT & CO.

Rs. Stema Ţărei. Sus: ROMANIA.

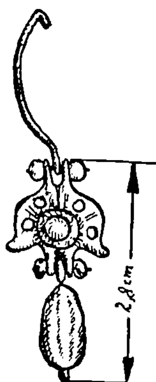

Fig. 12

*

Vestigiile epocii preistorice dovedesc că ostrovul din mijlocul lacului Snagov a fost locuit în veacul al XIX-lea înaintea erei creştine. Rămăşiţele vieţei din epoca protoistorică stau mărturie unor aşezări omeneşti dela sfârşitul celui din urmă mileniu al erei păgâne.

Mormintele epocii istorice, făcând deocamdată abstracţie de mormântul XVI (fig. 9), din cimitirul ce înconjoară biserica mânăstirii, cuprind epoca dela Mircea cel Bătrân (tipul monetar descris la Nr. 41 a fost bătut la sfârşitul secolului al XIV-lea) până la Carol I Domnul Românilor.

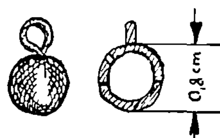

Fig. 13

Nasturii de argint aparţinând tipului redat la fig. 13 sunt dataţi prin monete dela Mircea cel Bătrân. Nasturii redaţi de figura 6 sunt dataţi de monetele lui Ferdinand al Ungariei (monete bătute la 1551 şi 1557). La rândul lor nasturii pot fi folosiţi ca element de datare pentru mormintele în care au fost aflate. Drumul pietruit cu bolovani şi lespezi de piatră (fig. 1 B) e mai vechi decât mijlocul veacului al XVI-lea, fiind deranjat de morminte datate prin monetele lui Ferdinand. Majoritatea mormintelor se află în partea de miazănoapte a bisericii. Aparţin călugărilor morţi la sfârşitul veacului al XVII-lea şi în cursul secolului al XVIII-lea.

Lipsa unui inventar funerar mai bogat e datorită simplicităţii vieţii monahale.

Un raport viitor va cuprinde, pe lângă rezultatele obţinute prin cercetarea întregului cimitir, o dare de seamă asupra săpăturilor din biserică cât şi asupra numismaticei şi bănăriei dela Snagov.

(Va urma)

Bucureşti DINU V. ROSETTI

UN OCTOIH AL LUI BOJIDAR VUCOVICI LA NOI ŞI LEGĂTURILE ACESTUIA CU TIPOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Este o carte rară, de altfel cunoscută slaviştilor [1]. A cumpărat-o Academia Română dela Livius Crainic din Caransebeş; s'a păstrat într'o foarte bună stare.

Acest Octoih, cuprinzând cântările bisericeşti dela glasul al 5—8-lea, a fost tipărit în Veneţia, între 1536—27 Iulie 1537, din îndemnul lui Bojidar Vucovici, acel voevod muntenegrean refugiat, de prigonirea Turcilor, în Veneţia, unde, cu material tipografic cumpărat de el, a publicat mai multe cărţi bisericeşti în limba slavă, între 1519—19 Ianuarie 1538. Râvna de a tipări cărţi bisericeşti, care-i mângâiau sufletul chinuit de asuprirea « neamului creştinesc » de Turci, a lăsat-o moştenire şi fiului său Vincenţius.

Ceeace mă face să amintesc aici de găsirea acestei cărţi pe pământul românesc, sunt în afară de raritatea ei — Karataev în 1883 cunoştea numai 3 exemplare [2] — legăturile însăşi pe care activitatea zelosului Bojidar Vucovici le-a avut cu mişcarea tipografică din Ţara Românească în jumătatea a doua a secolului al XVI-lea.

Cartea a circulat la noi cel puţin din secolul al XVII-lea. O inscripţie care urmează în josul primelor 6 foi, abia mai putându-se descifra, descoperă ceva din circulaţia ei: « Ačastă sfântă carte ce să chĭamă Oktoih să să ştie că au cumpărat-o popa Gheorghe cu t(ale)ri 7 ori... *(şters)* pentru ca să-i fie de pomenire... *(şters)* la bisărica lui, la Padeşi [3]. Popa Gheorghe Licăreţ ». Inscripţia, deşi nedatată, după

---

[1] Dobrowsky Josephus, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae, 1852, p. XL—XLI. Šafařick, *Geschichte der südslavischen Literatur*, vol. III *(Serbische Literatur)*, Prag, 1865, Nr. 222, p. 261—262. Karataev, Описаніе славяно-русскихъ книгъ, I (1491—1652), Petersburg, 1883, Nr. 29, p. 83—88, unde sunt reproduse prefaţa şi postfaţa cărţii.

[2] D. Const. Karadja mă înştiinţează despre un alt exemplar, care se află în Staatsbibliothek din Berlin.

[3] Padeş Rusca, cătun pe lângă Rusca-Montană, în jud. Severin.

particularitățile-i grafice, este din secolul al XVII-lea. Altă inscripție pe verso foii cu prefața spune: « Să se știe a cui-ĭ ăcastă sfântă carte anume Ohtoihŭ, este a popii Nicolae din Vasiovia [1]. Mța Marta 15. [1]781 ». Pe retro foii din față, cea netipărită, scrie: « Acestŭ sfântŭ Ohtoihu iaste cumpăratŭ cu 3 sf(anți) și 30 cr. și iaste a preotului Nicolae Theodorovici paroh Vasiova. In Vasiova [1]790 Martie 18 »... *(iscălitura ruptă)*.

Pe f. 3 v. din caetul 5 o scurtă însemnare arată, probabil, de un alt fost proprietar al cărții: « logofătul Țurcĭa (цvрчѧ) fečorul Gheorghe ».

Pe ultima foaie nepaginată este un tablou statistic, foarte interesant pentru vieața religioasă a Românilor, care cuprinde cifre pe următoarele rubrici: « neispoveduită », « necuminecată » — « la biserică nu merge » — ispoveduită și cuminecată » — « la biserică merge » — « a treia cununie » — « a doa cununie » — « întâia cununie » — iar pe verso se cetește mai bine anul: « 1785. Iancul Manču 4. — Ruja, muerea lui 4 ».

Arată aceste însemnări manuscrise, o circulație vie și timpurie a cărții lui Bojidar Vucovici printre Românii Banatului. Faptul nu este izolat. De curând profesorul Cioloca din Caransebeș a trimis Academiei Române — spre identificare — un alt fragment de carte slavă din tipografia venețiană a secolului al XVI-lea, care nu este decât *Psaltirea cu tâlcul ei* [2], tipărită în 1561, de fiul lui Bojidar Vucovici, Vincențius. O însemnare în limba slavă [3] arată prețul în aspri turcești, pe care l-a plătit popa Gheorghe din Cenadul [Mare] pentru ea. Fără să fie datată însemnarea, putem totuși trage concluzii pentru vechimea circulației, cel puțin în secolul al XVII-lea din grafia însemnării, din limba în care este redactată și chiar din moneda în care s'a plătit cartea. Locul de circulație este tot Banatul.

Faptul este foarte explicabil: de sigur, cărțile venețiene au luat drumul Ragusei, iar de aici, după scurtă întrebuințare prin părțile locului, au trecut în Banatul nostru, unde — prețul arată — erau mult căutate.

Legăturile activității lui Bojidar Vucovici cu mișcarea tipografică dela noi se pot urmări foarte bine cu ajutorul *Bibliografiei românești vechi* a d-lui I. Bianu și N. Hodoș. Aici vor urma numai câteva precizări și idei nouă.

---

[1] Văsiova (Vasziova), sat românesc în jud. Caraș, lângă Bocșa-Montană. Are și populație de Sârbi și Slovaci.

[2] Karataev, *op, cit.*, Nr. 48, p. 129—132.

[3] сїа кнїга попа гешргїа кꙋпїю за р̃н а̃с п ѡт санъдє. Cred că este în Cenadul-Mare, pe Mureș, în jud. Timiș; în ungurește se scrie și cu *s*: Csanád.

După ce nepotul lui Bojidar, Dimitrie Liubavici, așeză pentru puțin timp o tipografie la Goražda [1] în Serbia, cu material dela unchiul său [2], se refugiă și el la noi, în Târgoviște, unde era scaunul domnesc. Prima carte, care s'a tipărit cu materialul tipografic al lui Bojidar, adus de Liubavici, a fost *Molitvenicul slav* [3], 1545, sub Petru Voevod (Radu Paisie, 1535—1545). De sigur, acel călugăr *Moisi*, despre care se spune în prefață (*Bibl. rom. veche*, I, p. 27) că s'a «trudit la această scriere cu matricele lui D. Liubavici», nu poate fi altul decât ierodiaconul Moisi, care îngrijise la Veneția tipărirea Sbornicului din 1538 [4]. El era de fel din Budiml, lângă mănăstirea Șudicov și fusese la mănăstirea Dečan din Macedonia. Nu poate fi socotit ucenic al lui Macarie [5], întâi pentrucă nu e amintit de acesta în niciuna din cele 3 cărți tipărite de el; știm că se notau cei ce se osteneau la tipărirea cărților. Apoi, nu putem admite ca un ucenic al lui Macarie, a cărui activitate se încheie la 1512, să nu fi continuat rostul tipografiei într'o epocă așa de proprie cum a fost epoca lui Neagoe Vodă! Cum s'ar explica o întrerupere așa de mare a lucrărilor tipografice: 1512—1535 (*Octoihul slav*, văzut de Atanasie Mironescu în biblioteca mânăstirii Lavra a Sf. Munte Atos [6] și apoi tocmai peste 10 ani, la 1545). In sfârșit, dacă era ucenic al lui Macarie și cunoștea acum pe Dim. Liubavici, nu s'ar fi exprimat așa de familiar (« m'am trudit la această scriere cu matricele lui Dim. Liubavici »), ci ar fi întrebuințat una din acele formule de politețe obișnuite, mai ales pentru un străin, cum era Dim. Liubavici. *Și el trebue că urmase, alături de Liubavici, același drum, Veneția — Serbia — Muntenia*, « pentru luminarea *tuturor* drept credincioșilor creștini », așa cum le spusese și scrisese însuși Bojidar, de exemplu în prefața Octoihului din 1537.

Un alt *Molitvenic*, deosebit de precedentul, a primit Academia

---

[1] N. Cartojan, *Curs de introducere în istoria literaturei române vechi pentru anul preparator*, [București, 1931—32], p. 59—60.

[2] In predoslavia *Sbornicului* tipărit la 19 Ianuarie 1538, Bojidar își exprimă dorința de a trimite în patria sa material tipografic (Dobrowski, *op. cit.*, p. XLI).

[3] Bianu-Hodoș, *op. cit.*, Nr. 5.

[4] Dobrowski, *op. cit.*, p. XLI. Karataev, *op. cit.*, p. 89, care greșit așează m-rea Dečan în Moldova.

[5] La noi astfel a fost socotit de N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, Buc., 1925, p. 172: « Călugărul Moise, care ar fi învățat la Macarie... » (la fel în ed. I din 1904, p. LXII). A. Procopovici, *Introducere în studiul literaturei vechi*, Cernăuți, 1922, p. 90: « ...un călugăr cu numele Moisi, care se poate să fi învățat meșteșugul dela Macarie... ».

[6] Bianu-Hodoș, *op. cit.*, I, Nr. 4, p. 21.

Română dela P. S. Episcop al Oradiei, Dr. Valeriu Traian Frențiu [1], și el tipărit tot cu matricele dela Bojidar mai degrabă în Veneția, dar tot pentru Radu Paisie. Exemplarul are chiar în ornamentații, în câteva locuri, amintirea despre Bojidar, prin literile БЖК.

A treia carte, aceasta tipărită de însuși Dim. Liubavici, este *Apostolul slav* din 1547, din care au apărut exemplare și cu titulatura Domnului Iliașco al Moldovei și a mamei sale Elena [2].

Un *Liturghier slav*, tipărit poate la Brașov, cam pe la 1588, are și el o amintire despre binefacerile într'ale tipografiei, ale lui Bojidar, aceleași litere БОЖК [3], fără ca el să fi fost tipărit cu literile fabricate la Veneția ale lui Liubavici.

Dar mai mult, una din tipăriturile lui Bojidar Vucovici dela Veneția, acel *Sbornic* terminat la 19 Ianuarie 1538, a fost reeditat de Ghenadie al Ardealului la 1580, tipărindu-l Coresi la Sas-Sebeș [4]. Ghenadie însuși spune: « în care [*Sbornic*] am pus și slujbele sfintelor sărbători alese, din luna lui Septemvrie până în luna lui August, câte le-am aflat în ediția lui Bojidar ».

Cuvintele lui Ghenadie din epilogul Sbornicului reproduc pe ale lui Bojidar din *Sbornic* [5], dar care sunt și ele cam aceleași cu ale *Octoihului* 1537, care a circulat în Banatul românesc:

Ghenadie, *Sbornic*, 1580:	Bojidar, *Octoih*, 1537:
Dumnezeu știe că nu mi-am dat nici odihnă, nici genelor mele somn și nici averea dată mie de Dumnezeu n'am crutat-o, până ce am ajuns să sfârșesc acest lucru.	N'am dat somn ochilor mei, nici n'am crutat din averea mea, pe care mi-a dat-o Dumnezeu, până ce n'am ajuns la săvârșirea acestei cărți sfinte.

Nu e de mirare că s'au adus la noi și din tipăriturile lui Vucovici. De sigur că acestea, din categoria cărora face parte și *Sbornicul*, Veneția 1538 [6], au urmat un alt drum decât cel prin Ragusa și anume: ucenicii lui Bojidar, călugărul Moisi și Dim. Liubavici, aducând ma-

---

[1] *Anal. Acad. Rom., Desbateri*, vol. 44 (1924), p. 34, comunicarea d-lui I. Bianu. Eu nu cunosc însă un al treilea Molitvenic, tipărit cu material dela Bojidar în 1547, pentru Iliașco, Domnul Moldovei (Vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, I (1925), p. 172). Oare nu e o confuzie cu *Praxiul*, 1547?

[2] Bianu-Hodoș, *op. cit.*, Nr. 7 și 8.

[3] *Ibidem*, Nr. 33.

[4] *Ibidem*, Nr. 28.

[5] Aceasta au arătat-o și Bianu-Hodoș, *op. cit.*, vol. I, p. 82.

[6] Un exemplar găsit de Al. Odobescu la mânăstirea Bistrița-Vâlcea (*Revista Română* (1861), p. 819—820) este acum la Academia Română.

trice, trebuiau să aducă și cărți, ca modele de execuție tipografică. *Sbornicul* s'a reeditat și *Octoihul* nu, pentrucă octoihuri se găseau tipărite două ediții la noi, din 1510 și din 1535.

O circulație timpurie a cărții vechi slave, din sudul Dunării la noi, o confirmă și exemplarul din *Psaltirea cu tâlcul ei*, tipărită la mânăstirea Mileșeva în 1557, aflător acum în Biblioteca Academiei Române. Cartea, cunoscută lui Karataev (*op. cit.*, nr. 44, p. 123—124) numai din descrierea lui Šafařik, a fost folosită și în biserica românească, pentrucă exemplarul Academiei are cântările împărțite pe luni, aceasta fiind notate de mână pe fiecare pagină, sus dela **сеп-шнврн** până **Авгосто** (dar scrie **фѣвр** = Fevruarie, **еноχар** = Ianuarie). Pe primele foi ale caetului 25 este scris de aceiași mână: «să se știe ține a scri; scis'ama eu popa Petru Pălatinu» (?). Grafica este caracteristică sec. XVI—XVII.

Urmează aici, pentru prima dată în traducere românească, părți din prefața și postfața lui Bojidar Vucovici, dela *Octoihul* 1537, care a circulat și prin Banatul românesc.

Traducerea o datorăm amabilității d-lui prof. dela Facultatea de Litere din București, P. P. Panaitescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Prefața (începutul cu cuprins religios și citate din cărți bisericești):

« Și iarăși au spus [profeții], îndrăzniți, aveți credință și nădejde.

« De aceea cel mai păcătos și smerit Bojidar, nădăjduind din adânc la milostivire și căzând în genunchi, se roagă milei tale celei nespuse, ca să-mi deschizi ochii inimii și mintea pentru înțelegerea dumnezeirii tale necetite. Căci petrecând în mare apăsare și durere în părțile Italiei, în orașul numit Veneția, neputând merge în patria mea, pentrucă vedeam [asuprit?] [1] neamul creștinesc de către Izmailiteni, deci văzând a mea întârziere în aceste părți și gândind cum vremea bătrâneții mele se apropie, precum zice nemincinosul profet David. Zilele anilor noștri în care sunt 70 de ani, dar dacă [am socoti] după puteri, 80 de ani, și multă oboseală și boală, dus de furtună în durerile vieții acestui veac schimbător și întotdeauna am văzut moartea, cunoscând sfârșitul, cum am auzit în Evanghelie: « Deja secera se află la rădăcina copacului ». De aceea mă rog lui Dumnezeu și preacuratei lui maice să mă ajute la sfârșirea lucrului pe care l-am început a lucra, acest Octoih, pe cinci glasuri pentru slujba lui Dumnezeu și a tuturor Sfinților și pentru luminarea tuturor drept credincioșilor creștini,

[1] Rupt.

precum spune și Apostolul Pavel: Impodobește biserica, [căci] împodobești sufletul tău. Mă rog și tuturor părinților și fraților, care vor ceti, vor căuta sau vor transcrie, ceeace va fi greșit în aceste cărți, să îndreptați pentru dragostea lui Hristos și numele păcătosului Bojidar, care s'a trudit pentru aceasta, să-l blagosloviți din inimă, precum este scris: Rugăciunea celui drept mântuește pe păcătos, și ca amândoi să dobândim aci milă și acolo să vedem cu toții pe sfinții Slăviți pe Tatăl și pe Fiul și pe Sfântul Duh, acuma și în viitor și în vecii vecilor. Amin.

« Și s'au așezat aceste însemnate, mai sus scrise cu darul strămoșilor mei și al meu, marelui Impărat Carolus, dela nașterea lui Hristos al cincilea numit, oblăduind Imperiul Roman și Domn al multor altor părți numindu-se. A început a se scrie aceste sfinte și dumnezeești cărți numite Octoih în anul 7044 crugul soarelui 16, iar al lunei 14 ».

Postfața (la început considerații și citate religioase):

« De asemenea prin mila cea mare a Domnului nostru Isus Hristos și cu binecuvântarea și darul Sfântului Duh, eu păcătosul Bojidar Vucovici, cu patria dela Dioclea [Dioclitia], care este în marginile Macedoniei, m'am apucat de acest lucru dumnezeesc, pe care l-am dorit din tinerețea mea și m'am trudit cu toată dragostea din inimă și chiar n'am dat somn ochilor mei, nici n'am cruțat din averea mea, pe care mi-a dat-o Dumnezeu, până ce n'am ajuns la săvârșirea acestei cărți sfinte, numite Octoih, cu ajutorul lui Dumnezeu am scris și am sfârșit cu mare trudă în părțile apusului. Mai ales mă rog fiecăruia care va căuta sau va ceti sau va prescrie să binecuvântați și să nu bărfiți, ca să fim cu toții binecuvântați întru Hristos în ziua judecății. Amin.

« Cu porunca domnului Bojidar Voevod, ne-am ostenit la această scriere smeritul între ieromanahi Teodosie și Ghenadie paraieclesiarh al mănăstirii Sfântului Sava sârbul, care este la Milejeno, cu patria însă din orașul Priepolia.

« De asemenea ne rugăm celor ce vor căuta sau vor ceti sau vor prescrie, dacă va fi ceva greșit, să îndreptați și pe noi păcătoșii, care am lucrat cu mâinile la aceasta să nu ne bărfiți, ci să ne binecuvântați, ca și voi să aveți ca Israil dela Valaam: blagoslovește pe cei ce blagoslovesc și blestemați pe cei ce blesteamă și să avem binecuvântarea lui Dumnezeu.

« Slăviți pe Tatăl și pe Fiul și pe Sf. Duh acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

« S'a săvârșit această carte dela facerea lumii 7045, iar dela naşterea lui Hristos 1537, crugul soarelui 17, iar al lunei 15, indiction 10, temelia 7, epacta 7, numărul 17, luna Iulie 27, în Veneția ».

DAN SIMONESCU

București

RÉSUMÉ

Le fait qu'on a trouvé dans le Banat roumain de nombreux livres d'église en slave, imprimés à Venise (1519—1538) avec les caractères typographiques de Bojidar Vucovici, quelques uns de ces livres ayant aussi des adnotations écrites à la main en roumain, ne doit pas être considéré comme un simple hasard, mais comme la preuve d'une intense circulation des livres slaves de Venise sur le teritoire roumain.

D'ailleurs, les relations de l'imprimerie de la Valachie avec l'imprimerie slave de Venise deviennent plus intenses, lorsque Dim. Liubavici, neveu de Bojidar, accompagné du moine Moïsi (qui avait aidé a faire imprimer le *Sbornic* slave à Venise, 1538) viennent en Valachie et font imprimer le *Molitvenic* slave en 1545, sous le règne de Petru Vodă (Radu Païsie). Ce *Molitvenic* est suivi d'un autre, toujours sous Radu Païsie, et d'un *Apostol*, en 1547.

Dans un *Liturghier* slave de 1588, imprimé chez nous, on voit encore mentionné dans les ornementations le nom de Bojidar. Le *Sbornic* imprimé par Vucovici à Venise en 1538 a été réédité par le Métropolite Ghenadie et imprimé par Coresi à Sas-Sebeș en 1580.

Nous avons reproduit en traduction roumaine le prologue et l'epilogue de l'*Octoïh* slave de Venise (1536—27 juillet 1537).

TRATATUL ÎNCHEIAT DE GHEORGHE ŞTEFAN CU RUŞII ÎN 1656

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA LEGĂTURILOR NOASTRE POLITICE CU RUSIA

Datorită indicaţiilor date de d. profesor D. Russo, dela Universitatea din Bucureşti, am găsit printre fotografiile multor documente greceşti şi slavoneşti, aduse de Ion Bogdan dela Moscova şi depozitate acum în Biblioteca Academiei Române (pachetele cu copii neinventariate) copiile tratatului încheiat între Gheorghe Ştefan, Domnul Moldovei, şi Ţarul Rusiei, Alexie Mihailovici, în 1656.

Originalul grecesc se păstrează în Arhiva principală a fostului Minister de Externe din Moscova, n'a văzut încă lumina zilei şi nici n'a fost studiat până acum în mod special din punctul de vedere al problemelor pe care le ridică.

Prezentăm deci pentru prima dată, în paginile acestea, o ediţie a acestui act însoţită de traducerea respectivă.

In rândurile care urmează dăm câteva indicaţii pentru înţelegerea raporturilor politice dintre Ruşi şi Moldoveni înainte de încheierea acestui act, povestim apoi tratativele duse de ambele părţi în vederea stabilirii unui acord şi aducem în sfârşit câteva lămuriri diplomatice şi lingvistice asupra manuscrisului.

Restabilirea textului a format obiectul câtorva comunicări în şedinţele seminarului de filologie bizantină de pe lângă Universitatea din Bucureşti în primăvara anului 1931. D. D. Russo, directorul seminarului, a binevoit să ne dea preţioase indicaţii. Il rugăm să găsească aci expresiunea sentimentelor noastre de respectuoasă gratitudine.

La începutul legăturilor noastre politice cu Rusia s'a socotit întotdeauna alianţa încheiată de Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare în primăvara anului 1711, când « rămăsese pentru noua orientare politică a Românilor o singură putere creştină, Rusia, pe urma căreia Românii nu suferiseră până atunci nicio desamăgire, fiindcă nu veniseră în

atingere directă cu Muscalii »[1]. Cercetarea nu s'a adâncit nici când înainte de această dată, afară de studiile pe care ştim că le urmăreşte în această direcţiune d. P. P. Panaitescu, dar nepublicate încă.

Pe la jumătatea sec. al XVII-lea, când în Europa se încerca pentru a nu ştiu câtea oară, organizarea unor cruciade împotriva necredincioşilor, politica creştină a Domnilor români, primejdioasă pentru Turci, nu s'a orientat numai către Habsburgii care năzuiau să ajungă la Iaşi şi Bucureşti, ci s'a îndreptat şi către Moscova, dela care, încă de atunci, am suferit desamăgiri.

In mişcarea generală pentru cruciadele contra Turcilor, puse la cale de republica veneţiană la 1650, s'au amestecat şi Ruşii. Acum, pentru prima dată, Ţarul ortodox, Alexie Mihailovici, a voit să se înfăţişeze ca liberator al popoarelor din Balcani [2]. In calea lui se aflau Ţările Române, care, prin aşezarea lor privilegiată, chiar dacă în sec. al XVII-lea nu mai puteau lua iniţiativa luptelor, ofereau însă o colaborare nepreţuită de care nu se putea lipsi nimeni.

Ţarul li s'a adresat amândurora oferind protecţia lui şi înlăturarea suzeranităţii turceşti. In Muntenia, unde continua încă chibzuita domnie a lui Matei Basarab, propunerea n'a prins. Moldova lui Gheorghe Ştefan însă, frământată şi istovită de luptele anterioare, secătuită de jafurile Tătarilor şi de cheltuielile tributului, cu noua domnie care se menţinea numai graţie ajutoarelor din afară [3] şi pentru care Vasile Lupu, chiar închis în cele Şapte turnuri, constituia o primejdie permanentă, a primit această protecţie sub forma în care ne-o prezintă actul de care ne vom ocupa aci.

Dintre cei care s'au ocupat cu Istoria Românilor, d. Iorga aminteşte de această încercare a Ţarului, de un « tratat secret încheiat între Gh. Ştefan şi trimişii Ţarului », de refuzul lui Matei Basarab şi de o

---

[1] Ion Nistor, *Pomenirea lui Dimitrie Cantemir la Academia Română*, în *An. Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Ist.*, s. III, t. XXXIV, p. 6; vezi şi A. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, ed. 3-a, Bucureşti, 1929, VIII, p. 123—4 şi 127.

[2] Alexie Mihailovici (1645—1676) s'a suit pe tron la vârsta de 16 ani. A fost un precursor în toate domeniile al fiului său, Petru cel Mare. Lui i se datoreşte codificarea vechei legislaţii ruseşti, regularea raporturilor dintre stat şi biserică, anexarea Rusiei mici şi începuturile de europenizare. Sub conducerea lui s'a consolidat propriu zis statul rusesc şi a făcut primii paşi spre Marea Neagră deschizând astfel drumul misiunii ruseşti spre Constantinopol. Alexie Mihailovici a fost un om de caracter, o fire contemplativă, fără spirit de iniţiativă; e socotit de toţi ca unul dintre cei mai mari ţari ai Rusiei. Vezi S. Platonov, *Histoire de la Russie*, Paris, 1929, p. 393—489.

[3] Vezi în această privinţă, I. Lapedatu, *Din grijele şi greutăţile unei domnii...*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 529—35.

delegaţie moldovenească dusă la Moscova în 1656 ca să ia « în primire un privilegiu comercial »[1]. Ştirile acestea au fost luate din actele rămase dela Gh. Ştefan, care cuprind destăinuirile lui de mai târziu, când era detronat[2].

Xenopol nu pomeneşte nimic despre aceste relaţii, neavând cunoştinţă de ele[3].

Alexandru Papadopol Calimah, în monografia sa, spune doar că pe la începutul anului 1655, Gh. Ştefan « avea trimis la Moscova, la Ţarul Alexie Mihailovici, pe Mitropolitul Moldovei, Ghedeon I, în interese politice »[4].

In 1912, d. Silviu Dragomir a publicat un studiu[5], în care, între altele, ne dă lămuriri mai complete despre acest act politic şi în deosebi despre tratativele care au urmat până la încheierea acordului definitiv. D-sa a folosit colecţia cu legile şi convenţiile fostului imperiu rusesc (*Polnoe Sobranie Zaconov*, I, Petersburg, 1830) care conţine două scrisori ale Ţarului către Gh. Ştefan (din 1 Apr. 1654 şi 29 Iunie 1656), două scrisori ale lui Gh. Ştefan către Ţar (din 18 Fevr. 1654 şi 15 Martie 1656), o traducere în rezumat a tratatului şi textul jurământului delegaţiei moldoveneşti, toate în limba rusă. Izvoarele acestea le-am avut şi noi la îndemână.

Cuprinsul actului şi corespondenţa pe care o avem ne dau informaţii preţioase nerelevate până acum în această privinţă. Aşa, din prima scrisoare a lui Gh. Ştefan către Ţar (18 Fevr. 1654)[6], vedem că Domnul se referă la o propunere anterioară făcută de Ţar prin călugărul Arsenie Suhanov, care mergea la Sf. Munte[7], şi declară totodată că acceptă din toată inima protecţia lui ca pe a unui împărat creştin.

---

[1] *Istoria poporului românesc*, Bucureşti, 1927, III, p. 159; Idem, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLV; la p. 224—5 s'a reprodus privilegiul comercial dat de Ţar în ziua de 29 Iunie 1656, prin care se lăsa Moldovenilor deplină libertate da comerţ în Rusia; Idem, *Istoria bisericii româneşti*, ed. 2-a, Bucureşti, 1929, I, p. 362—3.

[2] Publicate în Hurmuzaki, *Documente*, IX, p. 217—18.

[3] Vezi *op. cit.*, VII, p. 224—228.

[4] *Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei*, Bucureşti, 1886, p. 122.

[5] *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul al XVII-lea*, în *An. Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Ist.*, s. II, t. XXXIV, p. 1092—98. Ni se dau mici extrase din cele 10 articole ale actului şi traducerea românească a jurământului depus de solii moldoveni la Moscova pentru deplina încredinţare a celor stabilite.

[6] *Polnoe Sobranie Zaconov*, I, p. 382—383.

[7] Arsenie Suhanov a fost unul dintre Ruşii cei mai cultivaţi ai epocii. La începutul anului 1654 el mergea pentru a doua oară la Sf. Munte ca să adune

La 1 Aprilie acelaș an Țarul răspunde Domnului moldovean că i-a primit scrisoarea, că a ascultat și spusele solului, Ioan Grigorie, și că e bucuros să-l ajute. Il invită să treacă la fapte [1].

Se știe însă că în primăvara anului 1654, Vasile Lupu e închis la Constantinopol iar Gh. Ștefan primește dela Turci obișnuitul steag de domnie. Se părea deci că greutățile vor fi înlăturate și Domnul moldovean, care voia să stea bine cu toată lumea și mai ales cu Turcii, cu Kemény și cu Gh. Rákóczy, nu se grăbește de loc să încheie actul cu Rușii prinși în războiul cu Polonii.

Abia în Martie 1656, după ce Paisie al Ierusalimului, fost egumen la Galata, care se găsea atunci la Moscova [2], a legat din nou firul discuțiilor, Gh. Ștefan a trimis la Moscova o delegație formată din Mitropolitul țării, Ghedeon [3] și logofătul al doilea, Grigore Neaniul [4], cu însărcinarea de a expune Țarului, prin viu grai, condițiile în care Moldova ar fi dispusă să accepte protectoratul rusesc.

Ambasada a plecat din Moldova după 15 Martie 1656, ducând Țarului și o scrisoare din partea Domnului prin care dădea depline puteri trimișilor să încheie în numele său acordul dorit [5].

La Moscova, după discuții preliminarii care au durat până în Mai

---

cărți vechi grecești de ritual după care urmau să se corecteze cărțile liturgice rusești (S. Platonov, *Histoire de la Russie*, Paris, 1929, p. 435).

[1] *Polnoe Sobranie Zaconov*, p. 383—384.

[2] Le Quien, *Oriens Christianus*, Paris, 1740, III, p. 519 și S. Dragomir, *op. cit.*, p. 1093.

[3] Ghedeon a fost la început călugăr la Secul. In 1653 este ales episcop la Huși. In această calitate a uns Domn pe Gh. Ștefan în Aprilie 1653 și i-a cetit molifta de domnie. Mitropolitul Varlaam, scârbit de cele ce se petreceau în jurul său, s'a retras dela Secul și Ghedeon l-a înlocuit în scaunul mitropolitan. A fost omul de încredere al noului Domn, care l-a utilizat și'n misiuni diplomatice. A plecat din fruntea mitropoliei în 1659, la un an după căderea ocrotitorului său.

[4] Nu-i cunoaștem origina familiei lui Grigore Neniul. Știm doar c'a ocupat funcții importante în administrația Moldovei sub V. Lupu, Gh. Ștefan și următorii.

Intr'un document din 1626, Iulie 3 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIV, p. 136), Neaniul e citat ca pârcălab în ținutul Cârligăturei; într'altul din 1630, Noemvrie 1 (*Ibid.*, II, p. 151—154) e citat ca vornic de poartă, dregătorie pe care o ține și'n August 1648 (Id., *Ispisoace și Zapise*, II, p. 171—3). Abia în actul nostru l-am găsit prima dată, trecut ca logofăt al doilea. In Ianuarie 1667 (*Uricariul*, VIII, p. 13), semnează tot ca vtori-logofăt. Cred c'a fost înrudit de aproape cu Gavriil Neaniul, pe care-l găsim trecut prin documentele dela sfârșitul sec. al XVII-lea în aceeași dregătorie de vtori logofăt (*Surete și izvoade*, V, p. 42, un doc. din 1679 și *ibid.*, VII, p. 268, într'un doc. din 1681) și cu toți ceilalți Neanii întâlniți în doc. moldovenești din acest secol.

[5] *Ibid.*, p. 384.

1656, după ce s'a apelat şi la Patriarhul Macarie al Antiohiei [1], s'au fixat în scris punctele definitive asupra cărora s'a convenit.

In rezumat articolele tratatului sunt următoarele:

1. Rusia se obligă să respecte cinstea şi rânduielile Moldovei aşa cum au fost înainte, când ţara nu era supusă Turcilor, adică fără niciun amestec în politică şi administraţie.

2. Gh. Ştefan, Domnul Moldovei, va avea tronul pe vieaţă; iar succesorul său trebuia să fie ales numai dintre localnici.

3. Ţarul se obliga să gonească pe Turci şi pe Tătari din Moldova, să-i restituie cetăţile de pe Nistru şi cele din Bugeac şi s'o apere împotriva lor.

4. Tribut să nu se plătească, în schimb să se dea Ţarului în fiecare an, daruri mari.

5. Moldovenii aveau libertatea să circule în tot cuprinsul împărăţiei şi să informeze pe Ţar despre cele ce se petrec la Dunăre.

6. Ei se obligă să lupte alături de armatele ruseşti împotriva necredincioşilor; când vor fi însă surprinşi de Tătari şi luaţi cu sila, nu va fi socotită ca o vină a lor.

7. Moldovenii se obligă să respecte cu sfinţenie acest tratat pe care-l întăresc prin jurămintele Mitropolitului şi boierului subaltern.

8. Ţarul se obligă să le dea o scrisoare personală drept confirmare a punctelor stabilite.

Intr'adevăr, Ţarul a ratificat toate condiţiile fixate şi le-a recunoscut printr'o scrisoare adresată Domnului moldovean în ziua de 29 Iunie 1656, când a dat şi privilegiul comercial de care a fost vorba mai sus, precizându-le încă odată şi asigurând pe Domn de bunele lui intenţii [2]. In această scrisoare Ţarul nu se opreşte de a aminti Domnului moldovean că legăturile acestuia anterioare cu Polonii l-au supărat, dar că acum e dispus să le uite.

In zilele de 7 şi 21 Iulie 1656, delegaţia moldovenească depune jurământul de credinţă în numele Domnului şi al Ţării, în biserica *Uspenia* din Moscova.

Din punct de vedere politic tratatul acesta a rămas literă moartă. Singura condiţie, care trebuia realizată imediat şi în care sta tot interesul lui Gh. Ştefan, era aceea privitoare la apărarea Moldovei împotriva Turcilor şi Tătarilor, cum şi restituirea cetăţilor de pe Nistru şi din

---

[1] Basile Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche*, în *Patrologia orientalis*, XXII (1930), Paris, p. 9.

[2] *Polnoe Sobranie Zaconov*, p. 387—8. Ţarul folosise acelaş procedeu de a confirma printr'o scrisoare şi tratatul încheiat cu Bogdan Hmelnicki, în 1654. W. Stepankowski, *1654. Traité de Péréiaslav*, Lausanne, 1916, p. 25—36.

Bugeac, dar pe care Ţarul, deşi o primise făgăduind totul, nu s'a arătat în stare s'o îndeplinească.

In 1658, luna lui Martie în 13 zile, după ce ajutase fără niciun interes expediţia lui Rákóczy al II-lea în Polonia, unde a suferit o grozavă înfrângere din partea Tătarilor, Gh. Ştefan a fost înlăturat de Turci de pe tronul Moldovei şi înlocuit cu Gheorghe Ghica al II-lea.

Domnul detronat s'a dus prin Ardeal, a alergat prin Rusia până la Moscova şi a colindat prin întreaga Germanie după ajutoare dar nu a reuşit să capete decât vagi promisiuni. Şi până la moartea sa în Stettin, unde-şi trăise printre străini cei din urmă ani ai vieţii, s'a plâns de purtarea Ţarului pravoslavnic.

Neavând la îndemână originalul acestui act politic nu putem vorbi aproape nimic despre forma sa exterică ră. Din fotografiile pe care le avem se poate deduce numai că originalul este scris pe o singură pagină de mare format, având textul împărţit pe trei coloane.

Scrisul e cursiva greacă obişnuită.

In ce priveşte dispoziţia conţinutului, ea e următoarea:

La început se află semnul crucii, invocaţia simbolică, care se repetă în aceiaşi formă înaintea fiecărui paragraf nou.

După aceasta începe preambulul format din trei paragrafe, numerotate α-γ, în care se specifică: numele şi titlul Domnului român, numele plenipotenţiarilor săi cu arătarea calităţii fiecăruia, numele Ţarului şi titlurile sale, data preliminariilor şi obiectul misiunii: *solii moldoveni sunt împuterniciţi de Domn să închine Moldova în numele său şi să accepte protecţia Ţarului.*

Urmează enunţarea cuprinsului, apoi vin clauzele convenţiei, numerotate α-ι.

Ultimul articol, al 10-lea, cuprinde cererea delegaţiei moldoveneşti de a i se îngădui zugrăvirea câtorva icoane pentru ornamentarea ctitoriei lui Gh. Ştefan (M-tirea Caşin), care n'are nicio legătură cu restul.

Actul este semnat de Mitropolitul ambasador şi de însoţitorul său, care adaugă că *el a scris*, cu mâna lui proprie; e întărit cu pecetea Mitropoliei Moldovei, cu sigiliul logofătului, cu semnătura Patriarhului Macarie al Antiohiei, în l. arabă, care adaugă în post-scriptum şi mărturia lui Paisie al Ierusalimului. Urmează apoi data, fără indicaţia locului unde a fost confecţionat şi pecetea Patriarhiei din Antiohia.

Din partea Ruşilor nu semnează nimeni. Ţarul ratifică însă tratatul acesta şi-l acceptă formal printr'o scrisoare pe care plenipotenţiarii moldoveni o duc Domnului lor.

Limba textului nostru este greaca vulgară din sec. al XVII-lea, vorbită mai ales la Constantinopol. De ce s'a întrebuinţat greaca nu e un mister. In secolul acesta, neogreaca era cunoscută în întregul răsărit european şi se întrebuinţa curent în cancelariile bisericeşti, civile, precum şi în relaţiile diplomatice. La Moscova se aflau atunci doi patriarhi greci: Paisie al Ierusalimului şi Macarie al Antiohiei. Cel dintâi condusese chiar tratativele până la încheierea actului pe care urmau să-l întărească prin semnăturile lor. Ei nu cunoşteau l. rusă, necunoscută probabil nici delegaţiei moldoveneşti, şi deci nu puteau garanta un act al cărui cuprins le-ar fi rămas necunoscut.

Vocabularul este destul de sărac. Se găsesc multe cuvinte greşit întrebuinţate, care nu exprimă clar ideile pe care a voit să le fixeze în scris. Forma cuvintelor prezintă foarte multe particularităţi; cele mai multe din aceste cuvinte sunt scrise la întâmplare: de ex.: *ἐπτωχοῖ*[1] pentru *πτωχοῖ*, *τἵποτες* pentru *τίποτε*, *μαζὴ* pentru *μαζὶ*, *ἀπομήνη* pentru *ἀπομείνει*, *καμὴ* pentru *κάμει*, etc., etc. In genere aproape toate conjunctivele sunt scrise greşit şi diftongul din terminaţia persoanei a III-a singular, dela prezintele indicativ, este redat prin *η*, caşi nominativul plural al neutrelor.

Sintaxa este destul de simplă fără însă ca stilul să câştige prin aceasta în claritate. Repetirile abundă şi adjectivele pompoase fac stilul pe alocurea bombastic.

Totul dovedeşte că cel care a redactat actul cunoştea foarte aproximativ l. greacă.

Dăm actul în facsimile iar mai jos textul grecesc cetit de noi şi tradus.

Se ştie că principiul adoptat în genere pentru editarea textelor diplomatice constă în a reproduce exact conţinutul manuscrisului aşa cum a ieşit din mâna autorului, cu greşelile ortografice, gramaticale şi cu abreviaţiuni. Dacă textul e de neînţeles se dă o prelucrare în care se corijează numai aceste greşeli.

Ar fi trebuit deci şi noi să-l edităm după acest principiu. S'a ridicat însă o dificultate: în cazul nostru greşelile ortografice şi gramaticale, cu toate că mişună în text, nu-l fac neînţeles, şi atunci, pentru a nu-l încărca cu o prelucrare, am preferat să îndreptăm greşelile de punctuaţie şi să lăsăm intacte pe cele gramaticale, să întregim în mod tacit prescurtările de tot felul, fie abreviaţiuni, fie indicate prin litere aruncate deasupra, fără să le notăm cu diferite semne fiindcă sunt din cele obişnuite. Am despărţit cuvintele pe care autorul incult le-a

[1] Pentru acest *ε* iniţial ca fenomen fonetic vezi N. Iorga, *Le grec dans les pays roumains*, în *An. Acad. Rom, Mem. Secţ. Ist.*, (Bulletin), t. XI, p. 4.

Tratatul lui Gheorghe Ştefan cu Ruşii (1656)

împreunat fără nicio noimă şi am unit părţile despărţite ale aceluiaşi cuvânt. I-am dat un titlu şi am transcris cu majuscule numele proprii.

ACTUL DE INCHINARE

α) † Ἡπαραγγελίαις, ὁποῦ ἐπαράγγκϊλεν ὁ ἐκλαμπρώτατος αὐθέντης Γεώργϊος Στέφαν, βοϊβόντας πάσης Μολδοβλαχΐας, τὸν πανιερώτατον μητροπολΐτην κὺρ Γεδεῶν καὶ τὸν δεύτερον λογοθέτιν Γρηγόριον Νένιουλ, διὰ νὰ συντίχουν ἐκ στόματος τὸν εὐσεβέστατον καὶ αὐτοκράτοραν βασιλέαν Μοσκοβΐας καὶ πάσης μεγάλης καὶ μικρῆς καὶ ἄσπρης Ῥωσίας, κύριον κύριον Ἀλέξιον Μϊχαηλοβΐτζη, ἐπὶ ἔτους ζρξδ —ἐν μηνη μαρτίου ις'.

1. Misiunea cu care a însărcinat prea strălucitul Domn, Gheorghe Ştefan, Voevod a toată ţara Moldovei, pe prea sfinţitul Mitropolit, chir Ghedeon, şi pe Logofătul al doilea, Grigorie Neaniul, ca să vorbească prin viu grai credinciosului şi atotstăpânitorului Ţar al Moscovei şi al întrgei Rusii Mari, Mici şi Albe, Domnul Alexe Mihailovici, în anul 7164 (1656), luna Martie, 16.

β) † Ὁ αὐθέντης μας, ὁ Γεώργϊος Στέφαν βοϊβόντας, μὲ ταπηνῇ καὶ ὑποκεκλημένη καρδία εἰς τὴν μεγάλην σου βασιλείαν, μὰς ἐξαπέστειλεν ἐμᾶς εἰς τὴν ἁγΐαν καὶ μεγάλην σου βασιλείαν, διὰ νὰ κλΐνομεν τοὺς αὐχένας ἡμῶν, προσκϋνόντας μὲ κλιτῇ καὶ ἐδαφΐῇ μετάνοιαν εἰς τοὺς τιμΐους καὶ ἁγΐους πόδας τῆς ἁγΐας σου βασιλείας· εἰς τὸν τόπον τοῦ αὐθεντός μας ἐμεῖς ἀντίτϋπον νὰ κλίνομεν καὶ νὰ προσκϋνήσωμεν τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην σου βασιλείαν. Ὁ αὐθέντης μας μὲ ὅλους τοὺς δούλους σου, ὅσοι κατοικοῦν εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον τῆς Μολδοβλαχίας, μὲ πολὴν πόθον καὶ ἀγάπην κλΐνουν καὶ προσκυνοῦν ὑποκάτωθεν τῶν τϊμίων ὑποποδίων τῶν ἁγίων ποδῶν τῆς μεγάλης σου βασιλείας.

2. Domnul nostru, Gheorghe Ştefan Voevod, cu inima plecată şi smerită către Măria Ta, ne-a trimis pe noi la sfânta şi marea Ta împărăţie ca să plecăm grumajii noştri închinându-ne cu plecăciune şi metanii până la pământ la cinstitele şi sfintele picioare ale sfintei Tale împărăţii; noi, delegaţia, să ne plecăm şi să ne închinăm în locul Domnului nostru la sfânta şi marea Ta împărăţie. Domnul nostru, împreună cu toţi supuşii săi câţi locuiesc în acea ţară a Moldovei se pleacă şi se închină cu multă dorinţă şi iubire la treptele sfintelor picioare ale împărăţiei Tale.

γ) † Τὸν ἐλτζὴν ὁποῦ, ἔστειλες ἡ μεγάλη σου Βασιλεία, διὰ ὑπόκλϊσης καὶ προσκϋνησης τοῦ αὐθεντός μας πρὸς τὴν τιμίαν καὶ ἁγίαν ποδίαν τῆς μεγάλης σου βασιλείας, ὁ αὐθέντης μας εἶναι στρεκτὸς μετὰ μεγάλης χαρὰς ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας καὶ ἐπὶποθὴ μὲ ὅλην του τὴν καρδίαν μὲ προσκύνησης καὶ μὲ πολῦν πόθον πρὸς τὴν μεγάλην σου βασιλείαν. Πλὴν, διὰ νὰ εἶμεστεν περικϋκλωμένη καὶ πεφραγμένη ἀπὸ ὅλαις ταῖς μεριαὶς ἀπὸ τοὺς ἀσεβεῖς, ἀπὸ

3. Solul pe care l-a trimis Măria Ta pentru supunerea şi închinarea Domnului nostru la cinstiţii şi sfinţii paşi ai Măriei Tale, Domnul nostru l-a primit cu mare bucurie, din tot sufletul şi din toată inima lui şi doreşte cu poftă arzătoare, din tot cugetul său, supunerea către marea Ta împărăţie.

Dar, fiindcă suntem înconjuraţi şi închişi din toate părţile de păgâni, de Turci şi Tătari şi de toţi necredincioşii, nu putem cum să arătăm aceasta în

τοὺς Τούρκους καὶ Τατάρους καὶ ἀπὸ ἄλλους ἀπίστους, δὲν εἴχαμεν πῶς νὰ δειχθοῦμεν εἰς τὸ φανερόν, διατὶ ἂν ἀπείκαζαν ἡ Τούρκοι καὶ οἱ Τατάροι διὰ τὴν ἐδικήν μας προσκύνησιν τὴν πρὸς τὴν ἐκλαμπρωτάτην καὶ μεγάλην σου βασιλείαν μήτε ἡ γὴ δὲν ἤθελεν απομήνῃ γερὴ εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον καὶ ὅλο τὸ βελαέτι παντάπασι σύντριμμα τὸ ἤθελαν κάμῃ.

public, pentrucă dacă ar fi aflat Turcii şi Tătarii de închinarea noastră la prea strălucita şi marea Ta împărăţie nici pământul n'ar mai fi rămas întreg în acel loc şi toată ţara ar fi ruinat-o cu desăvârşire.

† Τὰ ζητήματα τοῦ αὐθεντός μας καὶ τοὺ βηλαετίου μας ὅλουνῶν, τὰ ὁποῖα ζητοῦν ἀπὸ τὸν εὐσεβέστατον καὶ αὐτοκράτοραν βαλείαν δεόμενοι καὶ παρακαλούντες.

Punctele Domnului nostru şi ale Ţării întregi pe care le cer dela credinciosul şi singurstăpânitorul Ţar cei care au nevoie rugându-se.

a) † Ἡ τάξαις ἡ ἐδικαίς μας καὶ τοῦ βηλαετῖου μας νὰ μὴν βλαφθοῦν, μόνον καθῶς ἔζησαν καὶ ἐπολιτεύθηκαν εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον οἱ ἄλλοι παλαιοῖ αὐθεντάδες τοῦ τόπου μας, ἐκεῖνοι, ὁποῦ δὲν ἦτον εἰς τὴν ὑποταγὴ καὶ εἰς τὴν ἐξουσῖαν τῆς βασιλείας τῶν Τουρκῶν, ὁμοῖος εἰς ἐκεῖνον τὸν τύπον καὶ εἰς ἐκείνην τὴν τάξην νὰ ζήσωμεν καὶ νὰ πολιτευθοῦμεν καὶ ἐμεῖς μαζὴ με ὅλο 'μας τὸ βηλάετι. Ὅμως καὶ οἱ μετέπειτα αὐθεντάδες, ὁποῦ ἦτον εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ εἰς τὴν ὑποταγὴν τῆς βασιλείας τῶν Τουρκῶν, καθῶς ἤμαστεν καὶ ἐμεῖς, ἂνκαλὰ καὶ ἐπῆραν οἱ Τούρκοι μακάρι χαράτζη καὶ ἀπὸ ἐκείνους τοὺς πρὶν τοῦ λόγου μας καὶ ἀπὸ τοῦ λόγου μας καὶ ἀπὸ τοῦ βιλάετι, ἀμὴ τὴν τιμὴ τῆς αὐθεντίας καὶ τὴν τάξην τοῦ τόπου τίποτες δὲν ἐχάλασαν.

I. Rânduielile noastre şi ale ţării noastre să nu se strice; ci, precum au trăit şi s'au condus în această lume ceilalţi Domni vechi ai ţării noastre, acei care nu erau în închinarea şi sub cârmuirea împărăţiei Turcilor, în felul acela şi în aceeaşi rânduială să vieţuim şi să ne conducem şi noi împreună cu toată ţara noastră.

Că, deşi Domnii de mai târziu au fost subt cârmuirea şi în închinarea împărăţiei Turcilor precum suntem şi noi, şi cu toate că Turcii au luat chiar tribut dela aceia dinaintea noastră şi dela noi şi din ţară, cinstea Domniei însă şi rânduiala ţării cu nimic n'au stricat.

β) † Ἡ ἀφεντία νὰ μὴν[1] *ἀλάζεται καὶ ὅποτες τύχῃ καὶ γένη ἡ πρὸς Κύριον ἐκδήμησης τοῦ ἀφεντὸς ἀπὸ ἐτοῦτον τὸν κόσμον, καθὼς εἶναι τὸ χρέος ὅλης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, νὰ εἶναι κληρονόμος ἀπὸ τὸν τόπον, καθὼς ἦτον ἀπὸ ἄνωθεν καὶ ἀρχῆς τάξης καὶ συνήθεια τοῦ τόπου, ἀμὴ ἀφέντης ξένος καὶ ἀπὸ ἄλλο γένος ἀνθρώπων νὰ μὴν γήνεται.*

II. Domnia să nu se schimbe, ci ori de câte ori se întâmplă şi are loc plecarea din această lume a Domnului nostru către Dumnezeu, precum este datoria întregii firi omeneşti, urmaşul să fie din ţară, cum a fost dela început rânduiala şi obiceiul ţării, şi să nu se pună Domn strein şi dintr'un alt neam de oameni.

[1] S'a scris mai întâi *καὶ τιμὴν*, pe urmă, fără să se şteargă sau să se schimbe hârtia, s'a tras mai gros *νὰ μήν*.

γ) † Ἡ τιμὴ καὶ ἡ τάξη τῆς ἀφεντίας νὰ μὴν χαλάση, καθὼς δὲν ἦτον χαλασμένη μήτε ἀπὸ τοὺς ἀσεβεῖς, ἀλλὰ μὲ περισσότεριν ἔυσει[2] *καὶ εὐδοκία τῆς μεγάλης σου βασιλείας νὰ εἶναι στερεωμένη καὶ δυναμωμένη εἰς τὴν προτέραν τιμὴν καὶ τάξην καὶ ἀπὸ τὴν μεγάλην σου βασιλείαν.*

III. Cinstea şi rânduiala Domniei să nu se strice, precum n'au fost stricate nici de păgâni, ci cu mai multă milă şi bunăvoinţă dela Măria Ta, Domnia să fie confirmată şi întărită în cinstea şi rânduiala de mai înainte şi de Măria Ta.

δ) † Κύριος ὁ Θεὸς νὰ δωρήση δύναμην τῆς μεγάλης καὶ κραταιᾶς σου βασιλείας ἀπάνω εἰς τοὺς ἀσεβεῖς καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄπιστα ἔθνη. Πλὴν παρακαλοῦμεν ἐμεῖς τὴν μεγάλην σου βασιλείαν μὲ ὅλους τοὺς οἰκοῦντας εἰς τὸν τόπον ἐτοῦτον διὰ κάπια κάστρη, ὁποῦ ἦτον εἰς τὸ σύνορον τοῦ ἐδικού μας τόπου. Τὰ ὁποῖα τὰ κρατοῦν τῶρα οἱ ἀσεβεῖς εἰς τὴν ἐξουσίαν τους. Ἐκεῖνα τὰ κάστρη νὰ μὰς τὰ ἐλεήσης ἡ βασιλεία σου νὰ εἶναι πάλιν εἰς τὸ σύνορον τοῦ τόπου μας καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν μας, καθὼς ἦτον ἀπὸ ἄνωθεν καὶ ἀρχῆς εἰς τοὺς πρώην παλαιοὺς αὐθεντάδες, πρὶν τὰ πάρουν οἱ Τοῦρκοι· καὶ νὰ εἶναι μὲ θέλημα τῆς μεγάλης σου βασιλείας νὰ βάλομεν ἀνθρώπους τοῦ τόπου μας εἰς ἐκεῖνα τὰ κάστρη, καθὼς ἦτον καὶ ὀμπροτήτερα καὶ νὰ ἔχομεν ὁρισμὸν καὶ θέλημα ἀπὸ τὴν μεγάλην σου βασιλείαν ὅτι ἔχομεν δύναμιν νὰ πάρομεν ἐκεῖνα τὰ κάστρη ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Ἀγαρηνῶν.

IV. Domnul Dumnezeu să dăruiască putere marii şi puternicei Tale împărăţii peste păgâni şi peste toate popoarele necredincioase. Noi, împreună cu toţi câţi locuiesc în acea ţară, mai rugăm pe Măria Ta pentru câteva cetăţi care sunt la hotarul ţării noastre şi pe care le ţin acum păgânii subt cârmuirea lor. Cetăţile acelea să ne miluești Măria Ta ca să fie iarăşi în hotarul ţării noastre şi în stăpânirea noastră precum au fost dintru început la Domnii vechi, înainte de a le fi luat Turcii, şi să fie cu porunca Măriei Tale să punem oameni din ţara noastră în acele cetăţi precum au fost şi mai înainte şi să avem ordin şi poruncă dela Măria Ta, că putere avem, să luăm cetăţile acelea din mâinile Turcilor şi Tătarilor.

ε) † Τὴν τιμὴν τῆς μεγάλης σου βασιλείας νὰ εἴμεσθεν χρεώσταις νὰ τὴν κάμνομεν μὲ κανίσκιον ἄξιον καὶ πρεπούμενον ὅλους τοὺς χρόνους ἕως εἰς τοὺς αἰῶνας, τὸν κάθε χρόνον μία φορά· ἀμὴ χαράτζη ἀπὸ τὸ βηλαέτι μας καὶ ἀπὸ τοῦ λόγου μας νὰ μὴν μας πάρης καθὼς μὰς ἔπερναν οἱ ἀσεβεῖς, διότι σὲ ἀξίωσεν Κύριος ὁ Θεὸς καὶ εἶσαι μέγας βασιλεὺς εὐσεβέστατος καὶ ὀρθόδοξος καὶ νὰ ἔχομεν ἄνεσιν καὶ ἀναψυχὴν εἰς τὴν μεγάλην σου βασιλείαν, οἱ ἐπτωχοῖ καὶ δοῦλοι σου.

V. [Protecţia] Măriei Tale să fim îndatoraţi a o răsplăti precum se cuvine, cu daruri mari, odată pe an, în toţi anii până în veci; dar tribut din ţara noastră şi dela noi să nu iei cum ne-au luat păgânii, pentrucă pe Tine Te-a învrednicit Domnul Dumnezeu şi eşti împărat mare, credincios şi pravoslavnic, ca să avem şi noi, săracii şi supuşii tăi, linişte şi odihnă în marea Ta împărăţie.

---

[2] Citeşte: *εὐσέβειαν*.

ς) † Μὲ γονυκλιτὴν καὶ ἐδαφιῇ μετάνοιαν καὶ μὲ καθαρὰν καὶ ὑποκεκλιμένην καὶ προσκυνημένην καρδίαν καὶ μὲ μέγαν πόθον καὶ εὐλάβειαν χριστιανικὴν, παρακαλοῦμεν καὶ μετὰ δυκρύων προσπίπτομεν εἰς τοὺς ἐκλαμπρωτάτους καὶ ἁγίους πόδας τῆς ἁγίας σου βασιλείας νὰ εἶναι ἐλεήμων καὶ εὔσπλαγχνος εἰς τοῦ λόγου μας καὶ εἰς ὅλους τοὺς δούλους σου τοὺς κατοικούντας εἰς ἐτοῦτον τὸν τόπον, ὅσοι ἐβρισκόμεσθεν καὶ κατοικοῦμεν ἀνάμεσον εἰς τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ στέκουντε εἰς ὅλων τὸν καιρὸν ἀπάνω μας οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Τατάροι καὶ ἐμπιστοσύνη εἰς ἐκείνους δὲν ἔχομεν. Ὅμως γίνωσκε, βασιλεῦ πολύχρονημένε, ὅτι, καθῶς μᾶς ἔρχουνται τὰ μαντάτα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ μέρη, βούλεται νὰ καβαλικέψῃ ὁ χάνης μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῶν Τατάρων, νὰ πηγαίνουν διὰ βοήθειαν τῶν Λεχῶν· Ἐκεῖνοι ἔχουν δύναμην, βασιλεῦ πολὔχρονιμένε, νὰ μὰς πάρουν καὶ ἐμὰς ἀνάμεσόν τους, νὰ μὰς παγένουν ἐναντίον εἰς τὸ σεφέρι τῆς βασιλείας σου, καὶ ἐμεῖς, μὴ ἔχοντας νὰ τοὺς ἀποκριθούμεν ἐναντίον τους, ἐξ ανάγκης θέλη γένη κατὰ τὸν λόγον τους καὶ κατὰ τὸ θέλημά τους· ὅτι, ἂν θελήσομεν νὰ τοὺς ἀποκριθούμεν ἐναντίον καὶ νὰ σταθοῦμεν ἐναντίον τους, αὐτοῖ ἔχουν δύναμην νὰ μὰς καταπατήσουν καὶ νὰ μὰς σκλαβόσουν, ὅσο νὰ μηνὴ τινὰς ἐδῶ μοναχὰ τὸ χῶμα· καὶ εἰς αὐτῶ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμεν τὴν ἁγίαν σου καὶ μεγάλην βασιλείαν νὰ ἔχομεν ἐμπιστωσύνη εἰς τὴν μεγάλην σου βασιλείαν, ὅτι πῶς ἡ καρδία μας εἶναι καθαρῆ, ὑποκεκλϊμένη καὶ προςκϋνημένη εἰς τὴν κραταιὰν καὶ ἁγίαν δεξιὰν τῆς μεγάλης σου βασιλείας.

VI. Cu plecăciune şi metanie până la pământ, cu inimă curată, supusă şi smerită, cu mare dorinţă şi evlavie creştinească ne rugăm şi cu lacrămi în ochi cădem la prea strălucitele şi sfintele trepte ale sfintei Tale împărăţii ca să fie milostivă şi îndurătoare pentru noi şi pentru toţi supuşii Tăi care locuiesc în această ţară, câţi ne găsim acolo şi locuim între păgâni — Turci şi Tătari,— cărora, deşi stau tot timpul asupra noastră nu le suntem credincioşi. Dar să ştii Impărate îndelung înzilit, că, după cum ne sosesc veşti din acele părţi, Hanul ar vroi să se ridice cu toată puterea Tătarilor ca să vină în ajutorul Polonilor! Impărate îndelung înzilit, aceia au putere mare să ne ia şi pe noi în mijlocul lor şi să ne ducă în război împotriva Măriei Tale, şi noi neputând să rezistăm în contra lor, de nevoie se va întâmpla după ordinul şi porunca lor. Că, dacă noi am voi să le rezistăm şi să ne împotrivim lor, ei au putere să ne zdrobească şi să ne ducă în sclavie cât să nu mai rămână nimic aci decât numai pământul; pentru aceasta ne rugăm şi cădem la sfânta şi marea Ta împărăţie ca să avem crezământ la Măria Ta că inima noastră este curată, supusă şi plecată sub puternica şi sfânta dreaptă a Măriei Tale.

ζ) † Κύριος ὁ Θεὸς νὰ δωρήσῃ ὑγείαν τῆς μεγάλης σου βασιλείας καὶ εὐτυχείαν καὶ νῖκην εἰς τοὺς ἐχθροῦς σου καὶ νὰ ἰδοῦμεν καὶ ἐκείνην τὴν ἡμέραν, καθῶς ἐγίνηκεν τῶν Λεχῶν [1] καὶ

VII. Domnul Dumnezeu să dăruiască sănătate Măriei Tale, prosperitate şi biruinţă împotriva duşmanilor tăi şi să vedem şi noi ziua aceia precum s'a întâmplat Polonilor şi în celelalte părţi

[1] Aluzie la războaiele Ţarului prin care izbutise să gonească pe Turci din Polonia.

εἰς ὅλλα μέρει τὸ ὁμοίως· καὶ ὅποτες θέλουν κηνήσει τὰ στρατεύματα τῆς μεγίστης σου βασιλείας καταπάνω τῶν ἀσεβῶν, καὶ ἐμεῖς εἴμεσθεν ἕτιμοι καὶ χρεώσταις μὲ ὅλους τοὺς ἐγκατοίκους τοῦ τόπους νὰ πηγένομεν ὁμοῦ μὲ τὰ στρατεύματα τῆς μεγίστης σου βασιλείας καταπάνω τῶν ἀσεβῶν.

la fel; şi, când armatele Măriei Tale vor porni împotriva păgânilor noi să fim pregătiţi şi obligaţi să ieşim cu toţi locuitorii ţării împreună cu armatele Măriei Tale în contra păgânilor.

η) † Διὰ ταῦτα τὰ ζητήματα, ὁποῦ ζητοῦμεν ἀπὸ τὴν μεγίστην σου βασιλείαν, προσπίπτομεν καὶ δεόμεθα μετὰ δακρύων, ἂν δεχθεὶς ἡ μεγίστη σου βασιλεία τὴν δέησιν καὶ ἱκεσίαν ἡμῶν τῶν δούλων σου διὰ ταῖς ἀνάγκαις μας καὶ διὰ τὰ ζητήματά μας, νὰ μὰς ελεήσεις ἡ βασιλεία σου μὲ χρϋσόβουλον τῆς μεγίστης σου βασιλείας νὰ ἔχομεν διὰ παρηγορῖαν εἰς ταῖς πολλαίς μας θλῖψαις καὶ ἀνάγκαις καὶ ἀπάνο εἰς ὅλα τὰ ζητήματα αὐτὰ διὰ ἐμπιστοσύνη.

VIII. Pentru aceste puncte pe care le cerem dela Măria Ta, cădem şi cu lacrămi în ochi ne rugăm; iar dacă Măria Ta primeşte rugarea şi poftirea noastră, a supuşilor săi, să ne dăruiască pentru nevoile noastre şi pentru punctele acestea un hrisov pe care să-l avem mângâiere în multele noastre nevoi şi apăsări, şi drept încredinţare pentru toate punctele acestea.

θ) † Πάλιν ζητοῦμεν ἀπὸ τὴν μεγίστην σου βασιλείαν ἕνα γράμμα ντόμπρο βόλνα[1] διὰ τοὺς ἀνθρώπους μας, νὰ ἔχομεν νὰ στέλνομεν πάντοτε ἀνθρώπους εἰς τὴν βασιλείαν σου μὲ γράμμα μας καὶ μὲ μαντάτα ἀπὸ τὰ μερεὶ ἐτοῦτα, νὰ μὴν λείπουν ποτὲ ἀπὸ τὴν μεγίστην σου βασιλείαν ἐδική μας ἄνθρωποι.

IX. Mai cerem dela Măria Ta o scrisoare binevoitoare pentru oamenii noştri ca să-i putem trimite întotdeauna la Măria Ta cu veşti şi scrisori din părţile acestea; şi oameni de-ai noştri să nu lipsească niciodată dela Măria Ta.

ι) † Ἀλλὸ πάλιν ζητὰ ἀπὸ τὴν μεγῖστην σου βασιλείαν ὁ ἀφέντης μας, μεριkαῖς ἁγῖαις οἰκόναις νὰ φτιάσομεν ἐδῶ διὰ ἕνα μοναστῆρι ὁποῦ κτίζει τώρα ἡ ἀφεντία του.

X. Domnul nostru mai cere dela Măria Ta să zugrăvim aci câteva icoane sfinte pentru o mânăstire pe care o zideşte acum Domnia Sa.

(Pecetea Arhivelor fostului Minister de externe din Moscova)
GHEDEON, ARHIEPISCOP ŞI MITROPOLIT SUČAVSKIĬ I VĂSĂI ZEMLEA MOLDAVSKOI.

In locul Măriei Sale Domnului nostru Io Gheorghie Ştefan Voevod şi în locul arhiereilor şi a boiarilor şi a toată ţara Moldovei săngur am scris cum săntem plecat suptu talpele Impărăţiei Sale în veaci.

AZ GRIGORIE NEANIUL, VTORII LOGOFĂT, *am scris precum au fost învăţătura Măriei Sale Domnu nostrului Gheorghe Ştefan Voevod, cu mâna mea am scris.*

---

[1] Cuvântul rus: добровóльеый.

(Pecetea Mitropoliei Moldovei cu icoana Sf. Gheorghe în mijloc și având următoarea legendă: † печат стгѫ геwрги аі митрополиі сѫчавскоі; alături, sigiliul logofătului cu inițialele lui).

MACARIOS, *din mila lui Dumnezeu, Patriarh al Antiohiei și al întregului răsărit* (în l. arabă).

† Ὡς καθὸς γράφη καὶ μαρτυρεῖ ὁ ἀδερφὸς καὶ συλειτουργός μου κὺρ μακάριο[ς ἅ]τατος[1] *πατριάρχης Ἱεροσολύμων κὺρ Παΐσιος τὸ ὅμοιος μαρτυρῶ καὶ ἐγὼ τὸ πος δὲν θέλει ἀθετείσι ὁ Στέφανος βοεβόνδας με ὅλην του τὴν τζάραν ἀπὸ τὴν ὑπακοὴν τοῦ βασιλέος, καὶ εἰς ἐτούτω δΐδω με τὴν ὑπογραφήν μου τω παρων γράμμαν καὶ ἐι μὲν ἀθετήσει ἔχωμεν τῶν ἀφωρισμένων, καὶ ἀσυγχώρητον, καὶ αὐτῶν καὶ ὅλην του τὴν τζάραν.*

Ἐν ἔτει σωτηρύῳ 1656, ἰνδικτιῶνος θης, μαΐω 17.

Precum scrie și adeverește fratele și coliturghisitorul meu, prea fericitul Patriarh al Ierusalimului, chir Paisie, asemenea adeveresc și eu că Ștefan Vodă nu va ieși cu toată țara lui din supunerea Țarului și pentru aceasta dau scrisoarea de față cu iscălitura mea; iar dacă va ieși îl vom socoti pe el și toată țara lui afurisit și de neiertat.

In anul mântuirii 1656, indicționul 9, luna Mai, în 7.

Pecetea lui Macarie al Antiohiei cu următoarea legendă: *Μακάριος, ἐλέῳ Θεοῦ, πατριάρχης Ἀντιοχείας.*

DIMITRIE G. IONESCU

Buzău

RÉSUMÉ

L'auteur a trouvé dans les papiers de feu Ion Bogdan, déposés actuellement à l'Académie Roumaine, les photographies d'un document inédit datant de 1656. Il s'agit ici du protectorat de la Russie sur la Moldavie, qui fut accepté par le prince moldave Georges Stephan, d'après les suggestions du Tzar, Alexis Mihailovitz, qui se réclamait alors, pour la première fois, du titre de protecteur des peuples

[1] Paragraful accesta este scris în întregime după dictare și de o altă mână, probabil secretarul lui Macarie al Antiohiei. Pe lângă alte greșeli aci avem una de proporții mai mari. Sigur că i s'a dictat: *καὶ συλλειτουργός μου ὁ μακαριώτατος πατριάαρχης*..... etc., dar copistul, distrat și încurcat de asemănarea cu numele stăpânului său, a comis greșala de mai sus și întreaga cacografie a acestui text macaronic.

chrétiens des Balkans. Mais, quand le danger vint, le Tzar ne donna aucun appui à la Moldavie. Deux ans après, Georges Stephan fut détrôné par les Turcs.

L'acte en question est en grec vulgaire avec beaucoup de fautes de grammaire et d'orthographe.

Tout en conservant scrupuleusement la figure même de l'original avec toutes ses difformités et surcharges parasites, l'auteur a corrigé l'orthographe des nomes propres et la ponctuation. En marge de la transcription il a ajouté la traduction en roumain.

CONTRIBUŢII LA ISTORIA ROMÂNILOR ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI CRIMEII

UN MANUSCRIS INEDIT

Spre sfârşitul anului trecut pe când căutam la Lwów în biblioteca Ossolineum documente în legătură cu o lucrare cu totul din altă epocă decât sec. al XIX-lea, custodele acestei biblioteci, d. Dr. Kazimierz Tyszkowski, docent la Universitatea din Lwów, căruia şi pe această cale îi aduc călduroasele mele mulţumiri, mi-a semnalat existenţa unei copii după un manuscris al lui Mihai Czajkowski, rămasă până azi inedită şi care îmbrăţişează epoca dela 1854—1855. Titlul manuscrisului e: Michał Czajkowski (Sadyk-Pasza), *Kampania nad Dunajem i w Multanach w czasie Krymskiej Wojny 1854—1855* [1].

Ştirile anterioare anului 1854 sunt foarte puţine şi desigur că au fost pomenite de autor pentru a înlesni înţelegerea evenimentelor din 1854—55. Incă pe când era la Paris Czajkowski s'a împrietenit cu cei mai de seamă boieri din Moldova şi Muntenia, făcându-le bune servicii pe lângă Guizot, Thiers şi în ziaristica franceză. Odată cu venirea în Turcia [2] aceste relaţiuni au fost sporite, Czajkovski sprijinind pe Români pe lângă Poartă şi pe lângă reprezentanţii statelor apusene. El era în relaţii prieteneşti şi cu Domnii din cele două Principate [3]. Enumerând agenţii pe care-i avea în diferite ţări, Czajkowski citează în Bucureşti pe Jan Ludwik Garaszanin, funcţionar al consulatului francez din Principate [4].

Odată cu începerea războiului cu Rusia, Mihai Czajkowski, cunoscut sub numele de Mehemed Sadyk Paşa, a fost numit comandant şef al Cazacilor turceşti din Rumelia şi Anatolia [5].

---

[1] *Manuscripta instituti ossoliniani*, No. 5902/III.

[2] Aceasta a avut loc în primăvara anului 1841; vezi St. Lukasik, *Relaţiunile lui Mihail Czajkowski-Sadyk Paşa cu Românii*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 240.

[3] *Ms.* 5902/III, fol. 13—14.

[4] *Ibid.*, fol. 16; Lukasik, în *op cit.*, ne dă numele a altor doi agenţi, Budzyński şi Treter, p. 244.

[5] *Ibid.*, fol. 20.

După alungarea Turcilor din Dobrogea, au venit la Şumla câteva sute de emigranţi Moldoveni şi Munteni (pareset emigrantów Wołoców i Rumunów) printre care se aflau: generalul Tell, Nicolae Golescu şi Eliade. Omer Paşa voia să alcătuiască din aceştia o legiune românească. « Ambiţiosul Croat (e vorba de Omer Paşa) încurajat de lucrarea d-lui Eliade asupra României, în care neamul lui e arătat ca de origine românească, susţinând că Latacz, numele de familie al lui Omer Paşa, este conruperea latinescului Latus, într'atâta a plăcut lui Omer Paşa încât s'a şi gândit la o domnie asupra Românilor şi a luat sub o protecţie specială pe Români »[1].

Dacă Omer Paşa numai se gândea la domnie, vedem că Czajkowski credea foarte uşoară realizarea acestui gând. « Dacă el (Omer Paşa) ar fi avut atâta curaj, scrie Czajkowski, câtă ambiţie avea, ar fi putut cu uşurinţă să rămâe principe moştenitor al României »[2].

In Şumla, Românii s'au organizat milităreşte, după cum făcuseră Polonii în Constantinopol. Nemulţumiţi de intrigi, unii dintre Români au trecut în corpul Cazacilor, ajungând foarte buni soldaţi, subofiţeri şi ofiţeri. « Intre aceştia erau: principele Grigore Sturdza, mai târziu general de divizie sub numele de Muhlis Paşa, ofiţer de o însemnată capacitate şi cultură şi Dumitru Kreţulescu, maior aghiotant la Cazaci, unul din cei mai buni ofiţeri ai armatei române şi mulţi alţii care aparţineau celor mai bune familii boiereşti, care azi ocupă grade înalte în armata română. Cu ajutorul lor aveam veşti cât mai bune şi mai amănunţite din Basarabia ». Nici planurile de război ale Ruşilor n'au rămas secrete Turcilor căci un mare demnitar român « în strânse legături cu cartierul principelui Gorczakow », le comunica acestora [3].

Despre maiorul Dumitru Kreţulescu ne spune Czajkowski că a luat parte la luptele cu Ruşii la Slobozia [4].

Planurile Ruşilor care se retrăgeau din Principate erau aduse la cunoştinţa lui Czajkowski nu numai de Evreii din care acesta avea câţi-va în serviciul său, şi de Cazacii dobrogeni, dar chiar şi de Români [5].

Ştim că din cauza atitudinii Ruşilor, Domnii din Principate au fost siliţi să plece. Cu toate că Divanul ad-hoc a sfătuit pe Ştirbei să rămâe, acesta la 17/29 Octomvrie părăsea ţara retrăgându-se la Viena [6].

---

[1] *Ms.* 5902/III, fol. 42.

[2] *Ibid.*, fol. 248—249.

[3] *Ms.*, 5902/III, fol. 42.

[4] *Ibid.*, fol. 81.

[5] *Ibid.*, fol. 79.

[6] N. Iorga, *Viaţa şi domnia lui Barbu Dimitrie Ştirbei domn al Ţerii Româneşti (1849—1856)*, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 155—157.

Din acest moment știrile pe care ni le dă Czajkowski sunt foarte interesante; păcat că nu sunt precizate în timp.

Inainte de a intra Czajkowski în București, principele Cantacuzino (Kantakuza), înlocuitorul Domnitorului muntean (Hospodara Wałaszy), a trimis la acesta pe unii boieri pe care-i cunoștea pentru a se înțelege ce trebue să facă. Boierii i-au comunicat lui Czajkowski că Românii sunt bine dispuși față de Turci și că cel mai mult se tem de Austriaci, chiar mai mult decât de Ruși. Sadyk Pașa i-a asigurat că dacă își vor îndeplini îndatoririle lor de vasali față de sultan, le va fi asigurată protecția și apărarea împotriva Austriacilor.

Informațiile pe care ni le dă Czajkowski asupra intrării trupelor turcești în București schimbă multe din cele cunoscute până azi. In adevăr s'a scris că primul demnitar turc care a intrat în capitala Munteniei la 29 Iulie (8 August) a fost Feri-Halim-Pașa. Inaintea acestuia a ieșit cu muzica spătarul Herescu, însoțit de două batalioane de infanterie și de două escadroane de cavalerie. In fruntea a 4000 Turci, Pașa a mers printr'o ploaie de flori, la casa fostului caimacam Cantacuzino, « unde fu primit de acesta, având lângă el pe consulul austriac, Laurin »[1]. Deci nimic despre Czajkowski sau de rolul lui. După manuscrisul lui Sadyk Pașa, intrarea Turcilor în București s'a făcut în felul următor: la o distanță de câteva verste de oraș, Czajkowski a trimis pe maiorul Dumitru Kretulescu care făcea parte din escadronul Cazacilor dobrogeni, ca să facă o recunoaștere, să pue santinele și patrule spre a se asigura din partea dușmanului. Primul care a intrat în București în fruntea unui escadron de Cazaci a fost căpitanul Ostoi Chodylski, fost inginer în serviciul Românilor. Acesta primise ordin dela Czajkowski ca să intre în oraș și să parcurgă străzile mai însemnate. Apoi Sadyk Pașa în fruntea Nekrasowților (Cazaci dela Don) și a cinci escadroane regulate, a înaintat spre oraș, în sunetele cântecelor Cazacilor dela Nipru și dela Don. « Lângă oraș, aștepta pentru primirea noastră, armata muntenească (wojsko wołoskie) în mare ținută, patru batalioane de infanterie, opt escadroane de ulani îmbrăcați în albastru cu vipuști albe și cu șăpci albe, două baterii de artilerie, un escadron al jandarmeriei capitalei în haine căzăcești ca ale noastre albastru cu roș, patru escadroane de dorobanți (jandarmerie județeană) îmbrăcați cași Cazacii de linie rusești, albastru cu verde deschis și cu șăpci cercheze. Era o frumoasă armată, cal lângă cal, om lângă om; era elita națiunii (był to wybor narodu...). Această trupă era comandată de colonelul Poznansi, vechi veteran din armata rusească.

---

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 161—162.

Se prezenta bine, şi prin atitudine amintea pe vechii şi renumiţii luptători ai voevozilor Munteniei (Wołoszy). Trei boieri, principele Cantacuzino, caimacamul (locţiitorul) de acum al ţării, principele Alexandru Ghica, fostul Domn al Munteniei (Wołoszy) şi boierul Câmpineanu mi-au oferit cheile oraşului, pâine şi sare şi comandamentul armatei. L-am făcut pe Halim Paşa ca să primească primele două oferiri (dwie ofiary), iar a treia am primit-o fără ezitare şi fără pretenţie. Cazacii au defilat în faţa armatei româneşti care le dădea onorul şi apoi armata muntenească a defilat prin faţa mea. N'am putut ca să-l fac pe Halim Paşa să primească aceste onoruri; mereu repeta: « eu nu intru în oraş, Sadyk Paşa intră ».

Proclamaţia către Români iscălită de Halim Paşa, a fost dată la tipărit în ziarele munteneşti de către Czajkowski. Ea viza pe Austriaci. Sadyk Paşa a dat puterea civilă principelui Cantacuzino care şi-a luat drept colaboratori pe principele Alexandru Ghica şi pe Câmpineanu; funcţionarii au fost sfătuiţi ca să rămâe la serviciile pe care le aveau. După ce s'au luat aceste măsuri, Halim Paşa s'a întors cu regimentul de cavalerie turcească la Călugăreni; iar Czajkowski cu Cazacii a intrat în Bucureşti [1]. « Indată am organizat serviciul poliţienesc în oraş. Pentru tot acest serviciu de santinele în oraş şi la bariere, am folosit exclusiv pe Români (Wołochów) şi armata românească (wojsko wołoskie); Cazacii mei amestecaţi cu dorobanţii, alcătuiau posturile din afara oraşului şi făceau recunoaşteri în împrejurimi. N'am făcut nici o schimbare în serviciul poliţiei care era minunat de bine îndeplinit sub conducerea prefectului poliţiei, d. Rosetti, funcţionar foarte bun şi neobosit [2] ».

Dar Czajkowski foloseşte soldaţii români şi în alte împrejurări.

Astfel în expediţia de recunoaştere care a făcut-o spre Cucu (Kuku) pe lângă Necrosovţi el avea şi cavalerie românească (hułanów wołoskich) [3]. Din această recunoaştere s'a întors Sadyk Paşa noaptea târziu. Tot atunci a primit pe boierii care în mod sincer au venit la dânsul. Aceştia spre aşi dovedi bunele lor sentimente faţă de sultan, i-au oferit 10.000.000 franci care se aflau în cassă din veniturile mânăstirilor. Ruşii deşi ştiau de aceşti bani, totuşi nu s'au atins de ei. Oferind banii, boierii i-au spus lui Czajkowski: « Luaţi aceşti bani pentru serviciul sultanului şi pe urmă ne vom socoti; luaţi-i fără niciun act doveditor, căci dacă nu-i luaţi d-voastră, pot să-i ia Austriacii; noi îi cunoaştem pe ei; ei nu vor respecta bunurile bisericeşti cum au făcut Ruşii ».

---

[1] *Ms.* 5902/III, fol. 88—89.

[2] *Ibid.*, fol. 91.

[3] *Ms.* 5902/III, fol. 91.

Czajkowski a raportat despre acestea lui Omer Paşa şi a sfătuit boierimea să trimită o deputăţie la acesta, ceeace s'a şi făcut îndată [1].

Czajkowski, ca bun organizator, ne expune mai departe, silinţele lui pentru a apropia cât mai mult cele două oştiri care conlucrau, şi bunele rezultate obţinute. « Tinerii din cele dintâi familii ale ţării s'au înrolat ca voluntari în corpul Cazacilor mei. Eram mult mai la mine acasă (byłem więcej u siebie) în Bucureşti, decât în oricare alt oraş din Turcia » [2].

Informaţiile pe care ni le dă Czajkowski relativ la intrarea armatei austriace în Principate, sunt foarte interesante. Astfel ne spune că Austriacii deoarece nu erau mulţumiţi de ocuparea Munteniei de către Turci, împăratul Francisc Iosef a trimis pe aghiotantul său, colonelul Dumont, la Bucureşti. Acesta a venit incognito, îmbrăcat civil, şi a tras la casa consulului austriac. Dar acest colonel n'a venit singur ci însoţit de boierul Oteteleşanu [3].

Cu el a adus proclamaţii « care se opuneau (uwłaszczały) drepturilor sultanului şi Inaltei Porţi şi care din cale afară de mult (zanadto wiele) atribuiau autorităţii şi puteri autorităţii militare austriace care reprezenta pe împăratul austriac, cu un cuvânt, caşi cum ar fi luat în stăpânire Muntenia şi Moldova (Mułtany i Wołoszy) ». Czajkowski a oprit împrăştierea acestor proclamaţii « printr'un ordin de zi publicat în ziarele româneşti. Ziarele româneşti, din ordinul meu, au refuzat colonelului Dumont publicarea proclamaţiilor lui în coloanele lor ».

Dar antagonismul turco-austriac se manifestă şi prin alte măsuri luate de Czajkowski.

Proprietarii de localuri publice, cafenele, hoteluri şi chiar persoanele particulare care primiseră proclamaţiile austriace, au venit şi le-au predat comenduirii pieţii. Toate aceste proclamaţii « două căruţe mari », au fost arse « în piaţa de lângă teatru, în prezenţa prefectului poliţiei şi a comandantului pieţii ». Văzând acestea, colonelul Dumont, supărat, « a poruncit ca aceste proclamaţii să fie lipite la casa consulatului austriac, fiind sigur că nu se violează teritoriul austriac... ». Cazacii dobrogeni însă au ştiut să respecte dreptul inter-

---

[1] Ştim că încă pe când se afla la Rusciuc, Omer Paşa a primit foarte bine o deputăţie de trei boeri, care-l chemau ca să mai vadă Bucureştii. La 23 August, Omer Paşa a intrat în Bucureşti. Deoarece ms. e lipsit de date ne întrebăm dacă deputăţia acestor boeri care l-au poftit pe Paşă la Bucureşti e una şi aceeaşi cu deputăţia trimisă din îndemnul lui Czajkowski în legătură cu darul de 10.000.000 franci. Vezi N. Iorga, *op, cit.*, p. 163.

[2] *Ms.* 5902/III, fol. 91—92.

[3] *Ms.* 5902/III, fol. 94.

naţional şi, în acelaş timp, să-şi arate ostilitatea lor faţă de Austria. Aceştia au distrus proclamaţiile cu ajutorul suliţelor lor lungi, stând călare, pe teritoriul muntenesc, « necălcând pe teritoriul Austriei, deci n'a fost o violare legală ». Colonelul Dumont văzând că încercările lui de a face cunoscute proclamaţiile rămân fără niciun rezultat, îmbrăcat în mare ţinută şi cu toate decoraţiile înşirate pe piept, a venit la Czajkowski, dar fără a se prezenta. Se începu o discuţie interesantă, Sadyk Paşa făcându-se că nu-l cunoaşte.

Colonelul atunci îi înmână paşaportul şi instrucţia pe care o avea dela generalul său. Czajkowski i-a răspuns: « Paşaportul ar fi trebuit să fie arătat la barieră sau la comandantul pieţii, dar nu mie, iar instrucţia pe care v'a încredinţat-o generalul d-voastră, n'are nici o legătură cu mine ».

Colonelul supărat, răspunse că nu putea arăta aceste hârtii Românilor, locuitori ai unei ţări supuse ocupaţiunei austriace; « şi după cum mi se pare, adăogă colonelul, aici ei conduc şi sunt stăpâni ». « Aşa este domnule, i-a răspuns Czajkowski, noi suntem la ei şi ei sunt stăpâni în propria lor ţară potrivit legilor acordate lor de către suveranul meu, care este suveranul lor suzeran, şi datoria mea este nu numai ca să respect legile şi demnităţile lor, dar chiar să silesc pe alţii ca să le respecte... ». Sadyk Paşa i-a mai spus că proclamaţiile au fost rupte din ordinul său. Colonelul văzând că nu va putea obţine învoirea pentru răspândirea proclamaţiilor, l-a întrebat pe Czajkowski despre ce s'ar putea întâmpla dacă le va răspândi şi fără învoire. Drept răspuns acesta l-a sfătuit să plece, ceeace s'a şi întâmplat.

Dar dacă Sadyk Paşa se arăta ostil Austriacilor, ţinând partea Românilor, nu-i mai puţin adevărat că şi aceştia au fost foarte reci cu colonelul Dumont. In afară de Oteteleşanu şi principele Carol Ghika, boierii « toţi ceilalţi au avut o atitudine foarte rece faţă de acest agent al generalului Coronini, chiar şi partizanii principelui Ştirbei care locuia la Viena şi spera să recapete domnia cu ajutorul şi influenţa Austriei. Partizanii acestui principe, spune mai departe Czajkowski, erau destul de numeroşi, deoarece, în adevăr, principele Barbu Ştirbei a fost un minunat administrator şi un patriot înţelegător; trebue să recunoşti că patriotismul boierilor a fost mai puternic decât spiritul de partid sau decât interesele personale; li se cuvine Românilor această îndreptăţire, că în chestiunile însemnate, totdeauna am arătat această calitate patriotică ».

Omer Paşa a aprobat purtarea lui Czajkowski faţă de Dumont. Tot el a poruncit lui Halim Paşa ca, cu o parte din cavalerie, să se stabilească aproape de Bucureşti, la Cotroceni. Ordinul pe care-l

căpătase Halim Paşa era clar: să nu se amestece în Bucureşti nici în chestiuni politice nici în cele militare, ele rămânând toate în sarcina lui Czajkowski [1].

Povesteşte mai departe Sadyk despre holera care bântuia la Bucureşti şi de măsurile luate de el împreună cu principele Grigore Cantacuzino, prefectul poliţiei Rudolf Rosetti şi Dr. Davilla, pentru oprirea epidemiei [2].

Despre intrarea lui Omer Paşa în Bucureşti, n'are nimic nou faţă de aceeace se ştia. Soţia acestui Paşă era o fostă profesoară de muzică în casa lui Câmpineanu [3].

Despre Dervіş Paşa, comisar politic extraordinar al Porţei în Principate, ni se spune că era tot un ajutor al lui Czajkowski [4].

După intrarea în Bucureşti a generalului austriac Coronini, contele Władysław Zamoyski i-a înmânat acestuia « un lung memoriu despre posibilitatea şi necesitatea luării dela Rusia a gurilor Dunării şi a Basarabiei până la Nistru şi încorporarea acestei provincii împreună cu Muntenia şi Moldova, la Ungaria, sub domnia împăratului austriac, pentru ca în schimbul acestor câştiguri ilicite (wziątek), să se dea Polonilor Galiţia, dar cu unul din principii austriaci ca rege polon, şi cu posibilitatea de a desprinde dela Rusia vechile ţări polone şi stabilirea independenţii ei în vechile graniţe [5] ».

Acest memoriu a fost copiat de Panaiot Balş. « Acest memoriu, scrie Czajkowski, copiat de d. Panaiot Balş, boier moldovean, a fost dat în copie Românilor şi prin aceştia Turcilor [6] ».

Sunt foarte interesante detaliile pe care ni le dă Czajkowski relativ la atitudinea boierilor faţă de Turci: « Conform obiceiului care exista în Principatele Române, obicei care, de altfel, avea şi aprobarea Porţii, boierii au dat lui Omer Paşa 10.000 ducaţi ungureşti, 5000 lui Dervіş Paşa şi 5000 lui Czajkowski. Cei doi dintâi au primit darul dar Sadyk a refuzat. Omer Paşa auzind de refuzul acestuia, l-a chemat la el şi i-a spus că pentru respectarea vechilor obiceiuri şi pentru a nu ofensa amorul propriu al Turcilor, trebue să primească banii. Atunci Czajkowski pentru a nu-şi călca hotărîrea şi în acelaşi timp pentru a nu supăra pe comandantul şef, a hotărît ca aceşti bani vor servi la echiparea corpului Cazacilor care tocmai suferea lipsuri. Omer Paşa dân-

---

[1] *Ms.* 5902/III, fol. 92—95.
[2] *Ibid.*,; 95.
[3] *Ibid.*, fol. 99.
[4] *Ibid.*, fol. 100.
[5] *Ibid.*, fol. 103.
[6] *Ibid.*, fol. 249.

du-şi consimţământul, după o înţelegere prealabilă a lui Czajkowski cu boerii, aceştia au alcătuit o comisiune dintre dânşii sub direcţiunea principelui Alexandru Ghica, fostul Domnitor al Munteniei (Wołoszy); Sadyk, din partea lui, a numit în această comisiune, doi ofiţeri Cazaci, pe aghiotantul maior Dumitru Kreţulescu şi pe Janusz Woronicz, care aveau grijă de confecţionarea şi primirea efectelor. După aceasta Czajkowski a ordonat ca să se publice în ziarele munteneşti, ştirea că « Muntenii (Wołosi), simpatinzând cu marea reformă a sultanului care a admis în armata lui pe supuşii săi creştini, s'au oferit ca să îmbrace şi să echipeze corpul Cazacilor şi că o comisiune alcătuită din boieri munteni şi întărită de comandantul şef » lucrează în scopul de mai sus. Generalul Coronini s'a supărat nu numai de ştirea publicată dar mai ales că Reşid Paşa a mulţumit Muntenilor în numele sultanului « şi prin scrisori separate (osobnemi) principelui Alexandru Ghica şi principelui Grigore Cantacuzino ».

Mai departe Czajkowski ne informează asupra revenirii la domnie a lui Ştirbei: cabinetul din Viena stăruia pe lângă puterile aliate ca prin influenţa lor la Poartă, s'o facă pe aceasta să dea tronul Munteniei lui Barbu Ştirbei iar al Moldovei (Hospodarstwo Multanskie), principelui Ghica. Dar Ştirbei, deşi era patriot şi bun gospodar, lumea era pornită contra lui. Apoi Omer Paşa nu-l iubea pe acesta căci la 1848, în timpul ocupaţiei ruso-turce, avusese cu el diferende; apoi acest paşă, după cum am văzut, râvnea domnia pentru el deci Ştirbei îi era un contracandidat. Alte cauze care se opuneau revenirei lui Ştirbei, sunt următoarele:

Incercările consulului francez Poujade de a pune pe tronul Munteniei pe « tatăl soţiei sale, pe principele Alexandru Ghica », fostul Domn, care era respectat « de toate clasele locuitorilor Munteniei». Apoi « partidul Goleştilor şi a lui Eliade care a pus atâtea străduinţe pentru aţâţarea (do zniechęcenia) comandantului general [1] împotriva principelui Ştirbei [2] ». Dar Omer Paşa nu s'a bucurat mult timp de succes în opoziţia sa, căci, după cum bănuia Czajkowski, generalul Coronini a uneltit aşa de bine « prin directorul Cancelariei de război, Rustem Bej Wolski » împotriva lui Omer Paşa, încât generalul turcesc a fost silit să-l recheme pe acest paşă din Principate « deoarece comandantul general le era o piedică în influenţa lor asupra Românilor » (gdyż naczelny wódz im bił na przeszkodzie wich wpływie na

[1] Omer Paşa.

[2] D. N. Iorga, *op. cit.*, p. 164, scrie că acei care l-au minat pe Ştirbei la Turci au fost Ghiculeştii, Constantin Cantacuzino şi alţi boeri bătrâni care râvneau la domnie. Deci izvorul nostru complectează şi lărgeşte informaţia.

Rumunów). Dar Omer Paşa nu s'a dat bătut şi chiar atunci când ziarele anunţau plecarea lui Ştirbei din Viena spre Muntenia, pe Dunăre, sfătuindu-se în taină cu Czajkowski a vrut ca, cu ajutorul acestuia, care avea mare trecere la boieri şi « ciocoi » (i Czokoje), să se provoace manifestaţii ostile lui Ştirbei. Sadyk a refuzat sub motiv că ar face rău şi lui Omer şi chiar lui însuşi [1].

Nici după venirea lui Ştirbei, Omer Paşa nu s'a liniştit, ci cu ajutorul partidului lui Eliade şi al Goleştilor, a căutat să creeze neajunsuri, guvernării interne a Domnului [2].

După dorinţa lui, Czajkowski a fost trimis să ocupe Brăila. In locul acestuia a fost numit comandant al Bucureştilor Mashar Paşa [3].

Czajkowski este acel care a ocupat linia Siretului dela Maximeni la Şerbăneşti şi a construit peste râul pomenit un pod la Maximeni şi două la Nămoloasa (a dwa w Nemolasię) [4]. La facerea podurilor au luat parte şi subofiţerii români din corpul Cazacilor. Mult sprijin a avut Czajkowski şi dela « colonelul Gherghel (pułkownik Giergiel) comisar moldovean pe lângă statul meu major, scrise Sadyk, acelaşi care a fost comisar pe lângă armata rusească în timpul ocupării prin atac a Brăilei ». Interesante sunt detaliile pe care ni le dă Czajkowski în afară de cele militare. « In timpul acestei lucrări, e vorba de facerea podurilor, s'a petrecut, s'a vânat, s'a dansat. Frumoasele Moldovence în cea mai mare parte educate la Lwów vorbeau poloneşte ca şi Polonezele, încât ne simţeam ca în Polonia, ba poate mai bine decât în Polonia, pentrucă nu existau nici invidii, nici intrigi... din care punct de vedere Româncele şi Românii sunt superiori Polonezelor şi Polonilor. Boierii României ştiau să fie patrioţi ceeace de loc nu ştiau magnaţii şi « półpankowie » poloni [5] ».

In alcătuirea statului major al armatei turceşti care avea să acţioneze în aceste părţi ale Siretului intrau şi Românii: principele Grigore Sturdza sub numele de Muhlis Paşa, fiul Domnitorului Mihail Sturdza, cu gradul de general de brigadă. Acesta a fost numit şeful statului major al comandantului general. Pe Grigore Sturdza Czajkowski îl caracterizează ca pe un om « cu o adâncă şi vastă ştiinţă militară..., îndrăzneţ, om al ordinei şi al energiei... ».

---

[1] *Ms.* 5902/III, fol. 110—112.

[2] *Ibid.*, fol. 126.

[3] *Ibid.*, fol. 113.

[4] *Ms.*, 5902/III, fol. 115.

[5] *Ibid.*, fol. 120—121. Półpanek (semi domnişor) nu se poate traduce exact în româneşte, ca înţeles Czajkowski îl întrebulnţează în bătae de joc.

Tot din statul major făcea parte şi maiorul aghiotant Dumitru Kreţulescu [1].

Sadyk Paşa îşi avea cartierul la Maximeni. Principele Ghica, Domnul Moldovei, i-a trimis îmbrăcăminte şi cai pentru Cazaci, dar Sadyk n'a primit caii căci avea destui [2].

Din motive tactice, Czajkowski a ocupat cu Cazacii lui linia Prutului dela Huşi la Reni. Câţi-va boieri moldoveni, printre care şi Constantin Negri, i-au comunicat că de când se află armata austriacă în Moldova, graniţa Prutului nu mai prezintă nicio siguranţă, ofiţerii austriaci trecând deseori în Basarabia « caşi când Ruşii ar fi fost aliaţii lor iar nu adversari de război ». Czajkowski a pus atunci pe boieri de au scris o declaraţie relativ la cele de mai sus. Pe baza acestei declaraţii, înaintarea Cazacilor lui Czajkowski până la Prut, înaintare care probabil se făcuse fără ştirea comandantului general, a fost admisă de sultan, de marele vizir şi de ministrul de război turc [3].

Dar din ce în ce mai mult se discuta acum că Turcii au deja un plan întocmit pentru a ataca Basarabia. In executarea acestui plan şi Moldovenii îşi aveau partea lor. « Domnii Constantin Negri, Gheorghe Ghica, Panaite Balş şi principele Niculai Vogoride Konachi, scrie Sadyk Paşa, s'au însărcinat ca să adune alimente şi furaj la toate etapele, ba chiar să găsească mijloacele de a alimenta armata în Basarabia. Domnii Cuza, mai târziu Domnul României, şi Diamantescu mi-au prezentat rugămintea armatei moldoveneşti ca să facă parte din expediţie şi să fie unită cu corpul Cazacilor sultanului; aceeaşi rugăminte s'a făcut şi din partea armatei munteneşti ». Rugăminţile acestea erau împărtăşite şi de Domnitorii din cele două Principate. Astfel Domnitorul Moldovei, Ghica, a scris lui Czajkowski o scrisoare în care-i spune « că ştie despre rugăminţile armatei sale, că le împărtăşeşte şi le laudă şi doreşte ca rugăminţile să fie întărite prin aprobarea comandantului general şi Inalta Poartă şi că ar fi fericit dacă această armată, luptând alăturea de Slavi s'ar dovedi demnă de tovărăşia militară a lor ». In acelaş sens i-a scris lui Czajkowski şi Ştirbei, rugându-l ca să intervie pentruca şi armata lui să fie admisă să colaboreze sub comanda lui (Sadyk) « împreună cu celelalte state independente ale Europei » [4].

GH. DUZINCHEVICI

Lwów

---

[1] *Ibid.*, fol. 116.

[2] *Ibid.*, fol. 119.

[3] *Ms.* 5902/III, fol. 133—134.

[4] *Ms.* 5902/III, fol. 134—135.

RÉSUMÉ

La bibliothèque Ossolineum de Lwów possède un manuscrit inédit de Michel Czajkowski (Sadyk—Pasza), intitulé *La campagne du Danube et de Valachie à l'occasion de la guerre de Crimée 1854—1855* (Kampania nad Dunajem i w Multanach w czasie Krymskiej Wojny 1854—1855).

Grâce à ses relations dans les Principautés roumaines et au fait que l'auteur a été témoin des événements qu'il rapporte, lé récit de Czajkowski est riche en informations parfois inédites.

Le départ de Ştirbey, l'arrivée des Turcs et des Autrichiens et la retraite des Russes sont racontés en détail, et de même la façon dont les émissaires du Sultan sont reçus par les boyards roumains; enfin, l'auteur donne aussi des détails sur les conflits entre Turcs, Autrichiens et Russes.

La seule chose qui manque au récit de Czajkowski est la chronologie, qui a été négligée par l'auteur.

———

OBSERVAŢIUNI CRITICE ASUPRA CRONICII LUI MIRON COSTIN

Introducere. — Unul din dezideratele istoriografiei româneşti contemporane, este de sigur publicarea unei ediţii critice a operelor lui Miron Costin. Acea publicată de V. A. Ureche [1] are destule lipsuri, între care cel mai grav e acela de a nu da totdeauna în aparat lectura tuturor celorlalte manuscrise, atunci când ele diferă de lectura admisă în text. Şi în afară de aceasta, nu s'a luat la baza ediţiei manuscrisul reprezentând cea mai bună tradiţie. Pentru înlăturarea acestor lacune poate servi ediţia versiunii latine a cronicii lui Miron Costin, care, precum se ştie, a fost publicată de d. Eugeniu Barwinski [2], după un manuscris al muzeului Czartoryski din Cracovia. Asupra acestui manuscris d. Barwinski dă următoarele indicaţiuni: « Acest manuscris, de format in 4^{0} mic, nu este întreg, ci îi lipsesc dela început una sau mai multe foi, aşa încât este compus astăzi din 129 foi scrise foarte îngrijit de una şi aceeaşi mână » [3]. Data la care a fost scris nu se poate da cu preciziune, deoarece — după cum se va vedea mai jos — nu Miron Costin este traducătorul, ceeace înseamnă că traducerea s'a făcut după moartea lui (1691). In orice caz el a fost scris către sfârşitul sec. al XVII-lea [4] sau primii ani ai celui de al XVIII-lea.

Autorul traducerii. — De cine a fost scris? Punând întrebarea aceasta în mod *implicit întrebăm* şi cine este traducătorul, deoarece manuscrisul ce posedăm e însăşi autograful traducerii, după cum se poate vedea din numeroasele ştersături şi îndreptări ce se găsesc înăuntrul lui [5]. D. Barwinski în traducerea ediţiei pe care a publicat-o, pornind dela constatarea că ori de câte ori e vorba de o armată moldoveană sau

---

[1] Miron Costin, *Opere complete*, Bucureşti, 1886.

[2] Mironi Costinis, *Chronicon Terrae moldavicae ab Aarone Principe*, Bucureşti, 1912.

[3] Barwinski, *op. cit.*, p. XIX.

[4] *Ibid.*

[5] Cf. P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera cronicarilor Gr. Ureche şi M. Costin*, Bucureşti, 1924, p. 105 şi 5.

de un principe moldovean, traducerea zice: «noster exercitus» sau «dux nostrorum moldavorum», conchide că traducătorul a fost un moldovean. «Aceste lecturi ale textului latin — zice d-sa — deși mediocru traduse, au totuși o formă atât de caracteristică, încât nu se poate susține în mod documentat, că traducătorul a fost un polonez, deoarece niciodată un polonez nu ar fi scris «noster exercitus», «princeps noster» când aceste forme nu s'ar fi găsit în archetip, de aceea numai un moldovean a putut fi traducătorul. Argumentația d-lui Barwinski este convingătoare: un moldovean este desigur traducătorul. Dar d. Barwinski crede că acel moldovean e Miron Costin însuși, bazându-se pe faptul că numai un om care cunoaște bine ambele limbi, moldovenească și polonă, putea face această traducere [1]. Argumentul acesta precum și acela scos din caracterul paleografic al scrierii nu sunt destul de convingătoare și în contra acestei paternități sunt mai multe argumente. Astfel, Miron Costin amintind niște semne prevestitoare ale răscoalei Cazacilor, se scuză de a nu le fi menționat la locul lor, deoarece transcrisese «pe isvodul cel curat»; în versiunea latină fraza sună: «dabis mihi veniam benevole lector, quia haec signa non posui suo loco... Posuissem certe haec signa suo loco, sed jam transierat ordo in exemplari emendate» [2]. Ne putem întreba cu d. P. Panaitescu (cel dintâi care a atras atenția asupra acestui pasaj) [3] dacă aceste scuze își mai pot avea locul în cazul că M. Costin ar fi traducătorul, deoarece el traducând, le putea pune la locul cuvenit. In afară de acest argument adus de d. P. Panaitescu, mai aducem și noi vreo câteva cam de aceeași natură. Astfel la cap. al XVII-lea [4] vorbindu-se de asupririle suferite de Cazaci, în Cronică se spune: «Așa au tras asupririle lor până la craiul Vladislav în anul... [lipsește]»; în Chronicon se spune: «In hac circumscriptione erant usque ad tempora Vladislai Regis, anno domini... [lipsește]». Și aici, dacă M. Costin ar fi traducătorul, chiar dacă în manuscrisul original ar fi omis această dată, o putem adăoga aici, mai ales dacă ne gândim că această traducere, având să fie cetită de un străin (în specie de un polonez), trebuia să se prezinte cât mai corectă și mai îngrijită. La fel la cap. al XIV-lea [5] vorbindu-se de clădirea Mănăstirii Bârnova de Miron Vodă Barnovski, Cronica zice: «Și au urzit și Bârnova pe numele său, sub dealul... [lipsește] lângă Iași»; în Chronicon: «inchoavit etiam Bar-

---

[1] Barwinski, *op. cit.*, p. XXI.
[2] M. Costinis, *Chronicon*, p. 165.
[3] *Op. cit.*, p. 105.
[4] *Cronica*, p. 566.
[5] *Ibid.*, p. 526.

nova de nomine suo ad radicem montis... [lipsește] in sylvis secus Iasensem urbem ». Iarăși această omisiune a dealului lângă care s'a clădit mânăstirea ar fi fără sens, dacă admitem identificarea propusă de editorul traducerii latine. Dar argumentul peremptoriu contra paternității traducerii astfel cum a fost stabilită de Barwinski, ni se pare a reeși mai ales din pasajul următor: La cap. al XX-lea [1], cronicarul vorbind de neînțelegerile dintre Poloni și Racoczi, amintește cuvintele spuse de Toppeltin, relativ la aceste evenimente: « El zice pe scurt așa: Ce au petrecut Leșii de Racoczi să scrie Leșii; iar la ce au sosit Ardealul de aceste îmblete ale lui, noi o mie de ani o să plângem cu lacrimi »; în Chronicon; « Quae passi sunt Poloni a Racoczio, illi ipsi scribant; sed ad quantum devenit interritum Transylvania, nos habemus quod deploremus, per mille annos cum magna lacrymarum eluvia ». Toppeltin, la al cărui pasaj se referă M. Costin, scrie în *Origines et Occasus Transylvanorum*, ed. II, Viena 1762 [2]: « Ubi quod superius fecit, scribent Poloni; quod passus est Transylvani centum annis lugebunt ». Din citate se vede că în versiunea latină, cuvintele care redau spusele lui Toppeltin, sunt traduse după originalul românesc. Și atunci se pune întrebarea: de ce Miron Costin, dacă pentru scrierea cronicii sale a întrebuințat pe Toppeltin, acum când dă o traducere latină a acestei cronici — presupunând că el ar fi traducătorul — în loc să reproducă pasajul, traduce după versiunea pe care o dăduse în cronică? Și cum un asemenea procedeu ar fi, la drept vorbind, absurd, înseamnă că *trebue să admitem, că nu M. Costin este traducătorul ci un alt personaj.*

Dar cine altul? D. P. Panaitescu [3], pornind dela premisa că « acest traducător era un moldovean cu cultură apuseană, și cu legături personale în Polonia », înclină a crede că e Nicolae Costin, care, studiase în școlile polone, unde fără îndoială căpătase cunoștințe suficiente de limba latină ». Noi nu suntem dispuși a împărtăși această identificare, tocmai din cauza celor mai sus văzute: traducerea în limba latină *urmează foarte de aproape* textul moldovenesc, și putem spune chiar că este servilă. De aceea e greu de admis ca un om de cultura lui Nicolae Costin, care a amplificat opera tatălui său, să nu fi cunoscut, de exemplu, pe Toppeltin, așa încât să traducă versiunea moldovenească dată de tatăl său în cronică, sau să nu încerce a completa datele lăsate în alb. Pentru aceste motive, credem *că traducătorul va*

[1] *Ibid.*, p. 643. Atragem atenţiunea că prin termenul « *Chronicon* » înţelegem traducerea latină, iar prin « *Cronică* » textul moldovenesc al ediţiei V. A. Ureche.

[2] Apud Barwinski, *op. cit.*, p. 181, n. 3.

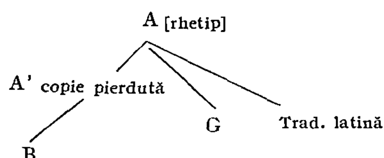
[3] *Op. cit.*, p. 106.

fi fost un moldovean — anonim pentru noi — posedând cultură apuseană, dar care s'a mulțumit să traducă întocmai textul moldovenesc.

Ce manuscrise reprezintă traducerea latină? — Să căutăm acum să vedem întrucât această traducere latină poate arăta care din copiile letopisețului moldovenesc, ajunse până la noi, este mai aproape de arhetipul pierdut și care, deci, ar trebui avut în vedere la o nouă ediție critică. In aparatul critic al ediției V. A. Ureche se dau și lecturile celorlalte manuscrise și din cercetarea datelor aparatului pentru locurile unde textul moldovenesc editat nu se potrivește cu textul latin, se constată următoarele.

Sunt două manuscrise, însemnate de Ureche prin siglele G și B care dau o lectură asemenea celei din traducerea latină, pentru aproape toate locurile unde textul moldovenesc editat se deosebește de cel latin. Asupra acestor două manuscrise dă oarecare indicațiuni V. A. Ureche. Manuscrisul B a aparținut Domnitorului Mihail Racoviță și despre el Ureche spune: « e una din copiile cele mai apropiate de data morții lui Miron Costin și în orice caz, una din copiile scoase după izvodul original » [1]. Manuscrisul G este scris de Vasile Dămian « îndemnat de cinstit și al nostru de bine făcător Dumnealui Theodosie Dubău, ce au fost logofăt mare ». Faptul că opune « ce au fost », arată că în momentul scrierii, Dubău nu mai era logofăt și aceasta se întâmplă odată cu venirea la tron a lui Antioh Cantemir în 1696. Deci e scris după această dată » [2]. Așa că și acest manuscris e unul dintre cele mai vechi.

Dintre aceste două manuscrise, cel care reproduce mai exact lectura traducerii latine este mss. G, fapt care se poate dovedi și prin aceea că mss. B pune foarte dese titluri, care nu se întâlnesc *de loc* nici în mss. G, nici în traducerea latină. De aceea credem că stema acestor manuscrise se poate stabili astfel:

[1] V. A. Ureche, *op. cit.*, p. 7. Aceste 2 manuscrise sunt trecute de Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, sub numerele *103* (B) și *169* (G), datate respectiv din sec. al XVIII-lea și al XVII-lea. Ambele se află acum la Moscova.

[2] *Ibid.* Cf. asupra lui Dubău, C. Giurescu, *Isvoadele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian*, în *Bul. Com. Ist.*, I (1914), p. 181—189.

Aducem o listă de exemple pentru a arăta că identitatea de lectură între manuscrisele moldoveneşti însemnate prin siglele G şi B şi traducerea latină nu este întâmplătoare, ci că ea are la bază faptul că *aceste 2 manuscrise sunt copiile cele mai vechi derivate din archetip*.

Astfel la cap. al VIII-lea [1] vorbind de ajutorul dat de Poloni lui Gaspar Graţiani, Cronica spune: « au trecut Nistrul la Hotin în 22 zile a lui August »; Chronicon: « die 25 Augusti »; mss. BG « 25 August ». La cap. al XVI-lea[2] vorbind de cucerirea Bagdatului de către Sultanul Murat, Cronica zice: « In anul 7146 au luat Sultan Murat *Vavilonul* »; mss. BG: « au luat Sultan Murat *Bagdatul* »; Chronicon: « accepit Soltanus Murat *Bagdatus* ». La cap. al XVI-lea [3] vorbindu-se de înlocuirile produse după mazilirea lui Duca, Cronica spune: « s'au prilejit 3 inoituri de domnie: una la Belgrad a Dabijei Vod »; mss. B: adaugă după aceste cuvinte: « după care neplinind anul au murit Dabija Vod »; Chronicon: « postquam non completo anno, mortuus est Dabiza Princeps ». La cap. al XVII-lea [4] Cronica spune: [au năvălit Cazacii] « şi până aproape de Ţarigrad, la Enichioi pre scursura aceea, care pe Boaz, se scură Marea Neagră în Marea Albă »; mss. BG: lipsesc cuvintele « care pe Boaz »; la fel în Chronicon: « et ad ipsam Constantinopolitanam urbem penetrabant, ubi influit Mare Nigrum in Mare Album ». La cap. al XVII-lea [5] Cronica zice: « Acela Vladislav Craiul Leşesc, *precum s'au pomenit şi mai sus la capul al 16*, văzându-şi crăiia în vârtute »; mss. BG: lipsesc cuvintele: « precum s'au pomenit şi mai sus în capul al 16 »; la fel în Chronicon: « Hic Vladislaus quartus, videns regnum suum potens» etc. Lista aceasta ar putea fi lungită, dar credem că exemplele de până aici au arătat îndeajuns că lectura manuscriselor G şi B este asemenea — în marea majoritate a cazurilor — celei din traducerea latină. Şi cum aceasta a fost scrisă la sfârşitul sec. al XVII-lea, sau primii ani ai celui de al XVIII-lea, înseamnă că tradiţia păstrată de aceste 2 manuscrise este cea mai veche, cea mai apropiată de arhetip.

Emendaţiuni. — Se găsesc în Cronica lui Miron Costin pasajii al căror sens pare obscur şi această obscuritate provine de sigur din cauza greşelilor comise de copişti. Cele mai evidente dintre ele, în număr de 4, au fost remarcate întâi de V. Bogrea în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* din Cluj, I, p. 310—317. Asupra ultimelor 2 din cele studiate

---

[1] *Cronica*, p. 473.

[2] *Ibid.*, p. 556.

[3] *Cronica*, p. 562.

[4] *Ibid.*, p. 565.

[5] *Ibid.*

de filologul clujan, avem de făcut câteva observațiuni. La cap. al XVIII-lea [1] Cronica spune: « Matei Vodă brant au fost; în Chronicon: « cum esset etiam senex ». Bogrea, polemizând cu d. George Pascu [2], zice: « Ei bine, acest « bătrân » se găsește și în traducerea latină, « senex ». Dar— continuă el — atunci se pune întrebarea: oare traducătorul, care după toate probabilitățile era Miron Costin (cf. Barwinski, *op. cit.*, p. XXI), va fi avut un manuscript rău copiat cu « bătrân » în loc de « brant », ori acest « bătrân » e adevărata lectură din arhetip, ori încă suntem în fața unui dublet original « brant » și « bătrân », aparținând deopotrivă autorului cronicii ». La aceste întrebări, pe care și le pune Bogrea, observăm că este o greșală în argumentația răposatului filolog. Dacă, după cum spune el, Miron Costin este traducătorul cronicii în limba latină, cum să se fi servit de « un manuscript rău copiat cu « *bătrân* » în loc de « *brant* »? Avea doar originalul. Nici presupunerea existenței unui « dublet originar « *brant* » și « *bătrân* » aparținând deopotrivă autorului cronicii nu este îndreptățită. Miron Costin a folosit de sigur numai pe unul dintre cei doi termeni. Dar pe care? Aici răspundem cu cea de a doua posibilitate pe care o dădea Bogrea. Cuvântul « bătrân » și nu « brant » exista de sigur în arhetip și ca dovadă stă faptul că acele 2 manuscrise mai sus semnalate, care reprezintă cea mai veche tradiție, G și B, dau ca lectură « bătrân » și nu « brant » [3]. Acest cuvânt « brant » credem că a fost introdus ulterior de un copist.

La cap. al XX-lea [4] Cronica dă o frază fără sens: « A privi era aevea și pedeapsa și stingerea casei lui Vasilie Vod și *cândai osândai* (**кѣндаи осѣндаи**) pre oamenii de casa lui, ales nepoții lui Vasilie Vod » etc.; Chronicon: « manifesta fuit poena et ruina domus Basilii Principis; quae poena dum consideratur, fuit etiam poena extensa ad consanguineos ipsius, precipue ad nepotes Basilii Principis » etc. Bogrea [5] comentând cuvintele fără sens « *cândai osândai* » zice: « După credința noastră, arhetipul Costinesc trebue să fi avut în acest loc ceva ca: « și poate *când iai sama*, osânda-i spre oamenii de casa lui » etc. In ce privește sensul acestei emendări, nu avem nimic de zis, întrucât el e sugerat de cuvintele din traducerea latină: « *quae poena dum consideratur* ». Ceeace voim să arătăm este că nu e nevoie să recurgem la o emendare

---

[1] *Cronica*, p. 612.

[2] Care în studiul său, *Miron Costin* , Iași, 1921, credea că termenul « brant » a rămas netradus în latinește.

[3] Cfr. V. A. Ureche, *Cronica*, p. 612, aparat: « *Brant* este vorbă slavă neînțeleasă de copiștii *B*. *G*. E. AA (Rap.) unde citim « *bătrân* » l. brant ».

[4] *Cronica*, p. 631.

[5] *Op. cit.*, p. 316.

introducând termeni în afară de text. O comparaţie între cele două fraze arată resortul greşelii. Fraza latinească începe cu vorbele: « *manifesta fuit poena et ruina* », şi acestor cuvinte le corespunde în textul moldovenesc « *era aevea şi pedeapsa şi stingerea* ». In felul acesta însă mai rămân din fraza moldovenească cele două cuvinte *a privi*. De altă parte fraza latinească urmează: « quae poena dum consideratur, fuit etiam poena extensa », căreia în textul moldovenesc îi corespunde: « *cândai osândai* ». Vedem că în propoziţia moldovenească lipseşte termenul corespunzător latinescului « *consideratur* ». Bogrea îl redă prin « *când iai sama* »; dar acest « când iai sama » e identic cu « *când ai a privi* » şi atunci nonsensul se explică printr'o greşală de transpoziţie: termenul « a privi » a fost trecut în capul frazei, iar locul lui a fost lăsat liber. In felul acesta credem că se poate explica această lipsă de înţeles, iar lectura din arhetip o considerăm a fi fost: « era aeve şi pedeapsa şi stingerea case lui Vasilie Vod şi *când ai a privi* osânda-i pre oamenii de casa lui » etc. Se mai întâlnesc şi alte pasajii al căror sens pare ciudat, dar care se explică mult mai uşor ca acestea ce preced. Astfel la cap. al XVIII-lea [1]: « Timuş, dacă au trecut Prutul au mers la Papricani *cu tabără bogată* ». O simplă comparaţie cu textul latin care spune: « Timothaeus ivit versus Poprikani cum exercitu *curribus cinctis* », arată că lectura corectă este « cu tabară *legată* », ceeace se confirmă şi prin alte pasajii în care termenul este identic.

Concluzie. — Din cele până aici spuse rezultă că *traducerea latină a cronicii lui Miron Costin, făcută către sfârşitul sec. al XVII-lea sau în primii ani ai sec. al XVIII-lea, nu se deosebeşte deloc ca fond de arhetip. Importanţa ei stă în faptul de a constitui un ghid pentru viitorul editor critic al Cronicii lui Miron Costin, căruia îi va indica manuscrisul ce va trebui să-l ia ca bază (în specie mss. G)* (169 al Academiei Române) *şi îi va ajuta să clarifice pasajiile obscure.*

A. IORDĂNESCU

Bucureşti

RÉSUMÉ

A l'aide d'une version latine de la *Chronique de Moldavie* de Miron Costin, faite par un inconnu à la fin du XVII-e siècle et editée par M. Eugène Barwinski, nous avons cru pouvoir établir lequel des manuscrits représente la tradition la plus proche de l'archétype — c'est le manuscrit G. (no. 169 de l Académie Roumaine) — et de proposer quelques émendations à nombres de passages du texte roumain.

[1] *Cronica*, p. 599.

MISCELLANEA

GENEZA POEZIEI «SPERANȚA» A LUI EMINESCU

Speranța este una dintre cele dintâi poezii ale lui Eminescu. A fost publicată în Nr. 29 al *Familiei* lui Iosif Vulcan, cu data 11/23 Septemvrie 1866. Poetul avea atunci 16 ani.

Cred că la baza inspirației lui Eminescu a fost poezia *Hoffnung* a lui Friedrich Schiller. O reproduc după *Schillers Werke, vollständige, historische-kritische Ausgabe in zwanzig Teilen...herausgegeben von Otto Güntter und Georg Witkowski,* erster Teil, Leipzig, [1910], p. 111—112, punându-i în față textul *Speranței* după ediția lui G. Bogdan-Duică [1].

HOFFNUNG

Es reden und träumen die Menschen
[viel
Von bessern künftigen Tagen,
Nach einem glücklichen goldenen
[Ziel
Sieht man sie rennen und jagen.
Die Welt wird alt und wird wieder
[jung,
Doch der Mensch hofft immer Ver-
[besserung.

Die Hoffnung führt ihn ins Leben
[ein,
Sie umflattert den fröhlichen Knaben
Den Jüngling locket ihr Zauber-
[schein,
Sie wird mit dem Greis nicht be-
[graben,
Denn beschliesst es im Grabe den
[müden Lauf,
Noch am Grabe pflantzt er — die
[Hoffnung auf.

Es ist kein leerer schmeichelnder
[Wahn,
Erzeugt im Gehirne des Toren,
Im Herzen kündet es laut sich an:
Zu was Besserm sind wir geboren!
Und was die innere Stimme spricht,
Das täuscht die hoffende Seele
[nicht.

---

[1] Mihail Eminescu, *Poezii,* publicate și adnotate de G. Bogdan-Duică, București, Cultura Națională, 1924, p. 29—30.

SPERANŢA

Cum mângâie dulce, alină uşor
Speranţa pe toţi muritorii!
Tristeţă, durere şi lacrimi, amor,
Asilul îşi află în sinu-i de dor
Şi pier, cum de boare pier norii.

Precum călătoriul prin munţi [rătăcind,
Prin umbra pădurii cei dese,
La slaba lumină ce-o vede lucind
Aleargă purtat ca de vânt
Din noaptea pădurii de ese:

Aşa şi speranţa — c' un licur uşor,
Cu slaba lumină-i pălindă,
Animă 'nc' odată tremândul picior,
De uită de sarcini, de uită de nori
Şi unde o vede s' avântă.

La cel ce în carcere plânge amar,
Şi blastemă ceriul şi soartea,
La neagra-i durere îi pune hotar,
Făcând să-i apară în negru talar
A lumii parànimfă — moartea.

Şi maicii ce stringe pruncuţu-i la sin
Privirea de lacrime plină,
Văzând cum geniile morţii se 'nclin
Pe fruntea-i copilă cu spasmuri şi [chin,
Speranţa durerea i-alină.

Căci vede surisu-i de graţie plin
Şi uită pericolul mare,
L'apleacă mai dulce la sinu-i de [crin,
Şi faţa-i umbreşte cu păr ebenin,
La peptu-i îl stringe mai tare.

Aşa marinarii pe mare âmblând,
Isbiţi de talazuri, furtune,
Isbiţi de orcanul gheţos [şi] urlând,
Speranţa îi face de uită de vânt,
Şi speră la timpuri mai bune.

Aşa virtuoşii murind nu desper,
Speranţa-a lor frunte 'nsenină,
Speranţa cea dulce de plată în ceriu,
Şi face de uită de-a morţii dureri,
Pleoapele 'n pace li' nchină.

Cum mângâie dulce, alină uşor,
Speranţa pe toţi muritorii!
Tristeţă, durere şi lacrimi, amor
Asilul îşi află în sinu-i de dor
Şi pier, cum de boare pier norii.

Comparaţia celor două texte ne arată: *a)* Identitatea *titlului*; *b)* Identitatea *metrului*: versul e dactilic în ambele poezii. In ce priveşte tratarea, în afară de ideia generală a mângâierii pe care o dă în diferitele împrejurări ale vieţii, speranţa, nu constatăm o asemănare, necum o identitate între cele două texte. In timp ce Schiller arată în mod general şi pe scurt cum speranţa însoţeşte întreaga vieaţă a omului, dela naştere până la moarte, şi puterea acestei simţiri a sufletului, Eminescu desvoltă şi ilustrează ideia de mângâiere care e proprie speranţei prin câteva cazuri concrete: omul închis în carceră, copilul pe moarte al mamei, marinarul pe timp de furtună, sfârşitul celor virtuoşi. Din cauza aceasta, textul lui Eminescu e mult mai întins ca acela al lui Schiller: 45 de versuri faţă de 18.

In concluzie: Nu se poate vorbi de o *traducere* după Schiller, ci numai de o *influență* a lui asupra poetului nostru. Cred că Eminescu a pornit, ca și în alte poezii ale sale, dela textul german, împrumutând dela acesta titlul, metrul și ideia fundamentală. Tratarea ideii îi aparține însă exclusiv.

Const. C. Giurescu

SCHITUL TROCAIA

Un schit de care nimeni nu știe nimic în partea locului. Clădit de boierii Păieni în sec. al XVII-lea[1] în pădurea Trocăii[2], între satele: Grecești și Bărboiu din jud. Mehedinți, spre Nord; Paia, Botești și Gogoși din jud. Dolj, spre Sud, a fost nimicit probabil de timpuriu încă din sec. al XVIII-lea.

Singurele elemente tradiționale de care se mai poate lega existența de altădată a schitului sunt *Ruga*, probabil o continuare a serbării hramului schitului, care se făcea până acum 20—25 de ani, la o anumită dată, vara, în pădurea Trocăii și numele actual al fostei moșii a schitului: Călugăreasca.

Boierii Păieni au întemeiat acest schit Trocaia, pe care descendenții, Ioniță cu frate-său Pârvu Gubăveni (dela Gubaucea), feciorii lui Vasile Căpitanul Păianu și cu Ioniță fiul lui Preda Căpitanul Păianu, le-au închinat episcopului de Râmnic, Ilarion[3].

Episcopul pretextând că «nu-i este de nici o agoniseală» a lăsat schitul în părăsire și s'a părăginit. Păienii îl aduc din nou în bună stare și îl închină la 23 Ianuarie 1708 mânăstirii mai apropiate a Motrului[4], care a și stăpânit moșia Piatra, cu care fusese înzestrat, până la secularizare.

Despre hotarul acestei moșii Piatra Călugărească, la răsărit de moșia Ochioiu a moșnenilor Grecești și intrând cu capătul de miază-zi în hotarul Gogoși, moșie a Sf. Mitropolii, vorbesc o serie de acte din anii 7256 (1747) Septemvrie 19, 1751 Mai 1, 1778 Mai 2 și 1781 Decemvrie 18[5].

C. Grecescu

---

[1] *Arh. Stat., Cond. M-rii Motrului,* f. 91. Așezământul de închinare din 1708 zice: «*...având noi un schitișor al nostru dela moșii noștrii...*».

[2] Astăzi se pronunță *Drocaia.*

[3] *Arh. Stat., Cond. M-rii Motru,* f. 91; păstorirea lui Ilarion e între 30 Iunie 1693 și 16 Martie 1705, Iorga N., *Ist. bis. romîne,* II, p. 333.

[4] *Arh, Stat., ibidem,* f. 91.

[5] *Arh. Stat., ibidem,* f. 91 v.—f.98.

ORIGINEA CLAUZEI „въ них прѣдалика да нѣст“ DIN DOCUMENTELE SLAVO-MUNTENE

Documentele muntenești destinate particularilor, începând cu al lui Basarab cel Tânăr din 1478 Iunie 3 [1], menționează deseori în formula *dispositio* o clauză al cărei sens și origine au format de curând obiectul unui articol al d-lui Filitti [2]. D-sa susține, după I. Nădejde [3], că termenul **прѣдалика** [4] vine dela ung. prédál, a prăda. Ca atare, sensul clauzei este « să nu se prade » sau « să nu se jefuiască », în înțelesul « să nu se ia de domnie ». Domnul, prin această formulă, renunța la dreptul său de a relua o moșie în anumite cazuri de desherență, un « retrait seigneurial » al moșiilor donative. Iar pentru susținerea asertiunii lui Nădejde d. Filitti citează o serie de documente, în care apare clauza pomenită.

Studiul d-lui Filitti prezintă lacuna că se mărginește numai la analiza clauzei din documentele muntenești, folosind ca izvor dicționarele unguresti, căci o cercetare și a documentelor bulgare credem că ar fi prilejuit autorului o altă concluzie, măcar în ceeace privește proveniența clauzei. Sunt adevărate cele susținute de d. Filitti că termenul este departe de a avea sensul « de a vinde » și acest adevăr ni-l arată și un document bulgar în care apare clauza pomenită. Este vorba de hrisovul fără dată al țarului bulgar Constantin Asan destinat mănăstirei Virguisk, unde clauza are următorul cuprins: **прѣдалика да не метеха никто ни іексо прикасати ни продати вьнѣка** [5]. Din acest

---

[1] In copie slavă la *Arhivele Statului* din București, transcris de d. Stoica Nicolaescu după originalul prezentat acestei instituții la 6 Octomvrie 1916 de Muzeul Carol I din Craiova.

[2] *Preadalica să nu fie*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 337—345.

[3] Dintr'un articol publicat în *Pandectele Române*, V (1926), p. 199 și urm.

[4] Termenul mai apare și în grafiile: прѣдалика (cf. documentul din 1480 Ianuarie 18 — inedit — o copie fot. la *Acad. Rom.*, fotografii pachetul XX, planșa 50, 1508 Decemvrie 23 la Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 62, 1510 Iulie 28, *ibidem*, p. 68); пърдалика (cf. documentul din 1485 Aprilie 5, *ibidem*, p. 26); прѣдалик (cf. documentul din 1525 Iunie 10, *ibidem*, p. 84, 1528 Aprilie 28, *ibidem*, p. 90, 1544 August 29, *ibidem*, p. 108); termenul aproape constant este пръдалика (cf. *ibidem*, p. 23, 27, 28, 30, 41, 42, 56 etc.), iar grafia прѣдалика redată de d. Filitti — aceasta probabil pentru a învedera și mai mult proveniența termenului din ung. prédál — nu apare decât în scc. al XVI-lea (cf. documentul din 1517 Iulie 19, *ibidem*, p. 78). Ca atare credem mai nimerit redarea grafiei пръдалика, cum de altfel și apare în cel dintâi document.

[5] Vezi facsimilul la Ilinskij, **Грамоты болгарскихъ царей**, Nr. 2. Ilinskij transcrie în text (p. 14—19) termenul cu п majuscul, ceeace dovedește că-l consideră ca nume propriu.

hrisov reiese clar că termenul nu însemna « a vinde » căci o repetare a lui nu nu ar fi avut nici un rost (după cum vedem, după прикасати apare продати). Insă apariţia clauzei în hrisovul bulgar ne îndrituește să afirmăm că originea atât a termenului în discuţie cât şi a întregei clauze nu trebueşte căutată la Unguri, ci la Bulgari. De ce am admite în documentele noastre o traducere a ung. prédál, când se putea foarte bine lua de-a-dreptul termenul slav existent? Această origine bulgară trebueşte căutată nu numai pentru clauza pomenită, ci şi pentru formula *dispositio* care în întregul ei este o copie după hrisoavele bulgăreşti [1], unde la rândul ei îşi are provenienţa din hrisoavele bizantine, căci în acestea din urmă cuprinsul formulei este alcătuit din citarea dărilor ce se percepeau cât şi a funcţionarilor care le percepeau, faţă de care destinatarul devenea imun [2].

Damian P. Bogdan

IN CHESTIUNEA AUTENTICITĂŢII INSCRIPŢIEI FUNERARE A VOEVODULUI MUNTEAN NICOLAE ALEXANDRU BASARAB

Intr'un scurt articol publicat în volumul I (1924—1926) al *Revistei Arhivelor* (p. 290—291) sub titlul *Când a murit Nicolae Alexandru Voevod?*, d. Minea ocupându-se de un nou izvor care ar confirma data morţii pomenitului voevod muntean din inscripţia funerară găsită la Câmpulung,[3] într'o notă care însoţeşte articolul emite ipoteza neautenticităţii acestei inscripţii. D-sa susţine că inscripţia « are... ceva neobicinuit pentru vremea morţii fiului lui Basarab cel Mare. Domnul răposat este numit *gospodar*, nu *gospodin*, cum este în hrisoavele şi unele ispisoace domneşti. Aceasta ar dovedi că inscripţia este de mai târziu. Tocmai la Vlad Călugărul, în vremea căruia se poate constata în Muntenia şi altă influenţă moldovenească, am întâlnit într'un singur document în titlu « gospodar ». In acelaş document este uric în loc de

---

[1] O influenţă ungară pentru uzul formulei, cum crede d. Dinu C. Arion (în *Incercare asupra domeniului emitent din principatele Munteniei şi Moldovei în secolele XIV şi XV*, articol publicat în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, 1931, p. 14) este exclusă.

[2] Pentru cuprinsul formulei *dispositio* în hrisoavele bizantine cf. Dölger, *Der kodikellos des Christodulos in Palermo*, Berlin 1929, p. 36 (extras din *Archiv für Urkundenforschung*, XI (1929)).

[3] Publicată pentru prima oară de B. P. Hasdeu, în *Etimologicum Magnum Romaniae*, III, coloana 2559, apoi de Onciul, în *Originele principatelor române*, p. 182 nota 89 şi în facsimil de d. Virgil Drăghiceanu, în *Buletinul Comisiunei Monumentelor Istorice*, X—XVI (1917—1828), p. 18.

ocină ». Deci după d. Minea inscripţia nu este contimporară ci ar fi tocmai din timpul lui Vlad Călugărul când apare şi altă influenţă moldovenească în cancelaria munteană. Dar faptul că **господарь** nu apare în *intitulatio* documentelor muntene contimporane ca în inscripţia pomenită, nu este o dovadă că acest termen nu a existat în cancelaria munteană. **Господарь** era cunoscut documentelor slavo-muntene din sec. al XIV-lea şi prima jumătate a sec. al XV-lea, dovada ne-o dau următoarele hrisoave: al lui Vladislav I dat Voditei, unde **господарь** apare în *dispositio*, al lui Mircea din (1386—1418) Octomvrie, editat de Dinu C. Arion, în *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân*, sub Nr. XX, cu data c. 1304—1396, o copie fotografică la *Academia Română* între fotografiile donate de I. Bogdan, şi al lui Vlad Dracul din 1439 August 2 indicţionul 3, inedit — prin care se confirmă mânăstirei Tismana donaţiile acordate de Mircea şi alţi domni — un clişeu pe sticlă la Academia Română, între fotografiile donate de Ion Bogdan, o copie fotografică în posesiunea d-lui profesor P. P. Panaitescu. Deci din punctul de vedere al d-lui Minea, autenticitatea inscripţiei funerare a lui Nicolae Alexandru Basarab, nu se poate contesta, iar originea termenului **господарь** în cancelaria munteană pentru epoca lui Nicolae Alexandru trebueşte căutată în cancelaria sârbească unde termenul este semnalat încă la 1308 [1]. In ceeace priveşte folosirea de către d. Minea a termenului « ispisoc » pentru documentele munteşti, desigur că se datoreşte unei scăpări din vedere căci altfel nu ne putem explica folosirea unui termen cu totul străin formularului diplomaticei slavo-muntene.

Damian N. Bogdan

[1] C. Stojan Novacovic, Законски споменици српских држава cartea, V, Belgrad, 1912, p. 162, vezi şi p. 192 şi 586.

RECENZII

P. Drăgoiescu, *Limba latină pe inscripțiile din Dacia, contribuții epigrafice*, Râmnicul-Vâlcii, Tip. Gutemberg, 1931, 64 p.

Lucrarea d-lui P. Drăgoiescu intră în seria cercetărilor, închinate limbei latine a inscripțiilor, de savanți streini care căutau limba latină vulgară, substratul local din provincii sau particularitățile care apoi s'au afirmat în limbile romanice. Autorul declară că a avut ca model studiul lui J. Pirson, *La Langue des inscriptions latines de la Gaule*, ceeace din fericire a dat o oarecare osatură lucrării sale. Din nenorocire, însă nu a cunoscut celelalte scrieri consacrate unei singure provincii (Africa: Hoffmann, Kubler; Spania: Carnoy) sau cele care îmbrățișează în general limba inscripțiilor (Grober, Olcott) și în care ar fi găsit importante indicații de metodă.

Autorul cercetează pe rând fonetica, morfologia, sintaxa și lexicul, primele trei capitole având subîmpărțirile de rigoare. Notează apoi cu grijă exemplele epigrafice pentru fiecare din particularitățile găsite. Astfel lucrarea este utilă pentru cel care vrea să se informeze rapid în acest domeniu.

Utilitatea ei este însă restrânsă pentru mai multe motive. Intâi de toate unele capitole sunt insuficient tratate, cum este « lexicul ». Apoi paragraful « numelor proprii neromane » ne dă la un loc numele cele mai eteroclite sub simpla rubrică a terminației și uneori ne lasă cu impresii false. Așa, de pildă, la rubrica « declinarea III-a » (p. 50) autorul începe prin a vorbi de numele proprii grecești în *-on* care pierd sau nu pierd pe *n* și sub tipul « leo, *-onis* », alături de *Socratio, Hermadia*, ni se oferă *Bato, Verzo, Tato*; imediat apoi « *u, unis*: *Cotu, unis* ». Am crede că toate aceste nume sunt grecești. La p. 51 găsim: « *or, oris* (grec. *or, oros*): *Plator, oris*, . . . ; *Mucapor, oris*, . . . ». Sunt și acestea nume grecești? Pe aceeași pagină, sub tipul *-is, -eos* este trecut *Zabdibol, -oli* (!). La sfârșitul paragrafului (p. 51—52) am fi așteptat câteva considerații generale asupra tratării numelor streine în latinește. Intr'adevăr autorul arată cum sunt tratate numele grecești. Rămânem însă cu impresia falsă că exemplele care preced nu sunt decât de origine greacă, deși avem printre ele nume trace, celtice, orientale. De asemenea, poate că la sfârșitul lucrării autorul ar fi trebuit să ne comunice, într'o concluzie, impresiile sale generale și să ne spună dacă fenomenele constatate diferă sau se potrivesc cu cele din alte provincii romane.

De altă parte, pentru ca o asemenea lucrare să fie într'adevăr utilă, prima condiție pe care trebue să o îmlinească este să fie completă. Ori autorul, în 1931, publică o lucrare pe baza inscripțiilor din *CIL*, III, care s'a încheiat în 1901. Treizeci de ani de rezultate arheologice sunt lăsate în părăsire. Deși autorul se plânge, p. 5, de numărul restrâns al inscripțiilor din Dacia, a renunțat la cele vreo optzeci de monumente pe care le-ar fi găsit cu ușurință în *Année Epigraphique*, 1902–1930. Și între ele găsim exemple foarte interesante, din care

dăm aici câteva după această publicație: 1902, Nr. 143, *Daeae Fortune*; 1903, Nr. 65, *Iovi Turmazgadi*, Nr. 66, *balne[as]*; 1911, Nr. 38, *Diane ara posuit*, Nr. 39, *Surus*; 1912, Nr. 5, *Iuliae rameae, senatusqe*, Nr. 76, *questor*, Nr. 81, *Dierna*, Nr. 303, *Deo Malagbeli* (la p. 51 autorul îl arată ca nedeclinabil); 1913, Nr. 50, *servos librarius*, Nr. 51, *Deae Acchatae, statum coniugis redemit*, Nr. 53, *Proshodus*, *Logismus* nume proprii; 1914, Nr. 122, *territ(orium) Σuc(idavense)* (inscripție foarte importantă, cf. V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, p. 61 și urm.), etc.

Mai mult încă, autorul nu utilizează nici toate exemplele din *CIL*, III. De pildă, la p. 15, nu citează *Dulcenus* (Nr. 7.625), care apare în loc de *Dolichenus*, nici nu pomenește cele două exemple interesante: *munic(ipium) Dier(nae)* (Nr. 14.468) și *statio Tsiernen(sis)* (Nr. 1.568).

In schimb autorul ne vorbește de fenomene care nu sunt justificate. *Philumena* ar fi în loc de *Philomena* (p. 15), când de fapt numele grec este cu *u*, *Φιλουμένη*. *Zermicegetusae* ar avea *e* în loc de *a* în prima silabă (p. 15), ar avea *Z* în loc de *S* « prin influența alfabetului grec » (p. 41). In realitate acest nume nu se poate considera decât alături cu *Sarmizegetusa*, *Germisara*, *Germizera*, care pun problema delicată a transcrierii numelor trace în latinește ca și *Dierna* sau *Σucidava*. *Maximimiae* nu poate fi o « dittografie intenționată, în semn de afecțiune » (p. 42), ci o simplă dittografie, datorită distracției lapicidului, cum sunt multe inscripții. Să mai spunem că genitivul *Thraecorum* (p. 20) nu există în latinește, ci *Thraecum*?

Din aceste exemple se vede că lucrarea d-lui P. Drăgoiescu este incompletă și lipsită, în unele privințe, de informația trebuitoare.

S. Lambrino

Papée Fr., *Zagadnienia Olbrachtowej wyprawy z r. 1497* (Problema expediției lui Albert în anul 1497), în *Kwartalnik Historyczny*, XLVII (1933), p. 17–30. — D. Papée răspunde d-lui Górka privitor la studiul său *Białogród i Kilia a wyprawa r. 1497* (recenzat de noi în prezenta revistă, III (1933), p. 89–90). Autorul susține împotriva d-lui Górka și a mai multor istorici poloni (Borzemski, Prochaska) că Ioan Albert a urmărit la 1497 să cucerească dela Turci Chilia și Cetatea Albă, că Ștefan l-a trădat, unindu-se cu păgânii, ceeace a silit pe rege să se întoarcă împotriva lui.

Argumentul d-lui Gorka bazat pe slăbiciunea trupelor polone, care nu se puteau măsura cu puterea otomană, este respins pe motivul că regele polon spera în ajutorul unguresc și că își făcea iluzii asupra forțelor sale. Expediția polonă trece întâi prin Cernăuți, Noua Suliță, spre răsărit pe malul de Nord al Prutului și numai după aceea *se întoarce* spre Suceava. Deci regele mergea spre Dunăre și un fapt nou, trădarea lui Ștefan, l-a silit să-și schimbe drumul. Argumentul nu e decisiv: mișcarea trupelor polone poate fi interpretată ca o căutare a unui teren propice pentru trecerea râului într'un loc nepăzit de Moldoveni. Faptul că Ștefan trimisese pe logofătul Tăutul la Poartă e probabil exact, nimeni nu contestă că atunci Ștefan era vasalul Turcilor, dar din faptul că el *suporta de nevoie* acea vasalitate, nu se poate conchide că era legat de Turci sufletește, împotriva creștinilor. D. Papée crede că Wapowski greșește când socoate arestarea solilor lui Ștefan, Tăutul logofătul și Isac vistierul, ca o călcare a dreptului ginților. Ei ar fi venit să anunțe regelui trecerea lui Ștefan de partea Turcilor, deci conform dreptului feudal puteau fi arestați, pentru călcarea jurământului de vasalitate (p. 21–22). Ne întrebăm însă, ce nevoie

avea Ştefan să *anunţe trădarea sa*, trimiţând pentru aceasta pe cei mai înalţi boieri ai sfatului său?

Dimpotrivă, cronica moldovenească e precisă asupra acestui punct şi concordă cu Wapowski; solii au fost trimişi, ca să anunţe adeziunea lui Ştefan şi regele şi-a dat pe faţă atunci planurile, arestându-i. De altfel *aceasta era a doua solie*, prima solie a lui Isac vistierul *singur*, cu darurile lui Ştefan, fusese primită de rege cu cinste [1]. Era deci o întrerupere bruscă din partea lui Albert a unor legături diplomatice care urmau de câtva timp, nu o declarare de război a lui Ştefan. Isvoarele contemporane moldoveneşti, ungureşti şi chiar cele ruseşti (corespondenţa diplomatică şi cronicile) [2] sunt toate de acord: Albert a încercat să surprindă buna credinţă a lui Ştefan, amăgindu-l cu o pretinsă expediţie contra Turcilor, ca să-l poată scoate din scaun. Lucrul e recunoscut şi de o parte a izvoarelor polone. Interpretarea d-lui Papée nu poate fi deci admisă şi e bine că d. Górka a restabilit adevărul istoric în istoriografia polonă (Cf. şi răspunsul d-lui Górka la articolul d-lui Papée, în *Kwartalnik Historyczny*, XLVII (1933), p. 316–317, în care-şi menţine concluziile).

P. P. Panaitescu

Górka Olgierd, *Zagadnienie Czarnomorskie w polityce polskiego ś redniowiecza, I. 1359–1450* (Problema Mării Negre în politica polonă medievală, I. 1359–1450), Varşovia, 1933, 67 p., f. pr., (extras din *Przegląd Historyczny*, X). — Caşi celelalte lucrări ale d-lui Górka în domeniul legăturilor polono-române şi acest studiu aduce consideraţii noi şi interesante. Cunoscător al ambelor istoriografii, şi a celei polone şi a celei româneşti, autorul poate întrebuinţa toate izvoarele şi cunoaşte cadrul general al evenimentelor, ceeace-i permite să facă numeroase rectificări ale cunoştinţelor istorice. In partea introductivă d. Górka arată nevoia pentru istoriografia polonă de a cunoaşte lucrările istoricilor români şi invers, necesitatea ca şi aceştia să ia cunoştinţă de rezultatele cercetărilor istorice din Polonia. De asemenea d-sa arată importanţa rezultatelor noi ce se pot aduce cu ajutorul cronicilor turceşti (p. 6–11, cu interesante indicaţii bibliografice). Pe de altă parte pentru înţelegerea istoriei politice se cer studii istorice demografice şi asupra forţelor şi organizării armatelor.

Trecând la subiectul propriu zis al studiului, d. Górka cercetează pe larg prima atingere a Poloniei cu Moldova, adică expediţia pomenită de Długosz în 1359 a lui Cazimir cel Mare în Moldova în favoarea voevodului Ştefan şi împotriva fratelui său Petre. Deosebindu-se de părerile d-lui Czołowski şi ale răposatului Onciul şi fiind de acord mai mult cu concluziile d-lui Iorga asupra acestui punct, autorul arată că la 1359 nu putea exista un «steag al Liovului» în armata polonă, cum spune Długosz, că participanţii la expediţie, Nawoy Tęczynski şi Zbigniew din Dembna, nu puteau fi cavaleri şi conducători de oaste decât vreo 20 de ani mai târziu. Pe de altă parte nimic nu dovedeşte că stăpânirile lui Cazimir cel Mare se întindeau în Pocuţia până la marginile Moldovei. Dimpotrivă, ele nu treceau la Halicz, iar privilegiul acestui rege din 1367 pentru nişte sate de lângă Colomya este un falsificat. In consecinţă expe

[1] *Letopiseţul dela Bistriţa*, în I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 44.

[2] Cf. Сборникъ Имр. Русск. Ист. Общества, XXXV, p. 237—8 şi XLI p. 242—3 şi Полное собраніе русскихъ лѣтописей, II, p. 361; VI, p. 42; VIII p. 233—4; XII, p. 245—6.

diţia amintită de Długosz a avut loc după moartea lui Cazimir şi se datoreşte lui Ludovic de Oppeln, guvernatorul Rusiei Roşii. Ea trebue fixată pe la 1374–1379. Petre Vodă este deci Petre Muşatin şi ar trebui să admitem că el era fiul unui Ştefan, necunoscut de altfel.

Primele legături ale Poloniei cu Marea Neagră nu trebuesc căutate în vremea lui Cazimir cel Mare. Aceste legături au fost precedate de legăturile Litvaniei cu Marea Neagră (Lupta lui Olgierd cu Tătarii la Syne-Wody în 1363).

Analizând începuturile vasalităţii Moldovei faţă de Polonia, autorul vede cauza ei în încercările ungureşti de a pune mâna pe principate. De altfel politica polonă faţă de Moldova în secolul al XV-lea e dominată, nu atât de rivalitatea cu Turcii, cât mai ales cu Ungurii.

D. Górka cercetează apoi comerţul polon spre Marea Neagră, amintind şi de exportul de grâne făcut de Iagiello spre Byzanţ prin portul Koczubej (p. 37). Dar, d. Górka nu crede că regele Poloniei în acea epocă avea clar în minte ideea creării unui debuşeu spre Marea Neagră pentru ţara lui. O asemenea idee se poate atribui mai degrabă lui Witold.

Vorbind de tratatul dela 1412 dela Lublau între Vladislav al Poloniei şi Sigismund al Ungariei, d. Górka arată că, în pasajul privitor la împărţirea Moldovei, în ediţia lui Długosz de Przedziecki este o mare greşeală de tipar (un rând sărit), care a indus în eroare pe mai mulţi istorici români şi poloni (în ed. din 1712 e textul corect, p. 42). La Lublau (1412) şi Luck (1429) Iagiello se opusese împărţirii Moldovei, dar el însuşi o propune lui Sigismund la 1431 cu ocazia trecerii lui Alexandru cel Bun de partea lui Swidrigello. Expediţia lui Alexandru în Polonia în aceste împrejurări are loc la 1431 şi nu la 1432, cum s'a crezut.

Autorul studiază apoi luptele dintre urmaşii lui Alexandru, considerându-le ca o urmare a luptelor interne din Polonia şi între acest stat şi Unguri. Ilie era susţinut de cumnata lui, regina Sonca a Poloniei, văduva lui Iagiello şi de partidul litvan, iar Ştefan de nobilii poloni ostili reginei, în frunte cu Oleśnicki. La 1444 are loc o criză de politică moldovenească a Poloniei. Deşi Polonia şi Ungaria erau atunci sub acelaşi rege, aveau o politică opusă: de o parte Oleśnicki, de cealaltă Ioan Corvin. Ioan Corvin învingător asupra Turcilor uşurează orbirea şi detronarea lui Ilie, dar la 1447, Cazimir al IV-lea impune ca domn al Moldovei pe Roman cu ajutorul lui Vlad Dracul. Atunci Cazimir nu reprezenta Polonia, era în luptă cu nobilimea polonă care nu-l recunoştea şi era susţinut de Litvani. Abia la 1450 Polonia din nou, unificată, încearcă o stabilire definitivă a influenţei ei în Moldova, pentru a înlătura influenţa lui Ioan Corvin, slăbit acum în urma înfrângerii dela Cossova. Se ştie rezultatul dezastruos al acestei expediţii polone împotriva lui al Bogdan II-lea.

Aşteptăm cu nerăbdare urmarea, făgăduită de d. Górka, a interesantelor sale cercetări.

P. P. Panaitescu

Handelsman Marceli, *Le prince Czartoryski et la Roumanie, 1834–1850,* în *La Pologne au VII-e congrès international des sciences historiques, Varsovie 1933,* II, p. 199–243. — Comunicarea d-lui Handelsman la Congresul internaţional de istorie, publicată în extenso, este o contribuţie de mare importanţă la istoria Românilor. Pe lângă documentele publicate sau utilizate de d. Lukasik şi de autorul acestei recenzii, autorul a mai descoperit numeroase documente noi privitoare la legăturile prinţului Czartoryski cu Românii în arhivele Ministe-

rului de Externe francez, în biblioteca Czartoryski din Cracovia şi a utilizat şi corespondenţa generalului Zamoyski, nepotul prinţului Adam Czartoryski. Privitor la epoca anterioară revoluţiei dela 1848, autorul arată că misiunea lui Woronicz în Ţara-Românească, trimis de Czartoryski pe lângă Ioan Câmpineanu, a fost inspirată de generalul Zamoyski (p. 205). Se dau amănunte noi asupra acţiunii lui Câmpineanu la Londra în Aprilie 1839. Deşi fusese primit de numeroşi oameni politici şi în cluburi, nu izbuteşte, din cauza stângăciei în raporturile mondene. Tânăra lui soţie îl recheamă în ţară (p. 209). Important şi nou e însă faptul că Czartoryski a încercat prin agenţii săi o legătură directă cu Mihai Sturza, domnul Moldovei. Acesta, care la început se arată favorabil unei mişcări naţionale, dă înapoi în faţa ameninţărilor ruseşti şi declară că « nu poate fi făcut răspunzător de vorbăriile dela Bucureşti, Paris sau Londra, în care se putea agita chestia unirii celor două principate şi a unei ligi slave » (p. 211). In 1842 are loc o nouă misiune a lui Zwierkowski (Lenoir) în Bucureşti. In instrucţiile sale către acest agent, Czartoryski îl însărcinează să spuie Românilor că perseverează în idea « formării unei Dacii » şi ca şef vede tot pe Câmpineanu (p. 213), căruia îi arată « simpatia sa pentru nenorocirea lui » (p. 212).

D. Handelsman arată apoi rivalitatea pe teren românesc între e migraţia polonă aristocratică de sub conducerea principelui Czartoryski şi cea democratică. Asupra rolului acesteia din urmă se vor putea spune mai multe după cercetarea documentelor inedite din arhivele democraţiei polone, din bibliotecile dela Rappersville şi Batignoles (azi la Biblioteca Naţională din Varşovia).

Legăturile lui Czartoryski cu conducătorii revoluţiei române dela 1848 încep prin A. G. Golescu [1] şi N. Bălcescu. Ei s'ar fi întâlnit la Drezda cu principele Czartoryski (p. 221). De fapt dintr'o scrisoare a contelui Rystizonowski (sic) din Berlin (4 Maj 1848), rezultă că legătura s'a făcut prin intermediul acestuia la Hanovra [2].

Se reia studiul rolului lui Mihail Czajkowski în revoluţia română din 1848. Czajkowski scria « Je conseille aux Valaques de suivre l'exemple des Serbes, d'organiser une armee en Transylvanie et de s'exercer sur la peau des Magyars » (în Septemvrie 1848) (p. 226).

Dar în realitate Czartoryski lucrează pentru o apropiere româno-maghiară (p. 231, şi 236, instrucţiuni către agenţii din Ungaria). Generalul Bem a avut o acţiune independentă de a lui Czartoryski (p. 238–239). In ceeace priveşte acţiunea emigraţiei române după revoluţie, se încearcă zadarnic, de către Czartoryski ruperea legăturilor dintre ea şi democraţii poloni (p. 241–242). Credem că trebue făcută o distincţie şi în sânul emigraţiei româneşti: emigraţia de dreapta, cu Bălcescu şi Goleştii, înclinată spre o apropiere de Czartoryski şi cea de stânga, cu Rosetti şi fraţii Brătianu, legată mai ales de democraţia polonă [3]. Aceste din urmă legături aşteaptă încă o cercetare, care va da lumini noi asupra epocii şi a influenţelor ideologice.

P. P. Panaitescu

---

[1] El nu este « un des frères Golescu », ci vărul fraţilor Goleşti, fiii lui Costache Golescu.

[2] *Anul 1848 în Principatele române*, I, p. 348.

[3] In hârtiile lui C. A. Rosetti la Academia Română (Ms. 4846 nepaginat) se află proclamaţia comitetului democrat polonez din Lwów adresat Românilor prin C. A. Rosetti (20 Iulie 1848) şi scrisoarea de recomandaţie a lui Henri Górski, agentul acelui comitet.

Dr. Thim József, *A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története* (Istoria răscoalei Sârbilor din Ungaria dela 1848—49), Budapest, 1930, XV, 686 p.

Noua publicaţiune de «izvoare» cu titlul «Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris» pornită după războiul mondial de Societatea Istorică Ungară va îmbrăţişa şi istoria naţionalităţilor din Ungaria. Răscoalei Sârbilor din 1848—49 sunt consacrate trei volume, dintre care a apărut al doilea cu documente dela Martie până la August 1848, căruia îi va urma încă unul, pe când volumul I va cuprinde istoria critică a evenimentelor, scrisă pe baza materialului publicat. Editorul acestei lucrări însemnate este medicul Dr. Iosif Thim, bun cunoscător al limbii sârbeşti, autor al mai multor cărţi despre Sârbii din Ungaria, apărute mai înainte.

Volumul de faţă cuprinde 434 de acte inedite, culese din arhivele dela Viena şi aiurea, precum şi unele retipărite din cărţi sârbeşti greu accesibile, dând şi traducerea germană ori ungară a acestora din urmă, dacă traducerea lor contimporană germană nu era de aflat. In acest bogat material găsim şi următoarele acte româneşti ori privitoare la Români.

Proclamaţia românească din 1848 adresată *Fraţilor Români*, spre a-i îndemna să se asocieze Ungurilor, după ce «până acuma numai nemeşii au avut parte din drepturile ţării, iar acuma toţi suntem aseminea», hotărîndu-se că de acum înainte «nemeşii vor plăti ca şi cum au plătit până acum fieşcare iobaj» şi afară de aceasta chiar şi preoţii români vor avea cuviincioasă plată dela stat» (Nr. 21, p. 64—66, în facsimile). Circulara comunităţii românilor greco-orientali din Arad, formulată în adunarea ţinută în 12/24 Aprilie 1848 de «Sicentiu Babetu», adică Vincenţiu Babeş, v. notarul comunităţii, adresată către Onorata Comunitate şi iubiţii fraţi români. Actul important recunoscând că «Românul au fost în ţară-ne cel mai apăsat, căci au fost apăsat şi de însăşi fraţii săi, de Sârbi; şi aceasta nu după ceva drept, ori lege, ci chiar numai din ticălos abuz cu pacinica, blânda şi îndelung răbdătoarea din fire» îndeamnă pe Români ca după ce «au trecut timpul despotismului şi Sârbul este respins între marginile dreptului şi ale cuviinţei» să se sloboadă de ei. Nu numai, dar Ministerul ţării convocând congresul Românilor, proiectat de «faimosul bărbat Beothy Odön deputatul din Bihar» îi somează ca să ia parte la deputăţia Românilor care se va întruni la 3/15 Mai în Pesta spre a aduce mulţumirile naţiunii române Inaltului Minister (Nr. 126, p. 126—129, în facsimile). Protestul Românilor întruniţi la Pesta în 21 Mai 1848 (cu prilejul onorificenţei lor de mai sus) redactat de Ion Dragoş împotriva alegerii patriarcului Iosif Raiacici, cerând dela guvernul ţării o Biserică românească independentă de cea a Sârbilor, deoarece nu recunosc pe patriarcul sârb de capul lor (Nr. 144, p. 266, ungureşte). In această chestiune însemnată Românii bănăţeni întrunindu-se în 27 Iunie 1848 la Lugoj, hotărîrea lor, tot în acest fel, a fost înaintată Ministrului de Interne de către Eftimie Murgu, preşedintele întrunirii generale a Românilor din Banat (p. 490—491, ungureşte). Hotărîrea a cerut răspicat înlăturarea din scaun a vlădicilor sârbi din Timişoara şi Vârşeţ, împotriva cărei deciziuni a protestat mitropolitul sârbesc suplinitor, Platone Athanackovici (în Buda, 26 August 1848) susţinând că această hotărîre a Românilor e ilegală. Deoarece însă atitudinea Românilor din Banat a aţâţat mult sentimentele preoţilor români şi ale credincioşilor lor, mitropolitul roagă Ministerul Ungar să anuleze acea hotărîre (p. 637—638, ungureşte).

Andrei Veress

NOTIȚE BIBLIOGRAFICE

I. BIBLIOGRAFIE

1. **Bibliothèque nationale à Varsovie,** *Catalogue de l'exposition des collections de la bibliothèque nationale à Varsovie,* Varsovie, 1933, 149 p. + XXV planşe, f. pr. — Istoric al noii biblioteci naţionale polone şi catalog al manuscriselor şi cărţilor rare expuse cu ocazia congresului internaţional al istoricilor. Intre altele remarcăm sub Nr. 274, manuscrisul unic al cronicii polone în proză a lui Miron Costin (publicat de Ioan Bogdan); sub Nr. 467, cronica moldo-polonă (manuscrisul Załuski, publicat de asemenea de Ioan Bogdan); sub Nr. 468, ziarul expediţiei lui Sobieski în Moldova (1686) scris de Iacob Sobieski (publicat de Cz. Chowaniec). *P. P. P.*

2. **Constantinescu Pimen,** *Opera lui Duiliu Zamfirescu; bibliografie,* în *Milcovia,* III (1932), p. 33–49. — Bibliografia operelor lui Duiliu Zamfirescu: poezii, piese de teatru, romane, nuvele, schiţe, amintiri şi traduceri. *C. Grecescu*

3. **David Al.,** *Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute dela 1918 încoace,* Chişinău, 1933, 48 p. — « Numai un fragment din bibliografia completă a Basarabiei », care cuprinde volumele şi broşurile referitoare la această provincie, fără articolele din reviste şi ziare, de un real folos cercetătorilor. *C. Grecescu*

4. **Dembinski B., Halecki O., Handelsman M.,** *L'historiographie polonaise du XIX-me et du XX-me siècle,* Varşovia, 1933, 37 p., f. pr. — Studiu asupra desvoltării şi ideilor conducătoare ale istoriografiei polone, cu indicaţii bibliografice. *P. P. P.*

5. **Iorga N.,** *Les études d'histoire en Roumanie pendant le XIX-ème siècle,* în *Rev. hist. du sud-est europ.,* X (1933), p. 105–118.

6. **Mihailovici Paul,** *Bibliografie bulgară şi rusă, referitoare la Basarabia şi coloniştii bulgari,* în *Arhiv. Basarabiei,* IV (1932), p. 322–324. — Se indică 73 de lucrări între 1848 şi 1930 privitoare la Basarabia şi coloniştii bulgari. *C. Grecescu*

7. **Oprescu Anton,** *La bibliografia războiului pentru independenţă (1877–78),* în *Rev. Ist.,* XVIII (1932), p. 34–39. — Câteva scrieri literare în limbi streine. *C. Grecescu*

8. **Ruffini Mario,** *Contributo alla Bibliografia sull'arte popolare romeno,* Firenze, 1932. (Extras din revista *Lares,* III (1932), No. 3–4). — Cinci pagini de bibliografie, întocmită alfabetic. Pentrucă publicaţiunile citate se referă la mai multe aspecte din arta noastră populară (covoare, costume, cusături, ornamentaţii, muzică); ar fi fost mai nimerită o clasificare pe materii. Unora dintre publicaţiuni li se arată conţinutul pe scurt. In afară de publicaţiile româneşti avem şi articole sau cărţi scrise de streini. *Dan Simonescu*

II. OPERE CU CARACTER GENERAL

9. **Bucuța Em.**, *Revista Istorică Română*, în *Boabe de Grâu*, IV (1933), p. 59–60. — După ce face o serie de aprecieri elogioase cu privire la ultimul număr din anul al doilea al *Revistei Istorice Române*, d. Bucuța încearcă să răspundă la nota care îl privește din zisul număr.

Pentru ca o discuție într'o problemă de știință să poată duce la un rezultat, se cer dela cei ce discută două însușiri: competență și bună credință. Dacă una din ele nu există, discuția e inutilă, cu atât mai mult când lipsesc amândouă. Incercarea de răspuns a d-lui Bucuța intră în această ultimă categorie: ea e lipsită și de bună credință și de competență. Conform premizei, a duce discuția mai departe, e zadarnic din punctul de vedere al rezultatului pentru istoriografia română. Dacă o fac totuși, e ca cititorii nepreveniți să poată judeca ei singuri felul de argumentare al d-lui Bucuța și să-i constate lipsa celor două însușiri de mai sus. Iată faptele: Intr'un număr din anul trecut al revistei *Boabe de Grâu*, d. Bucuța a făcut o recenzie studiului meu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, în care analizam lucrarea d-lui N. Iorga, *Istoria Românilor și a civilizației lor*, apărută în 1930. In această recenzie, d-sa susținea în primul rând că lucrarea d-lui Iorga nu e o lucrare de sinteză, așa cum o prezentasem eu, și apoi că observațiile mele privesc chestiuni de detaliu, așa încât concluziile studiului amintit nu sunt îndreptățite. Mi-am zis: d. Bucuța probabil nu cunoaște lucrarea d-lui Iorga, nu-și dă seama de importanța chestiunilor tratate și iarăși, probabil, face parte din cercul — din fericire tot mai restrâns — al acelora care judecă o operă de știință nu după cuprinsul ei, ci după legăturile cu autorul și după manifestările din alte domenii ale acestuia. I-am răspuns deci în penultimul număr al *Revistei Istorice Române*, arătându-i în primul rând că *Istoria Românilor și a civilizației lor* e într'adevăr o operă de sinteză, *fiindcă așa o judecă însuși autorul ei și-i citam chiar cuvintele d-lui Iorga*; în al doilea rând că problemele tratate în studiul meu sunt probleme nu secundare, ci fundamentale ale trecutului nostru. Spre a-l convinge, citam *câteva* din aceste probleme, anume: Influența slavă, relațiile cu neamurile germanice, relațiile cu Pecenegii și Cumanii, influența ungară, mișcarea lui Petru și Asan, năvălirea Tătarilor, domnia lui Basarab întemeietorul Țării Românești, caracterul domniei muntene, clasele sociale: boierii și vecinii sau rumânii, caracterul legăturii lui Mihai Viteazul, caracterizarea lui Constantin Brâncoveanu, critica lui Titu Maiorescu, partidele politice după votul universal, etc., etc.

La acest răspuns al meu, d. Bucuța încearcă să replice. Și anume, ce spune d. Bucuța? Credeți poate că citează vreo altă părere a d-lui Iorga — lucrul deși paradoxal, n'ar fi imposibil: mai avem cazuri similare cu acest autor — din care să rezulte că *Istoria Românilor și a civilizației lor nu e o operă de sinteză*? Sau că încearcă să scadă însemnătatea pentru trecutul nostru a problemelor din care citasem, spre convingere, câteva exemple? Niciuna, nici alta. In ce privește primul punct, se mulțumește să decreteze pur și simplu: « *Istoria Românilor* a d-lui N. Iorga nu e pentru niciun om nepărtinitor o lucrare de sinteză ». Că însuși autorul ei o consideră altfel, n'are pentru d. Bucuța — se vede — nicio importanță. Nu rămâne decât să admitem că d. Bucuța știe mai bine decât autorul însuși, caracterul operei. Numai că eu prefer să admit ceeace spune despre opera sa chiar d. Iorga, iar nu prepusul d-lui Iorga, adică d. Bucuța. Unde se vede însă lipsa de bună credință a acestuia din urmă, e când nici nu

pomeneşte măcar, ca şi cum n'aşi fi tipărit-o, negru pe alb, părerea d-lui N. Iorga despre *Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor*. Inţeleg că nu poate s'o facă deoarece-şi ruina întreaga argumentare. Nu-i mai puţin adevărat că reaua d-sale credinţă rămâne dovedită.

In ce priveşte competenţa d-lui Bucuţa, ea se vădeşte în felul cum încearcă să prezinte al doilea punct, adică însemnătatea problemelor de care se ocupă studiul meu. D-sa continuă să le considere ca probleme sau *cercetări de amănunt*, ceeace dovedeşte deplina sa competenţă în ale trecutului nostru. Căci dacă problemele enumerate mai sus sunt de amănunt, mă întreb, care ar fi, în concepţia d-lui Bucuţa, — problemele capitale din istoria poporului românesc.

Cu aceasta, am isprăvit. Fiindcă nu înţeleg să continui o discuţie cu cineva care pune preţ în ştiinţă, nu pe argumente, ci pe sentimente şi care ignoră metoda şi datele esenţiale ale disciplinei istorice. *C. C. G.*

10. **[Fortunescu C. D.]**, *Revista Istorică Română, vol. II, fasc. IV*, în *Arhiv. Olteniei*, XII (1933), p. 163–164. — D. [Fortunescu], cu prilejul a doi ani de apariţie, apreciază *Revista Istorică Română*, ale cărei pagini au prezentat cititorilor « rezultatul unei munci constructive de mare merit, elaborată în cadrul unei metode critice severe ». Exprimă însă « mirarea şi regretul » că în această publicaţie a « putut încăpea şi opera negativă » care este *O nouă sinteză a trecutului nostru*, studiu critic datorit profesorului Giurescu. Negativitatea lucrării asupra căreia referă recenzentul dela *Arhivele Olteniei* constă în faptul că ea ar semnala « erori de amănunt », « omisiuni ori contraziceri ». « Prodigioasa activitate culturală », apoi, « desfăşurată în vreme de 40 de ani de profesorul N. Iorga, ştiinţa lui în domeniul istoriografiei şi artei, sufletul său dăruit cu generozitate neamului românesc, umanităţii însăşi — ca să încadreze în această umanitate, la loc de cinste, ţara şi poporul nostru », ar trebui să determine pe oricine ca să nu se atingă de opera profesorului Iorga (p. 164). *Revista Istorică Română* nu publică opere negative. Ea îmbrăţişează numai contribuţii. Dar recenzentul nu şi-a precizat încă noţiunea de « operă negativă ». Pentru cele 63 de erori, scoase ca *exemple* din *Istoria Românilor şi a civilisaţiei lor* a d-lui Iorga (tradusă de Al. Lascarov-Moldovanu, 1930), profesorul Giurescu a pus în loc 63 de restabiliri a faptelor istorice. Mai aproape de înţelegerea criticului craiovean, amintim câteva din « erorile de amănunt » ale d-lui Iorga: 1. Termenii din limba română privitori la agricultură sunt *de origină slavă* în cap. III şi *de origine latină* în cap. VII; 2. Numele de animale sunt *toate de origine latină;* 3. *Domnul* e un *prinţ ţăran* şi un *adevărat autocrat;* 4. Boierii nu se deosebiau prin *nimic esenţial* de ţărani; 5. Curtenii erau *mercenari;* 6. Critica lui Titu Maiorescu a fost *fără orizonturi;* 7. Votul universal, la noi, a dus la împiedicarea formării de noui partide politice; şi altele, până la 63. Adăugăm că cele mai multe din acestea sunt păreri şi *concepţii* pentru care d. Iorga a militat o vieaţă întreagă, căutând să le impună istoriografiei româneşti. Dar, recenzentul crede că studiul profesorului Giurescu ridică şi o problemă etică, întrucât e o manifestare a unui fost elev faţă de fostul său profesor. In privinţa aceasta observăm că recenzentul împreună ştiinţa şi legăturile dintre oameni, domenii cu totul deosebite. Cercetarea ştiinţifică, academică, ocupă un plan în care patimile omeneşti n'au loc. Iar dacă există oameni pe care-i supără descoperirea adevărului, în loc să-i bucure, cu atât mai rău pentru ei: aceştia reprezintă mentalitatea unei faze primare în desvoltarea unei discipline ştiinţifice. Profesorul Giurescu n'a întreprins un «atac» şi n'a făcut o « apologie ». Aceste cuvinte n'au ce căuta în arena veşnic senină a cerce-

tărilor ştiinţifice. Nu s'a interesat de arta, poeziile ori propaganda d-lui Iorga, nici de « sufletul său dăruit cu generozitate neamului românesc, umanităţii însăşi », şi nu le-a calificat, ca atare. S'a mărginit să atragă atenţia, într'un domeniu de strictă specialitate, asupra greşelilor pe care le pune în circulaţie opera d-lui Iorga. Era dator s'o facă; şi îl obliga la aceasta situaţia sa de profesor de Istoria Românilor. Recenzentul face rău când se amestecă în lucruri în care nu se pricepe. Atitudinea sa cred că supără şi păgubeşte şi celui apărat. In privinţa aceasta îi amintesc fraza: « *Câtă vreme în ţara noastră cărţi de acest fel* » — e vorba de o fostă Istorie a Românilor — « *vor umbla în lung şi în larg, pornind spre rătăcire o lume care adesea nu ştie ce să creadă sau nu-şi dă osteneala să aleagă, simţul* mieu *de datorie şi cultul ce am pentru cinste şi adevăr nu-mi îngăduie să tac* ». Bănueşte oare recenzentul cine a făcut această profesiune de credinţă? Chiar cel pe care-l apără, d. Iorga însuşi (*Contra tânguirilor d-lui Tocilescu*, Bucureşti, Tip. Minerva, 1903, p. 6). Adevărat e că a spus-o pe la începuturile carierii sale şi că n'a aplicat-o la propria-i operă. De vină sunt însă şi criticii de talia d-lui (Fortunescu) care au aplaudat opera integrală a « apostolului » lor fără să-şi dea seama că firii romantice a acestuia nu-i trebuia decât atât pentru a uita că istoria, poezia şi ziaristica nu-s tot una şi că în orice domeniu de activitate calitatea şi nu cantitatea importă. Intâmpinarea mea e pentru toţi criticii de felul celui dela *Arhivele Olteniei*. Şi am făcut-o numai fiindcă cel din Craiova pare a fi un reprezentant al lor, al unei false mentalităţi, din fericire în spre asfinţit. *D. Bodin*

11. **Giurescu C. Const.,** *O nouă sinteză a trecutului nostru: N. Iorga, Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor*, trad. din limba franceză de Al. Lascarov-Moldovanu, Bucureşti, 1930. (Extras din *Revista Istorică Română*). — L. Treml, în *Nouvelle Revue de Hongrie*, II (1933), p. 472, se exprimă astfel asupra studiului critic al d-lui Giurescu: « ... le professeur Giurescu de Bucarest... a soumis à un contrôle sévère toute la synthèse que nous venons de mentionner ou il demontre... de très nombreuses contradictions de tous genres, de sorte que pour l'etranger la critique volumineuse de M. Giurescu... est à bien des égards beaucoup plus utile que la synthèse même de M. Iorga ». *C. Grecescu*

12. **Halecki O.,** *La Pologne de 963 à 1914, essai de synthèse historique*, préface de M. Alfred Coville, Paris, Alcan, 1933, XV + 348 + 1 hartă, 15 francs. — Un nou rezumat al istoriei Poloniei. Autorul studiază mai ales marile direcţii politice şi culturale, subliniază rolul civilizator şi de apărătoare a civilizaţiei jucat de Polonia în Răsăritul Europei. Faptele sunt date cu mare precizie şi cu o privire sintetică asupra fiecărei epoci. Lucrarea va aduce mari servicii pentru cunoaşterea istoriei Poloniei în occident. *P. P. P.*

III. PREISTORIE

13. ***Fewkes V. J.,** *Excavations in the late neolithic fortress of Homolka in Bohemia*, în *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 71, No. 6.

14. ***Frenzel Walter,** *Vorgeschichte der Lausitzen Land und Volk, insbesondere die Wenden*, Berlin — Leipzig, Beltz, 1932, VIII+167 p.+40 pl. şi hărţi.

15. **Orosz Endre,** *Bronzkori sírlelet Puszta-Szt. Miklósról* (Descoperirea de morminte din epoca bronzului la Puszta-Szt. Miklós), în *Erdély*, XXIX, p. 106—107. — Descriere a trei vase din epoca bronzului găsite de autor. *A. P. Todor*

16. **Roska Martin,** *Tezaurul de bronz dela Borév, Ardeal,* în *Mannus,* XXIV, Heft 4. — « With sketch-map of central European finds with early Italian imports » (*Antiq. Journ.*, XIII (1933), p. 207). Studiu în limba germană.

R. Vulpe

17. **Schroller Hermann,** *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens,* în *Vorgeschichtliche Forschungen,* Berlin, 1932, VIII+79 p.+55 pl. — Recensie de G. Poisson în *Revue anthropologique,* XLII (1932), p. 402.

18. **Simionescu I.,** *Lecturi preistorice,* în *Biblioteca de popularizare a științei,* București, Casa Școalelor, 1932, 112 p.+48 figuri. — Broșură de popularizare a cunoștințelor elementare despre preistorie, scrisă atractiv și cu amănunte folositoare pentru neinițiați. Se insistă mai mult asupra paleoliticului și neoliticului. Din protoistorie se vorbește numai de epoca bronzului. Multe din ilustrații reprezintă obiecte găsite în România. Numele exact al autorului citat pentru unele dintre figuri nu e *Baumüller* (p. 68, 80), ci *Bumüller*. Industria bronzului n'a pătruns la noi în țară prin comerțul cetăților grecești de pe coasta Mării Negre (p. 88), ci cu mai bine de o mie de ani înaintea întemeierii celei mai vechi dintre ele.

R. Vulpe

19. **Vulpe R.,** *Resturi de epocă Latène III dela Rădulești-Ialomița,* în *Bulet. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), 1932, p. 156–158.

IV. ISTORIE ANTICĂ

20. * **Balogh Albin,** *Pannonia ösker eszténysége; I. Történeti rész.* (Creștinismul străvechi în Pannonia; I. Partea istorică), Budapest, 1932, 174 p. — Vezi recenzia d-lui Macalik Győző, în *Erdélyi Tudósitó,* XV, p. 348–349.

21. **Bărcăcilă Al.,** *Băile Herculane în epoca romană și credințele populare de azi,* (extras din *Revista Științelor Medicale,* 1932, No. 10,) 28 p., cu 20 fig.

22. **Bărcăcilă Al.,** *Noui monumente funerare din Drubeta,* (extras din *Arhivele Olteniei,* 1932, No. 61–62), 39 p., cu 37 fig.

23. * **Davies O.,** *Ancient mines in Southern Macedonia,* în *Journal of the Royal Anthropological Institute,* vol. 62, January–June 1932.

24. * **Grégoire Henri,** *La romanisation des bouches du Danube,* în *Revue belge de philologie et d'histoire,* 1932, juillet–décembre. — Sfârșitul studiului despre *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării* de Vasile Pârvan (începutul în aceiași revistă, IV (1925), p. 317 et suiv.).

R. Vulpe

25. **Semenov Anatol,** *Aus Tanaïs,* în *Philologische Wochenschrift,* 1933, No. 7–8, p. 253–255. — După război, a existat la Rostow pe Don o comisie pentru studierea sistematică a antichităților orașului, dar a fost disolvată în 1929 din motive politice. Autorul discută identificarea vechiului oraș *Tanais.* Are în vedere în deosebi ruinele antice dela Jelisawetowka, cele mai vechi și mai importante din delta Donului. Nu înclină a accepta identificarea lui S. Vjasigin, dela Muzeul din Rostow, care în 1925 a emis părerea că locul vechii colonii elenice ar fi orașul Azow.

R. Vulpe

26. **Swoboda E.,** *Octavian und Illyricum,* în *Parerga d. Vereins klass. Philologen in Wien,* Heft 1, Wien, Höfels, 1932, 96 p. — Recensie de Thomas Lenschau, în *Philologische Wochenschrift,* 1933, No. 10, p. 262–263. E vorba de campaniile din Iliria din 35–33 a. Hr., al căror scop era să asigure granițele Italiei din spre Nord-Est. Obiectivu campaniilor: în primul rând cucerirea văii Savei, apoi pătrunderea sistematică în interiorul Iliriei spre Adriatica.

Autorul crede că primul obiectiv a fost atins din prima campanie. Tot atunci, în anul 35 au fost supuşi şi Desiţiaţii din Estul Iliriei. Războiul plănuit cu acest prilej împotriva Dacilor urmăria asigurarea noilor cuceriri. In iarna anului 35–34 Octavian lasă două legiuni şi jumătate pe loc şi se duce la Roma. Se întoarce însă după câteva luni reclamat de o răscoală în regiunea Savei. După liniştirea acestei răscoale începe ofensiva pe Valea Unei şi spre Promona. R censentului i se par concluziile studiului rezistente şi demne de atenţie.

R. Vulpe

27. **Tzenoff Gantscho, Dr.,** *Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven*, Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter, 1930, XI+358 p.— Cu privire la conţinutul şi valoarea acestei cărţi, trimitem la recensia ce-i face d. Léon Beaulieux, în *Revue de philologie, de litterature et d'histoire anciennes*, LIX (1932), p. 200–201, din care desprindem aici câteva pasagii. « Prenant le contrepied de la doctrine aujourd'hui admise par la quasi unanimité des slavistes et des historiens, en ce qui concerne l'origine des Bulgares et l'habitat primitif des Slaves, l'auteur de cet ouvrage cherche à démontrer que les Bulgares étaient établis en Thrace et en Illyrie de toute antiquité. S'étant préoccupé de rechercher ce qu'il est advenu des peuples qui habitaient jadis l'Illyrie et la Thrace, des Gétes, des Daces et des Scythes, il déclare être arrivé à établir que les Illyriens-Thraces n'étaient autres que les Protobulgares, dont les Bulgares d'aujourd'hui sont les descendants directs [200] . . . Quant à l'explication qu'il donne de l'expression bulgare *kanski pisăk*, « cri désespéré », expression dans laquelle il prétend trouver un souvenir de la bataille de Cannes, « où des troupes bulgares auraient manifestement combattu avec les Romains et partagé leur défaite » — alors qu'en réalité elle paraît bien provenir du cri d'un oiseau de proie — cette glosse fait plus d'honneur à l'immagination de M. Tzenoff qu'à la sûreté de sa méthode étymologique et à son sens des réalités . . . M. Tzenoff se donne, sans grand succès, beaucoup de peine pour soutenir une thèse en contradiction formelle avec les résultats considérés aujourd'hui comme acquis par tous les travailleurs sérieux ». Ne dispensăm a face comentarii.

D. Bodin

V. ISTORIA ROMÂNILOR PÂNĂ LA INTEMEIEREA PRINCIPATELOR

28. **Asztalos Miklós,** *A székelyek östörténete letelepülésükig* (Istoria străveche a Săcuilor până la aşezarea lor), Cluj, 1932, Tip. Minerva, 21 p.

29. **Bănescu N.,** *Ein Schlusswort über das bithynische Χηλή*, în *Byz. Zeitschrift*, XXXII (1932), p. 334–335. — Polemică cu d. N. Iorga. Autorul susţine că *Χηλή* pomenită de Pachymeres la 1274 este în Bithinia şi nu Chilia noastră dela Dunăre.

P. P. P.

30. **Bănescu N.,** *La question du Paristrion*, în *Byzantion*, VIII (1933), p. 277–308. — Acest articol este un răspuns la lucrarea d-lui Zlatarski asupra *Situaţiei politice în Bulgaria de Nord în veacurile al XI-lea şi al XII-lea*, pe care am recenzat-o în revista noastră (I (1931), p. 78–79). Contrar părerii d-lui Zlatarski autorul susţine existenţa unui ducat bizantin *Paristrion* ca formaţie administrativă încă dela supunerea primului imperiu bulgar. In ultimele pagini d. Bănescu răspunde şi acuzaţiilor ce i s'au adus de d. Mutafciev în anexa

lucrării sale, *Bulgares et Roumains dans l'histoire dse pays danubiens*, Sofia, 1932. Se subliniază tendinţa de polemică patriotică a acestei lucrări. *P. P. P.*

31. **Bănescu N.,** *Les sceaux byzantins trouvés à Silistrie*, în *Byzantion*, 1932, p. 320–331. — Primele sigilii bizantine găsite la Silistra. In colecţia d-lui P. Papahagi. Confirmă perzistenţa dominaţiei bizantine în *Paristrion* în sec. XI şi XII. D. Bănescu dă unor inscripţii altă interpretare decât d. Papahagi, în *Revue hist. du sud-est europ.*, 1931, p. 299–311. *Dorin Popescu*

32. **Ianko Las.,** *Iak nejstarši Slovanè vstupovali v okruh evropské kultury* (Cum au intrat cei mai vechi Slavi în cercul culturii europene), în *Česky Časopis historicky*, Praga, XXXIX (1931), p. 1–11.

33. *** Juhász Ladislaus,** *P. magister quondam Bele regis Hungariae notarius: Gesta Hungarorum*, Budapest, 1932, VIII+100 p., cu 1 facsimil. — Vezi recenzia de Heilig Konrád, în *Századok*, LXVI, p. 416–420.

34. **Leeper Allen. W. A.,** *Germans, Avars and Slavs*, în *The Slavonic Rewiev*, XII (1933), p. 117–132. — Autorul admite ca dată a năvălirii Slavilor în legătură cu Avarii, secolul al VI-lea, dar crede că a fost o lentă infiltraţie a lor spre Dunărea de Jos încă din secolul al II-lea. Titlul de *ban*, este, după autor, de origine avară, transmis Slavilor panonici şi apoi Ungurilor. El derivă dintr'un nume propriu al Khaganului avar *Baian* din secolul al VI-lea (formaţie obişnuită, ca Ţar din Caesar, Kral din Carol). *P. P. P.*

35. **Manciulea Şt.,** *Elementul românesc din Câmpia Tisei şi Carpaţii nordici în evul mediu*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 237–241. — Expunere sumară a întinderii elementului românesc în sec. X—XV în Banat, Crişana, Moravia şi Bereg. Fără documentare. *C. Grecescu*

36. **Pogorélov V.,** *Quelle est la langue, dans laquelle furent écrites les vies de saints ainsi nommées « pannoniennes »?*, (în limba rusă, cu un rezumat francez), în *Byzantinoslavica*, 1932, p. 13–21. — Autorul sprijină părerea lui P. A. Lavrov după care vieţile sfinţilor Cyril şi Metodie au fost scrise în slavoneşte, nu în greceşte. *Dorin Popescu*

37. **Sacerdoţeanu A.,** *Barbari, Sciţi sau Romani în anul 865*, Bucureşti, 1933, 9 p., f. pr. (Extras din *Revista Macedoromână*, III (1931), 1933). — La 865 împăratul bizantin Mihail al III-lea scrie papei în termeni injurioşi despre limba latină, limbă pe care o numeşte barbară sau scitică. Autorul crede că împăratul numind astfel limba latină, se gândea la Romanii barbarizaţi dela Dunăre, strămoşii noştri. *P. P. P.*

VI. ISTORIA ROMÂNILOR DUPĂ INTEMEIEREA PRINCIPATELOR

1. IZVOARE

Studii şi texte

38. **Arbore Virgiliu P.,** *Insemnări culese de pe marginea cărţilor bisericeşti din oraşul Focşani (veacul al XIX-lea)*, în *Milcovia*, III (1932), p. 53–66. — Se dau 41 de însemnări de pe cărţi bisericeşti din Focşani, însemnări dintre 1800 şi 1840, care privesc în deosebi vieaţa locală. *C. Grecescu*

39. **Boga L. T.,** *Documente basarabene*, în *Arhiv. Basarabiei*, IV (1932), p. 246–248, 316–322. — Cinci acte de moşii din ţinutul Hotinului din anii 1657–1660. *C. Grecescu*

40. **Boga L. T.,** *Documente din secolul al XVI–XVII,* în *Arhiv. Basarabiei,* IV (1932), p. 143–157. — Douăzeci de documente din anii 1593–1655 privind cumpărături şi împărţiri de moşii, mai ales din ţinutul Hotinului.

C. Grecescu

41. **Bulat T. G.,** *Acte basarabene,* în *Arhiv. Basarabiei,* IV (1932), p. 56–69. — 13 acte din anii 1786–1840 în chestiuni administrative şi bisericeşti.

C. Grecescu

42. **Bulat T. G.,** *Teritoriile raielelor Hotinului şi Brăilei redate stăpânitorilor români, în 1808,* în *Arhiv. Basarabiei,* IV (1932), p. 249–270 şi V (1933), p. 43–57. — Acte cu privire la procedura întrebuinţată la 1808 pentru retrocedarea moşiilor din raialele Hotinului şi Brăilei, către foştii proprietari sau descendenţii lor. *C. Grecescu*

43. **Bulat T. G.,** *Un naturalist geograf francez prin ţările noastre în 1810 şi 1811,* în *Arhiv. Basarabiei,* IV (1932), p. 303–311. — E vorba de Sonnini care venia în Moldova ca educator al fiului lui Iordache Catargi. *C. Grecescu*

44. **Cardaş Gh.,** *Un călător german prin ţerile noastre la 1833,* în *Rev. Ist.,* XXIII (1932), p. 133–140. — Călătoria lui F. S. Chrismar descrisă în *Skizzen einer Reise durch Ungarn in die Türkei.* Drumul urmat: Predeal, Câmpina, Bucureşti, Galaţi şi apoi cu vaporul spre Sulina. *C. Grecescu*

45. **Gorovei Artur,** *O audienţă la Regele Carol I,* în *Conv. Lit.,* LXV (1932), p. 213–221.

46. **Halevy M. A.,** *Documente apocrife în istoriografia evreo-română,* în *Sinai, anuar de studii judaice,* V (1933), p. 3–16.—Pe lângă cunoscutul fals sionesc, hrisovul dela Topliceni al lui Ştefăniţă Vodă din 1525, privitor la interzicerea cumpărării de ocine de către Armeni şi Evrei, avem un fals asemănător datorit unui evreu. E vorba de sulul de pomenire în limba ebraică a obştii evreeşti din Roman din 1574, în care se vorbeşte de protecţia acordată Evreilor de către Ioan Vodă cel Cumplit. D. Halevy dovedeşte falsul pe baza unui documentat studiu diplomatic. *P. P. P.*

47. **Husz Richard,** *Die deutsche Chronik eines Bistritzers aus dem Jahre 1499 (bzw. 1502) und die Bistritzer Kanzleisprache des 15.–16. Jahrhunderts,* în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift,* LVI (1933), p. 122.— Dăm concluzia autorului cu privire la *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego (1457–1499)* descoperită şi tipărită de d. Górka: « Die Chronik von Stefan dem Grossen stimmt einerseits in ihrem mundartlichen Charakter in auffallenden Zügen mit der Bistritzer Mundart auch nach deren geschichtlichen Zeugnissen überein. In ihrem hochdeutschen Sprachcharakter trägt sie die Züge einer Bistritzer (nösner ländischen) Amts- und Geschäftssprache, die in ähnlicher Weise von Mundart durchsetzt war, wie unsere Chronik. Nichts hindert daran, den Schluss zu ziehen, dass *Hermann,* der Burggraf von Weissenburg am Dnjestr, der Verfasser der Chronik, die von Stefans d. Gr. Gesandtschaft nach Nürnberg mitgenommen wurde, wo Schedel dieselbe vermutlich abschrieb, ein Bistritzer war ». *D. Bodin*

48. **Ionescu D.,** *Ce învăţau Grecii din Sud-Estul european despre noi la începutul secolului al XIX-lea,* în *Rev. Ist.,* XVIII (1932), p. 29–33. — Informaţii în mare parte eronate referitoare la ţările române, din manualul de geografie al lui Psalida, din 1817. *C. Grecescu*

49. **Ionescu D.,** *Documente,* în *Rev. Ist.,* XVIII (1932), p. 260–265. — Se reproduc trei documente: unul din 21 Aug. 7070, altul din 13 Ian. 7158, carte

de stăpânire pentru ½ din Tega, jud. Săcuieni și ultimul din 12 Dec. 7201, carte de întărire a stăpânirii mânăstirii Sărindarului asupra unor locuri lângă Dâmbovița, nu e o danie. D. Ionescu nu știe că Petru Șchiopul n'a domnit niciodată în Țara Românească. E vorba de Petru cel Tânăr. « Grădina Jalobei » trebue citit mai de grabă « padina Jalobei » fiind vorba de semne de hotar. Era de dorit textul slav în întregime și corect publicat *C. Grecescu*

50. **Iorga N.,** *Ceva din legăturile domniilor românești cu Ierusalimul*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3, Tom. XIII, 1932, p. 21. — Câteva scrisori în grecește, dela sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, pornite dela Ierusalim, cu mulțumiri sau felicitări către domnii români. *C. Grecescu*

51. **Iorga N.,** *Documente*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 39–45. — Câteva inscripții dela Cerneți, o învoială de reforme din 1848 semnată de boieri la Brașov, un act dela Matei Basarab pentru satul Micșenești din Ilfov ș. a. *C. Grecescu*

52. **Iorga N.,** *Documente diverse*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 155–165.

53. **Iorga N.,** *Documente din Bacău*, în *Bulet. Com. Ist.*, XII (1933), p. 179 până la 182.

54. **Iorga N.,** *Documente din Vălenii de Munte*, în *Bulet. Com. Ist.*, XII (1933), p. 119–148. — Zapise privind Vălenii de Munte: vânzări de locuri, de case, livezi de pruni, etc., din anii 1739–1874. *C. Grecescu*

55. **Iorga N.,** *Documente mehedințene*, în *Bulet. Com. Ist.*, XII (1933), p. 151–175. — In deosebi zapise de vânzări de locuri, de ieșiri din indiviziune, plângeri cu privire la Cerneți, Valea Boierească, Halânga, Peșteana (Vârtop), Vrabești, dintre anii 1808–1857. *C. Grecescu*

56. **Iorga N.,** *Documente prahovene și dâmbovițene privitoare la moșiile lui Scarlat Greceanu*, în *Bulet. Com. Ist.*, XI (1932), p. 53–87. — Acte de întărire, zapise, din anii 1610–1783, în număr de 93. *C. Grecescu*

57. **Iorga N.,** *Documente privitoare la București*, în *Bulet. Com. Ist.*, XI (1932), p. 31–49. — Vânzări de locuri de case, prăvălii și câteva chestiuni negustorești. In total 44 de acte. *C. Grecescu*

58. **Iorga N.,** *Documente teleormănene*, în *Bulet. Com. Ist.*, XI (1932), p. 13–212. — Nouăsprezece acte din anii 1686–1766 privind mai ales moșiile: Vulpești, Schioastele, Rusănești, Mărgăritești, Piatra, Viișoara, Stejărăni, Gurbănești, etc., din Teleorman. *C. Grecescu*

59. **Iorga N.,** *Documente vlășcene*, în *Bulet. Com., Ist.*, XI (1932), p. 25–28. — Câteva acte din secolul al XVII-lea pentru moșia Grecii. *C. Grecescu*

60. **Iorga N.,** *Noi documente din Vălenii de Munte*, în *Bulet. Com. Ist.*, XI (1932), p. 91–102. — Zapise din 1707–1850, privind datorii, vânzări. *C. Grecescu*

61. **Iorga N.,** *Inscripții*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 268–276. — Se dau o serie de inscripții de pe cărți vechi, de pe morminte ș. a., majoritatea în grecește; dintre acestea parte cu proveniență pierdută. *C. Grecescu*

62. **Iorga N.,** *Incă un călător în țerile noastre*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 14–19. — Câteva extrase din ziarul de călătorie al prelatului Francesco Nardi (1852) cu date și asupra Românilor. *C. Grecescu*

63. **Iorga N.,** *O scrisoare din Dobrogea pe vremea războiului Crimeii*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 255–256. — Scrisoare din 1 Aug. 1854 a unui soldat francez în care prezintă mătușii sale realități dobrogene; nisipuri și ierburi înalte, fântâni rare. *C. Grecescu*

64. **Iorga N.,** *Un apel al pribegilor români dela Paris în 1850*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 266–267. — Pribegii români dela Paris în 1850, Sept. 20, trimit un apel către poporul român îndemnându-l la răbdare până va sosi ziua « prevestită ». *C. Grecescu*

65. **Lapedatu Alex.,** *Jurnalul principelui Iacob Sobieski . . . asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3, tom. XIII, 1932, p. 36. — Introducere şi jurnalul însuşi, tradus în franţuzeşte, al campaniei polone în Moldova la 1686. Prădăciunile şi jaful, amintite de D. Cantemir, îşi găsesc confirmarea şi prin acest jurnal al fiului lui Ioan Sobieski. *C. Grecescu*

66. **Lupaş I.,** *Documente istorice privitoare la moşiile brâncoveneşti din Transilvania şi Oltenia (1654–1823)*, Cluj, 1933, 180 p., f. pr. (Extras din *Anuarul Institutului de istorie națională*, VI). — Documentele în număr de 74 în limba latină şi germană, găsite în arhiva Muzeului Bruckenthal din Sibiu, privesc moşiile Sâmbăta de Sus şi de Jos şi Poiana Mărului, stăpânite de familia Brâncoveanu în Ardeal. Incă Preda Vornicul, bunicul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, are în stăpânire ca zălog Sâmbăta de Sus din 1654. Alte acte privesc moşiile stăpânite de Brâncoveni în Oltenia sub Austriaci. La sfârşit un indice de nume proprii. *P. P. P.*

67. **Mihailovici Paul,** *Opt documente moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare*, în *Cercetări istorice*, VIII–IX (1933), p. 185–215. (Recenzie de *Minea I., ibidem*, p. 273–277). — Documentele publicate de d. Mihailovici sunt copiate din arhiva metohului Sf. Mormânt dela Constantinopol, primul este din 1411 Ianuarie 6, ultimul din 1456 Iunie 30. Metoda de transcriere a textului slav este cea preconizată de d. Costăchescu în frumosul său codex de documente moldoveneşti (în plus d. Mihailovici semnalează printr'o bară verticală şi sfârşitul rândului). Peste tot cuvântul рада este tradus prin sfat, iar în documentul din 1415 Iulie 12 indict. 8 (editat sub No. 2) prin cuget. Tot în acest document въ бѫдѫщїи este tradus prin « în acea ». Cuvântul катаѳема din acelaşi document editat sub No. 2 este un sinomin a lui анаѳема (vezi Sophocles, *Greek lexicon*, 1888, p. 636) şi ca atare credem că în traducere trebuia păstrat termenul grecesc cum s'a admis pentru анаѳема, mai ales că lui катаѳема îi precede анаѳема, iar nu tradus « cu tot ». Tot în documentul din 1415 Iulie 12 după traducere urmează o notă în care se susține că documentul este din 1414 (nu din 6923 = 1415 data din document care corespunde dealtfel şi indictionului 8), aceasta după lista boierilor de divan, care se potriveşte cu cea din documentele publicate de Costăchescu, în *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 103—105 şi 111—113. Afirmaţia însă nu se poate susţine, căci la Costăchescu, p. 103, apar în plus o serie de boieri necunoscuţi divanului din documentul editat de d. M., iar boierii Dragoş şi Şandrea lipsesc, acelaşi lucru şi în documentul dela p. 113 unde pe lângă prezenţa a noi boieri semnalăm lipsa lui Dragoş şi Domencuş stolnic — boieri cunoscuţi documentului editat de d. Mihailovici. Tot în documentul editat sub No. 2, ѡтъмъстителница este tradus prin « răsplătitoare »; credem că era mai potrivit prin răzbunătoare, iar în documentul No. 6 era mai acceptabilă traducerea lui избѣжни prin fugar — căci verbul este избѣгнѫти — iar nu rătăcit. Cu aceste observaţiuni de amănunt, ediţia d-lui Mihailovici este bună şi poate fi consultată cu mult folos de către cercetători, prezentându-se ca o completare la meritosul codex al d-lui Costăchescu. Referitor la darea de seamă a d-lui Minea,

aceasta cuprinde observațiuni de ordin istoric asupra datelor mai importante din documentele publicate de d. Mihailovici. In documentul cu data 1446 Decemvrie 16 (editat sub No. 7), recenzentul semnalează apariția pentru prima oară a literei ѧ « literă de invenție românească, care atâta a fost discutată ». Afirmația este greșită, căci ѧ nu constitue altceva decât un stadiu în evoluția paleografică a literei ѫ din manuscrisele bulgărești. Această origine a lui ѧ a fost arătată de Ilie Bărbulescu în teza sa de doctorat, *Fonetika ćirilske azbuke*, Zagreb, 1899, p. 72–73 și de Ion Bogdan, în *Dela cine și când au împrumutat Românii alfabetul cirilic*, în *Lui Titu Maiorescu Omagiu*, București, 1900, p. 588. *Damian P. Bogdan*

68. **Motogna V.**, *Contribuții la istoria Românilor în veacul al XIV-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 241–255. — E vorba de cele două volume de documente (1214–1526) privitoare la familia Banffy de Losonc, din care se reproduce zece acte: unele privitoare la relațiile cu Țara Românească și altele privitoare la starea Românilor ardeleni. *C. Grecescu*

69. **Netzhammer R.**, *Prima audiență la Regele Carol I*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 208–212. — Interesante date, nu protocolare, din memoriile nepublicate ale fostului arhiepiscop latin din București. *C. Grecescu*

70. **Nicolaescu D., Pr.**, *Clerici din documentele Chioajdelor*, în *Biserica ortodoxă română*, LI (1933), p. 46–47. — Documente din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. *D. Bodin*

71. **Nistor I.**, *Contribuții la relațiunile dintre Moldova și Ucraina*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3, Tom. XIII, 1932, p. 37. — Prețioase contribuții privitoare la istoria Moldovei între anii 1642—1678. Sunt 69 documente, în traducere românească, din colecția *Acte k istoriei juznoi zapadnoi Rosii*, vol. II—XV, care privesc în deosebi legăturile dintre voevozii moldoveni cu hatmanul Cazacilor, Bogdan Hmelnicki și urmașii săi. *C. Grecescu*

72. **Oprescu Anton**, *Un călător rus la noi în 1866*, în *Rev. Ist.*, XVIII, (1932), p. 5—12. — Impresiile lui Grigore Petrovici Danielevschi asupra Principatelor, în călătoria spre Viena, pe Dunăre. *C. Grecescu*

73. **Răuțesu Ioan, pr.**, *Acte și documente muscelene*, în *Bulet. Com. Ist.*, XII (1933), p. 103–115. — Hrisoave și zapise din anii 1484–1844 privind moșiile: Cotești, Dragoslavele, Joseni, Olănești, Piscul Râiei, Stoenești și Muntele Priseaca din Muscel. *C. Grecescu*

74. **Sacerdoțeanu A.**, *Inscripții pe mormintele Ghiculeștilor* (*Castelul de Mée lângă Melun*), în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 276.

75. **Sirouni H. Dj.**, *Opt manuscrise armenești dela Academia Română*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 149–154. — Mai mult registre comerciale (1789–1831) o carte de rugăciuni, un așezământ al obștii armenilor din Iași (1840) și un caiet manuscris al lui Paul sau Boghos Sebastian (1802–1825), om de încredere al lui Const. Ipsilanti, cu însemnări despre Mihail și Alex. Suțu ș. a.
C. Grecescu

76. **Veress Andrei**, *Scrisorile apocrife ale lui Mihai-Vodă Viteazul*, în *Revista Istorică Română*, II (1932), p. 382–384. — Este vorba de cele două scrisori făcute în primăvara anului 1601 în numele lui Mihai Viteazul, care într'adevăr sunt apocrife « și făurite în cancelaria principelui Sigismund Bathory din Cluj, unde nu era greu să se găsească vreun popă pentru a traduce scrisorile, dacă de altfel ele n'au fost tâlcuite de fapt de către Ștefan *Boer* (cum zice Szamoskőzy) care ca « boier » făgărășan știa românește ». D. Veress caută să aducă noi argu-

mente pentru dovedirea plăsmuirii scrisorilor, între care şi semnătura voevodului care are cuvântul воєвода, formă neobişnuită de Mihai-Vodă întru cât « în toate semnăturile sale găsim cuvântul de воєвод... ». Nouă în articolul d-lui Veress este şi aserţiunea « că luna e pusă bine în scrisoarea slavonă precum ne-o arată şi facsimilul ei adică маю scris din neobişnuinţa condeiului cu un j lungit în loc de и citit şi reprodus de toţi care au publicat scrisoarea ca measeţa induşi în eroare de semnul de prescurtare care se vede deasupra cuvântului enigmatic ». Deci după d-sa scrisoarea are în dată маю în loc de мєсѣца (scris prescurtat мсца cu с suprapus) cum s'a admis până acum. Afirmaţiunea d-lui Veress este însă greşită întru cât în facsimilul dela Academia Română, fotografii pachetul V, planşa 75, se vede foarte clar cuvântul Мсца scris cu с suprapus şi cu semnul prescurtării deasupra. Dacă ar fi Маю — cum susţine d. Veress — atunci с suprapus şi semnul prescurtării nu şi-ar mai avea niciun rost la acest cuvânt — aceasta după principiile paleografiei —, iar pe lângă acestea diftongul ю din citirea d-lui Veress are cu totul altă formă în textul scrisorii.

Vezi şi No. 117, 119, 121, 123, 211, 227, 247. *Damian P. Bogdan*

2. DISCIPLINE AUXILIARE

77. **Barwinski Eugène**, *Les archives de l'état à Lwów*, Lwów, 1933, 18 p. + 4 planşe, f. pr. — Istoric al înfiinţării noilor arhive regionale din Lwów.

P. P. P.

78. **Bărbulescu Ilie,** *Slavistica de astăzi la editarea textelor slave cirilice*, în *Arhiva*, XL (1933), p. 54–61. —Răspunzând unei notiţe ce am publicat în această revistă (*Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 317), privitoare la părerile d-lui Ohienko asupra metodei editării textelor slave-cirilice, d. Bărbulescu susţine tot vechea metodă a reproducerii « fotografice ». Impotriva unei « *interpretări* » a textului de către editor (ca în ediţiile occidentale), d-sa aduce două argumente: o asemenea interpretare ar fi subiectivă, ar falsifica deci textul, apoi în limbile slavice sunt mai multe şcoli ortografice, deci o *interpretare* (adică o rezolvire a prescurtărilor) nu va şti să aleagă între ele. Argumentele d-lui Bărbulescu nu rezistă criticii. O ediţie critică nu răpeşte cetitorului putinţa unui control, prescurtările care se ivesc în toate documentele vor fi indicate în introducere, celelalte în note, aşa încât aparatul critic permite oricând un control. Cât despre şcolile ortografice (ca şi deosebirile dialectale), ele nu sunt particulare slavei, ci se găsesc în toate limbile. Editorul va studia documentul şi-l va completa conform şcoalei din care face parte. Nu am avut pretenţia, cum crede d. Bărbulescu, să inovez în ştiinţă, ci numai să cer aplicarea şi la ediţiile de documente slave ale unor principii câştigate în alte ştiinţe mai înaintate. La noi aceste principii au fost expuse definitiv de d. D. Russo (*Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, Bucureşti, 1915). Observ de asemenea că studiul d-lui Ohienko nu este « un studiu de paleografie », cum crede d. Bărbulescu (*op. cit.*, p. 54), ci un studiu asupra ediţiilor de texte şi că *editurile de documente* (*ibidem*), nu sunt acelaşi lucru ca *ediţiile*. D. Bărbulescu, vorbind de revista noastră, spune că spiritul ei în genere şi al subsemnatului în particular este de a da directive în domenii în care autorii nu sunt destul de iniţiaţi. D. Bărbulescu e prea amabil.

P. P. P.

79. **Dölger Franz.,** *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden. 67 Abbildungen auf 25 Lichtdrucktafeln aus dem Lichtbilderarchiv der Bayrischen Akademie*

der Wissenschaften zusammengestellt, beschrieben, erläutert und in Umschrif wiedergegeben. Mittel- und neugriechisches Seminar der Universität München, 1931, p. VI, 67 în folio şi un album de 25 de planşe. — Importanţa şi folosul deosebit al acestui frumos album care conţine o reproducere în fototipie a 58 de documente bizantine dintre care 10 inedite, iar o bună parte redate în întregime, a fost îndeajuns de relevată de d-nii M. Lascaris (în *Byzantinoslavika*, III, (1931), p. 511–513) şi V. Laurent (în *Echos d'Oriént*, 1932, p. 44–51). Insă albumul datorit minuţioasci şi impecabilei erudiţii a vrednicului conducător dela *Byzantinische Zeitschrift*, după cum cu drept cuvânt se pronunţă d. Laurent, prezintă interes nu numai pentru diplomatica şi paleografia bizantină şi apuseană, ci este de o netăgăduită valoare şi pentru diplomatica slavă şi slavoromână, întrucât pe baza lui se pot constata multe dintre elementele împrumutate din cancelaria imperiului bizantin. In ce ne priveşte am remarcat tot în paginile acestei reviste (II (1932), p. 416–417) pe baza albumului d-lui D. că forma crucii cu care se încheie *subscriptiones* în hrisoavele slavo-muntene — inclusiv hrisovul inedit al lui Radu cel Frumos destinat Mânăstirei Tismana şi datat 1464 Iulie 10 — este de provenienţă bizantină. Acum observăm un nou element în cancelaria munteană de aceeaşi origine, este vorba de particula *Io* din *intitulatio* şi *subscriptiones* a documentelor muntene şi apoi şi în *intitulatio* celor moldoveneşti. Până acum, s'au emis diferite teorii privitoare la originea acestei particule. Aşa regretatul Bogdan într'un frumos articol, *Io din titlul domnilor români*, publicat în 1889 în *Convorbiri Literare*, p. 721–738, emitea ipoteza unui împrumut din cancelaria bulgară — unde *Io* s'ar fi creat după stingerea dinastiei Asăneştilor — ca o amintire glorioasă a primilor trei Asani, iar profesorul Iorga în aceiaşi ordine de idei presupune o creaţie valahă (cf. *Notes de diplomatique roumaine*, Bucureşti, 1930, p. 120). Faptul însă că *Io* apare cu aceeaşi grafie din documentele slavo-muntene şi în cele bizantine (vezi semnătura lui Ion al II-lea Comnenul, Ioan al V-lea Paleologul, Ioan al VI-lea Cantacuzino şi al lui Ioan al VIII-lea Paleologul, la Dölger, *Facsimiles*, planşele XI, XIII, VI, VII, VIII, Nr. 21, 30, 12, 13, şi 15), cred că ne-ar putea îndritui să afirmăm că particula *Io* — care nu este decât o prescurtare paleografică a cuvântului Ioan — îşi are originea la noi din diplomatica bizantină, fie prin filiera cancelariei bulgare sau poate mai probabil chiar prin biserica munteană — date fiind legăturile directe ale acestei biserici cu Patriarhia dela Constantinopol. *Damian P. Bogdan*

80. **Ruffini M.**, *Demetrio Cantemir geografo*, în *Rivista di Geografia e cultura geografica*, XXII (1932), p. 336–344. — Autorul, care e şi lector de limba română la Universitatea din Torino, dă, întemeindu-se pe bibliografia românească, un studiu de sinteză asupra învăţatului domn moldovean ca geograf, stăruind mai cu seamă asupra « Descrierei Moldovei ». *D. Bodin*

81. **Siemenski Jos.**, *Guide des archives de Pologne, I. Archives de la Pologne ancienne*, Varşovia, 1933, 121 p., f. pr. — Preţios ghid pentru cercetătorii care lucrează în arhivele polone. *P. P. P.*

82. **Svenţiţkij Ilarion**, Збірки національного музею у Львові. Опис рукописів. I. кирилични пергамінй XII—XV вв. (Colecţiile muzeului naţional rutean din Lwow. Descrierea manuscriselor, I. Pergamentele cirilice din veacurile XII—XV), Lwow, ed. Muzeului naţional, 1933, 20 p + 36 planşe, 18 zloţi. — Album paleografic cu exemple din ortografia manuscriselor rutene, precum şi din ornamentaţia acestor manuscrise. *P. P. P.*

3. BIOGRAFII

83. **Amantos C.**, *'Αλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων (1641–1709)*, în *'Ελληνικά*, V (1932), p. 335–350. — Biografie completă a marelui dragoman Alexandru Mavrocordat, tatăl lui Nicolae Vodă. Autorul întrebuinţează numeroase izvoare greceşti, unele din ele inedite. De asemenea cunoaşte şi publicaţiile istorice din România. *P. P. P.*

84. **Bothezat Konstanze**, *Daniel Roths Lebensjahre und Tod*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LVI (1933), p. 17–29.

85. **Ghidionescu Vl.**, *Spiru Haret*, în *Cuget clar*, VI (1933), p. 116–124.

86. **Gorovei Artur**, *Simion Fl. Marian*, în *Făt Frumos*, VII (1933), p. 217—223). — Câteva amintiri despre S. Fl. Marian, despre « Botanica poporului român » pe care o lucra Marian, din ea publicându-se numai o parte în *Şezătoarea* anului 1907, după moartea autorului. Marian refuza colaborarea la *Şezătoarea*, de care « a rămas un străin ». *Dan Simonescu*

87. **Halevy M. A.**, *Franz Josef Sulzer, primul istoriograf al Evreilor din România*, în *Sinai, anuar de studii judaice*, V (1933), p. 76–90.

88. **Iorga N.**, *B. P. Hasdeu ca istoric*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. 3, tom. XIII, 1932, p. 5. — Hasdeu « a fost înainte de toate . . . un filolog », care s'a oprit asupra formei şi la anume cercetări care deşi n'au nimic istoric sunt interesante prin îndemnul de a porni pe alte căi. *C. Grecescu*

89. **Iorga N.**, *Radu Cantacuzino*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. 3, tom. XIII, 1932, p. 10+5 pl. — Vieaţa lui Radu Cantacuzino, fiul lui Ştefan, în Austria; comandant al regimentului iliric şi planurile lui. Planşele reprezintă steaguri ale amintitului regiment. *C. Grecescu*

90. **Maiorescu T.**, *Din însemnările zilnice* (30 Mai/11 Iunie 1883–2/14 Februarie 1884), în *Conv. Lit.*, LXV (1932) p. 427–431. — Ştiri referitoare la boala lui M. Eminescu. *C. Grecescu*

91. **Meissner C.**, *Iacob Negruzzi*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 3–4. — Rolul important în întemeierea şi continuarea « Junimii » şi Convorbirilor Literare. *C. Grecescu*

92. **Negrescu I.**, *Alexandru Sturza*, în *Viaţa Basarabiei*, II (1933), p. 27–37, cu două reproduceri fotografice. — Alexandru Sturza, român basarabean de origine şi rudă cu Sturzeştii din Moldova, prieten al lui Capodistria. *D. Bodin*

93. **Papahagi Valeriu**, *Familia Şaguna în documente veneţiene din secolul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 1–5. — Familia Şaguna după documente veneţiene e originară din Moscopole; a trecut mai târziu la Grabova, de unde urmând curentului de emigrare s'a stabilit în Ungaria, la Miskolz. *C. Grecescu*

94. **Păunel Eugen I.**, *Filoromânul Carol Umlauff (1796–1861)*, în *Făt Frumos*, VII (1932), p. 264–274. — Bună biografie a lui Carol Ritter (cavaler) Umlauff de Frankwell, care, după ce îşi pregăteşte o solidă cultură juridică şi muzicală (în cercul marilor compozitori Schubert şi Johann Vogl, în Viena), este numit magistrat în Suceava (1821–1826) şi Cernăuţi (1826–1850). Invăţase bine « moldoveneşte » şi a arătat Bucovinenilor un mare sprijin prin nenumăratele iniţiative pentru progresul cultural al Românilor. A scris frumos despre Români şi a tradus în nemţeşte poezia lui Alecsandri « Adio Moldovii », din care apoi a creat piesa muzicală « Cântecul unui surghiunit » închinată

bătrânului Doxachı Hurmuzachi. Datele biografice autorul le ia din publicația germană *Leben und Wirken eines österreichischen Justizmannes*, scrisă de Victor Ritter (cavaler) Umlauff von Frankwell, fiul lui Carol și publicate la Viena în 1861. *Dan Simonescu*

95. **Petri Hans,** *Daten zur Lebensgeschichte Daniel Roths*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LVI (1933), p. 13–17.

96. **Predescu L.,** *B. P. Hasdeu, Basarabia și Rusia*, în *Arhiv. Basarabiei*, (1932), p. 295–302. — Note biografice. Atitudinea față de Rusia. *C. Grecescu*

97. **Watson R. W. Seton,** *The Emperor Francis Joseph*, în *History*, July 1932.

Vezi și No. 231, 246.

4. ISTORIE POLITICĂ ȘI DIPLOMATICĂ

98. **Adamus I.,** *Pañstwo litewskie w latach 1386–1398* (Statul lituanian în anii 1386–1398), Wilno, 1932, 67 p., f. pr. — Studiu asupra începuturilor unirii polono-litvane și asupra stării de drept al statului litvan față de cel polon. *P. P. P.*

99. **Andronachi Gh. V., Căpitan,** *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al unirii*, Chișinău, 1933, 256 p. și multe ilustrații, 300 lei. — Pe lângă biografiile bărbaților de seamă ai Basarabiei, se dau și documente importante în legătură cu actul unirei Basarabiei la România. *D. Bodin*

100. **Antalffy Andrei Dr.,** *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659*, trad. din textul turcesc, în *Bulet. Com. Ist*, XII (1933), p. 5–56. — Interesante știri asupra țărilor române, dar îndeosebi asupra turburărilor din anul 1659 în Moldova și Muntenia. *C. Grecescu*

101. **Antim St.,** *Asasinul lui Barbu Catargi, comunicarea d-lui Al. Lapedatu*, în *Libertatea*, I (1933), p. 282–283. — D. St. Antim crede că asasinul lui Barbu Catargiu n'a fost supusul ungur Gh. Bogati, așa cum susține d. Al. Lapedatu în comunicarea sa dela Academia Română, ci chiar prefectul poliției, N. Bibescu. Complotul pentru uciderea lui Barbu Catargiu — spune d. Antim — « a fost numai de doi. El s'a țesut între Cuza și Bibescu — de aceia a reușit și tot de aceia adevărul nu s'a putut afla nici până în ziua de azi ». Afirmația e foarte gravă și ea ar arunca — în cazul când s'ar adeveri — atâta discredit asupra Domnitorului Alexandru Cuza, încât d. Antim e imperios obligat să dovedească *în chip peremptoriu* teza sa. In articolul despre care referim aci, nu sunt dovezi, ci simple prezumții. Iar pe simple prezumții nu se poate mânji figura lui Cuza. Așteptăm deci dovezile d-lui St. Antim. *C. C. G.*

102. **Balla Ignazio,** *Il Duce per l'Ungheria: interviste e memorie di un giornalista ungherese*, Milano, Collezione dell'Associazione « Amici dell'Ungheria » di Milano, 1933. — Istoric al atitudinii binevoitoare a lui Mussolini față de Ungaria. Documentarea e bazată în cea mai mare parte pe interviewurile luate de autor Premierului italian în diverse rânduri, între 1921 și 1927. *R. Vulpe*

103. **Boldur Al.,** *Problema pactului de neagresiune sovieto-român*, în *Viața Basarabiei*, II (1933), p. 16–25, 78–86.

104. **Bulat T G.,** *Lin corespondența Marchizului de Beaupoil St. Aulaire cu Serghie Cușnicov, președintele Divanurilor românești*, în *Arhiv. Basarabiei*,

IV (1932) p. 118—142. — Marchizul de Beaupoil St. Aulaire, emigrat francez din cauza marei revoluţii, a ajuns secretar al domnitorului C. Ipsilanti. Era filo-rus şi a fost recunoscut de Ţar ca ofiţer cu gradul de colonel. Corespondenţa e un schimb de scrisori informative cu preşedintele divanurilor româneşti.

105. **Dragomir Silviu,** *Ctitorii bisericii din Bârsău în judeţul Hunedoara,* în *Anuar. Com. Mon. Ist., secţia Transilvania,* 1930-1931, Cluj, 1932, p. 139—147. — Studiu genealogic asupra ctitorilor bisericii din Bârsău clădită de familiile sârbeşti Olarevič şi Crepovič: Elena Crepovič a fost soţia lui Petre cel Tânăr, domnul Ţării Româneşti. *P. P. P.*

106. **Chowaniec Czesław,** *Wyprawa Sobieskiego do Moldawji w 1686 r* (Expediţia lui Sobieski în Moldova în anul 1686), Varşovia, 1932, 152 p. şi 2 hărţi (extras din *Przeglad Historyczno-wojskowy,* IV). — Studiul d-lui Chowaniec este mai ales o cercetare a acţiunii militare a lui Sobieski, iar pentru legăturile diplomatice ale regelui polon cu principatele, autorul promite un studiu separat. Multe documente inedite aduc contribuţii noi asupra acestor împrejurări ; în primul rând ziarul campaniei moldoveneşti scris de Iacob Sobieski, fiul regelui, care a luat parte la expediţie. Textul în limba polonă e publicat în anexe (p. 127-137). Sobieski promite lui C. Cantemir tronul ereditar, dacă va trece de partea lui (Misiunea iezuitului Wierzchowski). Dar cum regele trata şi cu boierii peste capul Domnului, Cantemir nu poate avea încredere (Chalepinski trimis de rege la Iaşi (p. 61), e un grec stabilit în Moldova, rudă cu Ştefan Petriceicu, numele lui derivă din al oraşului Halep). D. Chowaniec discută răspunderea « trădării » lui Cantemir şi conchide că vinovatul e totuşi Sobieski, care n'a ştiut să-l câştige. In schimb boieri ca Turculeţ sunt în oastea regală. O altă problemă e aceia a arderii Iaşilor. Dimitrie Cantemir afirmase în *Vita C. Cantemyri* că regele dăduse ordin să se aprindă oraşul, ceeace nu e de crezut. Autorul crede că arderea Capitalei Moldovei se datoreşte Cazacilor turbulenţi şi nedisciplinaţi (p. 90-91). Toate izvoarele arată că mitropolitul Dosoftei a urmat de bună voie pe rege şi n'a plecat silit, cum spune tendenţios D. Cantemir (p. 93). Sobieski trimite în timpul campaniei la curtea lui Şerban Cantacuzino pe Belchacki, care cere intervenţia Domnului muntean, dar fără rezultat (p. 104). Amănuntele asupra acţiunii militare sunt precise şi preţioase. Unele amănunte suplimentare se puteau găsi şi în cronicile moldoveneşti, necercetate de autor. *P. P. P.*

107. **Eftimiu Elena,** *Câteva scrisori dela Ieremia Movilă,* în *Rev. Ist.,* XVIII (1932), p. 141-148. — Opt scrisori în limba polonă din anii 1598 şi 1599 aflate în arhivele Czartoryski din Cracovia şi cea Centrală din Varşovia către regele Sigismund al III-lea şi Cristofor Radzivill, voevodul Vilnei. Solii cu ştiri asupra mişcărilor turceşti, ş. a. *C. Grecescu*

108. **Górka O.,** *Dziejowa rzeczywistość, a racja stanu Polski na poludniowym Wschodzie* (Realitatea istorică şi raţiunea de stat a Poloniei în Sud-Estul Europei), în *Polityka narodów,* I (1933), p. 6-33. — Articol cuprinzând vederi sintetice foarte interesante asupra istoriei Poloniei şi a legăturilor ei cu Orientul. Autorul socoate că istoriografia polonă obsedată de explicarea împărţirii Poloniei, a studiat în primul rând relaţiile Poloniei cu Prusia şi cu Rusia, neglijând relaţiile cu Orientul, cu Turcii şi cu principatele române. Acei care s'au ocupat totuşi cu această chestie au văzut-o greşit, socotind că Polonia (caşi Ungaria şi Românii) a fost « un zid al creştinătăţii şi al civilizaţiei

apusene » împotriva Turcilor. Aceasta nu e decât o frază: Polonia nu se afla în calea expansiunii otomane şi nici nu era în stare, cu slaba ei organizare militară, să-i ţie piept. Problema orientală pentru Polonia în trecut consta în deschiderea unui drum comercial spre Marea Neagră. Această problemă s'a pus întâi pentru Lituania, iar pentru Polonia abia la sfârşitul veacului al XIV-lea. Din nefericire, din cauza lipsei de înţelegere mai largă politică a şleahtei, Polonia n'a avut o politică urmărită consecvent. Interesul ei era să aibă în faţa Turcilor o Moldovă puternică, pe când Polonii au atacat tocmai pe acei domni români, care s'au arătat mai puternici apărători ai libertăţii: Ştefan cel Mare, Mihai, Petru Rareş. Aceleaşi greşeli s'au făcut şi faţă de Cazacii din Ucraina, care formau pentru Polonia un zid în faţa Tătarilor. De fapt, ieşirea la Marea Neagră prin Moldova a Poloniei poate fi considerată ca pierdută cu ocazia luptei dela Codrul Cosminului (1497). Intre Polonia şi Ungaria, cu toate aparenţele contrare şi chiar când domnea aceiaşi persoană pe ambele tronuri, a fost o luptă încordată şi neîncetată din cauza rivalităţii pe terenul politicii orientale. Faţă de Turcia, Polonia a dus o politică nehotărîtă: ar fi putut să fie aliata ei, căci statul polon nu avea nici interes, nici posibilitate s'o atace, dar duşmănia a fost întreţinută din interese particulare ale dinastiei (de pildă expediţia lui Sobieski în Moldova) şi de interese ale nobilimii dela graniţă. Greşelile politicii externe a Poloniei în trecut se datoresc şleahtei nerăzboinice şi anarhice, care nu-şi armonizase acţiunea cu interesele generale ale ţării. Căderea Poloniei se datoreşte mai de grabă greşelilor politicii externe şi lipsei unei armate bune, decât organizării constituţionale. *P. P. P.*

109. **Iorga N.,** *Acte privitoare la istoria marelui războiu*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 193–215. — Telegrama dela sfârşitul lui Iunie 1916 şi începutul lui Iulie a puterilor Antantei cu privire la intrarea în război a României. De altă parte rezumate ale discuţiilor consiliilor de coroană din Fevruarie 1918, în legătură cu tratativele pentru încheierea păcii cu Puterile Centrale. (Vezi şi ziarul *Indreptarea* din 24 Octomvrie 1932, unde, în articolul *Cum se scrie istoria de specialişti*, d. Mareşal Al. Averescu contestă rezumatele, cu elemente chiar din ele. A se vedea şi rectificarea din *Neamul Românesc*, anul XXVII, din 28 Octomvrie 1932, p. 2). *C. Grecescu*

110. **Iorga N.,** *Broşuri despre drepturile României (1866–1874)*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 217–218. — E vorba de broşura *Appel des Roumains à la conférence*, Paris, 1866, operă a unui român cult. Vezi şi p. 296–297. *C. Grecescu*

111. **Iorga N.,** *Căderea şi moartea lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, în *Cuget clar*, VI (1933), p. 17–42. — Textul unei conferinţe ţinute la Fundaţia Dalles.

112. **Iorga N.,** *Câteva note bizantine în vederea unei reluări a epocei lui Mircea-cel-Bătrîn*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1933) p. 301—306. — Se scot în evidenţă momente din relaţiile Principatelor cu Turcii nereliefate în deajuns de istoriografia românească, după cronicarii L. Chalkokondilas, Dukas şi Phrantzes. *C. Grecescu*

113. **Iorga N.,** *La istoria Callimachilor*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 215–216. — O ştire din *Arhiva Someşană*, Nr. 16, cu privire la uneltirile boierilor din Moldova contra lui Ioan Teodor Callimachi, la numirea sa ca Domn. *C. Grecescu*

114. **Iorga N.,** *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral şi naţional*, ediţia a 2-a, Bucureşti,

1932, 462 p. — Autorul consideră această lucrare ca o carte de istorie, dovadă pasajul dela p. 319–320: « fie-mi permis a o spune şi în această carte de istorie, unde nu pot să adaug pentru mine, dar nu pot să scad numai fiindcă e vorba şi de mine ». In realitate însă, suntem în faţa unor memorii, de un caracter cu totul personal şi scrise într'un moment de mare supărare, îndată după căderea dela guvern. In privinţa stării de spirit a autorului, atunci când a aşternut pe hârtie aceste memorii, e semnificativă fraza dela p. 238, în care relatează plecarea din Bucureşti în 1916, în ajunul ocupaţiei nemţeşti: « Dacă nu m'ar fi dus noaptea la un tren de birocraţi grija prietenească a lui Gh. Munteanu-Murgoci, în casa căruia izbutisem a mă adăposti, n'aşi scrie astăzi aceste rânduri — *dar cine ştie dacă şi pentru mine, aşa cum trăiesc azi, n'ar fi fost mai bine* ». Aşa încât nu trebue să ne mai mire caracterizările nedrepte şi aprecierile pătimaşe de care e plină cartea. Cum să ne explicăm astfel lumina în care e înfăţişat Carol I, întemeietorul României moderne — despre care autorul spune că era de o « vulgară vanitate » şi că avea « dorinţa necontenită a unei creaţiuni, *fie ea şi numai aparentă, uşoară, inutilă, ba chiar stricătoare* » (p. 7 şi 9). Nu este — în aceste aprecieri — numai un act de impietate, ci şi o falsă judecată istorică, o gravă lipsă de înţelegere a firii şi operii marelui nostru rege. Şi dacă aşa se vorbeşte de Carol cel Inţelept, de ce să ne mire portretele diformate şi nedrepte care se fac mai tuturor fruntaşilor vieţii noastre publice din ultimele trei decenii? Numai viaţa şi opera unuia singur e înfăţişată în lini de o armonioasă perfecţie, şi impecabilă consecvenţă reprezentând o necontenită luptă pentru ideal, fără ezitări şi fără compromisuri: e aceia a autorului. « Supt trei regi » nu e o carte de istorie, adică de expunere senină, obiectivă, fără ură şi fără părtinire, ci e o pledoarie « pro domo sua ». Citind-o, ne-au venit fără voie în minte cuvintele bătrânului cronicar Miron Costin care spune: « nimică nu strică credinţa aşa celor ce scriu letopiseţile ca făţăriia, când veghe voia unuia şi coboară lucrul cu hulă altuia ». *C. C. G.*

115. **Iorga N.**, *Sobieski et les Roumains, 1683–1696*, în *Rev. hist. du sud-est europ.*, X (1933), p. 287–306. — Autorul explică politica domnilor români, Şerban Cantacuzino şi Constantin Cantemir faţă de Sobieski. Domnii români nu trebuesc consideraţi ca duşmani ai Poloniei şi credincioşi ai Turcilor. Gh. Duca încă fusese solicitat de Sobieski să mijlocească pacea cu Turcii. Ezitările lui Cantemir se explică din cauza sprijinului dat de Poloni lui Ştefan Petriceicu şi apoi din cauza planurilor de înscăunare a fiului lui Sobieski în Moldova. Dacă ţinem seama şi de faptul că avea un fiu zălog la Poartă, politica lui şovăitoare se poate explica altfel decât printr'o pretinsă turco-filie. Boierimea moldovenească lupta pentru menţinerea privilegiilor ei şi spera că Polonii le vor menţine şi întări peste capul Domnului. *P. P. P.*

116. **Lapedatu Al.**, *Abolirea protectoratului rusesc în ţările române (1834–1858)*, Cluj, 1933, 22 p., f. pr. (Extras din *Anuar. institut. de ist. naţională*, VI). — Studiul d-lui L. este o conferinţă ţinută la *Universitatea liberă*. Se relevă rolul jucat de Câmpineanu ca începător al luptei politice pentru libertatea naţională. Revoluţia dela 1848 e justificată de autor ca o încercare necesară pentru a atrage atenţia Europei asupra Românilor. Al treilea capitol arată rolul emigraţiei române în Apus al cărei program era acel al lui Câmpineanu (părăsit însă în parte în timpul revoluţiei). Ultima parte a conferinţei se ocupă cu lupta premergătoare unirii după pacea dela Paris. *P. P. P.*

117. **Lapedatu Al.**, *In jurul asasinării lui Barbu Catargiu (Iunie 1862)*, Bu-

curești, 1933, 42 p., 30 lei. (Extras din *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice*, ser. III, XIV (1933)). — Studiu bazat pe dosarele anchetei polițienești și judiciare, până acum inedite asupra asasinării lui Barbu Catargiu. Din aceste dosare nu reiese lămurit cine a făptuit asasinatul. D. Lapedatu crede că s'ar putea admite că autorul moral al asasinatului s'ar găsi între apropiații lui Cuza Vodă, care avea interese opuse cu ale primului său ministru. In anexe se dau 11 documente din dosarul anchetei. *P. P. P.*

118. **Lascaris M.,** *Greece and Serbia during the war of 1885*, în *The Slavonic Review*, XI (1932), p. 88–99. — Studiu de istorie diplomatică. Se relevă încercarea regelui Milan al Serbiei de a obține sprijinul militar al României contra Bulgariei la 1885. *P. P. P.*

119. **Maiorescu T.,** *Din însemnările zilnice: conflictul cu Bulgaria* (21 Iulie/3 August—21/5 August 1913), în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 102–112.

120. **Medlicott W. N.,** *The recognition of roumanian independence*, II, în *The Slavonic Review*, XI (1933), p. 572–589. — Sfârșitul importantului studiu semnalat în bibliografia noastră. *P. P. P.*

121. **Nistor I.,** *Din corespondența lui Todleben dela Plevna*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, ser. III, tom. XIII, 1 pl + 55 p. — O introducere și 31 scrisori anexe ale generalului Todleben către soția sa la Petersburg. Scrisorile sunt din 12 Septemvrie 1877—27 Ianuarie 1879 și ne dau știri cu privire la operațiile ruso-române și la raporturile cu Prințul Carol. Reiese și atmosfera defavorabilă creiată generalului de marele Duce și de cercul său. *C. Grecescu*

122. **Onou Al.,** *Memoirs of count Ignatiev*, în *The Slavonic Review*, X (1931–1932), p. 386–407, 627–640, XI (1932–1933), p. 108–125. — Studiu bazat pe memoriile fostului ambasador rus la Constantinopol, apărute de curând în Rusia. Ele constitue un izvor important pentru istoria diplomatică a războiului dela 1877–1878. Față de România Ignatiev e rău dispus. Se plânge că Gorceakov și alți miniștri ruși nu înțeleg importanța pentru Rusia de a relua Basarabii de Sud cu orice mijloace. Menționează și planul unor diplomați europeni de a așeza pe principele Carol I al României ca rege la Constantinopol (la 1866!). Ignatiev prevedea o alianță româno-polono-maghiară împotriva Rușilor și a Slavilor de Sud. *P. P. P.*

123. **Pajewski I.,** *Turcja wobec elekcji Walezego* (Turcia față de alegerea lui Henric de Valois), în *Przegląd Powszechny*, CXCVII (1933), p. 58–70 și 191–207. — Studiu de istorie diplomatică. Turcii făgăduiseră Francezilor că vor sprijini alegerea lui Henric de Valois ca rege al Poloniei (1574). In adevăr Ioan Vodă cel Cumplit al Moldovei cere Polonilor să-l aleagă pe fratele regelui Franței, ca urmare a instrucțiunilor primite dela Poartă. Turcii totuși sunt nesinceri și caută pe ascuns să zădărnicească această alegere. *P. P. P.*

124. **Pall Fr.,** *Les relations entre la Hongrie et Scanderbeg*, în *Rev. hist. du sud-est europ.*, X (1933), p. 119–141. — Studiu bazat în mare parte pe izvoare ungurești privitor la legăturile lui Ioan Corvin cu Skanderbeg din Albania. *P. P. P.*

125. **Petrașcu N. N.,** *Regele Carol al II-lea. O pagină de istorie*, București, Colecția analelor române, 1933, 32. — Text român cu traducerea integrală franceză.

126. **Piwarski K.,** *Między Francja a Austrja Z dziejow polityki Iana III Sobieskiego w latach 1687–1690* (Intre Franța și Austria, din istoria politicii lui Ioan III Sobieski în anii 1687–1690, Cracovia, 1933, 164 p., f. pr.), în *Rozprawy* ale *Academiei polone de Stiințe, secția istorico-filozofică*, ser. II + XLIV, Nr. 7. — Autorul recunoaște că Sobieski urmărea înscăunarea fiului său Iacob

în Moldova, ca să pregătească apoi moştenirea tronului polon. Căderea expediţiei moldoveneşti a adus o apropiere de Franţa împotriva Austriei. Planul unei noi expediţii neizbutite împotriva Moldovei la 1688 e studiat pe larg, pe bază de documente inedite. De asemenea şi tratativele cu Austria pentru principatele române. *P. P. P.*

127. **Popescu Mihai,** *Contribuţiuni la istoria dinaintea unirii Principatelor Române*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 690–712. — Mişcarea naţională pornită în Principate şi sprijinul diplomaţiei franco-engleze îngrijorau Rusia, care cere Austriei să pună mâna pe corespondenţa promotorului acestei mişcări, Ion Câmpineanu, plecat să informeze Puterile apusene. *C. Grecescu*

128. **Rouček Ios.,** *The political evolution of Roumania*, în *The Slavonic Review*, X (1932), p. 602–615. — Consideraţii asupra politicii interne a României în ultimul timp. *P. P. P.*

129. **Steier Lajos,** *Bethlen István gróf és a revizió* (Contele Şt. Bethlen şi revizionismul), în *Magyar Szemle*, XVII, p. 112–122. — Analiza activităţii politice a Contelui Bethlen, fost Preşedintele Consiliului de Miniştri ungar, mai ales în domeniul politicii externe, urmărind rectificarea hotarelor Ungariei. *A. P. Todor*

130. * **Sumner B. H.,** *The secret Franco-Russian treaty of 3 March 1859*, în *The English Historical Review*, January 1933.

131. * **Temperley Harold,** *The Bulgarian and other atrocities 1875–1878, in the light of historical criticism*, în *The Journal of modern history*, IV (1932), No. 3.

132. * **Ussihkin S.,** *Principes et tendances de la politique britannique en Proche Orient*, în *La Grande Revue*, 1932 novembre.

133. **Wyrostek L.,** *Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej* (Neamul Drag-Sas în Ungaria şi în Rusia dela Halici), Cracovia, 1932, 192 p., 25 zloţi). (Extras din *Rocznik Polskiego towaryzstwa heraldycznego*, XI (1932). — In introducere autorul discută originea Românilor din Maramureş şi se pronunţă pentru teoria imigrării, neavând însă nici cunoştinţe elementare în legătură cu literatura chestiunii şi cu argumentele aduse în discuţie. Restul lucrării e un studiu mai serios. După ce urmăreşte familia lui Dragoş şi Sas în Maramureş şi în Moldova, pe baza documentelor maramureşene, autorul dovedeşte că Ştefan Românul (Wolosin), fiul lui Sas şi fratele lui Balc se aşează în ţara Haliciului cu neamul său. La 1367, deci curând după pierderea Moldovei de către Sas, regele Cazimir îi confirmă lui Ştefan satul Rybretycze. Neamul lui se întinde foarte repede prin colonizare într'o mulţime de sate ale Galiţiei şi formează 60 de familii, unele celebre în istoria Poloniei. Origina lor românească era recunoscută. Herbul (stema) acestor familii e identic cu acel al familiei Dragffy din Maramureş şi se numeşte până azi, *Herbul Sas*. La sfârşit table genealogice şi un indice. *P. P. P.*

Vezi şi No. 83, 92, 97.

5. ISTORIE SOCIALĂ

134. **Brătianu G. I.,** *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, în *Annales d'histoire économique et sociale*, 1933, p. 445–462. — Vom reveni. *D. Bodin*

135. **Filitti I.,** *Oameni dependenţi şi cultivatori liberi în principatele române în secolul XV–XVIII*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, ser. III, tom. XVIII,

p. 371–399. — D. Filitti crede că în principatele române « încă dela început au existat, pe lângă robi, două categorii de cultivatori ; cei liberi şi cei în dependență personală de stăpânul moşiei » (p. 373). Nu aduce însă niciun document concludent în privința aceasta. Toate actele pe care le citează în sprijinul tezei sale (p. 390) nu dovedesc prezența acestei categorii de cultivatori liberi. Actul lui Mircea cel Bătrân privitor la locuitorii din satele boiereşti care ar dori să meargă în satul Cărăreni al Mănăstirii Cozia dovedeşte tocmai dimpotrivă că acei locuitori nu erau liberi, de vreme ce e nevoie de un act special din partea domniei pentru ca ei să poată veni în satul mânăstirii. Ceeace face Mircea, e un act *de favoare*. In documentul din 1493 vinăriciul « de țară » înseamnă vinăriciul tuturor celorlalți locuitori în afară de vecinii paharnicilor Deatco şi Radul. Din acest act nu se poate scoate nicio concluzie cu privire la existența cultivatorilor liberi, deoarece restul locuitorilor puteau fi tot rumâni, dar aparținând altora, sau megiaşi adică proprietari. Nici documentul dela Petru Vodă cel Tânăr nu dovedeşte nimic. Doar tot d. Filitti citează mai înainte (p. 384) un act din care rezultă că rumânii înşişi puteau fi de două feluri ; « buni » şi « săraci » (siromasi). Documentul din 1638 se referă la un *orăşan*, deci un locuitor cu regim special ; nu poate fi adus aşa dar în discuția noastră care priveşte situația locuitorilor din *sate*. Pe de altă parte documentul din 1642, al Dragoslăvenilor se referă la un caz cu totul deosebit ; după însăşi mărturia documentului, aceşti « săteni din Dragoslavele au fost mai înainte vreme aurari şi au venit dela Hațeg şi de prin alte părți, pentru aceea au fost un sat de milă şi tot au fost pe seama domnească rudari, iar din zilele Mihnei Voevod între al doilea rând de domnie, singuri tot au umblat din mână în mână şi din boiar în boiar de au fost dârvari, iar de rumânie nu au avut de către nimenea nicio bănuială » (C. Rădulescu-Codin şi Preot I. Răuțescu, *Dragoslavele*, Câmpulung-Muscel, 1923, p. 27). După cum se vede regimul sătenilor din Dragoslavele era cu totul altul decât acela al locuitorilor din satele obişnuite. In sfârşit, nici expresia « coloni et iobagiones » din tratatul lui Sigismund Bathory cu Mihai nu e concludent. Se poate ca zişii « coloni » să fie locuitorii « sloboziilor » în timp ce « iobagiones » să fi designat pe « rumâni ». O simplă tavtologie n'ar fi de asemenea exclusă (cf. « haeredes et successores » în actul similar din 20 Mai. Hurmuzaki, III, 1, 474). *C. C. G.*

136. **Ghelose Ion I.**, *Mocanii din Dobrogea*, în *Viața Românească*, XXV (1933), p. 125–132. — Informațiuni în mare parte cunoscute asupra mocanilor ardeleni stabiliți în Câmpia Bărăganului şi Dobrogei, mai intens după 1848, care au înființat adevărate colonii ardeleneşti, cum de ex.: Varos, Gîrlici, Ciobanul, Casimcea, Topolog, Urluia. Ei au transformat populația tătară, nepricepută şi leneşă, într'o clasă cultivatoare şi harnică. O greşală: « violonistul ambulant Teodor T. Benada » (p. 128), trebue să fie cunoscutul etnograf T. T. Burada. *Dan Simonescu*

137. **Halevy M. A.**, *Contribuțiuni la istoria Evreilor în România*, Bucureşti, Institutul de istorie evreo-română, 1933, 41 p., 40 lei. — Tonul polemic scade valoarea unei lucrări cu pretențiuni ştiințifice. Pentru d. *Halevy*, *Kogălniceanu* e « aldė editorul Letopisețelor » (p. 17). *D. Bodin*

138. **Stahl H. H.**, *Un sat din Transilvania: Drăguşul*, în *Boabe de grâu*, IV (1933), p. 147–154, cu mai multe reproduceri fotografice.

139. **Teutsch Iulius**, *Die siebenbürgischen Wanderzigeuner*, în *Klingsor*, X (1933), p. 101–112.

6. ISTORIE ECONOMICĂ

140. **Bezveconnâi Gh.,** *Navigaţia basarabeană,* în *Viaţa Basarabiei,* II (1933), p. 45–56.

141. **Blank Aristide,** *Economice,* Bucureşti, ed. Adevĕrul, 1932, 167 p., f. pr. — Capitolul prim al lucrării e « Câteva date istorico-economice » şi se referă la întregul trecut românesc; la p. 151–152: despre « Odisea (sic) tezaurului din Moscova ». Date vagi şi multe nesigure. *D. Bodin*

142. **Bulat T. G.,** *Din istoria târgurilor moldoveneşti: Fălticeni şi Tecuci,* în *Arhiv. Basarabiei,* IV (1932), p. 73–86. — Conflicte între târgoveţi şi proprietarii moşiilor pe care erau aşezate târgurile. Înfiinţarea Fălticenilor după pierderea Bucovinei. Şapte anexe. *C. Grecescu*

143. **Sburlan D. A.,** *Holzproduktion, Holzindustrie und Holzhandel von Rumänien,* Sibiu, 1933, 180 p. + 22 tabele şi 3 hărţi, f. pr.

7. ISTORIA DREPTULUI ŞI ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ

144. **Adamus I.,** *W. A. Maciejowski a program srovnavaciho dějepisu práv slovanských* (W. A. Maciejowski şi programul istoriei comparate a drepturilor slave), Praga, 1932, 8 p., f. pr. (Extras din *Pravniho Obzor,* XV (1932). — Maciejowski credea în 1832 în existenţa unei baze comune a dreptului slav, fiind influenţat de ideile slavofililor. In zilele noastre O. Balzer a început o reacţie împotriva acestei metode, punându-se pe terenul sigur al cercetării ştiinţifice, fără idei preconcepute. *P. P. P.*

145. **Adamus I.,** *W. A. Maciejowski und das Programm der Slavischen Rechtsgeschichte,* Lwów, 1933, 34 p., f. pr. (Extras din *Przewodnik Historyczno-Prawny,* III (1933).

146. **Adamus I.,** *Z badan nad dzierzeniem w polskim prawie średniowiecznem* (Cercetări asupra proprietăţii în dreptul polon medieval), Lwów, 1933, 106 p., f. pr. (Extras din *Pamiętnik Historyczno-Prawny,* XII (1933). — Studiu important din punct de vedere juridic şi ca metodă. *P. P. P.*

147. **Bucur-Goga Adelaida,** *Uricele lui Alexandru cel Bun.* Teză pentru doctoratul în ştiinţe juridice, Brăila, 1932, 123 p., f. pr. — Autoarea dă pe baza ediţiei *Documentelor moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* vol. I, a d-lui Costăchescu, o analiză a documentelor interne emanate din cancelaria lui Alexandru cel Bun, studiu « care nu are altă pretenţiune, decât să fixeze mai lămurit drepturile proprietarilor de pământ faţă de drepturile Voevodului şi să elucideze, pe cât cu putinţă unele obscurităţi şi unele particularităţi ale vechiului drept românesc » (introducere, p. 3). Multe dintre « obscurităţile » pe care le « elucidează » autoarea sunt destul de bine cunoscute istoriografiei româneşti, ca de pildă sensul cuvântului uric, relaţiile domnului cu boierii din punct de vedere juridic, în secolul al XV-lea, veniturile domneşti din Moldova, zaveasca, aşa că lucrarea din acest punct de vedere nu aduce nimic nou. Traducerea documentelor citate între ghilimele după d. Costăchescu se dă incomplet şi în multe locuri se denaturează (vezi p. 16, 17, 18, 19, 20, 25, 30). Autoarea nu se exprimă corect româneşte: « acum că am studiat » . . . (p. 107); « caracterul acesta militar se va accentua sub Ştefan cel Mare, când pârcălabii cetăţilor *vor lua pasul* asupra boerilor cu funcţiuni de curte » (p. 114); « este deci *la ideia noastră* o simplă precauţiune luată de domn » (p. 115). Autoarea

afirmă că zaveasca « se regăseşte în documentele dinaintea lui Alexandru cel Bun » (p.117): nu cunoaştem niciun document dinaintea lui Alexandru cel Bun în care apare zaveasca. Dacă autoarea cunoaşte, o rugăm să-l dea la lumină. La p. 108 autoarea susţine că urmează în chestiunea tratată « lecţiunea » d-lui Iorga, a lui Alexandru Xenopol, Ioan Bogdan şi a d-lui Peretz. « Lecţiunea » d-lui Iorga o cunoaştem din lucrarea pe care o pomeneşte autoarea mai sus; pe cea a lui Xenopol o bănuim din *Istoria Românilor din Dacia Traiană* care este citată în bibliografie; cea a d-lui Peretz este din cursul său de Istoria dreptului român (probabil ţinut în anul când autoarea şi-a preparat doctoratul, — aceasta o bănuim, căci nicăieri nu ni se dă anul când s'a ţinut acest curs). Insă « lecţiunea » lui Bogdan ne rămâne necunoscută căci nicăieri în cursul lucrării autoarea nu pomeneşte de studiul lui Bogdan de care aminteşte aici. In ce priveşte metoda urmată autoarea spune (p. 107) că « urmând preceptele d-lui Profesor Peretz, socotim inutilă reproducerea tuturor părerilor şi teoriilor eronate sau imperfecte; doritorii de a le studia vor găsi indicaţiunile necesare la bibliografia lucrărilor consultate ». Sfătuim însă pe « doritori » să nu se adreseze acestei liste bibliografice — care poate fi numită orice, numai bibliografie nu — căci toate lucrările sunt citate fără loc, an şi volum, iar titlurile, la o bună parte dintre ele, sunt sau incomplete, sau denaturate. Câteva exemple de lucrări cu titlu incomplet: Al. Xenopol, *Istoria Românilor;* D. C. Arion, *Incercări asupra existenţei lui « Dominium emineus » etc.* (sic) (aici şi denaturat), iar ca lucrări cu titlul denaturat: M. Costăchescu, *Documente vechi moldoveneşti*, vol. I (singura lucrare căreia i se specifică volumul); C. C. Giurescu, *Boeriile în veacurile XV şi XVI*. In ce priveşte contribuţia ştiinţifică — după cum am mai spus — lucrarea nu aduce nimic nou, şi nu « elucidează » nicio « obscuritate », şi poate fi aşezată pe acelaşi plan cu cea a lui Dinu C. Arion, *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân*, care pe lângă lacunele relevate de d. prof. Const. C. Giurescu (vezi recenzia în *Revista Istorică Română*, I, p. 305–310) prezintă şi o mistificare, căci afirmă că dă textul slav al documentelor după copiile fotografice donate Academiei Române de Ioan Bogdan, pe când în realitate transcrie documentele după ediţii. *Damian P. Bogdan*

148. **Bulat T. G.,** *Boieriile-slujbe din Ţările Române la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui al XIX-lea*, în *Arhiv. Basarabiei*, IV (1932), p. 32–46, 179–203. — Se dau după acte din Arhiva Senatorilor din Chişinău, informaţii oficiale cu privire la dregătorii din ambele Principate şi veniturile lor. Mai multă grije la reproducerea actelor n'ar strica. Spre ex. p. 33 rândul 8 de sus trebuia publicat astfel; « dela treti logof. al divanului de acolo, dela vtori, treti logof. ai departamenturilor ». *C. Grecescu*

149. **Nedelcu G. P.,** *Puterea părintească în vechiul drept românesc*, Bucureşti, 1933, 221 p., 140 lei. — Informaţia insuficientă. *D. Bodin*

150. **Perianu D. I.,** *Despre istoricul judecătoriilor de ocoale. Organizaţiunea lor în trecut şi în prezent*, Bucureşti, 1933, 20 p., f. pr.

151. **Rauscher R.,** *Uherské a slovanské právni dějiny* (Istoria dreptului ungurese şi a celui slav), în *Przewodnik historyczzo-prawny*, Lwów, III (1932), p. 17–29. — Ungurii au fost influenţaţi în dreptul lor de Slavii pe care i-au găsit în Panonia la aşezarea lor acolo. De asemenea se constată o influenţă a Statelor slave vecine asupra dreptului ungurese. *P. P. P.*

152. **Soloviev A.,** **Појан државе у средњевековној Србији** (Concepţia Statului în Serbia medievală), Belgrad, 1933, 30 p., f. pr. (Extras din **Годишњица**

Никове Чупича, 75). — Consideraţii asupra sensului cuvintelor власт, област, отачаство, (ţară) круна (coroană), престол (tron), држава (stat) în Serbia medievală. *P. P. P.*

153. **Solovjev Alexandru Dr., Три плагјато из историје словенских права** (Trei plagiate din istoria dreptului slav), Belgrad, 1933, 14 p., f. pr. (Extras din Архив за правне и друштвене науке, cartea XXVI (XLIII) Mai şi Iunie). Articolul d-lui S. este împărţit în trei capitole şi are de scop evidenţierea a trei plagiate din domeniul dreptului slav. Primul capitol se ocupă de lucrarea d-lui Ştefan Berechet, profesor de istoria vechiului drept românesc dela Facultatea de drept din Iaşi, publicată în 1924 la Chişinău sub titlul *Particularităţile cojurătorilor la Români, după documente slave*, în revista *Spicuitor în ogor vecin*, p. 1–46. D. S. arată că un studiu analog sub titlul Отголоски славянской пороты въ обычномъ правѣ у румынъ *XV–XVII b.* a publicat în 1908 în *Jagic-Festschrift* şi răposatul profesor şi academician rus d-rul Alexandru Iacimirsky, ca atare ar fi trebuit ca învăţatul român, care s'a ocupat de aceiaşi chestiune, să amintească de predecesorul său. Cu toate acesata d. B. nicăeri nu-l citează pe I., cu toate că întregul său studiu *l-a copiat pur şi simplu dela început şi până la sfârşit după I.* Pentru a-şi dovedi afirmaţiunea d. S. comentează punctele fundamentale ale studiului lui I., care sunt copiate cu aceleaşi citate şi cu aceiaşi bibliografie în note de d. B., iar pentru a se vedea cât de servil traduce d. B. pe I., d. S. pune pe două coloane o pagină din izvor (recte I) şi una din traducere (adică dela d. B.). Rezultatul este deadreptul uimitor: d. B. păstrează punctuaţia, parantezele şi dispoziţia termenilor din original. Al doilea capitol al articolului d-lui S. formează comentariul unei alte lucrări a d-lui B. publicată sub titlul *Simbolica Juridică. Incercare de studiu comparat*, în 1930, la Iaşi. Această din urmă lucrare a d-lui B. se bucură de o metodă riguroasă cu bogate citate în diferite limbi şi o vastă comparaţie dintre elementele acestui drept cutumier la diferite popoare. Faptul acesta l-a impresionat adânc pe d. S. şi a căutat să verifice izvorul bogat de cunoştinţe cât şi adânca erudiţie a d-lui B., iar rezultatul este că d. B. a avut ca izvor un studiu al savantului rus N. P. Pavlov-Silvanskij publicat în 1905 în periodicul, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, cartea 7 sub titlul Символизмъ въ древнемъ русскомъ правѣ. Toate citatele d-lui B. sunt luate din studiul lui Pavlov-Silvanski. D. S. arată că d. B. are în plagiatul său şi câteva scăpări, de ex. la p. 10 pomeneşte în citatul doi de zakonicul întitulat *Pravda Ripuarskaia*, în realitate însă un astfel de zakonic nici nu există, ci este vorba de *Lex Ripuara*. Dar nu numai citatele ci şi textul în întregime din studiul d-lui B. este copiat literalmente din lucrarea lui Pavlov-Silvanskij şi pentru a dovedi aceasta d. S. foloseşte aceiaşi metodă de comparaţie, textul şi traducerea pe două coloane, ca în capitolul precedent. D. S. încheie cu afirmaţia că studiul d-lui B. « poate servi ca cel mai uşor manual de limbă română, întrucât fiecare cuvânt rusesc îşi are echivalentul său românesc ». In ultimul său capitol d. S. cercetează un al treilea plagiat care însă de data aceasta nu mai este din ogor românesc ci dintr'un ogor vecin. Pentru ca d. B. să nu-i impute *d-lui* S. că numai pe d-sa îl scoate în evidenţă d. S. pătrunde şi în ogorul polon, iar rezultatul acestei incursiuni este că polonezul Zygmunt Okninski în lucrarea sa, *Stefan Duszan car Serbow i Grekow*, Krakow, 1932 (extras din *Przgląd Powszechny*), plagiază studiul profesorului rus Timotei Florinskij (împuşcat la Kiew în 1918), publicat în 1882 la Petersburg sub titlul Южные

Славяне и Византія, II. Intreaga bibliografie a lui O. este tradusă cuvânt cu cuvânt din Florinskij, iar pentru a-şi dovedi spusele d. S. foloseşte aceiaşi metodă de comparaţie a textelor enunţată la capitolele I şi II. Şi acum faţă de constatarea şi datele precise ale d-lui S. ce are de răspuns eruditul dela Iaşi?

Damian P. Bogdan

Vezi şi No. 129.

8. ISTORIA MILITARĂ

154. **Folberth Otto,** *Stephan Ludwig Roth über die Aufstellung von sächsischen Schützenkompagnien. Ein Plan Roths im Sturmjahre 1848*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LVI (1933), p. 1–9.

155. **Ionescu G. A., Căpitan,** *Contribuţiune la studiul defensivei în războiul nostru. Operaţiunile diviziei VI-a în zilele de 26 şi 27.VII (8 şi 9.VIII) 1917*, în *România Militară*, LXX (1933), No. 1, p. 62–76; No. 2, p. 88–97, şi 4 schiţe; cu urmare.

156. **Julier Ferenc,** *A román dráma 1916–1918* (Drama română 1916–1918), în *Magyar Szemle*, XVI, p. 38–386. — Articolaş de comentarii asupra cărţii *Le drame roumain* de Generalul Pétin, scoţând în relief lupta de pe Argeş şi alegerea momentului de intrare în acţiune a României. *A. P. Todor*

157. **Klein Karl Kurt,** *Josef Marlins Kriegsberichterstattung im Jahre 1849*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LVI (1933), p. 30–56.

158. **Rosetti R., General,** *Evoluţia mijloacelor şi a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ştefan cel Mare până la acea a lui Matei Basarab. V. Strategia*, Bucureşti, 1933, 100 p., 70 lei. (Extras din *Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice*, ser. III, XIV (1933). — Continuare a studiilor autorului asupra istoriei armatei române. Prezentul studiu arată că în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea strategia românească se schimbă, datorită împrejurărilor: nu mai avem lupte mari pentru apărarea întregii ţări împotriva unui năvălitor străin, ci mai ales raiduri de pustiire. Autorul analizează războaiele lui Petru Rareş, Mihai Viteazul, Ioan Vodă cel Cumplit, Matei Basarab, din punctul de vedere al organizării generale a planului de campanie, folosirea rezervelor, serviciile de legătură şi informaţie. *P. P. P.*

159. * **Sebastian E. G.,** *German fortified churches in Transylvania*, în *Antiquity*, September, 1932.

Vezi şi No. 65, 106.

9. ISTORIA BISERICII

160. **Biró Vencel,** *A kolozsvári piarista templom épitése* (Zidirea bisericii piariste din Cluj), Cluj, Tip. Minerva, 1932, 42 p. — Istoricul clădirii acestei biserici de către iezuiţi între anii 1718—1724, conferinţă ţinută în Academia Catolică Ardeleană. Un rezumat al acestei conferinţe vezi în *Erdélyi Tudósitó*, XV, p. 289–293. *A. P. Todor*

161. **Filitti I. C.,** *O lămurire despre mitropolitul Munteniei, Cosma Popescu şi biserica din Ursoaia (Buzău)*, Bucureşti, 1933, 8 p., f. pr. (Extras din *Biserica Ortodoxă Română*, Mai–Iunie, 1933). — Mitropolitul Cosma al Ungro-Vlahiei (1787–1792), nu era de origine ardelean, cum s'a afirmat, ci muntean, dar locul său de naştere nu se poate preciza. *P. P. P.*

162. **Ionescu D.**, *Știri grecești privitoare la istoria noastră*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 257–259. — Câteva știri privitoare la relațiile domnilor români cu M-rea Sinai, culese din cartea *Σιναϊτικά μνημεῖα ἀνέκδοτα*, Atena, 1928, a lui Const. Amantos. De relevat amestecul lui Vasile Lupu în neînțelegerile dintre Patriarhul Ioanichie și metohul Sinaiților din Cair. *C. Grecescu*

163. **Iorga N.**, *Domnii români Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu în legătură cu Patriarhii Alexandriei*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3, tom. XIII, 1932, p. 10. — Conflictul dintre patriarhia Alexandriei și metohul din Egipt al Muntelui Sinai și intervenția lui Vasile Lupu. Relații ale acelorași patriarhi cu Țara Românească în secolul al XVII-lea. *C. Grecescu*

164. **Iorga N.**, *Donațiile românești pentru Megaspileon și Vlah-sarai*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3, tom. XIII, 1932, p. 8. — La 1759 Scarlat Gr. Ghica, din Țara Românească, face danie mânăstirii Megaspileon din Moreia anual câte 180 bolovani de sare dela Ocnă, însă bani, nu sare, plătindu-se bolovanul 1 taler. Urmează confirmări ale acestei danii până în secolul al XIX-lea. La 30 Iulie 1798 Constantin Hangerli confirmă bisericii dela Vlah-sarai vinăriciul din jud. Romanați, câte doi bani de vadră — și cu părpăr după obicei; iar ceilalți trei bani de vadră sunt domnești. Confirmarea donației către Megaspileon la 1822 Aprilie, a lui Mihai Șuțu este o greșeală de lectură. Vezi *Rev. Ist.*, XIX (1933), p. 9 și I. C. Filitti, *Notițe*, în *Arh. Olt.*, XII (1933), p. 143. *C. Grecescu*

165. **Iorga N.**, *Două scrisori ale lui Atanase Anghel*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3, Tom. XIII, 1932, p. 8+2 pl. — Prima din 26 Nov. 1698, a doua din 30 Nov. 1711. Se desprind motive ce au împins pe Români la unire; apoi trecerea Maramureșului la unire. *C. Grecescu*

166. **Iorga N.**, *Insemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în *Bulet. Com. Ist.*, XII (1933), p. 59–99. — Fragmente din cronica bisericii Șcheilor Brașovului. Notă introductivă pentru evidențierea importanței izvorului. *C. Grecescu*

167. **Iorga N.**, *La întemeierea Mitropoliei muntene*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 329–330. — Se scot în evidență câteva rânduri ale lui H. Gelzer, utilizate în istoriografia românească numai de d. Gh. Brătianu, privitoare la Mitropolia Vicinei, a cărei neființare reală a adus pe mitropolitul Iachint în Țara Românească. *C. Grecescu*

168. **Iorga N.**, *Un moscopolean Patriarh de Ohrida și donația lui Gheorghe Castriotul*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 314–315. — E vorba de Ioasaf, mitropolitul Coriței, ajuns patriarh al Ohridei, care e de origine din Moscopole; apoi de dania făcută de un boier muntean, la 1708, pentru o școală la Kastoria. *C. Grecescu*

169. **Juhász Kálmán**, *Hódoltsági egyházi viszonyok a Bánságban* (Situațiile bisericești din timpul ocupației turcești în Banat), în *Erdélyi Tudósitó*, XV, p. 16–20. — Se studiază destrămarea organizației bisericești catolice în Banat, în timpul ocupațiunii turcești. *A. P. Todor*

170. **Juhász Kálmán**, *Legrégibb egyházvagyoni viszonyok a Temesközben* (Cele mai vechi raporturi de avere bisericească în Timiș), în *Erdélyi Tudósitó*, XV, p. 297–301, 331–336.

171. **Mészáros Cirill**, *Kritikai csevegések O. Ghibu római katholikus tárgyú adatairól* (Convorbiri critice despre datele cu obiect romano-catolic ale lui

O. Ghibu), în *Erdélyi Tudósító*, XV, p. 417–429, 454–461, 491–499, 571–577, 642–648, 713–717, 782–786, 808–815. — Critică metoda şi concluziile la care ajunge d. O. Ghibu în scrierile sale: *Necesitatea unei revizuiri radicale a situaţiei confesionale din Transilvania*, Cluj, 1923; *Catolicismul unguresc în Transilvania şi politica religioasă a Statului Român*, Cluj, 1924; şi *Un anacronism şi o sfidare: Statul Romano-Catolic Ardelean*, Cluj, 1931.

A. P. Todor

172. **Nistor I.,** *Bisericile şi şcoala greco-română din Viena*, în *Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Ist.*, ser. III, tom. XIII, mem. 3, 4 p. + 40 p. — Istoricul înfiinţării bisericilor greco-române dela Viena, încă din secolul al XVIII-lea şi evoluţia dependenţii lor, dela Mitropolia din Carlovăţ la cea a Bucovinei; conflictul actual cu Patriarhia din Constantinopol. Şcoala a fost înfiinţată la 1804.

C. Grecescu

173. **Pelivan Ion,** *Scrisoarea mitropolitului Bănulescu-Bodoni către mitropolitul Veniamin Costachi*, în *Arhiva Basarabiei*, IV (1932), p. 31. — Mulţumire din 1815 pentru darul trimis. *C. Grecescu*

174. **Pocitan Veniamin Bârlădeanu,** *Vechea episcopie a Hotinului*, în *Biserica ortodoxă română*, LI (1933), p. 31–42. — Sfârşitul studiului. Studiu întreg a apărut şi în extras.

175. **Szász Zsombor,** *Az erdélyi római katholikus Státus* (Status-ul romano-catolic ardelean), în *Magyar Szemle*, XVII, p. 193–200, cu urmare. — Studiul arată împrejurările în care s'a format Statu-sul romano-catolic ardelean. După întărirea protestantismului în Ardeal, catolicismul a rămas fără conducători permanenţi. Enoriaşii erau nevoiţi să-şi întreţină singuri bisericele. Incepând cu secolul al XVII-lea, colaborarea între susţinătorii bisericii şi preoţime a devenit permanentă, devenind persoană morală, numindu-se « Status » — cum de altfel se numeau şi organizaţiile celorlalte 3 confesiuni admise în dietele ardelene (reformată, luterană, unitară). Se arată evoluţia acestui Status până în zilele noastre. In continuare autorul caută să combată legislaţia română şi mai ales studiile d-lui Dr. O. Ghibu referitoare la Status-ul catolic ardelean.

A. P. Todor

176. **Tomescu C. H.,** *Clipe din istoria reînfiinţatei Eparhii a Hotinului*, în *Arhiv. Basarabiei*, IV (1932), p. 19–30. — Intemeierea Catedralei din Bălţi în 1924, actul de fundaţie. *C. Grecescu*

177. **Tomescu C. H.,** *Diferite ştiri din arhiva Consiliului eparhial Chişinău*, în *Arhiva Basarabiei*, IV (1932), p. 87–108, 234–245, 271–294 şi V (1933), p. 15–27, 52–77. — Interesante ştiri cu privire la mănăstirile şi clerul din Moldova, Basarabia şi Ţara Românească, în anii 1808–1812. *C. Grecescu*

178. **Tomescu C. H.,** *Iarăşi despre detronarea mitropolitului Ungro-Vlahiei Dositei Filitti*, în *Arhiv. Basarabiei*, IV (1932), p. 169–178. — Câteva acte ce completează ştirile cu privire la detronarea mitropolitului Dositei Filitti la începutul anului 1810. *C. Grecescu*

179. **Tomescu C. H.,** *Instrucţie din 1827 pentru staroste de biserică*, în *Arhiv. Basarabiei*, IV (1932), p. 70–73. — Dată de Dimitrie, arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului. *C. Grecescu*

180. **Tomescu C. H.,** *Ştiri catagrafice din bisericile Principatelor la 1810*, în *Arhiv. Basarabiei*, IV (1932), p. 204–214. — Catagrafia de feţe bisericeşti, de mănăstiri şi biserici, de populaţie în Principate în anul 1810.

C. Grecescu

181. **Vasilescu Coman, Iconom stravrofor,** *Istoricul mânăstirilor închinate şi secularizarea averilor lor. Contribuţie la studiul Istoriei Bisericei ortodoxe Române,* Bucureşti, 1932, 128 p., 40 lei.

Vezi şi No. 41.

10. ISTORIA ARTELOR

182. **Balş G.,** *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea,* Bucureşti, Fundaţiunea Ferdinand, 1933, 655 p., o hartă, 1036 figuri şi un rezumat francez, 450 lei. — Lucrarea d-lui Balş este a treia în seria studiilor privitoare la arhitectura bisericilor moldoveneşti, ducând astfel istoria acestei arte până în preajma epocii contemporane. Nu putem analiza aci pe larg această operă monumentală de răbdare şi muncă pricepută; ne mulţumim deocamdată s'o semnalăm. *P. P. P.*

183. **Batowski Z.,** *Abraham van Westervelt, malarz hólenderski XVII wieku i jego prace w Polsce* (Abraham van Westervelt, pictor olandez din secolul al XVII-lea şi lucrările lui în Polonia), Cracovia, 1932, 17 p.+6 planşe, f. pr. (Extras din *Przegląd historji sztuki,* II). — Van Westervelt, pictor olandez de talent a stat în Polonia între 1651 şi 1654 la curtea lui Ianusz Radziwill din Wilno. E autorul unor peisaje din Kiev şi a cunoscutului portret al lui Vasile Lupu. Originalul acestui portret s'a pierdut, dar a fost reprodus adesea în gravura lui W. Hondius. Nu se ştie în ce împrejurări a întâlnit Westervelt pe Vasile Lupu, în orice caz cel mai târziu l-a văzut la 1651, data gravurii lui Hondius. *P. P. P.*

184. **Brătulescu V.,** I. *Monumentele istorice şi Stoica Nicolaescu;* II. *D-l Stoica (Nicolaescu) şi monumentele istorice;* 19+27 p., Bucureşti, 1933, f. pr. Răspunde Stoica Nicolaescu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, ce este şi ce ar trebui să fie. Cercetări şi discuţii istorico-arheologice,* Bucureşti, 1933, 32 p., f. pr. — Calificative ca «băcan, frizer sau depozitar de lemne», «cretin», «şiret»; «leliţă suburbană», pe care polemiştii şi le aruncă cu generoasă abundenţă unul altuia scad nivelul unei discuţii cu pretenţii de obiectivitate ştiinţifică. Sunt de reţinut însă unele rectificări pe care d. Stoica Nicolaescu le face în broşura sa; de acestea trebue să se ţină seamă. *D. Bodin*

185. **Constantinescu-Iaşi P.,** *Biserici de lemn,* în *Viaţa Basarabiei,* II 1933), p. 129–139, cu 2 reproduceri fotografice.

186. **Frăsineanu I.,** *Schitul «Fundul Cătinii», com. Cătina-Buzău,* în *Biserica ortodoxă română,* II (1933), p. 42–45.

187. **Golescu Maria,** *Biserica din Vioreşti,* în *Boabe de grâu,* IV (1933), p. 25–30, cu 10 reproduceri fotografice.

188. **Kelemen Ludovic,** *Biserica Sf. Mihail din Cluj,* în *Boabe de grâu,* IV (1933), p. 129–137, cu 14 reproduceri. — Traducere din limba maghiară de D. Prodan.

189. **Moga Ioan,** *Cea mai veche biserică din Sălişte,* în *Anuar. Comis. Mon. Ist., Secţ. Transilvania,* 1930–1931, Cluj, 1932, p. 149–160, cu 8 fig.

190. **Nicolaescu St.,** *Un preţios chivot dela Neagoe Basarab Voevod 1512—1521 în mânăstirea Dionisiu din Sfântul Munte Athos,* (Bucureşti), 1933, 8 p., f. pr. — O descriere şi reproducere fotografică a chivotului dăruit mânăstirii Dionisiu dela Muntele Athos de către voevodul muntean Neagoe Basarab, în care se păstrează moaştele patriarhului Nifon, fost mitropolit al Ţării Româneşti pe timpul lui Radu cel Mare. De altfel această descriere şi reproducere fotografică,

ne-o spune chiar şi d. Nicolaescu, a mai fost făcută şi de alţii între care şi de răposatul arheolog rus N. P. Kondakov. Urmează apoi câteva date referitoare la zidirea şi împodobirea mânăstirii Dionisiu, care « a fost rezidită din temelie de Neagoe Vodă Basarab, iar la 26 Octomvrie 1535 arzând biserica a fost restaurată din temelie de Petru Vodă Rareş ». La aceste date se adaugă două reproduceri fotografice dintre care una reprezintă un «aer» dăruit la 1545 de Petru Rareş, iar alta o scoarţă a unei evanghelii dăruită aceleeaşi mânăstiri de voevodul muntean Mircea Ciobanul. Amândouă obiectele au inscripţii în limba slavă, a căror traducere românească este dată de d. Nicolaescu, textul slav nu se reproduce din lipsă la tipografie a literilor cirilice. Articolul a fost publicat şi în *Tinerimea Română*, LII (1933), Nr. 1, p. 13–18, fără fotografiile dela fig. 2 şi 3.

Damian P. Bogdan

191. **Popa Atanasie,** *Biserici vechi de lemn româneşti din Ardeal*, în *Anuar. Comis. Mon. Ist., Secţ. Transilvania*, 1930–1932, Cluj, 1932, p. 161–314.

192. **Popescu N., Preot,** *Mânăstirea Zamfira*, în *Boabe de grâu*, IV (1933), p. 98–101.

193. * **Ryce D. Talbot,** *Byzantine polychrome pottery*, în *The Burlington Magazine*, December, 1932.

194. **Ştefănescu I. D.,** *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, Geuthner, 1932, X+439 p.+XXX planşe, f. pr. (în colecţia *Orient et Byzance*, VIII). — Noua lucrare a d-lui Ştefănescu este în legătură cu albumul de planşe pe care l-am semnalat. Studiile autorului asupra vechii noastre picturi bisericeşti întrunesc acum şapte volume mari. Această lucrare prezintă streinătăţii într'un chip ştiinţific pictura bisericească românească. Opera autorului este în acelaşi timp o operă de artist, prin interpretarea estetică a materialului şi de cercetător răbdător şi precis. Multe biserici, care ascundeau tezaure de artă în sate necunoscute, au fost descoperite de d. Ştefănescu şi d-sa a ştiut să le pună în valoare cu un gust ales. Această vastă cercetare asupra ţării întregi a fost întreprinsă de un om izolat, care a întrecut singur, opera întreprinsă de oficialitate. Execuţia tehnică a volumului este şi de data aceasta desăvârşită. *P. P. P.*

195. **Ştefănescu I. D.,** *L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, în *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales pour 1932–1933*, Bruxelles, 1932, p. 21–77, cu multe ilustraţii. — In acest erudit studiu sunt multe referinţe la arta din ţările româneşti. *D. Bodin*

196. **Vătăşianu Virgil,** *Colecţiile de artă dela Institutul de studii clasice din Cluj*, în *Boabe de grâu*, IV (1933), p. 1–17, cu mai multe reproduceri. — E vorba de Pinacoteca « Virgil Cioflec » şi de colecţia de artă medievală şi modernă a Muzeului Ardelean.

D. Bodin

197. ***, *L'Art byzantin chez les Slaves; l'ancienne Russie, les Slaves catholiques*, II-e recueil, Paris, Geuthner, 1932, XLVIII+535 p.

Vezi şi No. 250.

11. ISTORIA LITERATURII

Studii şi texte

198. **Barral L.,** *Eminescu vu par un français*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 645–674.

199. **Biedrzycki Emil,** *Związki kulturalne polsko-rumuńskie* (Legături cul-

turale polono-române), Lwow, 1933, 28 p. f. pr. — Lucrare de popularizare, bine informată. Autorul se ocupă mai ales cu influenţele literare. *P. P. P.*

200. **Bunescu A. D.,** *« Monitorul Oficial », 1832–1932*, în *Monitorul Oficial, 100 de ani*, Bucureşti, 1933, p. 1–30, cu 3 anexe, 10 facsimile, reproduceri în culori şi gravuri. — Articol îngrijit sub raportul informaţiei şi al prezentării. *D. Bodin*

201. **Călinescu G.,** *Note eminesciene*, în *Viaţa Românească*, XXV (1933), p. 195–200. — Se reproduc versuri, însoţite de interesante sugestii critice; traducerea Ep. XI, *Către Bullatius*, a lui Horatius a mai fost publicată de D. Murăraşu, cu toate variantele din manuscrise, în *Făt-Frumos*, VII (1932), p. 124–126; *Pustnicul*, un fel de satiră a societăţii Iaşilor de pe la 1840. *Dan Simonescu*

202. **Ciobanu Şt.,** *Din istoria mişcării naţionale în Basarabia*, în *Viaţa Basarabiei*, II (1933), p. 3–13, 65–75. — E vorba de ziarul *Basarabia*, ideile lui conducătoare şi colaboratorii săi de frunte. Gazeta apare la 24 Mai st. v. 1906 şi dispare la 4 Martie 1907. *D. Bodin*

203. **Constantinescu-Iaşi P.,** *Manuscrisele dela Mânăstirea Noul Neamţ*, în *Viaţa Basarabiei*, II (1933), p. 107–111.

204. **Diaconu I.,** *Duiliu Zamfirescu, marginalii — la împlinirea celor zece ani dela moartea scriitorului*, în *Milcovia*, III (1932), p. 19–32.

205. **Dima Al.,** *Aspecte şi atitudini ideologice*, Turnu-Severin, Datina, 1933, 172, p., 50 lei. — Istoricul literar găseşte în capitolele: Problema mişcării ortodoxiste (p. 45–71), Tradiţionalismul lui Mihai Eminescu (p. 75–105), Gânduri despre lume şi vieaţă la Vasile Pârvan (p. 106–117), Sentimentul matern în lirica noastră (p. 131–140), material şi sugestii bogate, prezentate într'o formă elegantă. *D. Bodin*

206. **Dvoicenco Eufr.,** *Un studiu necunoscut al lui Haşdeu despre traducerea cărţii « De imitatione Christi », în 1647*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 315–329. — Introducere despre importanţa traducerii cărţii « *De imitatione Christi* » şi bibliografia romăno-slavă respectivă. Se reproduce, tradus în româneşte, studiul lui Haşdeu, scris probabil înainte de 1861 în ruseşte şi intitulat *O indicaţie bibliografică* asupra acestei chestiuni. *C. Grecescu*

207. **Gaster M.,** *Povestea lui Pafnutie sau tovarăşul din rai*, în *Sinai, anuar de studii judaice*, V (1933), p. 17–28. — Autorul găseşte paralele în literatura ebraică pentru o povestire călugărească, trecută în literatura noastră prin intermediul adunării *Historia Monachorum* de Rufinus (secolul IV). *P. P. P.*

208. **Gaster M.** *Roumanian ballads and slavonic epic poetry*, în *The Slavonic Review*, XII (1933), p. 167–180. — Autorul arată legătura între poezia epică românească şi cea a popoarelor slave în ceea ce priveşte motivele. Ca exemple se dau *Balada lui Milea* (din colecţia lui Tocilescu, p. 30), cu paralele la Slavii de Sud, *Moşneagul* (tot acolo, p. 94), cu o paralelă într'o bylină din Kiew, *Cântecul lui Baba Novac* (tot acolo, p. 106), cu influenţe bulgare. *P. P. P.*

209. **Gerota C.,** *Cea dintâia piesă teatrală originală în Muntenia*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 483–490. — E un pastoral tendenţios al lui Eliade din 26 Octomvrie 1837. *C. Grecescu*

210. **Gerota C.,** *Poezia lui Duiliu Zamfirescu*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 364–371. — Câteva caracteristice ale poeziei lui Duiliu Zamfirescu. *C. Grecescu*

211. **Ibrăileanu G.**, *După 27 de ani*, în *Viața Românească*, XXV (1933), p. 5–9. — Păreri critice, viu exprimate, asupra stării sociale și literare în 1906, când a apărut *Viața Românească*; se arată ce a urmărit, ce s'a realizat și ce mai e de realizat. *Dan Simonescu*

212. **Iordan Alex.**, *Iacob Negruzzi*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 24–39. — Patru scrisori către Alex. Gregoriade Bonachi. *C. Grecescu*

213. **Iorga N.**, *Doamna Elina a Țerii Românești ca patroană literară*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3, tom. XIII, 1932, p. 11. — E vorba de un exemplar din Triodul-Penticostariu, dela Târgoviște, din 1649, pe care Doamna Elina, soția lui Matei Basarab l-a dăruit Mânăstirii Chilandar. Excurse cu privire la planul Domnului de a da cărți religioase întregii lumi slave și legăturile sale cu Bulgarii și Sârbii. *C. Grecescu*

214. **Iorga N.**, *O contribuție la istoria literară a Aromânilor*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 132–133. — E vorba de gramatica italiană publicată la Viena în 1811 de negustorul C. Cuscurulli, gramatică compusă de Toma Dimitriu din Siatiște. *C. Grecescu*

215. **Lukasik St.**, *Współczesna powieść rumunska* (Romanul românesc contemporan), în *Przegląd Współczesny*, XII (1933), p. 77–84. — Este un fragment dintr'un studiu mai mare. Incepe cu un istoric al romanului românesc, urmând apoi scurte caracterizări ale romancierilor de azi. *P. P. P.*

216. **Lukasik St.**, *Michał Eminescu*, în *Ilustrowany Kuryer Codzienny* (Cracovia), 7 August 1933. — In acest foileton autorul prezintă Polonilor pe marele scriitor român. Discută origina polonă a familiei (există și azi o familie Eminowicz la Cracovia) și emite bănuiala că motivul cultului Maicii Domnului în poezia lui Eminescu ar fi o influență polonă. Critică apoi traducerea polonă a poeziilor lui Eminescu datorită d-lui Zegadlowicz, care este prea populară ca stil și măsură, neputând reda muzicalitatea poeziilor în formă clasică ale poetului român. *P. P. P.*

217. **Morariu Leca**, *Alecsandri și Bucovina*, în *Făt-Frumos*, VII (1932), p. 252–258. — Se sfârșește articolul, scris cu multă vioiciune, arătându-se influența poetului moldovean asupra lui V. Bumbac și D. Petrino; asupra acestuia din urmă cu privire la ideile sale ostile ortografiei lui Pumnu. *Dan Simonescu*

218. **Negruzzi Mihai**, *Moș Jac*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 5–14. — Amintiri despre Iacob Negruzzi. *C. Grecescu*

219. **Papadima Ovidiu**, *Literatura de ieri și scriitorii de mâine. Gânduri cu prilejul unei istorii a Sămănătorului*, în *Gând românesc*, I (1933), p. 198–205. — O bună sinteză care scoate în evidență caracteristicile literaturii românești contemporane. *D. Bodin*

220. **Patterson L.**, *An old roumanian cathechism*, în *The Slavonic Review*, XI (1933), p. 435–439. — Analiză a catehismului din Codex Sturzanus al lui Grigore dela Măhaciu. Se relevă influența doctrinei luterane, dar nu se găsesc influențe calvine. *P. P. P.*

221. **Pillat Ion**, *Poezia lui Duiliu Zamfirescu*, în *Milcovia*, III (1932), p. 4–18. — Reușită caracterizare a poeziei lui Duiliu Zamfirescu, care e de un « echilibru minunat, armonie între canonul estetic și realizarea artistică ». Poezie clasică prin izvoarele de inspirație italice în deosebi și rustice românești și lipsită de preocupări sociale. *C. Grecescu*

222. **Raşcu I. M.,** *32 opere din literatura română, analize literare,* Bucureşti, 1933, 247 p., 100 lei. — Aceste analize literare reprezintă activitatea societăţii literare a elevilor liceului Şincai sub conducerea autorului. Cu această ocazie d. Raşcu aduce multe ştiri noi pentru istoria literaturii române, în special în legătură cu modelele de inspiraţie franceze ale lui V. Alecsandri şi cu ecoul operii acestuia în presa şi publicistica franceză. Opera didactică şi râvna de cercetător a d-lui Raşcu merită toată lauda şi este un exemplu rar, demn de imitat. *P. P. P.*

223. **Rădulescu-Pogoneanu I.,** *La înmormântarea lui Iacob Negruzii,* in *Conv. Lit.,* LXV (1932), p. 15–16. — Câteva « trăsături marcante ale personalităţii lui Iacob Negruzzi ». *C. Grecescu*

224. **Simionescu-Râmniceanu Marin,** *La comemorarea a zece ani dela moartea lui Duiliu Zamfirescu, în numele Academiei Române,* în *Milcovia,* III (1932), p. 1–3 — Câteva cuvinte de caracterizare a lui Duiliu Zamfirescu, poetul, cu prilejul comemorării făcute de intelectualitatea jud. Putna şi a oraşului Focşani. *C. Grecescu*

225. **Struţeanu Sc.,** *Iacob Negruzzi,* în *Conv. Lit.,* LXV (1932), p. 17–23. — Ce a însemnat Iacob Negruzzi pentru « Direcţia nouă » şi « Convorbiri ». *C. Grecescu*

226. **Svenţiţkij Ilarion,** **Різдво Хрістове в поход віків** (Naşterea lui Hristos în cursul veacurilor), Lwów, 1933, 181 p., 25 zloţi, (în *Collectiones musaei nationalis Ucrainorum Leopoliensis,* tom. XXII). — Cercetare erudită asupra temei Naşterii Domnului în literatura populară, a diferitelor popoare, în special a celor slave. In cap. 5 se cercetează şi cântecele de Crăciun la Români în comparaţie cu cele sârbeşti, bulgăreşti şi greceşti. *P. P. P.*

12. CULTURALE VARIA

Şcoală, presă, relaţii culturale

227. **Alevra N., General,** *Disciplina socială, factorul apărării naţionale,* în *Conv. Lit.,* LXV (1932), p. 373–380, 562–569. — Curente subversive lucrează la destrămarea vieţii sociale şi a autorităţii de stat. Disciplina socială care s'ar putea opune e în descreştere din cauza lipsei unei bune educaţii în familie, în şcoli şi în vieaţa publică. *C. Grecescu*

228. **Bulat T. G.,** *Farmacişti şi medici, la începutul secolului al XIX-lea, în Ţările Române,* în *Arhiv. Basarabiei,* IV (1932), p. 1–18. — Se prezintă 22 de acte din anii 1805–1811, cu date referitoare la istoria medicinei în Ţările Române. *C. Grecescu*

229. **Bunescu A. D.,** *Monitorul Oficial în serviciul istoriei Românilor dela 1832 la 1932,* în *Monitorul Oficial, 100 de ani,* Bucureşti, 1933, p. 31–58, cu 16 facsimile şi mai multe reproduceri fotografice.

230. **Ciurea V.,** *Muzeul Fălticenilor (fost Muzeul Sucevei),* în *Natura,* XXII (1933), No. 2, p. 29–33; No. 3, p. 35–38; No. 4, p. 38–40; cu urmare.

231. **Filitti I. C.,** *Doamna Neaga, Săpăturile dela Buda (Buzău),* în *Adevĕrul,* 28 Fevruarie 1933. — (Cf. răspunsul d-lui V. Drăghiceanu, *Doamna Neaga şi d-l I. C. Filitti,* în *Adevĕrul,* 8 Martie 1933, apoi răspunsul d-lui I. C. Filitti, *Săpăturile dela Buda (Buzău), ibidem,* 24 Martie 1933 şi în sfârşit al doilea răspuns al d-lui V. Drăghiceanu; *Răspuns la o recenzie a d-lui Filitti,* în *Neamul Românesc,* 8 Aprilie 1933).

232. **Florian Mircea,** *Vasile Conta și metafizica*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 339–348. — Metafizica materialistă concepută de Conta.

233. **Gane Ion M.,** *Alte tipografii râmnicene*, în *Milcovia*, III (1932), p. 69–72. — Se prezintă încă patru tipografii și activitatea lor între 1896–1919.
C. Grecescu

234. **Georgescu Ioan,** *Centenarul teatrului românesc în Ardeal*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 556–560. — Primele încercări de teatru sunt ale elevilor din școlile Blajului la sărbătorile Crăciunului și cu prilejul unor solemnități: 1755, 1761, 1825, 1830. *C. Grecescu*

235. **Hurmuzescu D.,** *Opera culturală și socială a lui Spiru Haret*, în *Revista generală a învățământului*, XX (1933), p. 81–98.

236. **Ionescu-Brăila G.,** *Progresele culturale și științifice ale corpului veterinar român*, București, 1932, 26 p. (Extras din *Buletinul asociației generale a medicilor veterinari*, No. 10 din 1932).

237. **Ionescu D.,** *Ajutoare românești pentru școala grecească din insula Chios*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 33–34. — Se relevă câteva publicații grecești în care s'au dat la iveală dovezi pentru ajutoarele bănești oferite de Domnii din Principate între 1800–1820 pentru școala din Chios.
C. Grecescu

238. **Iorga N.,** *Câteva observații asupra celui mai vechiu tezaur cultural românesc*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, ser. III, tom. XIII, mem. 15, 9 p. — Interesante sugestii pentru cercetarea tezaurului cultural românesc și compararea cu fondul cultural al celorlalte popoare romanice spre a scoate în evidență unitatea fondului cultural românesc. Observații asupra termenilor cu privire la împărțirea timpului, la legăturile sociale și îndeosebi cele de familie, la cuvintele cu sens vechi în *Tatăl nostru* și în *Crez*, la numele monetei și la nomenclatura geografică. *C. Grecescu*

239. **Iorga N.,** *Cultura occidentală a Românilor în cursul istoriei*, în *Cuget clar*, VI (1933), p. 81–88. — Conferință ținută în aula Universității din Cluj la 2 Martie 1929.

240. **Iorga N.,** *Din vechea edilitate*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 216. — Pârcălăbia Galaților către sfatul orășenesc, în 1861, ca să oprească clădirile în paiente, ș. a. *C. Grecescu*

241. **Iorga N.,** *Sufetul românesc*, în *Cuget clar*, VI (1933), p. 125–139. — Trei conferințe ținute elevilor Școlii militare la Iași în timpul războiului, reproduse după « Războiul nostru în note zilnice », vol. III.

242. **Iorga N.,** *Un pedagog « moldovean » pe la 1800*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3, tom. XIII, 1932, p. 9. — E vorba de Grigore dela Neamț, care a scris o carte despre buna călăuzire a copiilor, în grecește. Era bucureștean, născut pe la 1765; a venit din Moldova, s'a așezat la Căldărușani, de unde va fi ridicat Mitropolit al Țării la 1823. *C. Grecescu*

243. **Matt Otto Gottlieb,** *Die deutschen Schulen Bessarabiens*, Urach (Württbg.), 1933, 95 p., f. pr. — Lucrarea — care este o teză de doctorat, susținută la Tübingen — are și o scurtă privire asupra istoriei așezărilor germane din Basarabia. *D. Bodin*

244. **Mihăilescu Vintilă,** *Societatea regală română de geografie*, în *Boabe de grâu*, IV (1933), p. 18–24, cu 11 fotografii.

245. **Moisescu Gh. I.,** *Cei dintâi bursieri ai lui Eufrosin Poteca la colegiul național din București*, în *Raze de lumină*, V (1933), p. 9–21.

246. **Morariu Constantin,** *Gazeta poporală « Deşteptarea »*, în *Făt-Frumos*, VII (1932), p. 237–241. — « Deşteptarea » este numele unei gazete pe care a întemeiat-o Preotul C. M. († 1927) în 1893 la Cernăuţi şi este scrisă într'o limbă românească foarte populară, fapt care i-a asigurat o largă răspândire.

Dan Simonescu

247. **Petrescu N.,** *Vasile Conta şi empiriştii englezi*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 349–355. — Inrâurirea empiriştilor englezi Locke şi Hume asupra lui Conta mai ales în explicarea fenomenelor sufleteşti. *C. Grecescu*

248. **Popescu Mih.,** *Contribuţiuni la istoricul şcoalelor publice din Focşanii-Moldoveni şi Munteni*, în *Milcovia*, III (1932), p. 73–97. — Douăzeci şi cinci de acte dintre 1832–1840 privitoare la deschiderea şcoalei publice din Focşani, starea de spirit a populaţiei faţă de această şcoală şi zidirea localului propriu. *C. Grecescu*

249. **Rădulescu-Motru C.,** *Politica culturei şi criza*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 193–198. — Cultura unui popor e constituită din factorul tradiţional şi factorul invenţiune. Primul e insensibil la criză, dacă nu durează prea mult, al doilea e sensibil şi periclitat prin criză (suprimări de publicaţii, de institute, şcoli). Se urmăresc principiile politicii culturii la noi. Se disting trei epoci: prima cu obligativitatea şi înmulţirea şcolilor, caracteristica debuturilor liberalismului; a doua epocă cu înclinare mai practică, politica naţională pe terenul culturii şi a treia epocă se desemnează ca o epocă a cooperaţiei internaţionale, cu adevărat umanistă. Statul naţional are îndatoriri faţă de tradiţia culturii, să nu scadă nivelul câştigat; pentru invenţie va fi nevoie de cooperare internaţională. *C. Grecescu*

250. **Samarian Pompei Gh.,** *Ciuma. Din epidemiologia trecutului românesc*, Bucureşti, 1932, 654 p., f. pr., cu rezumate în limba franceză şi germană. — Informaţia bogată şi precisă. *D. Bodin*

251. **Teutsch Julius,** *Muzeul săsesc al Ţării Bârsei din Braşov*, în *Boabe de grâu*, IV (1933), p. 138–146, cu mai multe reproduceri fotografice şi desene.

252. **Tzigara-Samurcaş Al.,** *Ce interesează pe Români în muzeele din Viena*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 272–278. — Inşirare a obiectelor de interes românesc din muzeele vieneze. *C. Grecescu*

253. **Tzigara-Samurcaş Al.,** *Importanţa cărţii şi a bibliotecilor*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 94–101. — Se ocupă mai mult de biblioteca Fundaţiei Regele Carol I. *C. Grecescu*

254. ***, **Monitorul Oficial,** 1832–1932, Bucureşti, 1932, 153 p. — Luxos volum comemorativ. Capitolul intitulat: *Monitorul Oficial în serviciul istoriei Românilor* (p. 31–58) e semnat de Ing. Bunescu, directorul Monitorului. Se dau numeroase planşe (nenumerotate), facsimile, portrete şi reproduceri de documente. *P. P. P.*

Vezi şi No. 94.

13. ISTORIA LIMBII

255. **Adamescu G.,** *Problemele actuale ale ortografiei româneşti*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 76–86, 266–271. — Se ocupă de literele duble, accent, apostrof, trăsura de unire, cuvintele compuse, numele proprii româneşti şi străine. *C. Grecescu*

256. **Bărbulescu I.,** *Rotacisme în Oltenia*, în *Arhiva*, XXXIX, p. 67–69. — Cu toată afirmaţia contrară a autorului, nimeni nu a negat trecerea sporadică a lui *n* la *r*, în anumite cuvinte, în afară de graniţele teritoriului unde inovaţia a fost cândva normală. Aceste fapte sunt grupate, însă, sub denumirea de « pseudo-rotacism »; ele sunt datorite disimilării sau asimilării consonantice, adică acţiunii unui sunet conţinut în altă silabă a cuvântului, asupra lui *n*; din cauza acestei acţiuni, articulaţia lui *n* a fost modificată ($n > r$). Dovezile de rotacism în Oltenia aduse de d. Bărbulescu, sunt următoarele: *nimurui* (= nimănui, într'un manuscris copiat în 1824), cu *r* datorit disimilării consonantice, şi *brečiri* « bete, cingătoare » (în graiul din Gorj), cu *r* etimologic (< lat. b r a c ĭ l e). Aşa dar, nimic de natură să modifice cunoştinţele noastre în această materie. *A. R.*

257. **Beaulieux Léon** (avec le concours de **St. Mladenov**), *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, Champion, 1933, XII+409 p., 35 fr. (*Collection de grammaires de l'institut d'Études Slaves*, IV). — Excelent manual al limbii bulgare moderne, scris cu multă claritate şi împărţit foarte metodic. *P. P. P.*

258. **Capidan I.,** *Ideile lui Ioan Eliade Rădulescu despre dialectul Românilor din Macedonia*, în *Revista Macedoromână*, III (1931), 1933, p. 10–22.

259. **Densusianu Ov.,** *Cu privire la Ampoi*, în *Grai şi suflet*, V, fasc. 2, p. 360–361. — Pentru a explica forma actuală a numelui trebue să plecăm dela un *Ampol'u*, nu dela *Ampeiu*, după cum propune d. N. Drăganu. *A. R.*

260. **Densusianu Ov.,** *Noua ortografie; Ortografia Academiei tot nehotărîtă*, în *Grai şi suflet*, V, fasc. 2, Bucureşti, 1931–1932, p. 207–216 şi 361–362 (şi în br. separată, cu un *post-scriptum* inedit, Bucureşti, Socec, 1932, 16 p., lei 15). — Scurt istoric al noii legiuiri ortografice, cu indicarea scăderilor proiectului ce a fost adoptat (cf. *Rev. Ist. Rom.*, II, p. 354–366). *A. R.*

261. **Găzdaru D.,** *Die Jassyer Schule der rumänischen Philologie*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LVI (1933), p. 235–247.

262. **Hujer O.,** *Südslavisch*, în *Indogermanisches Jahrbuch*, XVI, Berlin-Leipzig, W. de Gruyter, 1932, p. 276–287. — Indicaţii bibliografice complete a lucrărilor consacrate etnografiei şi studiului limbilor slave meridionale apărute în cursul anului 1930. *A. R.*

263. **Iorga N.,** *Etimologii dobrogene*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 219–220. — Propune etimologii pentru Isaccea, Tulcea, Sulina, Mangalia şi Cernavoda. *C. Grecescu*

264. **Jokl N.,** *Albanisch*, în *Indogermanisches Jahrbuch*, XVI, Berlin-Leipzig, W. de Gruyter, 1932, p. 146–179. — Bibliografia completă a lucrărilor apărute în cursul anului 1930 privitoare la etnografia, geografia, istoria şi limba albaneză, cu indicarea dărilor de seamă apărute în diverse publicaţii periodice. *A. R.*

265. **Kisch Gustav,** *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, LVI (1933), p. 111–121.

266. **Popa-Lisseanu G.,** *Limba românească în Vicleimul secuesc*, în *Graiul românesc*, VII (1933), p. 27–31. — Profesorul din Cristur, G. Şerban Cornilă, descoperă o a doua variantă dintr'un Vicleim unguresc, păstrat însă « *în tradiţia Secuilor* ». O altă variantă ungurească relevase Orbán Balázs. D. G. P. Lisseanu, studiind forma în care s'a păstrat a doua variantă, observă — şi le reproduce — o mulţime de expresii româneşti alături de cele ungureşti, fenomen lingvistic relevat de Orbán Balázs şi în varianta lui. Apoi, varianta

secuească e mai desvoltată decât cea ungurească. D. G. P. Lisseanu explică aceste românisme din variantele ungureşti, considerând că Saşii au împrumutat Vicleimul dela Români; pe când Balázs consideră Vicleimul ca o creaţie a Ungurilor (sau a Secuilor), care foloseau ca *păstori* pe Români, din graiul cărora au împrumutat câteva expresii, care se găsesc în variantele ungureşti tocmai în dialogurile păstorilor. De sigur, explicaţia lui G. P. Lisseanu este mai logică. Ea însă poate fi întărită şi de argumente în legătură cu circulaţia motivului: în folklorul unguresc se cunosc până acum, se pare, numai aceste 2 variante (*articolul citat*, p. 28), pe când în folklorul românesc este aşa de răspândit şi cu forme mai desvoltate decât cele date de colecţiile de folklor, cum de exemplu sunt numeroasele variante în manuscrise cirilice din secolul al XVIII-lea din *Bibl. Acad. Rom.*, No. 1603, 1868, etc. *Dan Simonescu*

267. **Rosetti Al.,** *Asupra teoriei « husite »*, în *Grai şi suflet*, V, fasc. 2, Bucureşti, 1931–1932, p. 356–358. — Combate argumentele d-lui A. Procopovici din *Revista filologică*, II, p. 211–214. *D. Bodin*

268. **Ruffini Mario,** *Contributo all'onomastica degli animali domestici dal distretto di Făgăraş* (*Romania*), Genéve–Firenze, 1933, 27 p. (Extras din *Archivum Romanicum*, XVII (1933), No. 1) — Interesant studiu filologic asupra onomasticei animalelor domestice, obişnuite în ţinutul Făgăraşului. Diferitele criterii după care se numesc animalele sunt clasificate de autor: după culoarea pielii sau a părului, derivate din nume de persoane, de flori, animale sau lucruri, după calităţi fizice, după temperament, după ziua de naştere, după locul de origină, după rasă şi formule de răsfăţat (diminutive). Uneori autorul propune şi etimologii noi. Materialul care a servit ca bază acestui studiu, este în afară de răspunsurile la *Chestionarul pentru un atlas linguistic al limbei române* (Muzeul limbei române, Cluj) constituit şi din numeroase alte texte ş glosare, din care omite, însă, ceeace ar fi putut afla în revista *Grai şi suflet* (de ex., Dinu Titu, *Graiul din Ţara Oltului*, *rev. cit.*, I (1923), p. 107–139, sau broşura lui Haneş V., *Din Ţara Oltului*, Bucureşti, 1922, 128 p.

Dan Simonescu

269. **Şandru D.,** *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. I, Bessarabie*, în *Bulletin linguistique* publié par A. Rosetti, I, 1933, Paris, E. Droz, Bucureşti, Editura Cultura Naţională, p. 89–107. — Anchetă efectuată în Decemvrie 1931 şi Ianuarie 1932 în localităţile Cornova (jud. Orhei) şi Nisporeni (jud. Lăpuşna), cu scopul de a studia graiul local şi de a-l înregistra cu ajutorul fonografului. Inregistrările fac parte din colecţia Laboratorului de fonetică experimentală al Facultăţii de Litere din Bucureşti (vezi *Rev. Ist. Rom.*, I, p. 223–224). După o scurtă descriere a particularităţilor caracteristice ale graiului studiat, d. Şandru publică, în transcriere fonetică, textele orale ce au fost înregistrate cu ajutorul fonografului. *A. R.*

270. **Şandru D.** şi **F. Brînzeu,** *Printre ciobanii din Jina. I*, în *Grai şi suflet*, V, fasc. 2, Bucureşti, 1931–1932, p. 300–350. — Rezultatul unei cercetări amănunţite la faţa locului; note de etnografie locală, cu descrierea uneltelor de care se servesc ciobanii; scurtă descriere a graiului local, întovărăşită de note folklorice. Urmează o serie de texte orale, în transcriere fonetică (unele dintre aceste texte au fost înregistrate cu ajutorul fonografului şi fac parte din colecţia de fonograme a Laboratorului de fonetică experimentală al Facultăţii de Litere din Bucureşti. Vezi *Rev. Ist. Rom.*, I, p. 223–224). *A. R.*

271. **Șiadbei I.,** *Le latin dans l'empire d'Orient*, Iași, Presa Bună, 1932, 16 p., f. pr. (Extras din *Arhiva*, XXXIX). — Expozeu concis a principalelor particularități fonetice ce caracterizează latina vorbită în imperiul roman oriental. Unei serii de inovații la fel, ce apar în română și albaneză, se opune o a doua serie de inovații, ce caracterizează numai domeniul românesc și care s'au produs la o epocă posterioară. După jumătatea a doua a secolului al IV-lea, relațiile domeniului oriental cu cel occidental încetează; inovațiile lingvistice petrecute după această dată în limbile din grupul occidental, nu se mai regăsesc în română. Câteva observații: în urma expunerii lui A. Graur (*Sur le traitement roumain de l'u bref latin*, în *Romania*, 55, 1929, p. 469–475), tratamentul lui *ŭ*, în română, nu mai poate fi invocat pentru a dovedi păstrarea relațiilor cu domeniul occidental, după secolul al IV-lea (p. 15–16); — *š* în alb. *l'emš* (p. 9) este sufix și nu reproduce pe *-s* latin (< *g l e m u s; N. Jokl, *Ling.-Kulturhist. Untersuch. aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin–Leipzig, 1923, p. 23–25, n.); — alb. *bieška* (p. 11, n.), e separat pe bună dreptate de lat. b a s i l i c a (v. în această privință N. Jokl, *op. cit.*, p. 165–166). *A. R.*

272. **Șiadbei I.,** *Originile dialectelor române; starea actuală a cercetărilor*, Iași, 1933, 28 p., f. pr. (Extras din *Anuarul Liceului Național, 1931–1932*). — Expune teoriile emise (cu indicații bibliografice). In concluzie, considerațiuni asupra metodei: faptele lingvistice trebuesc studiate în legătură cu evenimentele istorice care constitue punctul de plecare al cercetării.

Vezi și No. 213, 237. *A. R.*

14. DEMOGRAFIE, ETNOGRAFIE ȘI FOLKLOR

273. **Balogh Ödön,** *Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsöloki és gyimesalsóloki csángokből* (Notițe etnografice despre Ciangăii din Lunca de Sus și Lunca de Jos), Cluj, 1932, Tip. Minerva 22 p.

274. **Boulanger René,** *Les Bandjaris*, în *Revue anthropologique*, XLII (1932), p. 386–389. — Descripție etnografică a unei populații nomade din India foarte apropiată de Țiganii europeni. Sunt considerați ca ramura din care s'ar fi desfăcut Țiganii. Pomenind despre aceștia, autorul socoate « Moldo-Valahia » — nume ce dovedește o lectură rămasă cu aproape un secol în urmă, — drept țara prin excelență în care s'au fixat Țiganii. Din unirea lor cu « Moldo-Valahii » ar fi rezultat « o rasă de oameni robuști, inteligenți, bine constituiți, având imaginația vie a popoarelor orientale ». Prea romantică e atmosfera acestor informații. O revizuire a lor mai de aproape ar fi foarte recomandabilă autorului. *R. Vulpe*

275. **Manciulea Șt.,** *Infiltrări de populații străine în Câmpia Tisei în veacurile XVIII—XIX*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 233–237. — Se prezintă în linii mari momentele înfiltrării Șvabilor, Sârbilor și Ungurilor în Banat. De asemenea pătrunderea elementului maghiar pe valea Crișurilor și la răsărit de Oradia. Fără documentare. *C. Grecescu*

276. **Sârbul Ion,** *Obiceiuri de Anul Nou*, în *Conv. Lit.*, LXV (1932), p. 40–51. — Amintirea obiceiurilor de Anul Nou: primirea finilor. *C. Grecescu*

15. ISTORIE LOCALĂ

277. **Juhász Kálmán,** *A kegyurasdg legrégibb emlékei a Temesközben* (Cele mai vechi amintiri de protectorat în Timiș), în *Erdélyi Tudósitó*, XV, p. 621 până la 623, 662–666.

278. **Nour A.**, *Balaciu și Bălăceni*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 19–27. — Informații asupra satului Balaci din Teleorman și a boierilor Bălăceni până în secolul al XVII-lea. *C. Grecescu*

279. **Pajură C.** și **Giurescu D. T.**, *Istoricul orașului Turnu-Severin (1833—1933)*, București, 1933, 206 p. și mai multe ilustrațiuni, 100 lei. — « Cu prilejul Centenarului », doi localnici s'au străduit să scrie o « monografie completă » (p. 18) a orașului « păzind . . . tot timpul regulele științei reci și necruțătoare » (prefața). Această concepție determină pe autori să nu pomenească măcar numele *Datinei*, revistă severineană, intrată prin problemele ce a discutat, timp de zece ani încheiați, și prin colaboratorii săi, în prima linie a periodicelor românești; deși înșiră « Măseaua », « Cafeneaua politică și literară », « Cărlăonțul », « Mahalaua », « Pricoliciul Fetelor » și atâtea altele de aceeași măsură; și deși reproduc din *Datina*, VIII (1930), « Valea Mușei » (p. 16), știind că « orice reproducere este oprită ». Se afirmă că banatul unguresc de Severin avea aceeași întindere cu actualul județ Mehedinți și că numele orașului ar veni dela un Severin, conducător al dominicanilor întemeietori ai banatului dela 1233 (p. 31). Ce izvoare ne vorbesc despre asemenea lucruri? Concluzia: « această mitropolie de Severin, fictivă cum am văzut, are un caracter pasager » (p. 36). Unde « am văzut » că e « fictivă » și dacă are un « caracter pasager », cum e « fictivă? ». In urma lecturii: « după ce vorbește de cetatea Pontes de pe malul stâng, trece cu descrierea la Drubeta » (p. 40), ne întrebăm, unde era ultima localitate? Câteva mostre de stil: « s'au putut desvolta într'un tempo foarte scurt » (p. 5); « Orașul . . . Vlahuță, care l-a văzut pe Dunăre » . . . (p. 17); « suprastructura spirituală » (p. 73); « viața lor etnografică » (p. 78); « casele de randez-vous » (p. 81); « Streini (y compris pe cei ce de curând au adoptat cetățenia română și pe Heimatlose » (p. 88); « domnilor și damelor » (p. 89). Cu o informație mult prea săracă, pe lângă care se adaugă lipsa de maturitate în concepție și limba suburbană — pestriță și nesigură — autorii, în inocenta lor nepregătire, au deservit, prin opera ce prezentăm, și știința și o sărbătorire atât de mândră ca a centenarului unui oraș nou, mare și românesc, Severinul. *D. Bodin*

280. **Pap Ludovic**, *Marele rabinat al Transilvaniei și comunitatea din Brașov*, în *Sinai, anuar de studii judaice*, V (1933), p. 72–75.

281. **Pelivan Ion**, *Din istoria nouă a Basarabiei*, în *Arhiva Basarabiei*, IV (1932), p. 109–117. — Chestia limbei române în școlile primare din Basarabia pe la 1905. *C. C. G.*

282. **Porucic T.**, *Regiunile naturale dintre Prut și Nistru*, în *Viața Basarabiei*, II (1933), p. 149–167. — Articolul abundă în greșeli și confuzii. *D. Bodin*

283. **Rădulescu N. Al.**, *Călăuza orașului Focșani*, în *Milcovia*, III (1932), p. 98–127 + un plan. — Un excelent ghid al orașului Focșani: așezarea geografică, trecutul, înfățișarea actuală, populația, vieața culturală și comercială, cu multe vederi și un plan al orașului. *C. C. G.*

284. **Tatulescu George**, *Cărți privitoare la Putna*, în *Milcovia*, III (1932), p. 128–134. — Se ocupă de cartea *Documente Putnene II*, publicate de Aurel V. Sava. *C. Grecescu*

285. **Teodorescu C.**, *Moldova și Basarabia, 1807–1817; întâiul divan și divanul judecătoresc după două acte: unul din 1810 și altul din 5 Iulie 1811*, în *Viața Basarabiei*, II (1933), p. 91–102.

Vezi și No. 28, 38, 39—40, 49, 53—60, 138, 139, 160.

16. ROMÂNII DE PESTE HOTARE

286. **Iorga N.,** *Un privilegiu pentru Elcusa din Ianina*, în *Bulet. Com. Ist.*, XI (1932), p. 3-9. — Intărire a lui Grigore Vodă Callimachi, din 20 Iulie 1767, pentru moșia Coșenii, către mănăstirea Elcusa. *C. Grecescu*

287. **Papahagi Valeriu,** *Aromânii din Moloviște în documente venețiene din sec. al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 306-313. — Moloviștenii apar în doc. venețiene între 1741—1750 făcând comerț cu lână. Se reproduc o serie de acte. *C. Grecescu*

288. * **Schulz Arved,** *Die Völker des russischen Reichs* (*S. S. S. R.*), în *Petermanns Mitteil.*, Gotha, LXXVIII, 1932, 3-4, p. 71-77.

289. **Țovaru S. Dr.,** *Un ilustru medic vienez de origină grămuștean, Ioan Nicolide din Pind*, în *Revista Macedoromână*, III (1931), 1933, p. 36-53.

Vezi și No. 93.

CRONICĂ

† Al. Philippide. — La 12 August a încetat din viaţă, în vârstă de 74 de ani, filologul Al. Philippide, profesor la Universitatea din Iaşi. Născut la 1 Mai 1859 în Bârlad, el a urmat liceul în oraşul natal, iar facultatea la Iaşi. In anii 1888–1890 a făcut studii de filologie la Universitatea din Halle, în Germania. Numit mai întâi profesor de limba română la Liceul Naţional din Iaşi, a ocupat apoi, în 1893, catedra de filologie română, creată pentru el, la Facultatea de Litere a Universităţii din Iaşi.

In îndeplinirea obligaţiilor sale de profesor, Al. Philippide a fost de o conştiinciozitate exemplară. Işi făcea cursul — fiecare lecţie având două ore — cu o regularitate şi punctualitate demne de admirat.

Ca învăţat, Philippide a scris, în afară de lucrările privind specialitatea sa, filologia, o serie întreagă de studii în legătură cu Istoria Românilor. Iată pe cele mai însemnate: *Incercare asupra stării sociale a poporului românesc în trecut*, Iaşi, 1881, ed. II, 1896 (teză de licenţă) ; *Cronica lui Hur*, în *Convorbiri Literare*, XVI (1882), p. 245–258 ; *Introducere în istoria limbii şi literaturii române*, Iaşi, 1888, 242 p. ; *Notiţă biografică şi bibliografică asupra lui Dimitrie Philippide*, în *Arhiva* . . ., IV (1893), p. 162–167 ; *Istoria limbii române. I, Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, V + 346 p. ; *Altgriechische Elemente im Rumänischen*, în *Bausteine zur romanischen Philologie, Festgabe für Adolfo Musafia*, Halle a. S., 1905, p. 46–59 ; *Din moda românească: Baider*, în *Arhiva* . . ., XX (1909), p. 480 ; *O rămăşiţă din timpuri străvechi: fioară = cristal*, în *Arhiva* . . ., XXV (1914), p. 145–172 ; *Barangii în Istoria Românilor şi în limba românească*, în *Viaţa Românească*, XI (1916), vol. XL, p. 215–239 ; *Originea Românilor. I, Ce spun izvoarele istorice*, Iaşi, 1925, XL + 889 p. ; *II, Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1928, 829 p.

Ultima operă, *Originea Românilor*, însemnând peste 1.700 de pagini, cuprinde o cantitate enormă de informaţie documentară şi foarte multe observaţii de detaliu juste şi interesante. Ea analizează de asemenea în mod critic o mare parte a lucrărilor care au tratat problema aşa de complexă a originii poporului românesc. Aduce deci pentru cercetătorii acestei probleme reale servicii atât sub raportul documentar cât şi bibliografic. *C. C. G.*

Pentru un Institut Românesc de Cercetări Istorice şi Arheologice la Constantinopol.— S'a vorbit în presă, în ultimul timp, de inaugurarea unui institut românesc la Sofia şi de nevoia înfiinţării unui alt aşezământ de cultură la Atena, unde stăruinţa ministrului nostru, d. Langa Răşcanu, a obţinut încă mai de mult terenul, pe care ar urma să se ridice clădirea necesară. Sunt desigur iniţiative fericite, care nu pot decât să întărească legăturile noastre tradiţionale cu popoarele balcanice şi să mărească raza de întindere a înrâuririi noastre culturale.

Dacă este însă vorba să organizăm mai temeinic cercetarea trecutului naţional şi a legăturilor atât de strânse ce le-au avut ţările nostre cu Răsăritul apropiat, e un centru care se impune dela sine atenţiunii cercetătorilor, atât prin situaţia sa geografică cât şi prin rolul său în istoria medievală şi modernă a Europei orientale: am numit Constantinopolul.

Intr'adevăr, din toate punctele de vedere, fosta capitală a imperiului bizantin şi otoman deschide ştiinţei istorice româneşti perspective noi şi nebănuite.Câteva exemple vor ajunge: Acum câţiva ani, publicaţia vechilor cronici otomane a d-lui Friedrich Giese, despre care d. Iorga a făcut o comunicare Academiei Române, ne-a revelat acest fapt senzaţional al istoriei noastre militare: ştirea că oastea munteană a lui Mircea a luat parte, în rândurile armatei lui Baiazid, la bătălia dela Angora, şi că a rămas cea din urmă pe câmpul de luptă, în faţa oştilor biruitoare ale marelui Timur. Iar cuvântul împăratului tătar, cuceritorul Asiei dela marea Neagră la Indii, constitue pentru vitejia românească cel mai autentic şi mai netăgăduit hrisov: « Când Timur Han văzu oastea Necredincioşilor, el se gândi că sunt dervişi şi spuse: « Ah, cât de viteaz se bat aceşti işici ». Dar cei ce erau lângă dânsul i-au spus: « Hane, aceştia nu sunt işici, ci Necredincioşi » [1]. Avem dreptul să fim cel puţin tot atât de mândri de acest elogiu, cum sunt Francezii de strigătul de admiraţie, pe care l'a smuls bătrânului Wilhelm I şarja disperată a cavaleriei lui Galliffet, pe platoul fatal de lângă Sedan.

Multe alte amănunte importante se găsesc în cronicile turceşti publicate până astăzi: e de-ajuns să amintim că cronica persană a lui Sükrüllah, din veacul al XV-lea, ne confirmă întinderea stăpânirii lui Mircea în Dobrogea,

---

[1] N. Iorga, *Cronicele turceşti ca izvor pentru istoria Românilor*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, IX (1928), p. 4. Asupra acestor evenimente mai avem de făcut următoarele observaţii:

In cronica lui Neşri, acest episod într'o formă foarte asemănătoare, este pus în legătură cu « fiul necredincios al lui Vulk » (V. Nöldeke, *Auszüge aus Neśri's Gesch. des osmanischen Hauses*, în *Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft*, XV (1860), p. 363 şi Leunclavius, *Annales Sult. othomanidarum*, Francfort, 1596, p. 19). Prezenţa lui Ştefan şi Vuk sau Vlk, fiii regelui Lazăr al Serbiei, în tabăra otomană e într'adevăr confirmată de un document venețian din 14 Oct. 1402 (Iorga, *Notes et extraits p. servir à l'hist. des Croisades*, I, p. 122. V. şi *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, p. 321). In vechile cronici otomane însă, e vorba de armata *valahă* (F. Giese, *Die alt-osmanischen anonymen Chroniken*, în *Abhandl. f. die Kunde des Morgenlandes*, XVII, t. II, p. 53). Tot în documentele veneţiene găsim o ştire care pare a contrazice această informaţie: la 6 Aprilie 1402, un oarecare Coste Carachia, patronul unei corăbii din Enos, comunica Veneţienilor din Candia că aflase de o expediţie a lui Mircea *împotriva* lui Baiazid: *Milçus autem Vlachus et Ungari et Tartari a partibus occidentalibus Vlachie veniunt contra dictum Bayasitum et carpserunt transitus et itinera partium Vlachie, pro veniendo versus partes et loca Bayesitb-bey* (Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 116—117). Dar dacă comparăm această versiune cu textul cronicei otomane, în traducerea d-lui Giese, care aminteşte sosirea Tătarilor din Kipciak, prin Moldova, ca *auxiliari* ai lui Baiazid *(Sie waren aus Descht über Karabogdan (Moldau) gekommen. Auch das walachische Heer war gekommen)*, atunci contrazicerea e numai aparentă. Se poate într'adevăr presupune

în timpul luptelor cu Mahomed I [1]. Publicarea acestor izvoare este însă de-abia începută, şi multe ştiri folositoare pentru cunoaşterea mai amănunţită şi mai precisă a istoriei noastre pot încă ieşi la iveală. Numai în bibliotecile dela Istambul sunt sute de manuscrise care aşteaptă pe cercetători, fără să mai pomenim de ceeace se mai poate găsi în oraşele din Asia Mică.

In publicaţia recentă a d-lui W. Hahn, cu privire la aprovizionarea Constantinopolului [2], s'au tradus în limba germană o serie de documente turceşti din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în care sunt des pomenite Chilia şi Cetatea-Albă şi produsele pe care stăpânirea otomană le strângea din aceste porturi. Arhivele fostului imperiu sunt încă necercetate: îngrămădită în saci, toată corespondenţa administrativă şi diplomatică a sultanilor şi a vizirilor îşi aşteaptă publicarea. O parte mai veche a fost distrusă de incendii; se pare însă că de pela 1560 până în zilele noastre, toată această arhivă este intactă. Este de prisos să amintesc interesul capital pe care aceste izvoare îl prezintă pentru toată istoria modernă a Moldovei, Munteniei şi Ardealului, atunci când vor fi clasificate sistematic şi vor deveni accesibile. Guvernul turc a şi luat în această privinţă, unele informaţiuni şi măsuri pregătitoare.

In sfârşit, în ultimul număr al *Cercetărilor Istorice*, pe care le editează d. I. Minea, se publică « opt documente moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare », cu această însemnare a d-lui Paul Mihailovici, pe care o reproduc, aci, fiind mai convingătoare decât orice comentariu:

« In călătoria de studiu făcută în Orient în 1931, ajutat de către Consiliul eparhial din Chişinău, din numărul arhivelor şi bibliotecilor cercetate, am reuşit să pătrund pentru un scurt timp în arhiva metohului Sf. Mormânt din Constantinopol. M'au favorizat împrejurările, cât şi bunăvoinţa conducătorului avocat Mirmiroglu, să mi se permită a vedea dulapurile goale, ungherele şi beciul fostei cancelarii a metohului. Timp de câteva zile, am scos din praful, gunoiul şi putreziciunea în care zăceau, sute de documente româneşti, începând din sec. XV—XIX, referitoare la moşiile şi mânăstirile închinate Sf. Mormânt din Ierusalim. Le-am aşezat în dosare, le-am clasificat, scurtat şi încheiat. In măsura timpului ce mi s'a învoit, cât şi a desăvârşitei desconsideraţii din partea celor din ţară, la cari am apelat pentru sprijin material şi moral, am putut în parte transcrie depe original, un număr considerabil de documente, iar cea mai mare parte, peste 650 de acte, a le rezuma. In afară de aceasta, cele două lăzi cu hărţi referitoare la moşii, mi-a fost imposibil să le inventariez,

---

că informatorul dela Enos a auzit un svon despre sosirea acestori aliaţi şi vasali ai Sultanului şi că va fi confundat aceste trupe ajutătoare cu o expediţie vrăjmaşă. Luptele lui Mircea împotriva Turcilor erau încă destul de recente şi situaţia din ţările noastre destul de turbure, pentru ca asemenea confuzii să fi fost posibile. In definitiv, ştirile înregistrate de un notar din Creta şi culese dela un informator din regiunea Strâmtorilor nu constitue un izvor prea direct pentru istoria ţărilor noastre; e un fel de « reportaj », fără mult temei. Nu e deci nicio mirare ca această expediţie împotriva lui Baiazid să fie necunoscută istoriografiei româneşti (Iorga, *Notes et extraits*, *ibid.*, în n.).

[1] Ed. Th. Seif, în *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, *II*.

[2] W. Hahn, *Die Verpflegung Konstantinopels durch staatliche Zwangswirtschaft*, Stuttgart, 1926 (*Beihefte zur Vierteljahrschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte*, VIII).

întru cât sunt complet putrezite şi distruse. Câtorva zeci de dosare referitoare la judecăţi din sec. al XIX, le-am rezumat cuprinsul [1] ». Aceasta în ce priveşte metohul Sf. Mormânt. Mai este însă patriarhia din Fanar, unde s'ar putea căuta cu folos ştiri privitoare la istoria noastră bisericească şi la trecutul familiilor care au avut un rol atât de însemnat, în istoria politică a Principatelor din veacul al XVIII-lea.

Dar nu sunt numai bibliotecile şi arhivele, mai sunt monumentele şi muzeele. Topografia bizantină se aşează de abia acum, prin cercetările şi săpăturile care au avut loc în ultimii ani, pe baze temeinice. S'au făcut în timpul războiului săpături la Bogdan Serai, unde îşi avea reşedinţa capuchehaia Moldovei, în cartierul în care fuseseră aşezaţi emigraţii genovezi din Cetatea-Albă şi din Cafa.

Şi astăzi, lângă ruinele paraclisului moldovenesc, se ridică moscheea din Cafa, Kefele-Geami: apropriere semnificativă. Un alt amănunt: ca excursionist prin palatul Sultanilor, trecând, în faţa colecţiei bogate de arme expusă acum în una din sălile Seraiului, privirea mi-a fost atrasă de menţiunea unor «săbii ungureşti din sec. XIV-XV. » Cercetând mai de aproape, am recunoscut pe două spade mari, drepte, din veacul al XV-lea, cu mânerul caracteristic în formă de cruce al armelor acestei perioade, stema Moldovei. Neştiind dacă au fost semnalate aiurea, le transcriu aci numerele: No. 2635 (mâner cu cap de bour) şi 2637 (cap de bour cu stea, semilună şi floare). Intre ele, o altă spadă are în vârful mânerului o inscripţie în litere chirilice, din care mi s'a părut că pot desluşi cuvintele: *zemli moldavscoi*. Poate vor fi urme ale luptelor cu oştile lui Ştefan cel Mare. Sunt convins că o cercetare mai atentă a obiectelor expuse, acolo şi aiurea, ar da rezultate de cel mai mare interes.

Am ţinut să înşir aci câteva exemple caracteristice culese exclusiv din domeniul istoriei naţionale, care arată îndestul de limpede ce tezaur de cunoştinţe ne rezervă o mai serioasă examinare a imensului material istoric şi arheologic, pe care îl păstrează Constantinopolul. Dar nevoia unei îndrumări a cercetărilor noastre în această direcţie nu e mai puţin evidentă în ce priveşte istoria generală. In domeniul protoistoriei ca şi în cel al arheologiei clasice, Grecia propriu zisă a fost străbătută de mai multe generaţii de învăţaţi, care au răscolit întreaga întindere a teritoriului ei: Anatolia deschide încă cercetărilor un câmp foarte întins de noi descoperiri. S'a lucrat şi se lucrează foarte intens, de câţiva ani, în domeniul încă atât de nedesluşit al civilizaţiei hitite şi la lămurirea originelor creştinismului în Asia Mică. Cunoaşterea istoriei bizantine va fi înnoită de săpăturile întreprinse în ultimul timp lângă Hipodrom şi pe rămăşiţele palatelor de lângă Marmara, iar aceia a Orientului latin face progrese netăgăduite, de când se cercetează mai de aproape urmele genoveze dela Galata şi stăpânirea cavalerilor dela Rodos. Ruinele selgiucide din Asia Mică descopere o întreagă civilizaţie; iar după proclamarea Republicii şi întemeierea statului naţional turcesc, istoria imperiului otoman constitue un capitol încheiat şi un domeniu de cel mai mare interes pentru toţi istoricii perioadei moderne şi contimporane. In ce priveşte cultura generală arheologică şi artistică, e de prisos să mai amintim că muzeul de Antichităţi e unul din marile muzee ale Europei.

Din toate punctele de vedere, înfiinţarea unui institut românesc de cercetări la Constantinopol se impune, ca o necesitate a desvoltării şi a progresului

[1] *Cercetări Istorice*, VIII—IX, (1932—1933), No. 1, p. 193—194.

ştiinţei noastre istorice. Nu vreau să discut utilitatea altor institute de această natură, dar sunt încredinţat că d. Iorga, ca istoric al imperiului otoman, nu va tăgădui importanţa primordială pe care o înfăţişează pentru noi înfiinţarea acestui aşezământ, iar menţinerea legăturilor şi a tradiţiilor latine, pe care o reprezintă şcoala română din capitala Italiei, nu trebue să ne facă să uităm că Roma Nouă de pe Bosfor ne-a fost mai aproape, în spaţiu şi în timp, decât Roma veche de pe Tibru.

La Constantinopol, înainte de război, erau două institute străine care urmăreau cu deosebire — dacă nu chiar exclusiv — cercetarea trecutului bizantin, institutul rusesc, în ultimii ani sub direcţia lui F. Uspenski, şi acel al Asumpţioniştilor dela Kadiköy. Institutul rusesc avea şi revista sa: *Vizantiskii Vremennik*, în care s'au publicat contribuţii preţioase la istoria Bizanţului, şi a cărei publicare s'a continuat, cu mari întreruperi şi lungi intervale în Rusia, după război. Institutul dela Constantinopol a dispărut însă în catastrofa culturii ruseşti din timpul războiului şi a revoluţiei. Biblioteca foarte bogată s'a risipit: o mare parte s'ar afla şi acum în lăzi închise, într'o încăpere a muzeului de antichităţi. Sovietele au încercat să obţie reînfiinţarea institutului în localul fostei ambasade — acum consulatul lor general — dela Pera, dar autorităţile turceşti s'au opus cu hotărîre până acum, din motive ce se pot înţelege destul de uşor.

Fraţii *Asumpţionişti* dela Kadiköy şi-au organizat un institut special de studii bizantine şi continuă, sub direcţiunea foarte activă şi competentă a *P. R. Vitalien Laurent*, publicarea interesantei reviste *Echos d'Orient*. Biblioteca, foarte cuprinzătoare, e deosebit de bine înzestrată pentru istoria bisericească. Specialiştii în acest domeniu nu lipsesc; îmi ajunge să amintesc pe *P. Janin*.

După război s'au desvoltat alte două institute, care contribue, prin lucrările lor la o mai bună organizare a cercetărilor de istorie şi de arheologie. Institutul *german* are o excelentă bibliotecă, perfect organizată. Directorul este un arheolog clasic, *Dr. Schede*, dar subdirectorul, *Dr. Wittek*, e o autoritate necontestată în domeniul orientalisticei şi cu deosebire al turcologiei [1]. *Corpus*-ul inscripţiilor islamice din Asia Mică, pe care îl pregăteşte, va fi un adevărat monument de preciziune şi de erudiţie. Institutul *francez* a fost întemeiat de curând, într'o clădire ce se află în curtea fostei ambasade. Biblioteca este încă în stare embrionară, dar directorul, d. *Gabriel*, un specialist eminent al arheologiei medievale a Anatoliei şi a Rodosului, îşi dă toată străduinţa să o desvolte. Din această enumerare nu poate însă lipsi *Institutul de turcologie* al Universităţii din Istambul, care, sub direcţiunea profesorului *Köprülüzade Mehmed Fuat*, a publicat primul număr al unei reviste de istorie juridică şi economică turcească, cu un material istoric şi arheologic de cel mai mare interes [2]. In sfârşit, în ultimul timp, *Institutul bizantin* internaţional care a luat fiinţă în Statele-Unite, a trimis la Constantinopol pe profesorul *Thomas Whittemore*, ale cărui lucrări de restaurare a mozaicelor din Sf. Sofia dau rezultate de o covârşitoare importanţă: voi aminti numai grupul care reprezintă pe

[1] A editat două volume din *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*. In ultimul moment, aflu că acest învăţat de o valoare într'adevăr europeană, îşi părăseşte postul dela Institutul arheologic german, din cauza evenimentelor politice din Germania. D. Wittek e de origine austriacă.

[2] *Türk hukuk ve iktisat tarihi mecmuasi*, I, Istambul, 1931.

împăratul Iustinian în mijlocul curţei sale — replică de o dată mai autentică a cunoscutei mozaici din Ravena — şi a cărui desvelire e aşteptată cu nerăbdare.

Din convorbirile ce le-am avut în timpul unei scurte opriri la Constantinopol, mi-am format convingerea că înfiinţarea unui *Institut românesc* ar fi foarte bine primită, atât de organele ştiinţifice internaţionale care lucrează acolo, cât şi de autorităţile turceşti. In Turcia, izbânda noului regim a însemnat un progres real pentru desvoltarea ştiinţelor istorice; naţionalismul intransigent, pe care Gazi-ul l-a impus ca o directivă de cârmuire, îşi caută originele în trecutul cel mai îndepărtat, mergând până a lega stăpânirea turcească a Selgiucizilor, în Asia Mică, de imperiul hitit dela Boghaz-Köy. Această tendinţă de-a căuta în perioade atât de îndepărtate pe strămoşii naţiunei turceşti moderne, a dus însă la o intensificare deosebit de rodnică a studiilor istorice şi arheologice. In orice caz, sunt destule elemente de legătură între istoria bizantină şi otomană şi trecutul nostru naţional, pentru ca înfiinţarea unui organ de coordonare şi sistematizare a cercetărilor să fie pe deplin justificată.

Acest postulat se leagă însă şi de altă nevoie, nu mai puţin imperioasă, a studiilor noastre: necesitatea unui centru de studii orientale. De câţiva ani, Institutul Sud-Est European a instituit prelegeri, printre care figurează şi lecţii de limba turcească. Fără a descuraja această iniţiativă, e însă locul de a da institutului dela Constantinopol un rol mai activ în această privinţă. Trimiterea câtorva tineri, care să înveţe bine limbile şi scrierile orientale [1], ar împlini cea mai gravă lacună a disciplinelor istorice şi filologice în România şi ar avea rezultate incalculabile pentru progresul lor. S'ar forma în acest fel şi elemente cu o pregătire serioasă care ar putea aduce cel mai mare folos serviciului nostru diplomatic în Răsăritul apropiat: Siria, Egipet, Irak, Persia.

Mai sunt încă foarte mulţi Aromâni care cunosc limbile orientale şi care pot fi întrebuinţaţi în acest scop. In momentul în care conferinţele internaţionale vădesc tot mai mult antagonismele economice şi politice ale marilor puteri, o strângere a relaţiilor noastre cu ţările din Orient poate avea consecinţele cele mai fericite. Am putea căuta în Răsărit pieţele de desfacere, care se închid tot mai mult, în Apus, produselor noastre. Şi în această privinţă, o ofensivă culturală poate deschide alte drumuri de o importanţă cel puţin egală şi crea un teren foarte prielnic de înţelegere şi de apropiere.

Să trecem însă dela consideraţiuni generale la partea practică. Nu poate fi vorba, în starea actuală a bugetelor noastre, de a consacra institutului dela Constantinopol sumele care s'au cheltuit aiurea, în scopuri similare, pentru a răspunde unor nevoi poate mai puţin evidente. Se poate însă proceda pe etape. Avem, prin d. Gabriel, o propunere foarte interesantă a institutului francez: acea de a pune la dispoziţia unor bursieri români câteva camere în casa acestui institut, unde, cu un aranjament de pensiune foarte modest, ar avea deplină libertate de a lucra în orice domeniu le-ar conveni; ar fi în definitiv, o dependinţă (*maison annexe)*, cum o are şcoala franceză din Atena, deschisă de mai de mult Belgienilor, Elveţienilor, Olandezilor. Astfel s'ar putea face începutul şi cât de curând [1]. A doua etapă, înfiinţarea unui aşezământ cultural cu local

[1] La institutul german, mi s'a semnalat prezenţa, anul trecut, a d-lui Dr. Decei dela Cluj, care îşi continuă studiile în această direcţie.

[1] *Wegweiser für wissenschaftliche Reisen in der Türkei*, Istambul, 1933, ed. a 2-a.

propriu, e mult ușurată de faptul că legațiile din Constantinopol, în urma strămutării capitalei la Ankara, au rămas consulate generale, cu un personal și un serviciu mult mai restrâns. In ce privește legațiunea României, care posedă la Pera un imobil foarte frumos, d. consilier Anastasiu, care ne reprezintă cu atâta competență interesele în Comisiunea Strâmtorilor, ar putea da toate relațiunile necesare. Până la organizarea unei biblioteci proprii, bibliotecile celorlalte institute dela Pera și Kadiköy sunt accesibile tuturor. In această privință toate indicațiunile necesare se găsesc în excelentul «indicator științific» al institutului german care este pentru cercetătorul istoric tot atât de indispensabil, cum e admirabilul ghid al profesorului Mamboury [1] pentru turist și arheolog.

Am ținut să însemn aci fără întârziere rezultatele unei sumare recunoașteri științifice, din luna Iunie a acestui an, în speranța că vom putea trece cât mai de grabă la realizarea unui proiect, care împlinește o nevoie esențială a desvoltării studiilor istorice, dar reprezintă totdeodată și un element important în orientarea relațiilor internaționale ale țării noastre, pe tărâmul politic și economic, în Răsăritul către care trebuie să ne întoarcem astăzi tot mai mult privirile [2]. *G. I. B.*

Al VII-lea congres internațional al științelor istorice dela Varșovia. — Intre 21 și 28 August 1933 s'a ținut la Varșovia al VII-lea congres al științelor istorice. Aceste congrese se țin din 5 în 5 ani; congresul precedent a avut loc la Oslo în 1928, iar cel următor se va ține în Elveția la 1938. Ședința plenară de deschidere a avut loc la 21 August la școala politehnică din Varșovia în prezența d-lui președinte al republicii polone. La 27 August a avut loc a doua ședință plenară, iar în acea zi congresiștii s'au dus la Cracovia unde a avut loc, a doua zi, ultima ședință în aula Universității, după care au urmat excursii la Wilno, Gdynia, Lwów, etc. In afară de ședințele plenare congresul a lucrat în 15 secțiuni (Științe auxiliare, Preistorie și Arheologie, Istorie antică, Evul Mediu și Byzanțul, Istorie modernă și contemporană, Istoria religiei, Istoria dreptului și a instituțiilor, Istoria economică și socială, Istoria filosofiei și a ideilor, Istoria științelor,

---

[1] *Constantinople, guide touristique*, 1929.

[2] La conferința balcanică dela București, în toamna trecută, s'au făcut propuneri pentru întemeierea unui institut de cercetări istorice la Istambul, care să cuprindă reprezentanți ai tuturor popoarelor balcanice. Statutele acestui institut au fost alcătuite de d. Const. C. Giurescu, și aprobate de plenul conferinței (v. textul statutelor în *Rev. Ist. Rom.*, II, p. 444—448).

Ideea e fără îndoială frumoasă și confirmă de altfel importanța Constantinopolului ca centru de studii istorice. Realizarea întâmpină însă greutăți considerabile, din cauza antagonismelor naționale ce ar trebui armonizate în organizarea unui așezământ comun. Până a se ajunge însă la înfăptuirea acestui proiect, nimic nu împiedică înființarea institutului românesc, de un interes mai direct și mai imediat și de o realizare incomparabil mai ușoară. Asupra acestei chestiuni am primit relațiuni deosebit de interesante dela unul din cei mai competenți specialiști ai istoriei balcanice, d. M. Lascaris, profesor la Universitatea din Salonic, ales de curând corespondent al Academiei Române. Imi propun să revin mai pe larg asupra observațiilor d-sale, în numărul viitor.

Istoria literaturii, Istoria artelor, Metoda în istorie, Invăţământul istoriei, Istoria Europei Orientale) plus câteva şedinţe speciale asupra unor chestiuni speciale. Preşedinte al congresului a fost d. Dembiński (Poznan).

Participarea a fost foarte mare (1400 de înscrişi) şi din aproape toate ţările Europei (afară de Grecia, Bulgaria, Albania şi Litvania) şi din multe ţări din celelalte continente. Faţă de numărul comunicărilor şi al participanţilor meritele de organizatori ale membrilor comitetului de primire şi felul cum au înţeles ospitalitatea polonă sunt mai presus de orice laudă.

Comunicările s'au publicat în rezumat în două volume *(Résumés des communications présentées au congrès)*, iar comunicările istoricilor poloni s'au tipărit separat în extenso în două alte volume (al treilea este în pregătire) *(La Pologne au VII-e congrès des sciences historiques)*. Unele *referate* ca teme de discutat s'au publicat în *Bulletin of the international Committee of Historical Sciences*.

Dintre comunicările mai importante care au dat naştere la discuţii aprinse notăm următoarele: Fr. Doelger (München), *Die Frage des Grundeigentums in Byzanz*; Charles Diehl (Paris), *Les problèmes actuels de l'histoire byzantine*; I. Bidlo (Praga), *Was ist die osteuropäische Geschichte?*; E. Brandenburg (Leipzig), *Begriff und Geschichte des Imperialismus* (cu mari discuţii, provocate în special de delegaţia sovietică); O. Halecki (Varşovia), *La Pologne et la question d'Orient de Casimir le Grand à Jean Sobieski*; Pietro Fedele (Roma), *Sul Senato romano nel medio-evo*; C. Barbagallo (Napoli), *Il problema della rovina della civiltà antica* şi altele.

S'a constatat o mare afluenţă a publicului local: profesori, ofiţeri, diplomaţi, care au urmărit desbaterile şi au luat parte la discuţii.

Din partea României a participat o numeroasă delegaţie compusă din d-nii: G. Balş, D. Berciu, G. Cantacuzino, I. Coroi, Vl. Dumitrescu, Maria Holban, N. Iorga, C. Marinescu, C. Nicolaescu-Plopşor, I. Nistor, P. P. Panaitescu, Cor. Petranu, P. Sergescu şi s'au ţinut următoarele comunicări: N. Iorga, *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le sud-est européen* (în şedinţa plenară); C. Marinescu, *Le pape Calixte III, Alfonse V d'Aragon et l'offensive contre les Turcs*; Vl. Dumitrescu, *La chronologie de la civilisation énéolitique Balkano-Danubienne de type Gumelniţa*; C. Petranu, *Der Anteil der drei Nationen Siebenbürgens an der Ausgestaltung seines Kunstcharakters*; P. Sergescu, *Histoire des sciences mathématiques et physiques en Roumanie*; C. Nicolaescu-Plopşor, *Le paléolithique en Roumanie*; G. Cantacuzino, *Les caractères des armées romaines du Danube*; D. Berciu, *La préhistorie de l'Oltenie à la lumière des nouvelles découvertes*; P. P. Panaitescu, *Le traité de commerce de Mahomet II avec la Moldavie et les voies du commerce polonais vers la Mer Noire*.

Alături de congres s'au organizat mai multe interesante expoziţii dintre care notăm: Expoziţia colecţiilor de manuscrise, cărţi rare şi stampe ale Bibliotecii Naţionale din Varşovia, Expoziţia de cartografie veche, Expoziţia amintirilor rămase din epoca lui Ioan Sobieski (în castelul Wawel din Cracovia), Expoziţia asemănătoare a lui Sobieski la Lwów în casa lui Constantin Korniactos, (sec. al XVI-lea) cumpărată şi locuită mai târziu de regele Sobieski, Expoziţia istoriografiei polone (Varşovia). *P. P. P.*

Expoziţia şi congresul numismatic. — *Societatea numismatică română*, cu prilejul a treizeci de ani dela înfiinţare, a deschis la Fundaţia Dalles a Academiei Române, în Bucureşti, o «expoziţie de numismatică, medalistică şi arheologie», unde s'au putut vedea monede din aproape toate timpurile şi

locurile, ponduri antice şi moderne, medalii, inele sigilare domneşti şi boiereşti, decoraţii şi diferite obiecte arheologice. Pentru a arăta rodul activităţii « Societăţii numismatice române » şi râvna colecţionarilor remarcăm câteva exemple unice şi câteva rarităţi din mulţimea exemplarelor expuse: monedele regilor sciţi stăpânitori ai Dobrogei — Acrosas, Canites şi Saria — (col. V. Canarache); monedele de bronz din Olbia (col. Academiei Române); monedele republicane romane (col. De Mayo); monedele româneşti (col. Banca Naţională, Rudolf Gassauer, Const. G. Urziceanu, Natalia Zamfirescu); medaliile (col. Şt. Capşa, A. Metzulescu); sigiliile (col. Gh. Olszewski, Elena M. Seulescu); decoraţiile (col. Muzeul Militar Naţional); Casca de aur din Prahova (col. Muzeul Naţional de Antichităţi); inelele şi paftaua dela Biserica Domnească din Curtea de Argeş (col. Comisia Monumentelor Istorice).

Paralel, în sala de conferinţe a aceleiaşi Fundaţii, au avut loc o serie de comunicări privind numismatica şi problemele ei actuale, între 19 şi 21 Octomvrie curent. Au tratat: N. Mouchmov, *Sur la grande travaille de Reca Devnia (Marcianopolis)* şi *Une matrice en plomb de XVII-e siècle;* J. Babélon, *Diogène et la numismatique;* A. Dieudonné, *L'origine de la livre esterlin et du marc de Troyes;* R. Netzhammer, *Der Sonnengot im Istros;* P. P. Panaitescu, *Date noi despre falşificări de monete polone în Moldova;* I. Andrieşescu, *Numismatica şi arheologia la noi;* Const. Moisil, *Monedele lui Vladislav Basarab;* Generalul Constandache, *Decoraţiile româneşti;* I. Minea, *Influenţa bizantină în regiunea Carpato-Dunăreană;* L. Boga, *Din trecutul heraldic al boierimii moldoveneşti până la sfârşitul sec. al XVI-lea;* P. Nicorescu, *Monedele lui Tyra;* Dinu Rosetti, *Bănăria dela Snagov*; Dr. R. Gassauer, *Tipuri monetare moldovedneşti;* A. Sacerdoţeanu, *Despre circulaţia monetară la Români în evul mediu;* V. Canarache, *Monedele regilor sciţi* şi I. Condurache, *Istoricul sistemului monetar în Ţările Româneşti până la Unirea Principatelor.*

După comunicări, s'au vizitat: Palatul Brâncovenesc din Mogoşoaia, conacul boieresc dela Leordeni şi Mânăstirea Snagov. *D. Bodin*

Istoria războiului pentru întregirea neamului. — Inregistrăm cu bucurie ştirea că s'a terminat redactarea operei, de mare însemnătate pentru noi, *Istoricul campaniei 1916—1919*, şi că se va tipări îndată. Lucrarea are două serii de volume, unele de text, cinci la număr şi altele de documente, al căror număr e cu mult mai mare. Volumele de text poartă ca titluri: I. *Pregătirea militară a războiului României şi operaţiunile care au avut loc dela începutul campaniei până la 15 Septemvrie 1916;* II. *Operaţiunile dela 15 Septemvrie—28 Octomvrie 1916;* III. *Operaţiunile dela 28 Octomvrie (reluarea ofensivei Falkenhayn) — 31 Decemvrie 1916 (stabilizarea);* IV. *Organizarea armatei şi operaţiunile anului 1917;* V. *Campania 1918—1919 (operaţiunile din Ungaria).* După cât anunţă titlurile opera va avea un caracter strict militar şi prin tehnica ei generală va da putinţa oricui să verifice concluziile redactorilor. Serviciul Istoric al Marelui Stat Major, condus cu atâta însufleţire şi competenţă de d. general Constandache, îşi verifică prin această operă puterile şi îşi încunună o îndelungată şi răbdătoare trudă. *D. Bodin*

Zece ani dela proclamarea republicii turceşti au fost sărbătoriţi în Bucureşti cu căldura şi interesul reclamate de un îndelungat trecut comun şi de legăturile actuale dintre două neamuri cu bogate resurse de energie, Românii şi Turcii.

Cu acest prilej, d. profesor Const. C. Giurescu, invitat de Societatea « Amicii Turciei », a desvoltat, în prezența d-lui Hamdulah Suphy Bey, ministrul republicii otomane la noi, conferința despre « Relațiile dintre Români și Turci ».

S'a subliniat, de data aceasta, că legăturile Românilor cu Turcii încep odată cu năvălirea Hunilor, cea dintâi ramură a Uralo-Altaicilor, și se intensifică în chip cu totul deosebit după pătrunderea Otomanilor în Europa, atingând un punct maxim pe vremea Fanarioților și terminându-se, politicește, la 1878.

Inrâurirea turcească asupra vieții românești nu s'a restrâns însă numai la aspectul ei politic ci s'a manifestat și în limbă, obiceiuri și traiul zilnic al Românilor. Cuvintele turcești, de folosire curentă, din vocabularul românesc ne-o arată tot atât de mult ca toponimia și onomastica. Exemple ca: odaie, hambar, ceardac, ogeac, tavan, acaret, cazan, lighian, făraș, borcan; mahmur; Bacalu — Băcan, Bacaloglu = Fecior de băcan, Bacalbașa = Staroste de băcani, Catargiu Conducător sau negustori de catâri; Aslan = Leu, Cilibiu = Nobil; Bârlad, Caracal și altele ne dovedesc cât de larg a fost câmpul acestei înrâuriri, atât la orașe cât și la sate.

Explicația acestor fapte o găsim în durata influenței turcești asupra românismului și în intensitatea acestei influențe.

De aci și datoria din ce în ce mai simțită de a cunoaște cât mai îndată și izvoarele turcești privitoare la trecutul românesc, care pot fi o mină de nesecate surprize, și, în acelaşi timp, urmele românești în limba și vieața turcească.

Gestul Academiei Române de a trimite un bursier pentru studiul limbii turcești la Berlin și Paris — deși ar fi trebuit, credem mai nemerit, la Istambul — înseamnă un început în această privință și dorim cât mai îndată sosirea sorocului înființării unei catedre de turcologie la una din Universitățile românești.

D. Bodin

Expoziția Brâncoveanu s'a deschis pe ziua de 5 Noemvrie c. la *Arhivele Statului* din capitală și se poate vizita până la 30 ale lunii. Obiectele, podoabele, cărțile, manuscrisele și tablourile brâncovenești arată — cât din ceeace a fost! — strălucirea și gustul rafinat, bogăția și evlavia care stăpâniau curtea și epoca luminatului domnitor. *D. Bodin*

Săpături arheologice. — *Universitatea Liberă*, de sub președinția d-nei Sabina Cantacuzino, a organizat, între ciclurile de conferințe din toamna acestui an, și un ciclu privind « Săpăturile arheologice » din România, efectuate în anii din urmă. Conferințele acestea se țin Miercurea dela 6—7 d. a. la « Fundația Dalles ». Va vorbi d. profesor Scarlat Lambrino, despre *Săpăturile din Istria* (15 Noemvrie); d. Vladimir Dumitrescu, despre *Săpăturile dela Cucuteni* (22 Noemvrie); d. Radu Vulpe, despre *Săpăturile din Muntenia* (29 Noemvrie) și d. Const. Daicovici, despre *Săpăturile din Ardeal* (6 Decemvrie). *D. Bodin*